The Academy of Management and Administration in Opole

KONWERSJE SPOŁECZNO-EKONOMICZNE WSPÓŁCZESNEGO SPOŁECZEŃSTWA

SOCIAL AND ECONOMIC CHANGES OF CONTEMPORARY SOCIETY

Monograph

etyana Nestorenko
kusa

Edited by T
Tadeusz Pol

Opole 2017

The Academy of Management
and Administration in Opole

KONWERSJE SPOŁECZNO-EKONOMICZNE WSPÓŁCZESNEGO SPOŁECZEŃSTWA

SOCIAL AND ECONOMIC CHANGES OF CONTEMPORARY SOCIETY

Monograph

Edited by Tetyana Nestorenko
Tadeusz Pokusa

Opole 2017

ISBN 978 – 83 – 62683 – 00 – 0

Social and economic changes of contemporary society. *Monograph.* Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2017; ISBN 978-83-62683-00-0; pp.312, illus., tabs., bibls.

Editorial Office:
Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18
tel. 77 402-19-00/01
E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

Reviewers
prof. dr hab. Marian Duczmal
prof. dr hab. Pavlo Zakharchenko
dr Olga Shevchenko

Editorial Board
Wojciech Duczmal, Igor Lyman, Oleksandr Nestorenko,
Tetyana Nestorenko, Aleksander Ostenda, Iryna Ostopolets,
Tadeusz Pokusa, Sławomir Śliwa

Publishing House:
Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18
tel. 77 402-19-00/01

300 copies

Authors are responsible for content of the materials.

ISBN 978 – 83 – 62683 – 00 – 0

© Authors of articles, 2017
© Publishing House WSZiA, 2017

TABLE OF CONTENTS

Introduction 6

Part 1. Concept of managing the potential of socio-economic systems 7
1.1. Management of the municipal administration in the local government 7
1.2. Reconstructive type of management potential for economic development of Ukraine 19
1.3. Imperatives of geo-economics: modern tools 24
1.4. Innovative-investment projects as a direction of formation of the strategy of sustainable development 30
1.5. Formation of the concept of sustainable development in the context of global development of mankind 36
1.6. Transformation of suburban zone under the influence of agglomeration processes 43
1.7. Transformation of approaches to managing of state social security 49
1.8. Innovation management paradigm as a factor of social and economic systems 54
1.9. Conception of providing of the economic sustainability to the economic security threats of system-synergistic type 59

Part 2. Transformation of approaches to the management of socio-economic systems 66
2.1. The development of e-government in Poland 66
2.2. The Impact of marketing 3.0 for transformational changes of the economy 79
2.3. Scientific, technical and economic aspects of water treatment in conditions of transformation of socio-economic systems 84
2.4. Strategic potential as a dominant of economic security and sustainable development of socio-economic systems 92
2.5. Information as resource management of socio-economic systems 96
2.6. Modelling of economic systems functioning stability 101
2.7. Features of the present socio-economic system of Ukraine 108
2.8. Tendencies of Import into Ukraine from the European Union 113
2.9. Import substitution in Ukraine: main features and arguments for implementation 118
2.10. Features of competitive strategies of agricultural enterprises of Ukraine 124

Part 3. Social and humanitarian aspects of transformational processes in contemporary society 130
3.1. Non-destructive testing in nanotechnology as a factor of stable development 130
3.2. The object of human dimension as an anthropological paradigm of European philosophy 136
3.3. Trends competitiveness of the economy in terms of the fourth industrial revolution 143
3.4. Informatization as a factor of optimization ideology of information society and its sustainable development support 149
3.5. Geopolitical triangle: EU – Ukraine – Russia 156
3.6. Specifics and innovative features of advocacy in local government in Ukraine 163
3.7. Challenges and threats facing education in the 21 century 168
3.8. Systems approach in the management processes of the functioning and development of territories 176
3.9. The transformation of public administration based on partnership of government, business and society 181
3.10. Permanence of economic thinking and management: principles of sustainable controllability 188

Part 4. Trends in social capital and labour relations in modern society 194
4.1. Higher education in Ukraine in the context of labour potential of the informative society 194
4.2. Labour potential: essence and factors of formation 201
4.3. Theoretical base of national human capital 206
4.4. The impact of migration processes on social and economic development of Ukraine 214
4.5. The modern state of unemployment in Ukraine 220
4.6. Transformation of approaches to quality management in the Ukrainian education system 224
4.7. Social organizations in the system of management of higher educational establishments 229
4.8. Improvement of the approaches to management of the labour potential development 235
4.9. Innovative model of socio-economic development: transformations of the university education 240

Part 5. Education and its role in changing societies 248
5.1. Old ideas of management on the example of "Lviv – Warsaw School" 248
5.2. Quest technology in educational activities (hands-on experience of the Law faculty Volodymyr Dahl East Ukrainian National University) 252
5.3. Professionally significant qualities as a constituent of future doctors' professional competence 259
5.4. Professional adaptation process economic education: past and present 263
5.5. Transformation mission of the frontline University in terms of socio-political danger 269
5.6. The characteristics of functioning of educational districts in Ukraine 273
5.7. Adaptation of the course "Medical Informatics" to modernity 278
5.8. Methodological approaches to management of the quality of education at school 284
5.9. The transformation of the concept of "educational cooperation" as a systemic phenomenon 291
5.10. Analysis of the experience of experts in social fundraising activity 297

Annotation 301

About the Authors 310

INTRODUCTION

The processes of globalization of the economy, the depletion of natural resources, the significant changes in the demographic sphere, the widening gap in the levels of socioeconomic development of the countries have set the problems completely incommensurable with those that humanity has previously solved.

In the current conditions of the development of society, the unsettled social issues restrain further economic development and require their immediate solving.

The new era radically changed the economic and social aspects of society. In general, there is a general change in social organization, although it is very uneven. Therefore, socio-economic changes have become the object of careful study of specialists. The main attention is paid to the analysis of the causes of social changes. Some have already been identified, including: population growth, the environment, changes in technology and culture, and social movements.

In the field of theoretical understanding of the ongoing processes, there is still no common opinion as to the ways of development of modern society, the priority of one or another direction, clarity of formulations and concepts that express what is happening in the information sphere. Therefore, a theoretical study of both conceptual and practical prerequisites for understanding of current transformational processes remains of current interest.

The collective monograph presents works of German, Polish and Ukrainian scientists devoted to the analysis and generalization of socio-economic changes taking place in modern society, to the supplementing and implementing of new approaches to the problem of its functioning.

The first part of the monograph is devoted to the development of theoretical concepts, paradigms, and sustainable development strategies for socio-economic systems in the context of globalization and new tools for their implementation. In the second part the scientific, technical, information, economic aspects of managing of socio-economic systems in the context of the transformation of society and their characteristics in different countries and regions are considered. The third part examines the humanitarian problems arising from geopolitical, ideological, economic, technological and information changes in society, and their systematic analysis. In the fourth and fifth section, the trends in the transformation of human capital and labour potential in modern society are studied. Particular attention is paid to the role of education in a changing world and its impact on the speed and quality of changes in socio-economic systems.

The monograph is a scientific work of international collective of scientists and specialists in the field of development of social and economic systems.

Tetyana Nestorenko
Tadeusz Pokusa

Part 1. Concept of managing the potential of socio-economic systems

1.1. Management of the municipal administration in the local government

1.1. Zarządzanie administracją komunalną w jednostkach samorządu terytorialnego

Zarządzanie administracją komunalną przedstawiono w odniesieniu do takich spraw jak budowa organizacji administracji lokalnej, elementów oceny struktur organizacyjnych, zarządzania jakością w administracji publicznej, systemu obsługi interesantów oraz rozwiązań organizacyjnych.

Budowa organizacji administracji lokalnej

Zdaniem J. Stonera, R. Freemana i D. Gilberta organizacja to „dwie lub więcej osób współpracujących w ramach określonej struktury stosunków, aby osiągnąć określony cel lub zbiór celów”[1].

B. Kożuch z kolei wymienia trzy znaczenia organizacji[2]:

- znaczenie czynnościowe – odnosi się do czynności organizowania, organizacja to tworzenie lub przekształcanie zorganizowanych części, czyli sam proces organizowania
- znaczenie atrybutowe – organizacja, to pewien rodzaj stosunków części do siebie i do złożonej z nich całości, organizacja jest rezultatem zorganizowania, natomiast sposoby powiązania części odzwierciedlone są w strukturze organizacyjnej
- znaczenie rzeczowe – organizacja, to pewien rodzaj całości ze względu na stosunek do niej własnych elementów, organizacja jest rezultatem organizowania

Pięcioelementowy model, który został opracowany przez F. Kasta i J.E.Rosenzweiga ma charakter systemowy i przedstawia organizację jako wyodrębnioną całość, która wchodzi w interakcje z otoczeniem. Wyróżniono podsystemy:[3]

- podsystem celów i wartości – wyraz związków organizacji z otoczeniem, organizacja jako podsystem społeczeństwa pełni w nim określone funkcje, co wpływa na jej cele, zbieżne z zaspokajaniem określonej społecznej potrzeby
- podsystem psychospołeczny – działające i wzajemnie powiązane jednostki oraz grupy ludzkie, ich motywy i cele, do których realizacji dążą
- podsystem techniczny – technika i technologia wykorzystywana w procesach zachodzących w organizacji

[1] A. Noworól, *Zarządzanie terytorialne jako dziedzina zarządzania publicznego* [w:] „Komunikacja i jakość w zarządzaniu”, red. T. Wawak, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010, Tom II, s.106
[2] Ibidem, s.106
[3] Ibidem, s.106-107

- podsystem struktury – układ i wzajemne zależności w całej organizacji, między poszczególnymi podsystemami oraz w ich ramach
- Podsystem zarządzania – stosunki oddziaływania zapewniające utrzymanie wewnętrznej i zewnętrznej oraz dynamicznej równowagi organizacji

W kontekście powyższych pojęć pojawia się wreszcie pojęcie „organizacji terytorialnej", której zdefiniowanie wymaga określenia słowa „terytorium". Termin ten oznacza przede wszystkim fizyczną przestrzeń, w której zachodzą różne zjawiska. Terytoria mogą być traktowane jako tzw. systemy otwarte, tzn., że „otwierają się" na otoczenie i dla przetrwania muszą znajdować się w odpowiedniej z tym otoczeniem relacji[4].

Gareth Morgan zaproponował, aby terytorium pojmować jako system zależności, który obejmuje następujące elementy składowe[5]:

- środowisko przestrzenne- czyli materia ożywiona i nieożywiona
- kapitał ludzki – człowiek
- kapitał organizacyjne – związki między ludźmi a także między ludźmi a środowiskiem
- zarządzanie systemem terytorialnym – „kapitał organizacyjny"

A. Szpor definiuje administrację publiczną jako „zjawisko społeczne, na które składają się określone działania określonych podmiotów". Według tego autora charakter administracji publicznej tworzą działania, które są m.in.: ukierunkowane na realizację celów publicznych, wykonywanie w granicach prawa, wykonywanie w imieniu i na rachunek związku publiczno – prawnego, polityczne, planowe, wykonawcze, czasem twórcze, władcze lub niewładcze- zależnie od celu[6].

Dla organizacji terytorialnej prawdziwe są trzy warunki:

- podstawowy obszar działania organizacji terytorialnej stanowi jednostkę podziału terytorialnego, stworzoną w celu wykonywania administracji publicznej
- zespół osób tworzących organizację terytorialną stanowi wspólnotę obywateli zamieszkujących określone terytorium
- podstawą działania wspólnoty terytorialnej jest struktura stosunków, które wynikają z aktów prawnych, określających system wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań rozwoju i funkcjonowania[7].

Organizacją terytorialną są więc jednostki terytorialne kraju: województwo, powiat gmina, ale również państwa i Unia Europejska. Organizacje takie powinny charakteryzować się powinny specyficznymi cechami, które określałyby ich podmiotowość w odniesieni udo sterowania procesami rozwoju i funkcjonowania na

[4] Ibidem, s.107
[5] Ibidem, s.108
[6] Ibidem, s. 108
[7] Ibidem, s. 108-109

określonym terytorium[8].

Elementy, które charakteryzują organizację terytorialną to[9]:

- określone granice administracyjne, środowisko przestrzenne jednostki terytorialnej tworzy „podsystem technologiczny" organizacji terytorialnej, na który składają się zasoby przyrodnicze oraz infrastruktura społeczna i techniczna
- zamieszkująca jednostkę terytorialną wspólnota ludzi może być rozpatrywana jako kapitał ludzki albo jako wspólnota, czyli grupa charakteryzująca się określonym kapitałem społecznym
- system wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań rozwoju i funkcjonowania jednostki terytorialnej również może być rozpatrywany w dwóch ujęciach: jako "podsystem struktury oraz jako „podsystem zarządzania"

Relacje między tymi elementami opisali V. Peristeras i T. Tsekos. Zobrazowali oni wzajemne powiązania podmiotów, które uczestniczą w systemie sprawowania władzy w systemie demokratycznym, wskazując najważniejsze role[10]: społeczeństwo wybiera władzę publiczną, władza publiczna formułuje prawo, które określa sposób działania organizacji terytorialnych, administracja świadczy usługi na rzecz społeczeństwa,

Takim sposobem można wskazać atrybuty organizacji terytorialnej[11]: własne, ściśle określone terytorium, osobowość prawna, demokratyczne wybieranie władzy, budżet (dochody własne i własny majątek jako instrument zarządzania), zadania publiczne jako realizacja potrzeb wspólnoty przez procesy animowane przez władze publiczne oraz administrację publiczną

Przyjmuje się, że jednostka terytorialna powołana jest do wykonywania administracji publicznej, stanowi zasób przestrzenny, demograficzny i organizacyjny, który dzięki temu, że jednostka jest jednocześnie organizacją- uzyskuje wewnętrzną strukturę stosunków i zależności, a w konsekwencji tożsamość[12].

Elementy oceny struktur organizacyjnych

Struktura organizacji dotyczy zbioru stosunków organizacyjnych, czyli takich, które mają znaczenie z punktu widzenia realizacji określonego celu lub celów i których wyrazem są więzi organizacyjne. Więzi organizacyjne wyrażają stosunki między stanowiskami pracy i komórkami organizacyjnymi, w których te zasoby zostały zlokalizowane. Ze względu na charakter więzi, oraz konfiguracje funkcji i procesów wewnątrz organizacyjnych wyróżniamy następujące rodzaje struktur organizacyjnych:

- struktura liniowa – opiera się na Fayolowskiej zasadzie jedności rozkazodawstwa.

[8] Ibidem, s. 109
[9] Ibidem, s. 109
[10] Ibidem, s. 109-110
[11] Ibidem, s. 110
[12] Ibidem, s. 110

- Każdy z wykonawców podporządkowany jest poleceniom jednego bezpośredniego przełożonego.

- struktura funkcjonalna – twórcą tej struktury jest F.W. Taylor, wprowadzając zasadę jedności kierowania wyszedł z założenia, że jeden człowiek nie może znać się na wszystkim. Zasada ta wywołuje naturalną tendencje do centralizacji uprawnień decyzyjnych, co umożliwia zacieśnienie się kontaktów między kierownikami a tym samym wspólne planowanie poleceń i sposobów ich realizacji (odrzucona zasada jedności rozkazodawstwa)

- struktura liniowo – sztabowa – łączy elementy struktury liniowej i funkcyjnej. Specjalne sztaby pomagają kierownikom przy wykonywaniu podstawowych czynności kierowniczych.

- struktura zadaniowa – w strukturze tej wyraźnie wyodrębnione są:

- część stała (komórki funkcjonalne i problemowe)

- część zmienna (zespoły zadaniowe powoływane do wykonywania określonych zadań).

- struktura projektowa – tworzy się sieć zależności między kierownikiem generalnym (odpowiedzialny za całość realizacji przedsięwzięcia), kierownikami realizacyjnymi i funkcjonalnymi oraz specjalistami uczestniczącymi w danej realizacji. Potrzeba ciągłego przystosowywania się wykonawców i kierowników w drodze wzajemnego komunikowania się i negocjacji.

- Struktura macierzowa – ma na celu wzmocnienie koordynacji działań. Połączenie współpracy funkcjonalnej i przedmiotowej. Wykonawcy są podwójnie podporządkowani:

- podlegają komórkom funkcjonalnym (np. planowanie, kadry, zaopatrzenie, sprzedaż)

- podlegają kierownikom, koordynatorom poszczególnych zadań[13].

Do elementów struktury organizacyjnej można zaliczyć zasoby ludzkie oraz zasoby rzeczowe organizacji. Natomiast elementami składowymi struktury organizacyjnej są stanowiska pracy, stanowiska organizacyjne, komórki organizacyjne oraz jednostki organizacyjne.

Standardowe kryteria oceny struktur organizacyjnych[14]:

1. Dobór celów do zewnętrznych i wewnętrznych wymogów działania.

2. Priorytety celów (w sformalizowanej strukturze organizacyjnej).

3. Dopasowanie zakresu przedmiotowego działalności operacyjnej do zapotrzebowania rynku na produkty.

4. Koszty realizacji działalności (funkcji i procesów).

5. Produktywność wyróżnionych rodzajów działalności (funkcji i procesów).

[13] M. Chojnacka, *Struktura organizacyjna-narzędzie kierowania i delegowania uprawnień decyzyjnych,* Łódź 2012, s. 275

[14] A. Stabryła, *Doskonalenia struktur organizacyjnych przedsiębiorstw,* PWE, Warszawa 1991, s. 136

6. Komplementarność rodzajów działalności (funkcji i procesów).

7. Pozycja konkurencyjna przedsiębiorstwa.

8. Korzyści występowania podmiotu w większych strukturach.

9. Zwartość organizacyjna nadsystemu.

10. Zwartość jednostek organizacyjnych (funkcyjna, procesowa, przedmiotowa).

11. Adekwatność struktury ilościowej i rodzajowej zatrudnienia do potrzeb etatowych.

12. Poziom kompetencji (kwalifikacji) kierownictwa i pracowników.

13. Odpowiedniość rozmiarów jednostek organizacyjnych do systemu komunikacji.

14. Poziom kooperacji zewnętrznej i wewnętrznej w odniesieniu do wyróżnionych rodzajów działalności (funkcji i procesów).

15. Koordynacja pozioma.

16. Zasadność powołanych instytucji zarządzania (podmiotów zarządzających).

17. Koszty zarządzania.

18. Produktywność zarządzania.

19. Ekonomiczna wykładnia zdolności kierowania przedsiębiorstwem (np. zarządu i dyrekcji generalnej).

20. Indywidualna zdolność kierowania menedżerów (na niższych szczeblach zarządzania).

21. Spiętrzenie struktury hierarchicznej.

22. Rozpiętość i zasięg kierowania.

23. Koordynacja pionowa.

24. Integracja ośrodków odpowiedzialności (scalenie członów kierowniczych).

25. Równomierność podziału zakresu działania (np. podział obowiązków między kierownictwem pionów; nadmiar, niedomiar).

26. Współmierność rozmieszczenia uprawnień decyzyjnych na poszczególnych szczeblach zarządzania (dot. centralizacji i decentralizacji).

27. Równowaga zakresu działania (obowiązków), uprawnień i odpowiedzialności.

28. Efektywność stanu organizacyjnego i zmian organizacyjnych

1) w sferze personalnej,

2) w sferze materialnej,

3) efektywność generalna.

Dobór kryteriów i metod oceny struktur organizacyjnych

Pod pojęciem kryteriów oceny należy rozumieć mierniki służące do przeprowadzania badań diagnostycznych lub odgrywające rolę probierzy w programowaniu (projektowaniu), w związku z wyborem rozwiązania racjonalnego (optymalnego). W obu tych przypadkach dochodzi do oceny, ale ukierunkowanej na oddzielne obszary zastosowań. W diagnozie kryteria oceny służą do orzekania, jaki jest stan faktyczny, w programowaniu (projektowaniu) zaś są podstawą wyboru

najlepszego wariantu. Kryteria oceny są cechami lub parametrami o charakterze aksjologicznym (wartościującym). W podpunktach powyżej został przedstawiony wykaz standardowych kryteriów oceny struktur organizacyjnych. Wykaz ten może być bardziej rozbudowany i uszczegółowiony, ale można go też zredukować. Dobór kryteriów oceny jest związany bowiem z ustalonym zakresem badań strukturalnych. Nie ulega jednak wątpliwości, iż przy podejściu kompleksowym należy zadbać o zróżnicowanie kryteriów oceny, nie ograniczając się jedynie do kryteriów właściwych samej konfiguracji oraz rozdziału działań (zadań, obowiązków), uprawnień decyzyjnych i odpowiedzialności. Ważne jest uwzględnienie kryteriów ekonomicznych, prawnych, personalnych, informacyjno-komunikacyjnych, a także technicznych. Jest to bowiem związane z przyjęciem określonego podejścia badawczego. Konsekwencją ustalonego zakresu badań strukturalnych i odpowiadającego mu zestawu kryteriów oceny, jest dobór metod oceny. Do wiodących grup można zaliczyć metody: organizatorskie, behawioralne, ekonomiczne, uczenia się organizacji. Mogą być one stosowane niezależnie od siebie, przy ograniczeniu badań do pojedynczego aspektu doskonalenia struktur organizacyjnych. Przy podejściu podmiotowo-relacyjnym zazwyczaj wykorzystuje się zróżnicowany zestaw metod, przyporządkowanych określonym zadaniom badawczym[15].

Zarządzanie jakością w administracji publicznej

Przez wiele lat zarządzanie jakością i systemy jakości były uznawane za niepasujące do zakresu i sposobu działania instytucji publicznych. Obecnie jednak zarządzanie jakością w sektorze publicznym nie jest już traktowane jako metoda niepasująca do specyfiki tego sektora, jednak nadal występują bariery ograniczające wprowadzanie tej metody zarzadzania w organizacjach publicznych[16]. Przed przystąpieniem do omówienia zarządzania jakością w administracji publicznej, konieczne jest sformułowanie definicji administracji publicznej, która stanowić będzie podstawę dalszego wywodu. Przez administrację publiczną rozumie się „zespół działań, czynności i przedsięwzięć organizatorskich i wykonawczych, prowadzonych na rzecz realizacji interesu publicznego przez różne podmioty, organy i instytucje na podstawie ustawy i w określonych prawem formach”[17].

Administracja samorządowa w ostatnim czasie częściej sięga po systemy zarządzania jakością – ISO to skrót od słów International Standard Organization – czyli Międzynarodowej Organizacji Normalizacyjnej. ISO skupia przedstawicieli narodowych komitetów normalizacyjnych. Jej członkami są jednostki normalizacyjne państw o różnym stopniu rozwoju i wielkości ze wszystkich stron świata. Jej zadaniem jest ujednolicanie wymagań normatywnych w różnych dziedzinach działalności ludzkiej: biznesie, przemyśle, handlu, transporcie. Natomiast przedmiotem

[15]Ibidem, s. 135
[16] B. Wyrzykowska, *Zarządzanie jakością w instytucjach publicznych*, pdf, s.75
[17] H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna - ogólne zagadnienia*, Liber, Warszawa 2000, s.79

zainteresowania są wszystkie obszary zgłaszane przez jej członków oraz otoczenie, np. biznes, agendy rządowe, samorządy, jednostki certyfikujące[18].

Wdrożenie systemu zarządzania jakością prowadzi do przeprowadzania krytycznej analizy struktury organizacyjnej, procesów, przepływu informacji, dokumentów i określania słabych i mocnych stron urzędu. Korzyści jakie wynikają z wdrożenia systemu jakości w administracji samorządowej to ciągłe doskonalenie usługi zgodnie z potrzebami klientów oraz obniżenie kosztów wewnętrznych urzędu, a także tworzenie wspólnych relacji z klientami. Zarządzanie jakością dąży do dostosowania administracji do procesów integracji europejskiej. Odpowiedni rozwój gospodarczy oraz społeczny jednostek samorządu terytorialnego, zapewnia lepszą ochronę interesu publicznego i wzmacnia zaufanie do organów administracji. Jeśli chodzi o system zarządzania jakością oparty na normach ISO to udoskonala on działania administracyjne i ułatwia obywatelom korzystanie z usług urzędu, stabilizuje poziom jakości świadczonych usług, dostosowuje struktury do realizowanych procesów oraz zwiększa ich przejrzystość, umożliwia racjonalnie wykorzystanie środków finansowych. Pozwala to urzędowi na budowanie swojej wiarygodności, co wpływa korzystnie na budowanie relacji zewnętrznych oraz może stanowić podstawę zaufania[19]. Istotą systemu zapewnienia jakości jest i powinno być odejście od dotychczasowego pojmowania jakości jako kontroli wyboru, ponieważ za jakość bowiem odpowiada nie komórka jakości, lecz system zarządzania.

Korzyści jakie wynikają z wdrażania systemów zarządzania jakością to uporządkowanie zadań, odpowiedzialności, uprawnień, kompetencji, określenie kanałów informacji oraz zasad właściwej komunikacji, ustalenie procedury postępowania, stałe podnoszenie kwalifikacji pracowników, przeprowadzanie szkoleń dla pracowników, współpraca między komórkami organizacyjnymi w urzędzie, wzrost zadowolenia klientów z kontaktu z urzędnikami[20].

Obecnie administracja publiczna nastawiona jest na doskonalenie jakości procesu świadczenia usług publicznych, w tym szczególnie na poprawę obsługi klienta. Zarządzanie jakością pozwala niwelować zbędne biurokratyczne procedury oraz czyni urząd bardziej przyjaznym obywatelom. Obok istotnych korzyści takich jak poprawa jakości świadczonych usług, obniżanie kosztów prowadzonej działalności znajduje się także obniżanie kosztów złej jakości, zwiększanie efektywności działania organizacji, nastawienie na klienta czy odpowiedzialność za świadczone usługi. Do korzyści zaliczyć możemy jeszcze uporządkowanie całego obszaru zarządzania instytucją, uregulowanie granic zadań, odpowiedzialności, zaangażowanie wszystkich pracowników w sprawy jakości świadczonych usług, kreowanie zaufania pracowników do instytucji, co powinno mieć wpływ na atmosferę panującą w miejscu

[18]M. Bugdol, *Zarządzanie jakością w urzędach administracji publicznej*, Difin, Warszawa 2008, s.64
[19] J. Zalewski, *Efektywne metody zarządzania w administracji publicznej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2000, s. 34-40, s.58
[20] M. Bugdol, *Zarządzanie jakością w urzędach administracji publicznej*, Difin, Warszawa 2008, s. 68

pracy, znajomość celów organizacji, utożsamianie się z wynikami jakościowymi oraz wzrost zainteresowania pracowników podnoszeniem swoich kwalifikacji[21]. System jakości dąży do zwiększania wiedzy organizacji o sobie, ma to wpływ na wzrost motywacji pracowników, natomiast wyznawane przez pracowników zasady etyczne, których wymaga system, odpowiadają za rzetelną, odpowiedzialną pracą.

Jeżeli chodzi o bariery wdrażania systemu zarządzania jakością możemy tutaj wymienić: tworzenie i prowadzenie obszernej dokumentacji systemu, brak środków finansowych na proces wdrażania, utrzymania i doskonalenia systemu, niski budżet na szkolenia pracowników, dużą niechęć pracowników do wprowadzenia zmian, niski poziom wiedzy na temat zarządzania jakością, a także mało wzorców do naśladowania oraz brak motywacyjnego systemu wynagradzania pracowników i dodatkowe obowiązki dla pracowników[22]. Istotne jest aby zadania w zakresie usprawniania struktur administracji i sposobów jej funkcjonowania realizowane były w kolejnych reformach sektora publicznego. Wymaga to systematycznego modernizowania sposobów działania administracji, zwłaszcza w obszarach, w których administracja bezpośrednio styka się z obywatelami[23].

Wizyta w urzędzie wcale nie powinna być uciążliwa. Urzędnicy coraz częściej sięgają po nowoczesne metody załatwiania spraw w urzędzie. Popularny dzisiaj jest Internet, dzięki któremu sprawy biegną coraz szybciej. Urzędnicy dążą do lepszego organizowania biura obsługi klienta, walczą o certyfikaty i środki unijne, aby poprawić i przyspieszyć pracę swoich biur. Zarządzanie jakością jest dzisiaj potrzebne w administracji publicznej, a najpopularniejszym certyfikatem potwierdzającym wysoki poziom usług świadczonych przez nią jest norma serii ISO 9000. System zarządzania jakością oparty na wymaganiach normy ISO 9000 pozwala organizacjom publicznym odejść od sztywnego kierowania poszczególnymi komórkami na rzecz zarządzania procesami, jakie są w organizacji realizowane. Takie podejście pozwala na dostosowanie działania do wymagań klientów[24]. Organizacja pracy urzędu powinna przełożyć się na lepsze, bardziej efektywne wykonywanie usług publicznych oraz na lepszą ocenę pracy urzędu przez mieszkańców. Dowodem tego powinno być zwiększające się zadowolenie i lepsza komunikacja.

System obsługi interesantów

Zasadniczą kwestią funkcjonowania sektora publicznego jest praca na rzecz interesariuszy i współpraca z nimi. Stosunki urząd-obywatel są jedną z najważniejszych płaszczyzn jakości państwa oraz jakości życia. W obu przypadkach

[21] K. Opolski, G. Dykowska, M. Możdżonek, *Zarządzanie przez jakość w usługach zdrowotnych. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Fachowe, Warszawa 2009, s. 122-123
[22] M. Bugdol, *Zarządzanie jakością w urzędach administracji samorządowej,* Opole 2001, s. 57-61
[23] J. Toruński, *Wdrażanie systemu zarządzania jakością w administracji publicznej na przykładzie urzędu miasta*, zeszyty naukowe w pdf, 2009, s. 22-29
[24] Tamże, s. 22-29

jakość administracji odgrywa znaczącą rolę[25]. Komunikacja administracji publicznej, a zwłaszcza jednostek samorządu terytorialnego jako dostawców usług publicznych, z otoczeniem, ma ogromne znaczenie w procesie zaspokajania potrzeb społecznych[26]. Może ona mieć charakter zindywidualizowany bądź masowy (poprzez kampanie informacyjne w mediach, ogłoszenia bądź ulotki)[27]. W celu dalszych rozważań dotyczących procesu komunikacji między społeczeństwem a organizacjami publicznymi istotne jest przedstawienie samego sposobu definiowania komunikowania się.

Komunikowanie się jest procesem przekazywania informacji, od jednej osoby, do drugiej, od określonej organizacji do osoby lub grupy osób oraz od jednej organizacji do drugiej itp. Proces ten rozpoczyna się, gdy jedna osoba, bądź organizacja, czyli nadawca, pragnie przekazać wiadomość innej osobie, bądź organizacji, czyli odbiorcy. Przebiega on na różnych poziomach, tak więc jedną z głównych zasad sprawnego komunikowania się jest założenie, ze nadawana treść i jej odbierana interpretacja wzajemnie się pokrywają. Aby to osiągnąć należy stosować różne, powiązane ze sobą, ale jednocześnie zróżnicowane, w zależności od sytuacji metody. Takie komunikowanie się ma udogodnić zdobywanie informacji na temat kierunków i sposobów działania sektora publicznego, a jednocześnie pomagać w zaspokajaniu potrzeb interesariuszy, ułatwiać rozwiązywanie problemów oraz podejmowanie decyzji i tym podobne[28]. Komunikacja organizacji publicznej z interesariuszami ma szeroki zakres, obejmujący nie tylko mieszkańców określonego obszaru czy przedsiębiorców i organizacje gospodarcze, ale jednocześnie potencjalnych inwestorów, organizacje i instytucje społeczne i innego typu organizacje publiczne[29].

Dla kultury administracji jak i stosunków urząd-obywatel zasadnicze znaczenie ma pozytywna selekcja kadr do pracy w administracji publicznej oraz stosowanie i przestrzeganie określonych zasad i wartości. Wśród nich wyróżnić można: praworządność i humanizację stosunków międzyludzkich w odniesieniu do relacji między urzędem a obywatelami, zachowanie kreatywności i konstruktywności działań i postępowania urzędników, tak by realizować interes publiczny i interesy jednostki w sposób harmonijny, rzetelność i sprawność oraz lojalność i życzliwość pracownika urzędu, w stosunku do obywatela, zapewnienie całkowitej, regularnej i rzetelnej informacji, kontroli oraz krytyki oraz zagwarantowanie stosownych warunków materialnych i rzeczowych dla działania administracji, a co za tym następuje obsługi

[25] A. Piekara, *Jakość administracji w Polsce. Zarys współczesnej problematyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 24
[26] D. Bogdanov, *Zarządzanie informacją publiczną w jednostkach samorządu terytorialnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2013, s. 19
[27] P. Okuń, *E- administracja- wdrażanie i znaczenie*, [w:] *Sprawność administracji państwowej i samorządowej*, red. J. Sikorski, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2007, s. 123
[28] A. P. Wiatrak, *Istota i uwarunkowania komunikowania się organizacji publicznej ze społeczeństwem*, [w:] *Komunikacja i jakość w zarządzaniu*, red. T. Wawak, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010, tom II, s.94-102
[29] Ibidem, s. 94

obywateli w urzędach[30]. Mając na uwadze kwestię kultury obsługi interesanta, należy przedstawić czym ona jest. Obsługa interesanta to *niezawodne dostarczenie usług w uzgodnionym czasie i miejscu, stosownie do oczekiwań*[31]. Personel charakteryzujący się zaangażowaniem, empatią, kompetencją, uczciwością, solidnością, odpowiednią wiedzą i umiejętnościami kontaktu z mieszkańcami jest w stanie zapewnić interesantowi godne przyjęcie i zaspokojenie jego potrzeb w sposób satysfakcjonujący, a zatem kształtujący pozytywny stosunek i wizerunek urzędu i urzędników. Kultura obsługi jest związana nie tylko z pomocą i doradzaniem urzędnika, ale także poziomem kultury prawnej i organizacyjnej[32]. Każdy interesant powinien być odpowiednio obsłużony. Ważnym miejscem w urzędzie powinien być więc punkt informacyjny bądź recepcyjny dla interesantów. Stworzenie takiego punktu w znacznej mierze usprawnia działalność urzędu i poprawia przepływ informacji. Punkt recepcyjny jest miejscem pierwszego spotkania z gminną administracją. W miejscu tym obywatel, w sposób profesjonalny zostaje przygotowany do szybkiego i sprawnego załatwienia sprawy czy rozwiązania problemu[33].

Kontakt interesanta z urzędnikiem może przybierać różne formy, czyli[34]:

- Słuchanie - urzędnik powinien mieć motywację do wnikliwego słuchania i przekonanie że przyniesie ono korzyści, ale również dawać klientowi do zrozumienia, że liczy się z jego zdaniem i go ceni. Najważniejsze jest jednak dogłębne poznanie sprawy interesanta. Umiejętność słuchania w praktyce sprowadza się do umożliwienia rozmówcy wypowiedzenia swoich myśli oraz słuchania tak, by odniósł on wrażenie zainteresowania jego wypowiedziami, odnotowywania podawanych przez niego szczegółów i proszenia o wyjaśnianie powstałych niejasności.
- Rozmowa – istotnym czynnikiem ułatwiającym rozmowę jest kontakt wzrokowy rozmawiających ze sobą. Podtrzymywanie rozmowy poprzez wypowiadanie swoich uwag, zadawanie pytań, udzielanie odpowiedzi i dodatkowych wyjaśnień świadczy o dobrym jej przebiegu, z kolei brak wzajemności, obojętność wyrażona w krótkich odpowiedziach „tak" lub „nie" wpływa na jej przebieg niekorzystnie.
- Komunikowanie się przez telefon – sposób takiej komunikacji jest ważny, ze względu na tworzenie wizerunku efektywnej, przyjaźnie nastawionej do interesanta oraz zawsze gotowej do pomocy instytucji. Możliwość stworzenia takiego wizerunku przez kontakty telefoniczne przynieść może korzystanie z zasad takich jak szybkie zgłaszanie się i odbieranie każdego telefonu, przedstawienie się pracownika odbierającego telefon i wydziału, który reprezentuje, zapytanie przez pracownika w

[30] A. Piekara, *Jakość administracji w Polsce…*op. cit., s. 24-26
[31] Z. Knecht, *Public relations w administracji publicznej*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2006, s. 190, za: A. Payne, *Marketing usług,* Warszawa 1996, s. 47
[32] Z. Knecht, *Public relations w administracji publicznej*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2006, s. 190-191
[33] Ibidem, s. 191
[34] Ibidem, s. 193-195

czym może pomóc rozmówcy, przedstawienie następnych kroków, które zostaną podjęte w sprawie. W przypadku przerwania rozmowy należy oddzwonić do rozmówcy.

- Korespondencja – listy wysyłane do interesantów powinny być starannie przygotowane. Najważniejszymi zasadami utrzymania pisemnego kontaktu są: konieczność jak najszybszej odpowiedzi na list, przemyślenie i zaprojektowania listu przed wysłaniem, sformułowanie go w sposób prosty, logiczny i zrozumiały, posiadanie schematu standardowego listu oraz opisanie w zakończeniu listu kroków, które zostaną podjęte, aby załatwić daną sprawę.

Dodatkowo wyróżnić można komunikowanie się administracji z społeczeństwem przez internet. System e-administracji jest rozwiązaniem, które umożliwia zarządzanie między urzędem a obywatelem. Ma ona za zadanie w głównej mierze ograniczenie kosztów i zwiększenie skuteczności kontaktów. Takiego typu usługi publiczne są sposobem na ułatwienie załatwiania spraw przez interesantów ale i przez pracowników[35]. Nowe wyzwania technologiczne skłaniają więc urzędników do nieco innego spojrzenia na kontakt z petentem i jego współpracę z urzędem właściwym do załatwienia określonych spraw[36].

Istotnym jest także zdefiniowanie pojęcia działalności administracyjnej urzędu administracji publicznej. Podczas załatwiania spraw urząd taki jest zobowiązany do przestrzegania ustalonych procedur. Określenie ich jest wstępnym warunkiem do usprawnienia obsługi interesanta. W ramach podziału na sprawy, skargi, pocztę oraz spraw na typowe, nietypowe oraz sprawy „od ręki". Każdej sprawie o typowym charakterze można przypisać jednolitą procedurę załatwiania, sprawy nietypowe są załatwiane zgodnie z indywidualnym tokiem postępowania, a sprawy „od ręki" w drodze bezpośredniego kontaktu interesanta z urzędnikiem[37].

Podsumowawszy, obsługa obywateli nie jest wyłącznie obowiązkiem, który należy wykonać, ale powinno się to czynić fachowo, świadomie i uczciwie, z przekonaniem, ze jest to swoista misja społeczna[38].

Rozwiązania organizacyjne

Zgodnie ze zmianami jakie zostały wprowadzone przez ustawę z dnia 27 sierpnia 2009 jednostki samorządu terytorialnego mogą prowadzić działania z zakresu gospodarki komunalnej w formach samorządowego zakładu budżetowego oraz spółek prawa handlowego.

Wybór sposobu realizacji zadań oraz utworzenie ustawy określającej formy działań związanych z gospodarką komunalną należy do organów stanowiących,

[35] P. Okuń, *E- administracja- wdrażanie i znaczenie*…, op. cit., s. 123
[36] red. W. Duczmal, J. Żurawska, *Innowacje w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw. Kreatywność i komunikacja*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu, Opole 2013, s. 200-209
[37] Z. Biniek, *Wybrane uwarunkowania informatyzacji urzędów administracji publicznej*, Współczesna ekonomia, nr 1/2010(13), s. 218, pdf
[38] Z. Knecht, *Public relations…,*op. cit., s. 196

którymi są: rada gminy na poziomie gminy, rada powiatu na poziomie powiatu oraz sejmik wojewódzki na poziomie województwa[39], jednakże największa pula zadań przeznaczonych do realizacji znajduje się na poziomie gminy. Zdarzają się wówczas sytuacje, w których władze występują w potrójnej roli: przedsiębiorcy, zleceniodawcy oraz mieszkańca. Samorządy mogą realizować zadania z zakresu użyteczności publicznej oraz zaspokojenia potrzeb zbiorowych wspólnoty zgodnie z ustawą o finansach publicznych za pomocą:

- zakładów budżetowych - pokrywają one koszty przychodami własnymi, otrzymują również dotacje podmiotowe, przedmiotowe oraz celowe,
- spółek prawa handlowego – tworzone przez jeden lub kilka podmiotów, posiadające osobowość prawną oraz własny majątek. Najczęściej zawierane są spółki kapitałowe (z o. o. lub akcyjne), ponieważ jednostki samorządu terytorialnego mogą wówczas posiadać wszystkie udziały lub akcje i samodzielnie podejmować decyzje i wyznaczać kierunki działań spółki. Tworzone są również spółki kapitałowe, komandytowe, komandytowo – akcyjne[40],
- stowarzyszeń – tworzone między gminami oraz z powiatami, a także pomiędzy powiatami, jak również z województwami a także pomiędzy samymi województwami. W tym przypadku tworzony jest status zawierający szczegółowy opis przeprowadzanych działań, które nie przynoszą żadnej ze stron bezpośrednich korzyści materialnych[41].

Zadania z zakresu robót oraz usług budowlanych, publicznego transportu zbiorowego, działalności pożytku publicznego a także wolontariatu mogą być również powierzane do wykonania osobą fizycznym, prawnym oraz jednostką organizacyjnym nieposiadającym osobowości prawnej, jednakże muszą one posiadać niezbędne zezwolenia na wykonywanie takich usług, jak również podlegać stałej kontroli ze strony samorządu.

Kluczową rolę w realizacji zadań odgrywa zapis art. 14 ust. 1 z dnia 19 grudnia 2008r. o partnerstwie publiczno-prywatnym. Sektor publiczny przekazuje odpowiedzialność i obowiązek wykonania zlecenia przedsiębiorcą polskim lub zagranicznym. Realizują oni wówczas przedsięwzięcia z zakresu[42]: inwestycji infrastrukturalnych, rozwoju gospodarczego i społecznego, w tym rewitalizacji, usług publicznych przez okres dłuższy niż 3 lata, pilotażowe, promocyjne, naukowe, edukacyjne lub kulturalne, wspierające realizację zadań publicznych, transport komunalny, dostarczanie wody pitnej, odbiór odpadów, wywóz nieczystości.

Samorząd coraz częściej decyduje się na powierzanie zadań z zakresu gospodarki

[39]Dokument Kancelarii Senatu Biura Analiz i Dokumentacji „Gospodarka komunalna – polski model", opracowanie Andrzej Krasnowolski, Warszawa, 7 maj 2012, s. 5, pdf
[40] Z. Dolewka, *Zarządzanie w jednostkach organizacyjnych gminy*, Uniwersytet Łódzki, artykuł naukowy, s. 43-44, pdf
[41] Dokument Kancelarii Senatu Biura Analiz i Dokumentacji…, s. 6
[42] Ibidem, s .8

komunalnej organizacją pożytku publicznego lub pozarządowym. Mogą one prowadzić działania w zakresie pomocy społecznej oraz pomocy byłym żołnierzom zawodowym, inwalidom wojennym, kombatantom, mniejszościom narodowym, osobom niepełnosprawnym oraz bezdomnym (przede wszystkim w sferze aktywizacji zawodowej), podtrzymania i pielęgnowania tradycji narodowej, ochrony i promocji zdrowia, nauki, edukacji, oświaty, kultury, sztuki, upowszechniania kultury fizycznej i sportu, ekologii, ochrony zwierząt i roślin, porządku i bezpieczeństwa publicznego, ochrony praw konsumenta, rozpowszechnianie i wpieranie integracji europejskiej. Organy samorządu terytorialnego ogłaszają również konkursy dla organizacji na realizację określonego zadania. Następnie zawierają ze zwycięzcą umowę na okres nie dłuższy niż 3 lata, przy czym samorząd dokonuje okresowych kontroli oraz oceny prowadzonych działań[43]. Tworząc rozwiązania organizacyjne w sprawach przeprowadzenia działań największa odpowiedzialność spoczywa w rękach samorządów, ponieważ to ich decyzje dotyczące współpracy z innymi organizacjami, przedsiębiorcami wpływają na szybkość i jakość działań prowadzonych w sferze gospodarki komunalnej a co za tym idzie na komfort życia mieszkańców.

Podsumowanie

Przedstawiona praca pokazuje jak szeroki jest temat związany z zarządzaniem administracją komunalną. Opisuje jak ważne jest prawidłowe dokonywanie oceny struktur organizacyjnych oraz zarządzania jakością. Nie bez znaczenia jest także system obsługi interesantów, który powinien być prowadzony w sposób prosty, zrozumiały i przyjazny dla mieszkańców. Samorząd powinien również podejmować decyzje związane z rozwiązaniami organizacyjnymi w sposób rozsądny, biorąc pod uwagę troskę i wygodę mieszkańców.

1.2. Reconstructive type of management potential for economic development of Ukraine

1.2. Реконструктивний тип управління потенціалом економічного розвитку України

Подолання кризових явищ і вихід на траєкторію стійкого розвитку в умовах існування економічних деструкцій зумовлює необхідність корінних змін у структурній динаміці соціально-економічної системи України. Ці зміни не можуть відбутися на основі саморегулюючої сили ринкових законів. Вони будуть спрямовувати економіку на розширене відтворення існуючих диспропорцій. Тому важливим є поєднання сили ринку із силою держави,

[43] Ibidem, s. 9-10

активне використання регулюючої функції держави і проведення науково-обґрунтованої економічної політики в усіх її складових. Для реалізації такого підходу необхідне перспективне бачення проблеми, яке виходить за межі існуючої парадигми і формує нові теоретичні та практичні зразки економічної діяльності.

Вихід із кризи і подальший розвиток України не може відбуватися на тій економічній основі, що склалася і має деструктивний характер. Тому зараз потрібна не модернізація, а реконструкція економіки, зміна її несучих конструкцій у відповідності до нової архітектури у європейському і світовому просторі.

В економічному контексті поняття реконструкції трактується у поєднанні двох своїх значень: 1) докорінної перебудови і 2) відновлення власної ідентичності, самобутності та суб'єктності. Інакше кажучи, в цьому контексті реконструкція економіки України означає не просто її корінну перебудову відповідно до якогось проекту, а таку перебудову, яка покликана реалізувати сутнісні особливості та переваги України (її самобутність) в усіх аспектах: географічному, геополітичному, природному, господарському, історичному, ментальному, поведінковому і т. ін.

Розкриття власного змісту реконструктивного розвитку, його особливостей у порівнянні з іншими типами змін зумовлює необхідність застосування логіко-історичної методології. Остання передбачає: 1) врахування попередньої логіки і траєкторії розвитку, яка суттєво впливає не тільки на нинішній стан об'єкта, а й на перспективи його подальшого руху; 2) оцінку нинішнього стану об'єкта дослідження; 3) визначення напрямів його розвитку в актуальному співвідношенні з загальносвітовими тенденціями.

Реконструкція має спільні та відмінні риси з такими спорідненими поняттями, як трансформація, модернізація, удосконалення та ін. Спільною рисою цих понять є зміни, а відмінності виникають із способів, форм та різноманітних модифікацій цих змін. Поняття трансформації акцентує увагу на перетворенні структур, форм і способів, зміні цільової спрямованості діяльності, на переході через проміжні ланки. Удосконалення віддзеркалює свідому діяльність, спрямовану на підвищення якості об'єкта. Особливої уваги заслуговує співвідношення реконструкції і модернізації у зв'язку з тим, що модернізація стала одним із основних трендів сучасного розвитку. Але зараз, після чергової глибокої кризи, що знову відкинула Україну на багато років назад, проблема повинна бути поставлена по-іншому. Основний наголос необхідно зробити не на модернізації, а на реконструкції.

Реконструктивний економічний розвиток – то такий розвиток, який досягається на основі якісної перебудови несучих конструкцій економіки, корінної зміни її структури. Його особливістю є те, що він може бути досягнутий

як за економічного зростання, так і за нульових і навіть за від'ємних темпів зростання економіки. Якщо, наприклад, українська економіка буде здійснювати свою реконструкцію таким чином, що скорочуватимуться експортно-сировинні виробництва (металургія, хімія і т. ін.), а будуть розвиватися галузі, що працюють на внутрішній ринок (внаслідок чого зростуть доходи і якість життя населення, зменшиться соціальна диференціація за доходами), то ми матимемо розвиток економіки навіть у тому разі, коли зростання внутрішнього ринку буде відбуватися темпами, які не перекривають втрати від зменшення експорту, і в цілому темпи зростання економіки знизяться, або навіть будуть від'ємними.

Такий тип реконструктивного розвитку через деякий час стане актуальним для світової економіки. Але для України він став актуальним уже зараз. Сам зміст реконструктивного економічного розвитку включає в себе соціальну спрямованість змін. Якщо, наприклад, економіка кількісно не зростає, а відбуваються зміни в структурі економіки, то цей процес може бути охарактеризовано як розвиток тільки в тому разі, коли більшою мірою задовольняються життєві потреби людей і суспільства в цілому. Це і означає, що реконструктивний розвиток по своїй суті є соціально спрямованим, націленим на забезпечення соціальної врівноваженості і справедливості.

Концепція реконструктивного розвитку вимагає більш чіткого і операційного розрізнення і врахування взаємодії соціального і економічного розвитку. Це зумовлює необхідність з'ясувати сутність соціально-економічного розвитку, виразити її у формі зовнішніх критеріїв і застосувати останні до оцінки процесу соціально-економічного розвитку. Сутність соціально-економічного розвитку розкривається через взаємодію, з одного боку, економічного, з іншого – людського, розвитку. Економічний розвиток включає економічне зростання, що інтегровано виражається у збільшенні ВВП, і його якісні зміни. Людський розвиток включає удосконалення людських якостей (здібностей) і поліпшення умов життєдіяльності людини. Кожна з цих складових може бути деталізована і представлена як узагальнюючим критерієм (наприклад ВВП, індекс людського розвитку), так і цілою системою диференційованих показників.

Суттєво важливі підстави, без урахування яких не можна вирішити завдання реконструктивного розвитку, пов'язані з *інверсійним типом* ринкової трансформації. Україна (на відміну від сучасних розвинених країн, які здійснювали ринкову трансформацію класичного типу) трансформувала свою директивно-планову економіку в ринкову за інверсійним типом. У класичному типі ринкової трансформації перехід здійснювався від дрібної приватної власності до більшої, від вільної конкуренції до утворення монополій і різноманіття ринкових структур, від вільного ціноутворення до включення механізмів державного регулювання. У ринковій трансформації інверсійного типу все відбувалося у зворотному порядку: від панування державної власності до

приватної і різноманіття форм власності, від директивного планування до розвитку конкуренції, від державного планування цін до вільного ціноутворення. Порядок і, отже, зміст економічних перетворень в класичному та інверсійному типах ринкової трансформації були абсолютно різні. Це не було враховано в економічній політиці держави. І як наслідок, результат трансформації суттєво відрізняється від поставлених цілей.

Поєднання інверсійного типу ринкової трансформації з глобалізацією в умовах України, яка має суттєво нижчий рівень економічного розвитку у порівнянні з розвиненими країнами, привело до того, що Україна на основі ринкових законів пристосовується до різних фрагментів світової економіки як сировинний придаток промислово-аграрного типу (переважає експорт металу, продуктів хімічної промисловості, зерна і технічних культур). При цьому внутрішній ринок залишається несформованим, а його подальше розширення, засноване на імпорті продукції більш високого технологічного рівня, і збільшення експорту сировини означає розширене відтворення сформованих диспропорцій. Це є базовою деструкцією української економіки, яка відтворюється в розширеному масштабі. В таких умовах економічне зростання і навіть модернізація призводять до поглиблення диспропорцій, що неминуче закінчується кризою. Змінити таку структуру руху економічної системи можна лише на основі реконструктивного типу розвитку.

При цьому повинна бути врахована логіка розвитку і сучасні співвідношення ринкових і неринкових засад розвитку. Застосування виключно ринкових принципів для вирішення проблем розвитку інверсійної економіки приводить до цілого ряду деформацій і є яскравим проявом ринкового фундаменталізму, який є значно поширенішим, ніж це зазвичай вважається.

Відмінності інверсійних та ринкових засобів реформування економіки призвело Україну до інституційної пастки, зміст якої полягає в тому, що застосування класичних ринкових інструментів для вирішення економічних проблем приводить до їх подальшого поглиблення. В кредитно-банківській сфері інверсійна пастка проявляється в тому, що підприємці не можуть в належних масштабах користуватися банківськими кредитами через занадто високі процентні ставки, а банки, маючи надлишкову ліквідність, не розширюють кредитування через відсутність надійних позичальників. Спроба центрального банку стимулювати кредитування через збільшення рефінансування банків приводить не до бажаного результату, а до збільшення девальваційного тиску на національну валюту і подальшої девальвації гривні.

Збалансувати економіку, використовуючи лише ринкові принципи, в такому випадку неможливо. Необхідно підключити неринкові підходи, які не вимагають еквівалентності у кожному акті. Саме вони можуть стати компенсуючим інструментом у механізмі подолання системних диспропорцій. Наприклад, в

Україні внаслідок інверсійного типу трансформації економіки, поєднаного з глобалізацією, базові проблеми нормального харчування і забезпечення громадян житлом не вирішено. І на ринкових принципах вони не можуть бути вирішені. Розрахунки показують, що для того, щоб заробити на трикімнатну квартиру, наприклад, у Києві, необхідно працювати 50 років і більше. А для значної частки людей вирішення цього завдання є неможливим упродовж усього життя. Тому потрібно створювати принципово нові механізми введення грошей в економіку через неприбуткові державно-публічні фінансові установи, збільшуючи і раціоналізуючи попит з одночасним зв'язуванням його із стимулюванням відповідної пропозиції. На основі таких механізмів проблеми харчування і житла в Україні можна було б вирішити достатньо швидко.

Узагальнюючи аналіз логіко-історичних особливостей деструктивного шляху України, можна визначити два базових підходи. Перший стосується розв'язання базових проблем відтворення життєдіяльності людей (харчування, житло, охорона здоров'я):

1) розвиток інфраструктури (дороги, транспорт, зв'язок);
2) створення умов для інноваційного розвитку (освіта, наука, інновації).

Не забезпечивши, наприклад, вирішення базових проблем харчування і житла, неможливо виконувати на сучасному рівні інші завдання. Другий базовий підхід до вирішення проблем реконструктивного розвитку лежить у площині структурно-функціональної збалансованості економічної системи. Такий підхід передбачає, перш за все, розгляд проблеми збалансованого функціонування і розвитку реального і фінансового секторів економіки. У свою чергу, розвиток реального сектора повинен розглядатися у трьох аспектах: 1) виробничому, 2) соціально-економічному і 3) екологічному. Перший включає в себе:

1) реконструкцію промислової сфери (реіндустріалізацію);
2) перебудову аграрної сфери у її поєднанні з сільським розвитком;
3) реконструкцію виробничої інфраструктури.

Реконструкція реального сектора включає в себе весь комплекс соціально-економічних відносин, серед яких першочергове значення мають: 1) зайнятість, 2) оплата праці, 3) соціальні стандарти і соціальне забезпечення, 4) екологічна складова сталого розвитку.

Реконструкція фінансового сектора передбачає перебудову: 1) грошово-кредитної політики з урахуванням нових економічних реалій; 2) приведення бюджетних відносин у відповідність до парадигми реконструктивного розвитку; 3) перебудова фінансових ринків, спрямована не на підтримку самозростання, а на вирішення завдань розвитку економіки і соціальної сфери.

Реконструкція економіки в умовах глобалізації повинна вестись таким чином, щоб реалізація внутрішніх переваг спиралась на врахування місця країни в системі світогосподарських зв'язків і давала можливість підвищити

конкурентоспроможність країни. Ця обставина віддзеркалюється у суспільній свідомості як проблема *інклюзивного розвитку.*

У найбільш широкому значенні поняття інклюзивного розвитку означає такий розвиток держав у світогосподарських зв'язках, який дає можливість включити в нього і розкрити внутрішній потенціал усіх елементів, всіх суб'єктів соціально-економічної системи країни і забезпечити її збалансованість. Саме така системна інклюзивність необхідна Україні. Мова йде про таке її включення у світогосподарські зв'язки, яке дає можливість виявити всі її природні, соціальні і культурні переваги, забезпечити стійкий збалансований розвиток, підвищити добробут і якість життя громадян.

Характеризуючи реконструктивний розвиток в аспекті його основоположних векторів, які підсумовують і спрямовують наведені вище перетворення, можна сказати, що реконструктивний розвиток повинен бути: 1) інтровертним, 2) інноваційним і 3) інклюзивним. Інтровертність означає направленість на вирішення внутрішніх проблем країни як особливого соціоекономічного утворення з урахуванням його історично пройденого шляху. Інноваційність показує необхідність корінної перебудови на основі новітніх досягнень і принципів. Інклюзивність забезпечує включеність у зовнішнє середовище для вирішення внутрішніх завдань. Ці вектори внутрішньо суперечливі, але вони віддзеркалюють реальну суперечливість реального світу та імперативів розвитку. В цьому аспекті формулу реконструктивного розвитку можна виразити так: реконструктивний розвиток – це інноваційний розвиток, спрямований на вирішення внутрішніх проблем країни для забезпечення добробуту громадян шляхом корінної перебудови структури економіки і розгортання її внутрішніх потенцій у рефлексивній взаємодії із зовнішнім середовищем.

1.3. Imperatives of geo-economics: modern tools

Geo-economics is back and is currently at the forefront of developed countries external relations. The main reason is the momentous redistribution of economic and political power in the international system, the consequent shift of trade and investment patterns, and the ensuing competition for resources to sustain growth. Sustainability was nowhere as central to geo-economics in the past as it is today, especially in today so-called age of convergence (of living standards and consumption habits) that meets the age of scarcity (of energy, food and water, among other commodities). The financial and economic crisis has amplied these trends, with long-term implications for global economics, politics and governance frameworks. Therefore, there appeared a strong necessity in different kinds of geo-economical tools

to manage economic instability and improve functioning of international economic system under globalization.

Recently, when the world economic and political confrontations caused by the contradictions of contemporary globalization are intensified the flash interest to the problem of economic conflict. The issue of geo-economics is sufficiently examined and discovered in the works of foreign and national scientists, such as Edward Luttwak, Sanjaya Baru, Mark Leonard, Olena Kanishchenko, Fred Bergsten, Paul Kennedy, Klaus Solberg Soilen, Mark P. Thirlwell etc. It has been actively discussed in the professional literature among Western and Ukrainian scientists – economists, lawyers – and business practices are trying to find out the economic essence of the geo-economics.

Despite the large number of studies about geo-economics, current essence, imperatives, tools of modern geo-economics under the globalization and global financial crisis is not enough considered and it needs further study. The purpose of this article is to study the current tools of geo-economics and to make recommendations for its improvement.

Twenty years ago, geo-economics was defined as the 'admixture of the logic of conflict and the methods of commerce'. This exposes the increasing importance of economic over military means to pursue political ends on the international stage. It stems from a realist perspective whereby competition for relative power remains the predominant driver of state behaviour, albeit through economic as opposed to military means.

Although wars rage from Damascus to Donbas, the main battlefield is economic rather than military; sanctions are taking the place of military strikes, competing trade regimes are replacing military alliances, currency wars are more common than the occupation of territory, and the manipulation of the price of resources such as oil is more consequential than conventional arms races [4]. The world is witnessing what Edward Luttwak called the rise of geo-economics, a contest defined by the "grammar of commerce but the logic of war" [5]. Geo-economics is both the antithesis and the greatest triumph of economic globalization. It is the overwhelming dependence of all countries on the global economy, which makes the threat of shutting them out so effective. Recently, many countries are focusing on the challenges of interdependence as well as on its benefits. For instance, the United States craves energy independence, China wants to stimulate domestic consumption, Germany wants to protect itself from the economic decisions of its neighbours, and Russia is trying to hedge against Western markets and the US-led dominated financial system.

The following powerful trends of geo-economics reshape the world that change the rules for competition between countries:

– the pursuit of power is as important as the pursuit of profit, with increasing state presence in economies.

– economic warfare is undermining economic integration.

– multilateral regimes are becoming regional rather than global.

– oil prices are lower and more volatile, and the main competition is for markets rather than resources.

So, the biggest winners are countries that are able to mould their own future – China, the United States, the European Union (EU). The biggest losers are international institutions and companies that cannot rely on the support of large states or the autonomy to hedge between them. Postindustrial countries have the power to apply different effective measures in their state economic and political strategies in relation to less developed and vulnerable countries.

Economic sanctions and restrictions are a prime tool of geo-economics and can start from stricter sanitary controls to a full-blown economic blockade. What matters is the size and capacity of the country being sanctioned, and the power of the sanctioning country or international coalition. These tools stand alongside economic incentives such as trade regimes, the use of export credits, tied aid and other forms of sovereign-backed finance [9].

Economic sanctions are usually a double-edged sword. The country applying sanctions hurts its own businesses that trade with or invest in the target country. US companies have had to stay away from Iran, German machine-builders have had to reduce their exports to Russia, and French shipyards have suffered through the freezing and potential cancellation of the sale of Mistral ships to Russia. Sanctions can also provoke counter-sanctions. In 2014, Russia retaliated against Western measures by banning food imports from the countries that had joined sanctions against Moscow. The consequences of this trend are evolving, but they potentially include companies' "de-globalization". That is, as companies are increasingly forced to think of themselves as tied to their home governments, they will think twice before investing in certain markets abroad. Other consequences include changes in traditional foreign trade patterns in line with new geopolitical alignments. Faced in 2006 with the Russian wine embargo, Georgia had to look for new markets in the West, where it was headed politically. When in 2014 Russia faced Western sanctions, it accelerated its rapprochement with China, the one major power that refused to condemn its actions and shared Moscow's opposition to US global dominance.

Before applying certain kind of sanctions there is a strong necessity in research whether it is advisably to provide some restrictions towards another country or group of countries or not, because it will show if a state loses or wins. So, we provide a research on sanction effectiveness that depends on policy goals, regime type and sanctions type.

We took into account different policy goals, such as modest policy changes, regime change and democratization, disruption of military adventures, military impairment and other major policy changes and discovered success of sanction under

these regimes and also its influence on export and import.

According to the data research (Tables 1, 2 and Figure 1) sanctions are more likely to be effective when:

- Goals are limited and clearly defined.
- Targets are friendly or democratic countries, rather than enemies, autocrats.
- Costs are in line with goals (5.5% of GNP in success cases vs. 0.7% in failure cases, when goals are ambitious).

Table 1. Success by Policy Goal

Policy Goal	Success Cases	Failure Cases	Total	Success Ratio (% of total)
Modest policy changes	22	21	43	51
Regime change and democratization	25	55	80	31
Disruption of military adventures	4	15	19	21
Military impairment	9	20	29	31
Other major policy changes	10	23	33	30
All cases	70	134	204	34

Reference: author's own study.

Table 2. Success by Regime Type (% of successful cases)

Policy Goal	Autocracy	Anocracy	Democracy
Modest policy changes	39	50	69
Regime change and democratization	23	28	78
Disruption of military adventures	33	11	25
Military impairment	37	50	0
Other major policy changes	9	67	29
All cases	28	34	47

Reference: author's own study.

The outcome of these geo-economic campaigns is not a zero-sum game. The stronger economy backed by other forms of power can incur more damage on the target country than it will sustain in return, but it does not always alter the political behaviour of the government to be "punished". Sometimes sanctions can make that behaviour even more problematic. Ironically, the true winner may be a third party that jumps into the opening: European countries in the initial phases of US-Iran sanctions; China in the case of current Western sanctions against Russia; Russia in the case of the post-Tiananmen Western weapons ban on China; Turkey in the situation when EU pressure made Russia abandon its South Stream gas pipeline project.

Sanctions have great economic impact on target countries: their technological development slows down and their populations grow poorer. This breeds popular

resentment, to be sure, but “regime change” is not always the outcome. More liberal regimes, like Slobodan Milosevic’s in Serbia, may be swept away, but the harsher ones, like Saddam Hussein’s in Iraq, cannot be toppled from the inside. Western-headquartered multinational corporations, even the presumably stronger ones, lose their markets. The (relative) “winners” of this development are the US/ EU (as long as they maintain sufficient leverage over the global economy to be able to make sanctions “bite”), and China (whose companies are often turned to, when Western firms are barred, and that is most active in supporting its companies in global markets). The “losers” are targets of Western sanctions, such as Russia and Iran, and Western headquartered MNCs that are relatively disadvantaged, as well as, above all, the multilateral institutions designed to safeguard the free flow of trade and investment, such as the World Trade Organization (WTO), that lose credibility by appearing irrelevant [3].

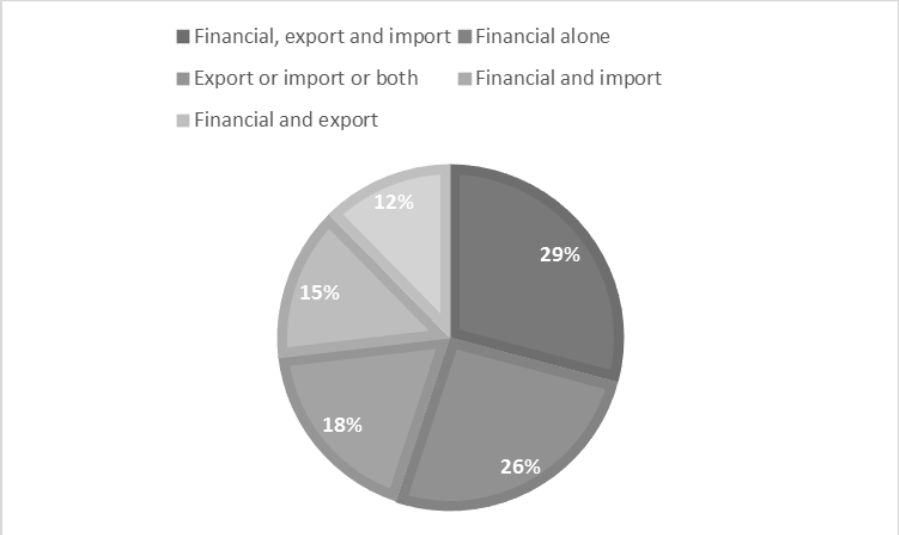

Figure 1. Success by Sanctions Type (% of successful cases)

It is also important to understand how certain sanctions (restrictive practices) are displayed on the enterprise’ activities and change management mechanisms, in particular:

– What sanctions (restrictive practices) have actually affected the business development, the international trade, the global market?

– What business activities are the most vulnerable during the application of international economic sanctions?

– How soon the certain sanctions may effect business development (how much time has passed between the sanctions application and the first business reaction)?

– How to estimate the impact scale and intensity of sanctions: bankrupted, closed (restructured activities), reduced sales (product lines), left unchanged, expanded sales (product lines), found new markets, or experienced the outstanding and rapid development ("finest hour")?

– What intra countermeasures have been used to enhance the stability (salvation) of the company, business?

– What government measures helped to stabilize business?

The research of the question in this perspective allows to identify the underlying determinants of international economic sanctions and to justify the appropriateness of their use in a particular economic situation. It also allows identifying the most influential economic instruments of resistance to aggression or unfair competition [7].

The most frequently applied measures are [8]:

- embargoes on exporting or supplying arms and associated technical assistance, training and financing
- a ban on exporting equipment that might be used for internal repression
- financial sanctions on individuals in government, government bodies and associated companies, or terrorist groups and individuals associated with those groups
- travel bans on named individuals
- bans on imports of raw materials or goods from the sanctions target.

Other measures may be applied according to individual circumstances.

So, in the absence of effective global leadership, global norms and standards are eroding − with an ensuing shift towards a multipolar world where great powers compete with each other through economic means and geo-economic tools play a larger role in balancing economic and military aggression of some countries against to another. The result of the aggravation of various economic conflicts beginning from the simple economic disputes to full-scale trade wars and even military incursions, is the application of international economic sanctions, which are can be effective or not. We found out, that sanctions are more likely to be effective when state goals are limited and clearly defined, when targets are friendly or democratic countries, rather than enemies, autocrats and costs are in line with goals. But it is still a question to be solved: what can the world's states do to prevent geopolitics and geo-economics from unravelling the globalization of the world economy and its systems of governance.

References

1. Bergsten, Fred (1999) 'Do Sanctions Work?', Text of Lecture at the Indian Council for Research on International Economic Relations (ICRIER), 11 March 1999. Available at www.icrier.org.

2. Gary Clyde Hufbauer, Jeffrey J. Schott, Kimberly Ann Elliott, Barbara Oegg. Economic Sanctions: New Directions for the 21st Century. Available at: https://piie.com/publications/papers/hufbauer0708ppt.pdf.

3. Geo-economics Seven Challenges to Globalization. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Geoeconomics_7_Challenges_Globalization_2015_report.pdf

4. Kennedy, Paul (1987). The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict From 1500 to 2000, Random House, New York, p. 439.

5. Luttwak, Edward. (1990) 'From Geopolitical to Geo-economics, Logic of Conflict, Grammar of Commerce', The National Interest, no 20, p. 17-24.

6. Luttwak, Edward. (1993) 'The Coming Global War for Economic Power: There Are

No Nice Guys on the Battlefield of Geo-Economics', The International Economy, Vol. 7, No 5.

7. Olena Kanishchenko. International Marketing under Geopolitical Confrontation. – Available at: https://journals.umcs.pl/h/article/viewFile/1745/1360

8. Sanctions, embargoes and restrictions. Department for Business, Innovation & Skills and Export Control Organization. – 27 February 2015. – Available at: https://www.gov.uk/sanctions-embargoes-and-restrictions

9. Sanjaya Baru 'A New Era of Geo-economics: Assessing the Interplay of Economic and Political Risk ' IISS Seminar 23-25 March, 2012.

10. Soilen, Klaus Solberg (2010), 'The shift from Geopolitics to geoeconomics and the failure of our modern Social Sciences'' Electronic Research Archive of Blekinge Institute of Technology, http://www.bth.se/fou.

11. Thirlwell, Mark P. (2010) The Return of Geo-economics: Globalisation and National Security, Lowy Institute for International Policy, September.

1.4. Innovative-investment projects as a direction of formation of the strategy of sustainable development

Socio-economic, political and financial crisis in Ukraine led to the collapse of the economy, rising unemployment and increasing a crime in the country. These negative trends create significant obstacles in the process of Ukrainian integration into European Union. The basis for the release of Ukrainian economy a new level is to ensure that sustainable development is a strategic reference point of all European countries. The need to reorient business into new markets, the conversion of industrial and technological structures, and formation of new business activities in conditions of the strategy of sustainable development requires not only to provide an economic benefit but also to solve existing environmental problems and preventing new one as well introduction of innovations as ensuring social development. In conditions of outstanding socio-political and economic problems and seeking ways out of the economic crisis is growing the role of innovative-investment projects.

Realizing the Decree of the President of Ukraine about the Strategy of Sustainable Development "Ukraine – 2020" was approved the strategy of sustainable development to 2020. The aim of the Strategy in Ukraine is to introduce European standards of living and access by Ukraine to leading position in the world.

There are main vectors of movement to achieve the objectives:

- the vector of development is a sustainable development of the country, realizing structural reforms and consequently improving the standards of living. Ukraine has to become a country with a strong economy and advanced innovations;
- the vector of security is a guarantee of security of the country, of business and citizens, protection of investment and a private property;
- the vector of responsibility is a guarantee that every citizen regardless of race, color, political, religious and other beliefs, sex, ethnic or social origin, property,

residence, language or other characteristics, have to access to quality education, health and other services in public and private sectors;

- the vector of pride is to ensure mutual respect and tolerance, pride for their country, its history, culture, science, sports [6].

The strategy provides a framework called the four motion vectors for the implementation of 62 reforms and programs of development of the country.

The basis of the enforcement of this goal in the context of these vectors of the development of Ukrainian economic should be the implementation of innovative-investment projects aimed to achievement the objectives of both as economic goals as well social, environmental and innovation development.

In conditions of establishment of sustainable development is increasing the demand of innovative-investment projects.

Assessment of projects for sustainable development requires, in our view, not only economic results but also ecological and social benefits to justify decisions about projects realization. So, we offer a selection criterion of innovative-investment projects as the impact of expected results of the project for dimensions are economic (ER), social (CP), ecological (ERC).

The integrated index of the project effectiveness we offer calculate by the formula (1):

$$IIPE = NPV^{*} * w_{NPV} + IRR^{*} * w_{IRR} + PP^{*} * w_{PP} + IEE * w_{IEE} + IIE * w_{IIE} + ISE * w_{ISE}, \quad (1)$$

where IIPE – integral index of the effectiveness of the project; w_x – weighted value of the index; NPV^{*} – present value of the project; IRR^{*} – investment rate of return of the project; PP^{*} – payback period of the project; IEE – ecological efficiency of the project; IIE – innovative effectiveness of the project; ISE – social efficiency of investment project [13].

The proposed system provides a comprehensive evaluation of the effectiveness of projects. Indicators NPV*, IRR*, PP* are calculated as average peer review by five-point scale formed on the output of the indicators.

In our opinion, the key areas of innovative-investment projects for achieving the objectives of the strategy of sustainable development should be: the restoration of macroeconomic stability; increase economic effectiveness of projects; ensuring the sustainable growth of ecological economy; creating favorable conditions for business and transparent tax system; providing political and military security; protection of socially vulnerable groups; creating appropriate living and working conditions for education and development of own talents.

An important role in the economy of Ukraine plays agriculture, which in modern conditions, is the most dynamically developing branch of Ukrainian economy, as it provides 11-14% of total GDP and is one of the most attractive benches for

implementing innovative-investment projects. According to Honored Economist of Ukraine prof. Halyna Fyliuk, a development of innovative-investment projects becomes important for today's agriculture policy of Ukraine, in particular for the processing industry [7].

Agriculture is closely linked with the environment and generates externalities, so the introduction of innovative-investment projects should take into account the relationship of agriculture with the environment on the one hand and on the other with sustainable agriculture. To investigate this relationship let study the essence of the phenomenon of sustainable development.

The development is a process of according changes, the transition from one state to another, more perfect, and the transition from the old to the new qualitative state, from simple to complex, from law to highest. But economic growth means the absolute and relative change of microeconomic indicators that characterize the state of the economy in time and for a long period [8, p. 702].

"The Theory of Economic Development" was developed by Schumpeter in 1937r., where in the concept of "development" the scientist includes a production a new one, yet unknown to consumers, benefit or creating a new quality of a good; introduction of new one that for particular industry is unknown the method (the way) of a production for which is not necessary a new scientific discovery and may also include a new way of commercial use of the product; development of a new market, such a market, which is still in industry of a country was not yet represented, regardless of the market still exist or not; receiving a new source of raw materials or semi-finished products, in some way, regardless of whether there is a source earlier, does not take into account or deemed unavailable, or we should only need it to create; corresponding of such reorganization, for example ensuring the monopoly position (through the creation of a trust) or undermining a monopoly position of another entity [9, p. 159]. The phenomenon of economic development Schumpeter sees in business function and behavior of economic entities that are its carriers [9, p. 159-168].

In our view, the activities of economic entities in agriculture on business principles directly depends on natural resources and should be provided with favorable institutional environment for sustainable economic development.

The concept of "sustainable development" emerged in the mid 80-ies of XX century in the report of Brundtland Commission (Commission on Environment), in which noted about the need for the transition to self-sustaining purposeful development, that is means to "sustainable development". The approach that has been declared in a "Programme of Action" in the 1993 by Brundtland Commission received the support of most the countries on the UN Conference on Environment and Development in Rio de Janeiro and was enshrined in documents of the conference on "Agenda of 21 century". Sustainability is defined as a development that meets the

needs of the present time and does not compromise the ability of future generations to meet their own needs.

Sustainable development in agriculture is a development that reflects some important economic, ecological and social aspects, namely:

- Development that does not create additional costs to future generations;
- Development that provides efficient and ecologically safe management and highly effective use of natural resources;
- Development that ensures a simple reproduction of productive capacity for the future;
- Development, in which mankind lives only in the interest of natural capital (where a reasonable person tries to preserve main capital and live on the interest from it);
- Development that provides material, social and spiritual progress of a society;
- Development that ensures economic growth of the field without exhaustion, degradation and pollution.

Exploring the ways of sustainable development of agriculture in 2006 German scientists G. Eckert, J. Bachmann, I. Mattnes suggested to use a methodical approach to assessing the effectiveness of forms of economy, which includes defining the criteria of economic, ecological and social compatibility (Table 1). The system of evaluation criteria of economic, ecological and social compatibility the scientists called KSNL (Kriterien System zur Analyze und Bewertung der Nachhaltigkeit landwirtschaftlichicher Betriebe), which in translation from German means the criteria system of analysis and evaluation of sustainable development of agricultural enterprise.

Table 1. Criteria system of analysis and evaluation of sustainable development of agricultural enterprise (KSNL)

KSNL	Criteria of sustainable development
KUL	Criterion of ecological compatibility
KWL	Criterion of economic compatibility
KSL	Criterion of social compatibility

Source: Compiled by the author according to: [10].

All criteria should represent the same numerical value therefore for the evaluation of performance we should transfer them into a unified system of point. For each criterion we set tolerance, which gives an idea of whether an important criterion in specific deviation limits. Limit of each criterion should include the difference between the highest and lowest rate that is measured (Fig. 1).

Using a point system for comprehensive evaluation of the activity of agricultural enterprise based on the criteria of economic, ecologic and social compatibility gives us the possibility to determine its sustainable development.

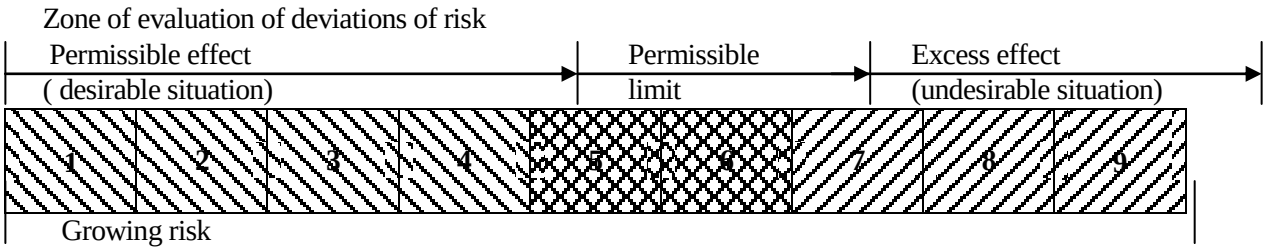

Fig. 1. The methodical approach to the system of evaluation of forms of economy in agrarian sector in condition of sustainable development

Source: Compiled by the author according to: [11].

To quantify the sustainable development of agricultural enterprise there was developed and proposed the system of metrics (indicators) by author, which is divided into three blocks: indicators of economic, social and ecological development (Table 2) [12].

Table 2. Parameters of the model "Evaluation of the level of efficiency of forms of economy in agrarian sector"

№	Economic indicators	Social indicators	Ecological indicators
1	The growth rate of production	The ratio of the average income of the employee to the average income in the country	The amount of land with high technogenic load in a total land area
2	The volume of production of 1 ha	The level of workers turnover (ratio of released to the average number)	Size of anthropogenic impact on the ground from the enterprise activity (impact on water, soil, air, biodiversity)
3	The volume of production per employee	The proportion of young people as the ratio of workers to 35 years to their total in the company	The level of soil fertility relative to the regional average
4	Dynamics of change of output per hectare of land	The proportion of women in the company	The variety of crops growing in number of species
5	Productivity of work	The proportion of specialists with higher and secondary special education	The area of land that is processed by serious agricultural machines in total land area of enterprise
6	Dynamics of change of productivity of work	Guarantees of workplace	Area, which is prone to soil erosion in the general area of land
7	The level of self-sufficiency: a measure of independence from outsourcing and facilities, material, labor and financial resources	The employment rate of workers as the ratio of the total number of man-days for all employees to maximum employment of all employees in a calendar year	Earth, which is not processed in the general area
8	Income is based on: - 1 hectare of land; - 1 person.		Area of "fallow" land in the general area of the enterprise
9	Profitability of products		The level of grounds landscape suitability for rest and men's recreation: green areas and green spaces, the immutability of the natural landscape
10	Dynamics of change profitability		

Source: Compiled by the author alone.

The proposed system of indicators provides give the possibility to estimate an agricultural enterprise in terms of sustainable development in the implementation of innovative-investment projects.

Therefore, given the totality of the available resources (unique soils), opportunities (large areas of agricultural land, which is available for rent, low rental rates for land, cheap but skilled labor etc.) and big experience of farming we can conclude that Ukrainian agrarian sector in current conditions is attractive for investments for implementing innovative-investment projects.

However, the implementation of these projects should be based on sustainable development. In the system of ecological, economic and social processes a special role plays an improving the institutional framework, including State as the main institution in the system of National Economy, Agriculture, Natural Resources and Environment. This role is about encouraging of agricultural producers to sustainable development is realized by normalization requirements to organization of agricultural production.

References

1. Alabuhyn A.A. Method of selection of investment projects at the regional level, using the integration model of assessment / A.A. Alabugina, L.G. Kochegarova // Theory and practice of social development. – 2013. – №8. – P. 289-293.
2. Vanyushkin A.S. The model of formation of investment projects portfolio / A.S.Vanyushkin // News NTU "KhPI": Series: New solutions in modern technologies. – H .: NTU "KPI". – 2013. – №4 (978). – P. 31-38.
3. State Agency for Investment and.
4. The Law of Ukraine "On 18.09. about investment activity " from 1991 g. №1560-XII: as of 14.01.2009 p. [Electronic resource] / Verkhovna Rada of Ukraine – Access: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main .htm.
5. The Law of Ukraine "On 18.09. about investment activity "from 1991 g. №1560-XII: as of 14.01.2009 p. [Electronic resource] / Verkhovna Rada of Ukraine – Access: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main .htm....
6. About the Strategy for Sustainable Development "Ukraine – 2020" [Electronic resource]: Order of President of Ukraine number 5/2015 12.1.2015 p. – Access: http: // www.president.gov.ua/documents/18688.html
7. Fyliuk H.M. Pimenova O.V. Problems of National Projects of Management. Official website [electronic resource]. – Access: http://www.ukrproject.gov.ua/nvestment maintenance of agricultural enterprises and the ways of its solutions // Studia I Materiały „Miscellanea Oeconomicae" #4/2016, tom II
8. The new economic dictionary / ed. A.N. Azrilian. – 3rd Ed. – M .: Institute of New Economy, 2009. – 1088 p.
9. J. Schumpeter. Theory of Economic Development / J.A. Schumpeter. – M., 1982. – 445s.
10. Kriterieneinerum.welverträglichen.Landwirtschaft (KUL) [Electronic resource] / Thüringer Landesanstalt für Landwirtschaft. – Access: http://www.tll.de/ainfo/ksnl/kul10606.pdf
11. Der Anteil anökologisch und landeskulturellbedeutsamen Flächen (ÖLF) im Agrarraumals Kriterium eine rumweltverträglichen, nachhaltigen Landbewirtschaftung [Electronic resource] / VDLUFA. – Access: http://www.vdlufa.de/joomla/Dokumente/Standpunkte/04-oelf.pdf
12. Pimenova O. V. Institutional maintenance of forms of economy in the system of agrarian relationship. : Thesis. ... PhD: 08.00.01 / Pimenova Olena; Taras Shevchenko National University of Kyiv. – Kyiv, 2013. – 253 p.
13. Kravchenko T. V. Target-oriented management of investment projects on industrial enterprises // T.V.Kravchenko / Abstract. Dis.... Candidate. Econ. Sciences: 08.00.04. – K. – 2014. – 20 s.

1.5. Formation of the concept of sustainable development in the context of global development of mankind

1.5. Формирование концепции устойчивого развития в условиях глобального развития человечества

Концепция устойчивого развития представляет собой совокупность идей, взглядов, принципов, методов, представляющих собой особый класс процессов управления в отличие от регулирования, текущего, оперативного, тактического управления. В первом приближении концепция устойчивого развития связана с переходными состояниями в жизни организаций, с процессами их перевода в качественно новые состояния. Все более популярное использование термина «устойчивого развития» отражает тенденцию к более комплексной оценке целей, средств, результатов и среды управления. В практике бизнеса концепция устойчивого развития относится преимущественно к деятельности высшего звена управляющих. В образовательной практике концепция устойчивого развития представляет своего рода метатеорию, которая направлена на выработку стратегии устойчивого развития и базируется на таких направлениях, как маркетинг, информационные системы, операционный менеджмент, финансы, управление кадрами.

В сущности концепция устойчивого развития – это способ структурирования представлений принимающих решений лиц о состояниях управляемых систем и коридорах их изменчивости, о практических подходах к разработке и осуществлению стратегий. Концепция устойчивого развития представляет особую матрицу или совокупность переменных, которые должны привести к устойчивому развитию. Чем полнее и глубже переменные концепции представляют стратегию организации, тем они практичнее. Перспективное, все более востребуемое направление разработки концепции устойчивого развития связано с глобализацией. «Достижение устойчивости – это сложный процесс, который включает в себя кооперацию на всех уровнях (национальном, научном, местном). Каждый из выше приведенных секторов должен сделать вклад в настоящую «культуру устойчивого развития» [1, с.73].

Концепция устойчивого развития явилась итогом дискуссии о глобальной политике развития с учетом новых принципов и потребностей. Основные документы дискуссии об устойчивом развитии – доклад Брундтланд (1987) и Повестка дня XXI в., одобренная конференцией ЮНСЕД в Рио в 1992 году включает четыре базовых принципа: 1) термин «устойчивое развитие» означает глобальную концепцию, которая претендует не только на роль ведущей концепции для всего мирового сообщества; 2) концепция устойчивого развития является комплексной концепцией, которая пытается дать ответы на наиболее

острые проблемы современности; 3) концепцию устойчивого развития отличает далеко идущий критицизм в отношении традиционных путей социального развития и в то же время требование нового мышления и переориентации общества; 4) концепция устойчивого развития – это динамическая концепция, которая требует выработки нового менеджмента, рассчитанного на перспективу. Концепт устойчивости как основное звено в концепции менеджмента устойчивого развития – это практически менеджмент выживания каждой организации и общества в целом, поэтому каждая организация должна разработать концепцию менеджмента выживания своей организации и достижения состояния устойчивости.

Концепция устойчивого развития сводится к: 1) определению направленности инновационных изменений как способа поддержания стабильности и динамичности развития организаций; 2) приоритет экосбалансированности общества, социумов, поселений как цели гармонизации жизнедеятельности; 3) экологизация технологий, приспособление их к местным условиям и независимым источникам энергии, направленность их на повышение самодостаточности условий жизни в соответствии с принципами социальной справедливости; 4) изменение философских ценностей жизни человека, общества, в основе которых должны быть культурные и духовные традиции, социально-экологическая целостность среды обитания.

Концепция устойчивого развития прошла в своем развитии основные вехи своего пути: 1. ООН «Человек и окружающая среда» (1972). 2. Всемирная стратегия охраны природы (1980). 3. Найробская декларация (1982). 4. Работа Комиссии Брундтландт (с 1983г.). 5. Конференция ООН по окружающей среде и развитию (1992). 6. Комиссия ООН по устойчивому развитию (1992). 7 «Саммит Земли +5» (1997). 8. «Цели развития тысячелетия» (2000). 9. Всемирный Саммит в Йоханнесбурге –«Саммит Земли» (2020). Стратегия развития состояла в том, что практически состоялся переход от двухмерной (эколого-экономической) к трехмерной (социо-эколого-экономической). Причем в данной триаде социальный фактор стал ведущим. Опасности и проблемы, которые принес с собой техногенный тип развития цивилизации, обусловил постановку вопроса о необходимости перехода к принципиально новому типу развития глобального сообщества, который получил название «устойчивое развитие».

Концепция Г.-Х. Брундтланд получила официальный статус в рамках ООН как «*Стратегия устойчивого развития».* Важную роль в становлении и развитии концепции устойчивого развития сыграла Конференции ООН по окружающей среде и развитию. Уже к 1996 г. 117 стран мира по рекомендации ООН приняли национальные стратегии и концепции устойчивого развития. При этом центральное место отводится проблеме учета долгосрочных экологических последствий принимаемых сегодня экономических решений. В этой связи

заслуживает более широкого применения предложенный в начале 1990-х годов в рамках Программы развития (ПРООН) в качестве комплексной оценки социально-экономического развития как промышленно развитых, так и развивающихся стран, индекс человеческого развития, характеризующий различные аспекты человеческого существования. «Согласно определению, которое было принято в 1992 году на Конференции ООН по окружающей среде и развитию (КОСР-92), устойчивое развитие – это такое развитие, которое удовлетворяет потребности настоящего времени, но не ставит под угрозу способность будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности (Программа, 1993)» [2, с. 78].

Важными принципами построения механизма концепции, направленного на формирование концепции устойчивого развития страны (организации или предприятия) являются: 1) адаптивность; 2) прогрессивность; 3) комплексность; 4) интеллектуальность. Устойчивость процесса эволюции организации достигается с помощью демократической политической системы общества. Залог решения задачи социально-экономической устойчивости страны (предприятия) – в развитии, увеличении капитала и справедливом распределении доходов предприятия между владельцами и наемными работниками. Развитие стран (предприятий) обусловлено конкурентоспособностью и инвестиционной привлекательностью, которые в свою очередь обеспечиваются технологиями и инновациями.

Сохранение высокого уровня промышленных инноваций является необходимым условием экономической и политической стабильности западных стран. Концепция устойчивого развития страны (организаций) в контексте теоретико-методологических измерений направлена на: 1) формирование стратегии устойчивого развития на перспективу; 2) формирование организационных и деловых механизмов стратегического развития; 3) выработка механизмов инвестиционной привлекательности организации; 4) развитие человеческого фактора, направленного на внедрение концепций социально ориентированной политики; 5) разработка механизмов риск-менеджмента в целях выхода организации и страны в целом из системного кризиса.

Указанные проблемы могут реализовываться системой с помощью двух классов механизмов – адаптационных и бифкуркационных. Бифуркационные механизмы позволяют достичь наиболее благоприятных для развития условий и резко увеличить темпы развития. Все процессы функционирования и развития концепции устойчивого развития организации осуществляются на основе взаимодействия трех сущностных начал – энергетического потенциала, информационной реальности и синергетического подхода, что формирует организацию как единый социальный организм благодаря самоорганизации.

Концепция устойчивого развития представляет собой процесс гармонизации производительных сил, обеспечения удовлетворения необходимых потребностей всех членов общества при условии сохранения и поэтапного возобновления природной среды, создание возможностей для равновесия между его потенциалом и потребностями людей всех поколений. Стратегические цели концепции устойчивого развития заключаются в обеспечении стабильного социально-экономического роста с учетом существующего положения вещей, восстановления природно-ресурсного потенциала, гуманизации общества.

Методологическая сложность восприятия концепции устойчивого развития усиливается тем обстоятельством, что фактически речь идет о необходимости управления состоянием сложившегося системного целого (человек-природа-общество), обусловленного в свою очередь, уровнями гомеостаза трех систем: 1) организма человека,; 2) биосферы; 3) экономики. Чтобы упомянутое триединое системное целое (человек-биосфера-экономика) сохраняло свою устойчивость, необходимо поддержание устойчивости каждой из упомянутых систем. Концепция устойчивого развития заключается в качественных прогрессивных трансформациях производственных систем, экономических отношений и социального устройства. Можно сказать, что концепция устойчивого развития пытается соединить в систему принципы: 1) обеспечения экономической эффективности; 2) социальной защищенности; 3) экологической безопасности.

Под устойчивым развитием следует понимать такое развитие, которое не возлагает дополнительные затраты на следующие поколения, минимизирует негативные внешние эффекты между поколениями. В рамках устойчивого развития человечеству следует жить только на проценты с природного капитала, не затрагивая его самого. При этом предлагается *несколько критериев устойчивого развития*, среди которых можно выделить: 1. Количество или возможность производства биомассы возобновляемых природных ресурсов (земля, лес и др.) должны, по крайней мере, не уменьшаться с течением времени, то есть должен обеспечиваться режим их простого воспроизводства. 2. Необходимо максимально возможное замедление темпов исчерпания запасов не возобновляемых природных ресурсов с перспективой их замены в будущем на другие, неимитированные виды ресурсов. 3. Должна быть предусмотрена минимизация количества отходов на основе внедрения малоотходных и ресурсосберегающих технологий. 4. Загрязнение окружающей среды в перспективе не должно превышать его современный уровень, должна быть обеспечена минимизация загрязнения до социально и экономически приемлемого уровня [3, с.419-420].

Можем отметить, что устойчивое развитие общества – это достаточно сложный синергетический процесс, в который втянуты все народы, страны и цивилизации. Становление и развитие концепции устойчивого развития в

условиях цивилизационного развития – это создание такой стратегии менеджмента, которая бы способствовала экономической, политической и социальной самоорганизации общества, обеспечивала бы решение проблем экологической и промышленной политики, в основе которой устойчивое развитие. Достижение устойчивого развития должно опираться на экономический аспект, в основе которого: 1) хозяйственная деятельность человечества, которая ориентируется не на увеличение потребления ресурсов биосферы, а на их рационализацию; 2) дальнейшее развитие должно исходить не из увеличения материального производства, а из интенсификации хозяйства за счет информационных технологий; 3) устойчивое развитие ориентировано на преодоление большой разницы в уровнях доходов и качества жизни между разными странами, разными группами и разными слоями; 4) любое хозяйственное решение должно учитывать близкие и далекие социально-экологические последствия. При этом становление и развитие концепции устойчивого развития включает в себя различные стратегии, как говорят авторы монографии под ред. М. А. Лепского: 1) стратегия развития; 2) стратегия ограниченного развития; 3) стратегия фокусирования; 4) стратегия глобализации национального сотрудничества; 5) стратегия экономии; 6) стратегия выживания; 7) инновационная стратегия; 8) конкуренции на разных этапах жизненного цикла отрасли; 9) стратегия изменения курса, реструктуризации; 10) стратегия диверсификации; 11) стратегия кластерная [1, с.75]. Безусловно, что каждая из этих стратегий вносит свою определенную лепту в становление устойчивого развития (гомеостаза), по которому идут те или иные страны и народы. Мы согласны с авторами данной коллективной монографии, но склонны использовать концепцию (механизмы, принципы, идеи) динамического равновесия общественной системы и условия его устойчивости.

Очевидно, что каждая общественная система имеет свои границы социальной устойчивости. Поскольку количественный уровень организации экономической и политической подсистем и общественной системы выражается в экономической эффективности, то речь идет об экономических граничных условиях социальной устойчивости общественной системы. Общественная устойчивость имеет минимальную и максимальную границы, выражаемые предельными значениями динамического равновесия, в пределах которых общество развивается устойчиво, т. е. имеет устойчивый экономический рост.

Вместе с тем следует иметь в виду, что в процессе развития общественной системы участвуют два типа механизмов развития: 1) бифуркационный, соответствующий кризисным процессам; 2) адаптационный, соответствующий процессам, сопровождающихся высокими темпами экономического роста. Поэтому состояние динамического равновесия общественной системы между двумя своими крайними значениями имеет две формы: 1) устойчивое

равновесие; 2) неустойчивое равновесие. Неустойчивое равновесие соответствует бифуркационным процессам развития, когда происходит формирование новой структуры связей системы, и существует до момента, когда структура системы сформирована.

Устойчивое равновесие соответствует адаптационным процессам – высоким темпам экономического роста. Согласно теоретическим исследованиям неравновесных состояний открытых диссипативных, самоорганизованных систем, каждая система в процессе своего развития – повышения устойчивости к воздействиям своей среды проходит через крайние неравновесные состояния – точки бифуркации, в которых поведение системы и траектории развития не прогнозируемы. Существует множество вероятных состояний системы и траекторий ее развития. Система приобретает новую, более устойчивую «архитектуру» – организацию под воздействием процессов самоорганизации в крайне неравновесном состоянии. Как отмечает В. Бех, социальная форма хотя ими проявляет черты стихийности, все же обладает свойством причинности. В социальной жизни действуют два рода причинности – естественная причинность и свободная причинность. Двойственность детерминации обусловливается бинарной природой субстанционального основания Вселенной и его производителя – человеческой личности» [5, с.261].

Стихийные рыночные силы, будучи действенным фактором развития, одновременно обусловливают неустойчивость в экономике, обществе и, что стало очевидным в XX в., в системе «человек-природа». Рынок неспособен сознательно учитывать экологические и социальные издержки экономического роста, поскольку они не очевидны, отсрочены (эффект запаздывания) и попадают в основном не на тех, кто принимает решения. Цели и ценности устойчивого развития отличны от рыночных и привносятся «извне».

Общество вправе устанавливать экологические и экономические границы экспансии рыночной системы, не допуская, чтобы они определились самим рынком. Хотя очевидно, что безудержная апологетика рынка, не дают удовлетворительного решения. С точки зрения устойчивого развития рынка – в силу присущих ему сбоев – требуют корректировки, т.е. постоянных усилий. Необходимо удерживать рынки под контролем общества, препятствуя превращению их эффективности в разрушительную силу.

На микроуровне это «невидимая рука» Адама Смита – сам процесс обмена благами. По Смиту, каждый индивидуум организует процесс обмена наилучшим для себя образом и таким образом достигается общественная эффективность в масштабах всего общества. Государство как экономический агент участвует и в первом процессе, и во втором, эти элементы определяют самоорганизацию экономической системы первого вида. На макроуровне – это изменение правил экономической игры в масштабах всего общества, самоорганизация

экономической системы второго вида. С точки зрения синергетики, самоорганизация в экономике – это процесс формирования новых, более эффективных форм использования ограниченных ресурсов на макро-и микроуровне с целью поддержания социальной устойчивости социума – гомеостаза. «Самоорганизация – это самопроизвольно возникающий процесс в состояниях, далеких от равновесия, который приводит к созданию новой, квазиустойчивой структуры диссипативной открытой системы [6, с. 235-236**].**

Таким образом, становление и развитие концепции устойчивого развития включает в себя, прежде всего, развитие понятия «стратегия», под которой следует понимать экономически-долговременные, наиболее принципиальные, важные установки, планы, намерения правительства, администрации регионов, руководства предприятий в отношении производства, доходов и расходов, бюджета, налогов, капиталовложений, цен, социальной защиты [7, с.378].

Для того, чтобы достичь устойчивого стратегического развития страны или отдельного региона, следует развивать следующие виды стратегий: стратегия выборочного проникновения на рынок, деловая стратегия, маркетинговая стратегия, стратегия низких издержек, стратегия широкого проникновения.

Следует также развивать стратегию энергетики – целевого планирования энергоресурсной политики с учетом глобальных тенденций развития мировой экономики. Стратегия развития энергетики должна базироваться на методологии и принципах системного анализа с учетом конкретных взаимосвязей энергетики с ее «внешней средой», включая такие ее компоненты, как экономика, природа, геология, технологии [8, с.848].

Считается, что общества или социальные системы находятся в состоянии равновесия тогда, когда действующие в них силы сбалансированы, вследствие чего эти общества являются стабильными или устойчивыми. Согласно Т. Парсонсу, общества представляют собой системы, которые всегда тяготеют к равновесию, даже если они не достигают его. Парсонс понимал социальное изменение как движение от одного состояния равновесия к другому (или от одной тенденции к другой) по мере изменения внутренних сил общества к их самоусовершенствованию (Парсонс использовал в данном случае понятие «динамического равновесия), которое и характеризует концепцию устойчивого развития.

Литература

1. Сталий розвиток суспільства: Запорізький регіональний досвід: монографія. Укладачі Лепський М.А, Дударева І.В.; за заг. ред. М.А.Лепського. – Запоріжжя: КСК-Альянс, 2015. – 198 с.

2. Социально-экономический потенциал устойчивого развития: учебник / Под ред. проф. Л. Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2007. – 1120 с.

3. Международные стратегии экономического развития: Учеб. пособие / Под ред. Ю. В. Макогона.- К. : Знання, 2007. – 461 с. – (Высшее образование XXI века).

4. Воронкова В. Г. Філософія розвитку сучасного суспільства: теоретико-методологічний контекст: Монографія / В.Г.Воронкова. – Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2012. – 262 с.

5. Бех В. П. Философия социального мира: гносеологический анализ / В. П. Бех. – Запорожье : «Тандем-У», 1999. – 284 с.

6. Стингерс И., Пригожин И. Порядок из хаоса / И. Пригожин. – М. : Прогресс, 1986. – С. 236-237.

7. Райзенберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е.Б.Современный экономический словарь. - 3-е изд., доп. / Б.А.Райзенберг, Л. Ш. Лозовский, Е.Б.Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 480 с.

8. Глобалистика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь / Гл. ред. : И. И.Мазур, А. Н. Чумаков. – М. – СПб. – Н.-Й. : ИЦ «ЕЛИМА», ИД «Питер», 2006. – 1160 с.

1.6. Transformation of suburban zone under the influence of agglomeration processes

1.6. Трансформація приміської зони під впливом агломераційних процесів

Процес формування міських агломерацій одна з природних закономірностей просторового та регіонального розвитку, прояви якої спостерігаються по всьому світу. В наш час в більшості країн світу агломераційні процеси проявляються засобами інтенсифікації взаємодій між поселеннями, розташованими поблизу міст-центрів, а також в стягуванні населення в передмістя великих міст.

У другій половині XX століття в найбільших міських агломераціях розвинених країн світу (США, Канаді, Японії і в більшості західноєвропейських держав) спостерігався інтенсивний розвиток приміської зони міст в межах агломерацій, в основному за рахунок переселення городян і перенесення деяких міських функцій в приміську зону. Це явище отримало назву субурбанізації.

Процес субурбанізації почався з найбільш великих і розвинених міських агломерацій, поступово поширюючись і на інші райони зазначених країн. Необхідною умовою розвитку субурбанізації стала значна автомобілізація населення, яка дозволила помітно збільшити свободу вибору місця проживання щодо місць прикладення праці та обслуговування. Спочатку йшло переселення з центральних міст в приміські зони саме забезпечених верств населення, але потім в цей процес залучалися і ширші верстви населення. При цьому тривала міграція в центральні міста маргіналізованих верств населення. В результаті у приміських зонах сконцентрувалося найбільш забезпечене населення, а в центральних містах – найбідніші групи населення: національні меншини, іммігранти, безробітні, маргіналізована молодь. Найбільш різка соціальна диференціація між містом і передмістями склалася в США, менша – в Канаді і західноєвропейських країнах, незначна – в Японії. У центральних містах

сформувалася молода вікова структура населення, внаслідок чого вони стали відрізнятися підвищеним природним приростом населення [1].

Найбільш яскраво феномен субурбанізації проявився в США. Уявлення про масштаби субурбанізації в США дають наступні цифрові показники. Вже на початку 1980-х рр. біля 70 млн. американців володіли власними односімейними будинками. У міському житловому фонді країни такі будинки становили в середньому 63% (у центрах міст – 51% і в передмісті – 75%). У результаті переважання подібної забудови територія населених пунктів, за деякими оцінками, збільшувалася в чотири рази швидше, ніж зростала чисельність їх жителів. Так відбувалося гігантське «розповзання» міст США.

Спочатку приміські зони формувалися виключно як житлові утворення з розрахунком на маятникову міграцію, тобто роботу їх жителів у центральних частинах міст, де знаходяться установи та промислові підприємства. Але з часом промисловість переміщувалась з центрів міст у приміську зону. Особливо це відносилося до різного роду офісів, наукових, проектно-конструкторських організацій, технологічних парків, університетських комплексів, майже третина яких тепер знаходяться за межами міських центрів. Так, за висловом Г. М. Лаппо – передмістя перетворилися на більш-менш самостійні «приміські міста».

Починаючи з 1960-х років субурбанізація поширилася також і на європейські міста, які до цього розвивалися як компактні території з високою щільністю. Найбільш виражено субурбанізація проявилась в британських містах, ніж в містах континентальної Європи.

На заході процес субурбанізації прийняв особливу форму – будівництво в приміських зонах капітальних сімейних будинків і переїзд в них значної частини міського населення на постійне місце проживання. Після завершення соціалістичної політики міського планування в 1990-1991 рр. до них приєдналися міста Центральної та Східної Європи [2]. Основні причини та негативні явища субурбанізації у світовій практиці показні на рис. 1 [2; 3; 4].

В Україні процес субурбанізації почався у другій половині XX століття, а особливо проявився в останні два десятиліття, у зв’язку з розвитком автомобільного транспорту, транспортних комунікацій, змінами умов життя мешканців, змінами в промисловості (тенденції до розміщення підприємств поблизу кільцевих та вильотних доріг), а також будівництва великих торгових центрів на околицях міст).

У нашій країні також можна говорити про інтенсивний розвиток приміської зони порівняно з центральним містом в рамках найбільш розвинених міських агломерацій. Але переселення городян у приміську зону, в значній мірі маскувалося і маскується змінами адміністративно-територіального поділу (при яких передмістя включалися до міської території, стаючи в адміністративному та статистичному відношенні частиною центрального міста).

Рис.1. Основні причини та негативні явища субурбанізації у світовій практиці

За останні 20 років значні міста Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса «вийшли» за свої межі численними садовими, дачними селищами, житловими масивами, «котеджними поселеннями», територіями промислового і складського призначення. Ці території не осмислені в планувальному відношенні, не забезпечені інженерною, транспортною та соціальною інфраструктурою, порушують всі можливі санітарно-гігієнічні норми, екологічний баланс, створюють серйозні проблеми міського господарства центру і зони впливу [5].

Процес субурбанізації на пострадянському просторі проходить більш швидкими темпами, ніж в інших розвинених країнах. Для субурбанизації в Україні характерні два напрямки. Перший – дачні ділянки разом з будовами перестають бути тимчасовим житлом і другий – активно забудовуються земельної площі в приміській зоні капітальними індивідуальними будинками. [6]. Перехід містобудування в постіндустріальну епоху породив конфлікт культури нових соціальних пріоритетів, потреб населення і функціонально-просторової структури міста. Прикладом є дилема територій садових товариств. В сукупності це значні території, неохоплені ні соціальним ні муніципальним контролем. Поокремо, це невеликі – 0,05-0,06 га – ділянки, в більшості приватизовані і юридично об'єднані садові товариства. В результаті зміни пріоритетів та життєвих цінностей, закладеної ще в 60-х роках функції садової ділянки, почалося будівництво житла, не беручи до уваги цільове призначення ділянки. При спробі узаконити таке будівництво власники зіткнулися з проблемами, що є поза межами вирішення лише містобудівельною та законодавчою документацією. Однією з таких проблем згідно норм [7] є існуючі вузькі проїзди між ділянками через, що під червоні лінії житлових вулиць відходить до третини ділянки (в залежності від конфігурації і розміщення). «Порогом не подолання» стає, як факт відчуження частини землі, так і те, що в одних власників вилучається більша частина землі, а в інших – менша. А виявляється, ще в середині XIX столітті інженер Ільдефонсо Серда в книзі «Декілька слів жителям Барселони про розширення міста» розглянув кожну із ситуацій, що можуть виникнути при зміні меж ділянки, у випадку переведення сільських ділянок в землі міста. Економічна стратегія, викладена в проекті, передбачала викуп землі муніципалітетом, з подальшим урегулюванням розмірів ділянок та забезпеченням їх комунікаціями та інфраструктурою. Урегульовані ділянки поверталися власникам з вирахуванням 10%. Ці 10% компенсовувались власникам збільшеною вартістю їх нової міської нерухомості [8]. З точки зору розвитку цивілізації цих територій міська влада мала б бути зацікавленою у вирішенні функціонального використання земель садових товариств[9].

Процесам субурбанизації в Україні, крім перешкод економічного характеру, заважає і слабкий розвиток інфраструктури. Європейські країни мають розвинену мережу доріг, в результаті життя населення за містом стає більш

кращою ніж в центрі великого міста. В Україні ж, де дорожня мережа розвинена значно слабше і групується в основному поблизу великих міських агломерацій, жити за містом стає не завжди зручно і вигідно. Проте, потреба мати основне житло серед природного оточення, особливо в приміській зоні у городян є пріоритетною [10].

Таким чином, приміська зона є невід'ємною частиною міської агломерації.

Згідно з визначенням А. Г. Махрової, приміська зона – «це територія, що оточує місто і яка перебуває з ним у тісному функціонального взаємозв'язку і взаємозалежності. Приміська зона може бути частиною міської агломерації; зазвичай вона не має затвердженого статусу і чітких меж. Її основна функція полягає в забезпеченні життєдіяльності ядра агломерації; значна частина її поселень є спальними, промисловими, транспортними, рекреаційними та іншими доповненнями міста-центру, які тяжіють до нього в господарському, культурно-побутовому, трудовому відносинах» [11]. Також дослідники припускають, що зона, розташована в околицях міста, має унікальну географічну перевагу, може бути використана для подолання негативних наслідків у розвитку великих міст, міських і сільських районів і піде на користь загальному процвітанню і стійкому розвитку [12]. Останніми роками в приміській зоні особливо активно розвиваються складські, транспортні, торгові та інші функції, орієнтовані на місто-центр. Окрім того, помітне зростання попиту на землю з боку інвесторів, пов’язане з рядом факторів: потреба у великих площах (наприклад, будівництво супермаркетів та облаштування автостоянки, будівництво складів і т.д.), низька ціна на землю, уникнення транспортних проблем міста.

Відбуваються зміни у типологічній структурі самих поселень, де крім сіл, приміських і дачних поселень, відроджуються хутори, утворюються фермерські господарства, як автономні мікропоселення, з'являються котеджні та рекреаційні населені пункти, забудовані елітними садибами, як правило, без аграрної функції, і пов'язані із заможними верствами сучасного суспільства. Зміна землекористування у приміських зонах відбувається в результаті прискореної масштабної приватизації земель та здійснення нових планів розвитку міст, розширення їх територій [13].

Приміські території, в даний час, мають велике значення для короткотривалого тимчасового відпочинку міського населення. Оскільки все більше зростає «навантаження» на здоров'я та стан міського населення. Це можна пояснити відсутністю місць відпочинку в містах, традиціями заміського відпочинку, зростаючої мобільністю людей і доступністю заміських місць відпочинку, навіть віддалених від міст. Не менш важливо і те, що заміські місця відпочинку в сприйнятті людини є прямим уособленням природи і противагою міському середовищу. Виїзд з міста у вихідні дні вже став важливою складовою частиною ритму життя городян [6]. В Україні практично відсутні статистичні

дані щодо кількості людей, які виїжджають на вихідні дні за місто, який тип відпочинку переважає (організований або «дикий»), рід занять відпочинку та інші. Агломерації і місто цікаві населенню в іншому напрямку. У більшості населених пунктів приміської зони відбувалися визначні історичні події, жили відомі діячі суспільного і культурного життя, будувалися різні культурні, сакральні об'єкти. Найбільш популярними стали такі види туризму як сільський, екологічний, зелений туризм, а також культурний, пізнавальний [6].

Таким чином, процес субрбанізації має вплив на зміни, що відбуваються у приміській зоні. Процеси освоєння приміської зони, у складі міської агломерації, можуть розглядатися, як перспективні зміни територіальної організації населення, що сприятиме вирішенню низки соціальних проблем.

Література

1. Симагин Ю. А. Экономико-географические аспекты субурбанизации в московском столичном регионе [Текст] : автореф. дис. канд. геогр. Наук : 11.00.02 / Ю.А. Симагин; [Московский государственный университет имени М.В.Ломоносова] . – М., 1997. – 19 с.
2. Стратегии развития старопромышленных городов: международный опыт и перспективы в России [Текст] / И. Стародубровская и др.; под ред. И.Стародубровской. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2011. – 248 с. – ISBN 978-5-93255-308-4/
3. Keeble D. Industrial Decline in the Inner City and Conurbation / D. Keeble // Transactions of the Institute of British Geographers, New Series. – 1978. – Vol. 3, No. 1. – P.110.
4. Teaford J. C. The Metropolitan Revolution: The Rise of Post-Urban America / J.C.Teaford // Columbia University Press, New York. – 2006. – P. 306
5. Демин Н. М. Городские агломерации в контексте исследования феномена форм и систем расселения [Текст] / Н. М. Демин // Градостроительство и территориальное планирование: Науч.-техн. сборник. – К., КНУБА, 2012. – Вып. 45, в 3 частях. – Часть 1. – 408 с.
6. Олейник В., Тодоров В. Развитие городских агломераций на современном этапе в Украине [Текст] / В. Олейник, В. Тодоров // Часопис соціально-економічної географії. – 2014. – №17(2). – С. 100-102.
7. ДБН 360-92* Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень [Текст]. – К. : Мінрегіонбуд України, 2002.
8. Глазычев В. Урбанистика [Текст] / В. Глазычев. – М. : Європа, 2008.
9. Соснова Н. С. Вплив соціальних змін на містобудівні процеси [Текст] / Н.С.Соснова // Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн. Збірник. – К., КНУБА, 2010. – Вип. 37. – 618 с.
10. Григорьев В.А., Огородников И.А. Экологизация городов в мире, России, Сибири [Текст] / В. А. Григорьев, И. А. Огородников.// Аналит. обзор ГПНТБ СО РАН. – Новосибирск, 2001. – Вып. 63.
11. Социально-экономическая география: понятия и термины : Словарь-справочник. / Отв. ред. А.П. Горкин. – Смоленск: Ойкумена, 2013.
12. Трансформация социально-экономического пространства Евразии в постсоветское время [Текст]: сборник статей / отв. ред. Н. И. Быков, Д. А. Дирин. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2014. – Том 1. – 386 с.
13. Колодрубська О. І. Сталий розвиток приміських територій (на прикладі західного регіону України) [Текст] / О.І.Колодрубська // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн.збірник. – К., КНУБА, 2012. – Вип. 29. – 496 с.

1.7. Transformation of approaches to managing of state social security

1.7. Трансформація підходів до управління соціальною безпекою держави

В Україні на сучасному етапі розвитку впровадження трансформаційних процесів характеризується поглибленням економічної кризи, що своєю чергою спричинено неузгодженістю дій у напрямку гарантування конституційних прав і свобод населення країни з цілями реформування соціальної сфери та завданнями соціальної політики. Процеси трансформацій соціальної політики і соціальної сфери вимагають формування системи моніторингу соціального розвитку регіонів України, зокрема оцінки забезпечення соціальної безпеки населення в державі. Поняття соціальної безпеки в сучасній науці має недостатній рівень теоретичної розробленості, відтак, це своєю чергою спостерігається у недостатньому рівні відображення у чинному законодавстві.

В Законі України "Про основи національної безпеки України" основними напрямами державної політики з питань національної безпеки України в соціальній та гуманітарній сферах визначено:

- істотне посилення соціальної складової економічної політики, реальне підвищення життєвого рівня населення, передусім на основі піднесення вартості оплати праці, своєчасної виплати заробітної плати та гарантованих законом соціальних виплат, посилення цільової спрямованості матеріальної підтримки, зниження рівня безробіття;
- створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві;
- збереження та зміцнення демографічного і трудоресурсного потенціалу країни; подолання кризових демографічних процесів;
- створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я, ліквідації алкоголізму, наркоманії, інших негативних явищ;
- ліквідація бездоглядності, безпритульності та бродяжництва серед дітей і підлітків [2].

Суть дефініції "соціальна безпека" на сьогодні у вітчизняній науці не має загальноприйнятого визначення. Так вчені навіть притримуються різних підходів до визначення цього поняття. Як зазначають у своїх працях І.А.Гнатенко та В.О.Рубежанська, науковці визначають "соціальну безпеку" з точки зору трьох підходів:

1) змістовий підхід: головна увага приділяється змістовому наповненню поняття;

2) процесуальний підхід: увага приділяється процесам, які змінюють рівень соціальної безпеки;

3) організаційний підхід: головна увага приділяється проблемам забезпечення стану соціальної безпеки [1].

Коленда Н.В. у своїй дослідженнях в напрямку соціальної безпеки населення після розгляду поглядів науковців у процесі визначення соціальної безпеки, визначає ознаки соціальної безпеки, до яких відносить: надійну захищеність соціальних інтересів; створення умов для нормальної життєдіяльності; суспільно нормальний рівень соціальних умов та надання соціальних благ; стабільність; збереження та розвиток людського потенціалу [4].

Водночас у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України поняття соціальної безпеки як складової економічної безпеки держави визначено як " стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни" [5].

На нашу думку, враховуючи все вищезазначене, соціальну безпеку можна визначити як такий стан розвитку економіки держави при якому кожна особа є соціально захищеною, з гідним рівнем життя, можливістю отримання якісних послуг освіти та охорони здоров'я, а відтак, має можливість розвиватись духовно та професійно.

Незважаючи на таке різностороннє дослідження стану соціальної безпеки в Україні, науковці Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України і Національної академії наук України відзначають, що на сьогоднішній день в Україні існує ряд соціальних ризиків, а саме: бідність (абсолютна та відносна); майнова диференціація суспільства; соціальна нерівність; відчуженість значної кількості громадян від суспільного життя, звуження їх доступу до освіти, медицини і культури; низький рівень охоплення соціальною підтримкою [3]. Так, Міністерство соціальної політики України зазначає, що питома вага заробітної плати в структурі доходів населення за II квартал 2016 року становила 44,6%, а соціальні допомоги та інші трансферти – 37,9% (за 2015 рік доля заробітної плати становила – 39%, соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти – 37,8%).

Показники бідності за багатовимірною оцінкою за I квартал 2016 року характеризується такими даними:

- рівень бідності за відносним критерієм (75 відсотків медіанних сукупних витрат населення) склав 24,8% (за I квартал 2015 року – 25,2%);
- рівень бідності за відносним критерієм крайньої бідності становив 11,4% (I квартал 2015 року – 12,0%);
- рівень бідності за абсолютним критерієм (доходи нижче прожиткового мінімуму) знизився на 3,5 в.п. і склав 6,5% (I квартал 2015 року – 10,0%);

- рівень бідності за вартістю добового споживання на рівні 5 доларів США склав 1,3% (I квартал 2015 року – 2,7%);
- рівень бідності серед працюючих за відносним критерієм становив 20,3% (I квартал 2015 року – 20,2%);
- рівень бідності серед дітей до 18 років за відносним критерієм склав 31,5% (I квартал 2015 року – 30,6%) [6].

Як видно з даних Мінсоцполітики, у I кварталі 2016 року більшість показників рівня життя населення дещо покращились. Проте перебувають на досить високому рівні, що звісно, не може позитивно вплинути на загальний рівень соціальної безпеки в суспільстві. Для покращення ситуації в соціальній сфері необхідно на загальнодержавному рівні удосконалити механізм моніторингу рівня соціальної безпеки по регіонах України за результатами якого розробити Програми підвищення рівня соціальної безпеки в державі.

Важливим кроком у забезпеченні відповідного рівня соціальної безпеки в рамках економічної безпеки держави була розробка Міністерством економічного розвитку і торгівлі України "Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України" затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 [5]. Відповідно до цієї Методики соціальна безпека виступає складовою комплексного інтегрального показника економічної безпеки з ваговим коефіцієнтом 0,1013 (табл.1). Таке розміщення вагових коефіцієнтів між складовими економічної безпеки вказує на те що, політика нашого уряду ще далека від демократичного типу соціальної держави.

Таблиця 1. Вагові коефіцієнти для розрахунку інтегрального показника економічної безпеки

№	Субіндекси економічної безпеки	Значення вагового коефіцієнта
1.	Виробнича безпека	0,1218
2.	Демографічна безпека	0,0913
3.	Енергетична безпека	0,1148
4.	Зовнішньоекономічна безпека	0,1095
5.	Інвестиційно-інноваційна безпека	0,1089
6.	Макроекономічна безпека	0,1224
7.	Продовольча безпека	0,1007
8.	Соціальна безпека	0,1013
9.	Фінансова безпека	0,1294

Окрім вже вищезазначених вагових коефіцієнтів у представленому документі визначено Перелік індикаторів та джерел вхідної інформації для розрахунку рівня соціальної безпеки держави. Так, до соціальної безпеки віднесено 15 показників, серед яких: частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 відсотків медіанного рівня загальних доходів, відсотків; відношення середньомісячної

номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів; відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність, разів; співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів), разів; частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, відсотків; обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, відсотків ВВП; обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, відсотків ВВП; чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення; чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення; кількість загальноосвітніх навчальних закладів, відсотків до загальної чисельності постійного населення у віці 6-17 років; сума невиплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року, відсотків; рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення); рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, відсотків населення відповідної вікової групи; відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні, разів; відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати, разів*

Наведений перелік індикаторів соціальної безпеки держави на нашу думку потребує ряду уточнень і змін. Зокрема, якщо зосередити свою увагу на перших п'яти показниках, то видно, що це загальноприйняті показники, які характеризують рівень доходів населення. Проте, за умов визначення рівня соціальної безпеки варто брати до уваги не рівень доходів громадян, а купівельну спроможність найменш фінансово забезпечених громадян держави для забезпечення мінімальних життєвих потреб. Стосовно обсягу видатків на охорону здоров'я та освіту, то використання зазначених показників у цій методиці є не зовсім доречним. Адже, на сьогодні зважаючи на стан установ охорони здоров'я та освіти збільшення видатків бюджету на визначені сфери, на жаль, не забезпечує збільшення кількості населення, якому вони можуть надати свої послуги на безоплатній основі. Також варто зосередити увагу на індикаторі "Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, відсотків населення відповідної вікової групи" який характеризує рівень безробіття в державі, хоча в даному випадку необхідно враховувати кількість працевлаштованих безробітних центрами зайнятості. Аналогічна ситуація з показником відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні, разів, який для нашої держави не показує нічого окрім порівняння заробітної плати з Європейськими країнами. Коли необхідно враховувати знову ж таки вже згадану вище купівельну спроможність населення відповідно до рівня цін. Останній індикатор з переліку вказує на можливість

працюючого населення придбати власне житло. Водночас зовсім не враховує кількість безпритульних в країні і заходів спрямованих на їх зменшення.

Таким чином, проаналізувавши індикатори визначення рівня соціальної безпеки згідно з Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, на нашу думку, до визначених міністерством економічного розвитку і торгівлі показників для більш точного визначення рівня соціальної безпеки варто додати наступні:

- кількість малозабезпечених,
- кількість громадян що потребують соціальної допомоги держави,
- кількість безробітних що потребують працевлаштування, зокрема якщо вони є годувальниками сімей,
- кількість працевлаштованих безробітних центрами зайнятості,
- кількість громадян, що не мають базової освіти,
- пропускна спроможність пунктів охорони здоров'я та їх доступність для жителів сіл і районів,
- кількість жінок, що вчинили аборти з причин малозабезпеченості,
- кількість безпритульних і зокрема серед них дітей.

Таке удосконалення методики розрахунку рівня соціальної безпеки, з врахуванням запропонованих показників, дасть можливість ефективніше здійснювати моніторинг рівня соціальної безпеки по регіонах України, що своєю чергою сприятиме розробці ефективних методів управління бюджетними коштами в соціальній сфері з метою покращення стану соціальної безпеки населення.

Література

1. Гнатенко І. Параметри та показники соціальної безпеки населення України / І.Гнатенко, В. Рубежанська. // Вісник Хмельницького національного університету \"Економічні науки"\. – 2016. – С. 242-249.

2. Закон України Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 1906. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua

3. Ільчук Л. Основні загрози та пріоритети розвитку соціальної безпеки в Україні / Л. Ільчук // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2010. – Вип. 21. – С. 164-169. – Бібліогр.: 4 назв. – укр.

4. Коленда Н. В. Соціальна безпека населення та основні її складові [Електронний ресурс] / Н. В. Коленда // Modern Directions of Theoretical and Applied Researches‘ 2013. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/march-2013.

5. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України // Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.html.

6. Міністерство соціальної політики України на виконання Генеральної угоди інформує СПО об’єднань профспілок щодо рівня життя населення у січні-вересні 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/sotsialnij-zakhist/11382-osnovni-pokazniki-rivnya-zhittya-naselennya.

1.8. Innovation management paradigm as a factor of social and economic systems

1.8. Інноваційна парадигма управління як фактор розвитку соціально-економічних систем

«Зміна внутрішньої структури предмета супроводжується відповідною трансформацією сукупності його зовнішніх властивостей, а будь які зміни зовнішнього світу відповідають певному (істотному чи несуттєвому) зрушенню у внутрішній структурі даного тіла».

В. Прохоренко

Перетворення системи управління означає її перехід в нову якість. Причиною перетворення виступає протиріччя між формою зв'язку елементів системи і їх взаємодією з зовнішнім оточенням. Зовнішнє середовище впливає на систему управління таким чином, що змінює спосіб взаємодії елементів системи з середовищем. Розвиток пов'язаний з певною спрямованістю процесу. Прогресивний розвиток характеризується такими властивостями, як підвищення рівня організації системи, її ускладнення. Головне в напрямку розвитку – виникнення нових можливостей в реалізації основних цілей системи: внутрішніх і пропонованих ззовні вимог.

Система розвитку повинна задовольняти, принаймні, наступні вимоги:

а) система повинна бути відкритою, тобто обмінюватися з середовищем речовиною, енергією та інформацією;

б) процеси, що відбуваються в системі, повинні бути кооперативними, тобто дії її компонентів повинні бути узгодженими один з одним;

в) система повинна бути динамічною;

г) система повинна перебувати далеко від стану рівноваги.

Сучасний етап розвитку економіки називають «постіндустріальним», зміщенням пріоритетів економічного розвитку з матеріальних сфер виробництва на наукоємні і високотехнологічні сфери, що є проявом зростання інформаційного сектора економіки та інформаційного суспільства [1].

Рушійною силою інформаційного суспільства є знання – інтелектуально-інформаційний ресурс, розвиток якого забезпечує формування нового світогляду, духовно-інтелектуальний розвиток кожної людини. Сьогодні створюються об'єктивні передумови соціальної орієнтації економіки, гуманізації економічних відносин, підпорядкування економічної політики завданням розвитку людини. Посилення соціальної орієнтації економічної політики проявляється в різних формах гуманізації праці, у зміні статусу працівників на

підприємствах, в активізації їх участі в управлінні підприємством.

Сучасною парадигмою економічних відносин є їх соціалізація та гуманізація, збільшення значення неекономічних чинників соціального розвитку. Сьогодні на перший план виходять такі параметри економічної політики, як врахування історичних традицій, менталітету населення, системи ціннісних установок, рівня правосвідомості, тобто інституційних складових соціально-економічної системи.

Всеосяжний вплив нових ідей, зміни в суспільному житті призвели до необхідності трансформації парадигми управління. В роботі [2] зокрема зазначено, що «... життєво важливою необхідністю є формування нової парадигми управління, яка б відповідала вимогам часу і забезпечувала підвищення ефективності функціонування організацій в сучасних умовах розвитку економіки».

Нова парадигма управління повинна базуватися на певних положеннях і підходах. Об'єктом управління має виступати підприємство як відкрита, складна, динамічна, здатна до самоорганізації соціально-економічна система; пріоритетне місце в системі управління яким має бути відведено людині.

Парадигма управління – це одночасно власне теорія управління зі своїми поняттями, а також концептуальна схема постановки проблем і їх вирішення, що панує в науці управління. Свого часу виникла парадигма людського фактора управління, яка в основу визначення поняття «управління» та побудови наукової концепції управління ставить діяльність людини. У цій парадигмі вирішальну роль відіграють такі чинники поведінки людини, як мотиви, інтереси, цінності, стимули, побоювання, установки і т.п.

Автор роботи [3] зазначає, що характерними аспектами нової парадигми управління є:

- ускладнення управлінських відносин;
- гуманізація управління;
- спрямованість на безперервність організаційних змін;
- *інноваційність;*
- всебічний розвиток творчих можливостей працівників;
- знання та інформація як головний ресурс організації.

В аспекті розгляду інноваційної парадигми управління нове значення набуває поняття коучингу.

Коучинг (англ. Coaching – навчання, тренування) – одне з найбільш прогресивних напрямків в навчанні і розвитку персоналу. Метод заснований на розкритті внутрішнього потенціалу клієнта (гравця в термінології коучингу), який дозволить йому ефективно, самостійно і відповідально вирішувати виробничі та особисті завдання. Коучинг – це професійна допомога людині у визначенні та досягненні його особистих цілей (формулювання засновника напрямку Джона Уітмор, автора книги «Коучинг високої ефективності»).

Коучинг – процес наділення людей необхідним набором знань і інструментів, які дозволять вирішити завдання з мінімальними витратами енергії, а також вироблення стійкого наміру на подальший розвиток в обраному напрямку.

Мета коучингу

Основне завдання коуча (тренера, наставника) – навчити клієнта (гравця) стратегії саморозвитку згідно зі схемою FIRST:

– **F**ocuse & hellemp; Уміння фокусуватися на ключових проблемах, формувати пріоритетні цілі

– **I**mplement ... Регулярно здійснювати дії в незнайомому раніше напрямку, залишаючи «зону комфорту»

– **R**eflect ... Роздуми над тим, що відбувається і максимальне використання своїх знань і досвіду.

– **S**eek ... Пошук зворотного зв'язку і підтвердження правильності обраного шляху на досвіді і поглядах інших

– **T**ransfer ... Безперервний покроковий рух у своєму розвитку.

Механізм коучингу.

Основний метод, застосовуваний коучем в процесі тренінгу, ефективні питання. Джон Уітмор вводить поняття коучинг GROW (початкові літери послідовно вирішуваних питань утворюють слово **GROW**, яке перекладається як **РОСТ**):

– **G**oals – РОЗСТАНОВКА ЦІЛЕЙ для даного заняття, на найближче майбутнє, на довгострокову перспективу.

– **R**ealemty – ОБСТЕЖЕННЯ поточної ситуації з позиції розуміння дійсності (РЕАЛЬНІСТЬ).

– **O**ptemons – СПИСОК МОЖЛИВОСТЕЙ і подальших стратегій або напрямків дій.

– **W**hat, **W**hen, **W**ho, **W**emll – ТО, що треба зробити, визначивши, коли і кому (виявлення НАМІРІВ).

Ключові поняття коучингу.

В коучингу головне – розвиток усвідомлення і відповідальності.

Приклади з книги Дж. Уітмор *«Коучинг високої ефективності»*

Якщо сказати працівнику: *«Фред, принеси драбину з сараю», він, не знайшовши її в зазначеному місці, повернеться ні з чим.*

Якщо поставити питання: «Нам потрібна драбина. Хто її принесе з сараю?» Фред, погодившись принести драбину, не знайшовши її в сараї, буде шукати в іншому місці.

Визначаючи головну задачу і особливість нової парадигми управління, багато авторів посилаються на думку П. Друкера. Він вважає, що на початку XXI століття, головне – «робити знання продуктивними».

Сучасний розвиток економіки характеризується взаємозв'язком економічного зростання і процесу гуманізації виробництва.

Гуманізація виробництва зумовлена об'єктивною необхідністю створення такого середовища в процесі виробництва, де людина, яка є головною продуктивною силою, відчувала би себе комфортно незалежно від динамізму економічного зростання. Матеріальною основою гуманізації виробництва є науково-технічний прогрес і застосування його досягнень у суспільному виробництві, що виражається в трансформації економічних відносин.

У процесі економічної діяльності людини зазвичай виділяються наступні основні напрямки гуманізації виробництва [4].

– мінімізація негативних наслідків процесу виробництва;

– розробка науково-технічних і соціально-економічних умов поширення принципу гуманізації в процесі виробництва;

– створення і підтримка умов професійної діяльності працівників, які забезпечують їх всебічний і гармонійний розвиток, максимальний розвиток творчого і виробничого потенціалу кожного індивіда;

– розвиток демократичних відносин, що дозволяють максимальну самореалізацію кожної особистості в умовах задоволеності роботою;

– гарантія зайнятості етнічних меншин;

– створення умов для інвестування в людину, як самим працівником, так і роботодавцем і т.д.

Гуманізація виробництва означає, перш за все, вдосконалення умов праці в цілому і кожного робочого місця зокрема. Сюди відносяться ступінь забруднення повітря і середовища, вібрація, освітленість, вологість, рівень температури, інтенсивність шуму, фізичні небезпеки, встановлений ритм роботи, тривалість робочого циклу і т.д. [5]. Гуманізація виробництва вимагає постійного поліпшення умов праці, створення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі, що дозволяє розкрити творчий потенціал людини. Суть гуманізації виробництва полягає в створенні матеріально-технічних, організаційно-економічних і соціальних умов для ефективної та творчої роботи людини.

У процесі гуманізації виробництва виникає ряд протиріч, що стосуються взаємозв'язку суспільства і природи; протиріччя між працею і капіталом; розвитку соціальної діяльності підприємств; посилення конкуренції підприємств в боротьбі за кваліфіковану робочу силу і т.д.

Рішення даних протиріч дозволить узгодити процеси гуманізації виробництва та економічного зростання.

Що стосується стратегічного управління, то на сьогоднішній день його теорія знаходиться на етапі свого становлення, і тому період існування парадигм стратегічного управління не визначається «довгостроковим характером

існуючого загального способу мислення» [6]. Зміна парадигм стратегічного управління визначена зміною умов конкуренції і задоволенням вимог відповідного їм тимчасового періоду, безперервним пошуком джерела конкурентних переваг з метою досягнення і утримання підприємством першості на ринку. Для відображення сучасної парадигми управління потенціалом соціально-виробничої системи, на думку автора роботи [7], важливим є вистава «парадигмального зрізу», що включає наступні компоненти:

– умови конкурентного середовища;

– основне завдання стратегічного управління соціально-виробничої системи – забезпечення адекватної реакції на зміни в зовнішньому середовищі шляхом розробки способу дій (стратегії), пошук і використання можливостей; джерело досягнення успіху – ідентифікація ключових елементів потенціалу;

– основний результат – досягнення цілей, формування компетенцій і наявність конкурентної переваги.

У відповідь на суперечності суспільного розвитку тенденції до гуманізації економіки отримують все більш широке відображення в сучасній фундаментальній економічній науці.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку суспільства трансформація управління здійснюється в напрямках його гуманізації, соціалізації та екологізації.

Література

1. Канафорська Г. Системні дослідження чинників формування нової генерації: [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://sd.org.ua/news.php?id=13135

2. Чорна М.В. Нова парадигма управління підприємствами [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/ Economics / 58718.doc.htm

3. Винокуров В.А Якість менеджменту – основа сучасної управлінської парадигми [Текст] / В. А. Винокуров // Менеджмент-2006. – № 6. – С.9-19.

4. Рудий В. Зв'язок гуманізації виробництва та економічного зростання: [Електронний ресурс] / Дев'ята Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Соціум. Наука. Культура». – Режим доступу http://intkonf.org/rudiy-v-zvyazok-gumanizatsiyi-virobnitstva-ta-ekonomichnogo-zrostannya.

5. Чепінога В. Г. Економічна теорія [підручник] / В.Г.Чепінога // К.: Юрінком Інтер, 2011. – 653 с.

6. Новий філософський словник: 2-е изд., переробці. і дополн. [Текст] / Мн.: Інтерпрессер-вис; Книжковий Будинок, 2001. – 1280 с.

7. Отенко І.П. Парадигма управління потенціалом соціально-виробничих систем [Текст] / І. П. Отенко // Економіка розвитку: Науковий журнал. – Х.: ХНЕУ, 2011. – № 4 (60). – С.63-68.

8. Антипина О.Н. Тенденції гуманізації економіки при переході до постіндустріального суспільства [Текст] / О.М. Антипина // М.: ТЕИС, 1998. – 84 с.

9. Уітмор Дж. Коучінг високу ефективність: пров. з англ. – М.: Міжнародна академія корпоративного управління і бізнесу, 2005.

10. Аткінсон М., Чойс Р.Т. Наука і мистецтво Коучінга: Внутрішня динаміка Коучінга.

11. Голв У.Т. Максимальна самореалізація. Робота як внутрішня гра.

12. Паркін М. Казки для управління змінами.

1.9. Conception of providing of the economic sustainability to the economic security threats of system-synergistic type

1.9. Концепція забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці системно-синергетичного типу

Системно-синергетичний підхід розглядає стійкість економіки та її економічну безпеку як сукупність взаємопов’язаних і взаємообумовлених складових, які забезпечують збалансований розвиток шляхом встановлення оптимальних кількісних співвідношень між елементами системи та формування стійких структурних зв’язків між ними. Таким чином, забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці зводиться до сприяння максимально узгодженій взаємодії всіх елементів та збереженню цілісності системи в умовах мінливості зовнішнього середовища. Поряд із цим, системний підхід як один з основних принципів наукового дослідження дозволить ідентифікувати основні підсистеми й елементи, зв'язки, цілі й функції, сформувати логіко-структурну схему системи управління стійким розвитком. Необхідно виділити підсистему, яка має всі властивості системи. Категорію „економічна безпека” можна трактувати як результат державного впливу на формування умов стійкого розвитку економічної системи. Отже, чим вище стійкість національної економіки, тим вищим буде рівень забезпечення економічної безпеки. Враховуючи вище сказане, зауважимо, що прямий та зворотній взаємозв'язок між категоріями „економічна безпека” і „стійкість” дозволяє розширити сферу вивчення макроекономічних процесів. Тому, залежно від зміни стану стійкості економіки можна судити про забезпеченість її безпеки. Звідси керуюча система держави має можливість виробляти єдині узгоджені заходи, спрямовані одночасно на стійкий розвиток національної економіки та зміцнення економічної безпеки. Реалізація моделі стійкого розвитку України можлива при комплексному управлінні соціально-економічними системами, мета якого – забезпечення стійкого стану національної економіки. Воно дозволить ураховувати умови функціонування конкретної соціально-економічної системи (національної економіки, економіки регіону), впливу зовнішнього середовища за допомогою налагодженого інструментарію моніторингу й оцінки одержувати інформацію про стан кожної з підсистем, на основі цього ухвалювати ефективні управлінські рішення, що сприяють подальшому розвитку. Структурно-логічна схема стійкого розвитку економіки та її економічної безпеки представлена на рис. 1. Зазначимо, що стан стійкого розвитку керованої підсистеми можна відслідковувати за допомогою цілісного інформаційного масиву (інформаційна підсистема). Моніторинг і оцінка стану стійкого розвитку дозволять визначити його рівень (інтегральна оцінка, яка є виходом системи управління).

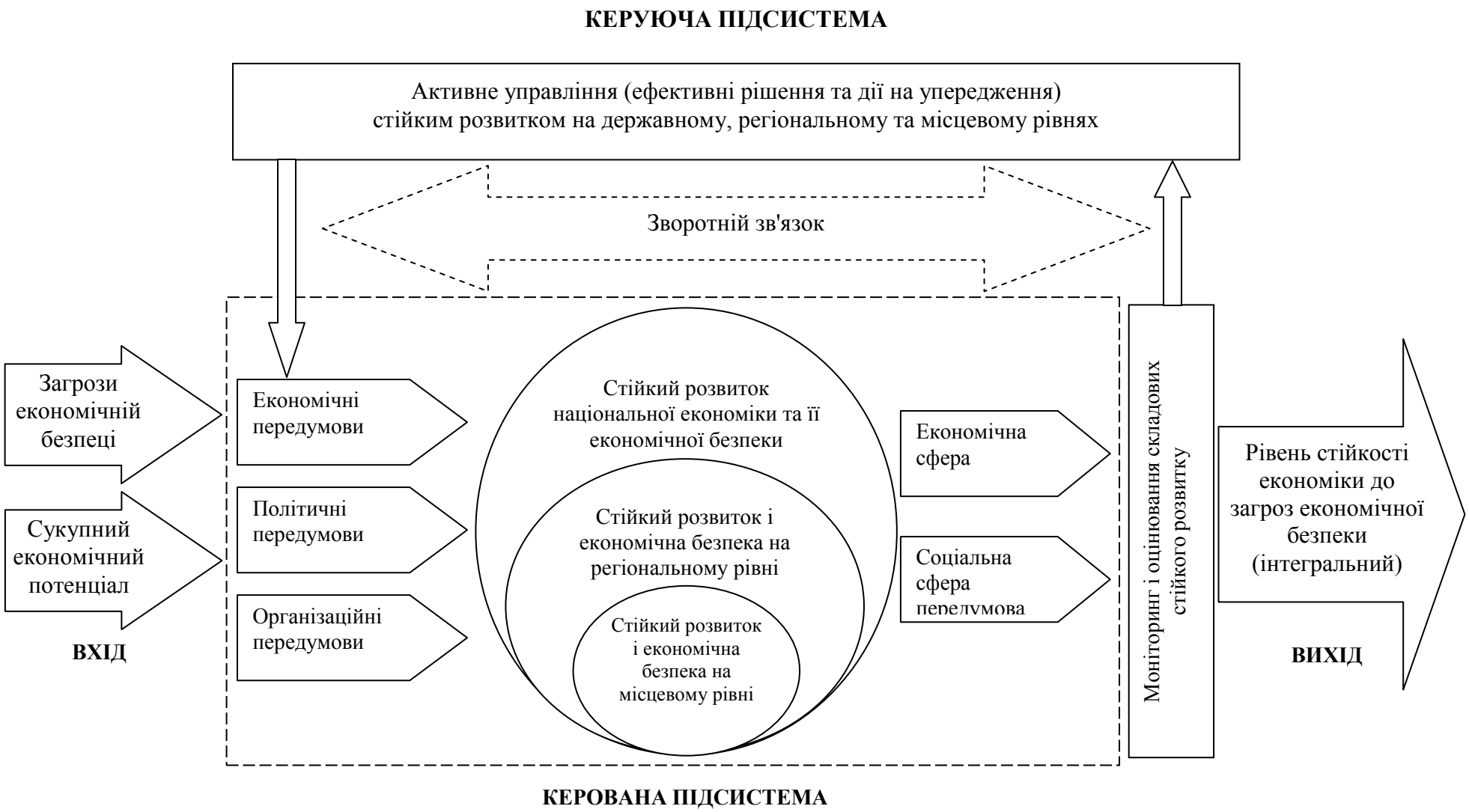

Рис.1. Структурно-логічна схема забезпечення стійкого розвитку економіки до загроз економічній безпеці *

* Джерело: складено автором, що репрезентовано у попередній науковій праці дисертанта [5,6]

Тоді, на основі даних про рівень стійкого розвитку керуюча підсистема (органи державного управління) може визначати зони, що вимагають пріоритетної уваги, проводити ефективну політику, здатну змінювати умови функціонування керованої підсистеми в напрямку підвищення рівня стійкого розвитку, а отже, підвищення якості життя населення, що ґрунтується на ефективній інноваційній економіці й збереженні природного багатства.

Розробка індикаторів стійкого розвитку України необхідна на трьох рівнях: загальнодержавному, регіональному та місцевому. Тоді, зіставляючи розроблені системи індикаторів стійкого розвитку, можна відзначити їхню схожість за багатьма групами показників. Однак, звернемо увагу на те, що у класичній теорії стійкості систем виділяють три її основні форми: 1) інертність (опірність) – здатність системи при зовнішніх впливах зберігати свій стан незмінним протягом певного періоду часу; 2) еластичність (відновлюваність) – здатність системи після припинення зовнішнього впливу повертатися до вихідного стану; 3) пластичність (гнучкість) – наявність у системи кількох нормальних або допустимих станів та здатність переходити з одного стану в інший при впливі несприятливих факторів, зберігаючи при цьому необхідний інваріант – спосіб функціонування, траєкторію розвитку, структурні зв'язки тощо. При цьому, як відомо з джерел [2; 32; 4], принципи кібернетики встановлюють, що для успішної адаптації системи до змін середовища вона повинна володіти достатнім запасом мінливості, що дозволяє змінюватися з тією ж швидкістю, що й середовище.

У сучасних умовах питання щодо досягнення дієвості державної політики в сфері забезпечення стійкості економіки до загроз економічної безпеки залишається відкритим. Звідси, концепція відображає своєрідну здатність поєднувати в дослідженні наявні знання з прогностичними, існуюче розуміння того чи іншого явища з уявленнями і припущеннями про сутності першого, другого порядку тощо. У цьому контексті, особливого значення набуває розгляд концепції як способу пізнання, сукупності ідей і поглядів щодо здатності економічних систем зберігати стійке економічне зростання [1].

І, відповідно, мета формування концепції системо-синергетичного типу полягає у створенні дієвого механізму стратегічного управління, здатного гнучко реагувати на різноманітні зміни в економічній системі. При цьому його регулятори і важелі мають бути адаптовані до зовнішнього середовища, а внутрішнє середовище повинне орієнтуватися на цілі концепції. З огляду на сказане, формулювання Концепції забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці системно-синергетичного типу базується на теоретико-методологічних поглядах на пізнання та визначення сутності, змісту, цілей, завдань, критеріїв, принципів управління, методів оцінювання, моделювання, ранжування, прогнозування, регулювання діяльності для забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці, а також враховує комплекс прикладного інструментарію до формування внутрішнього та зовнішнього механізму управління нею (рис. 2).

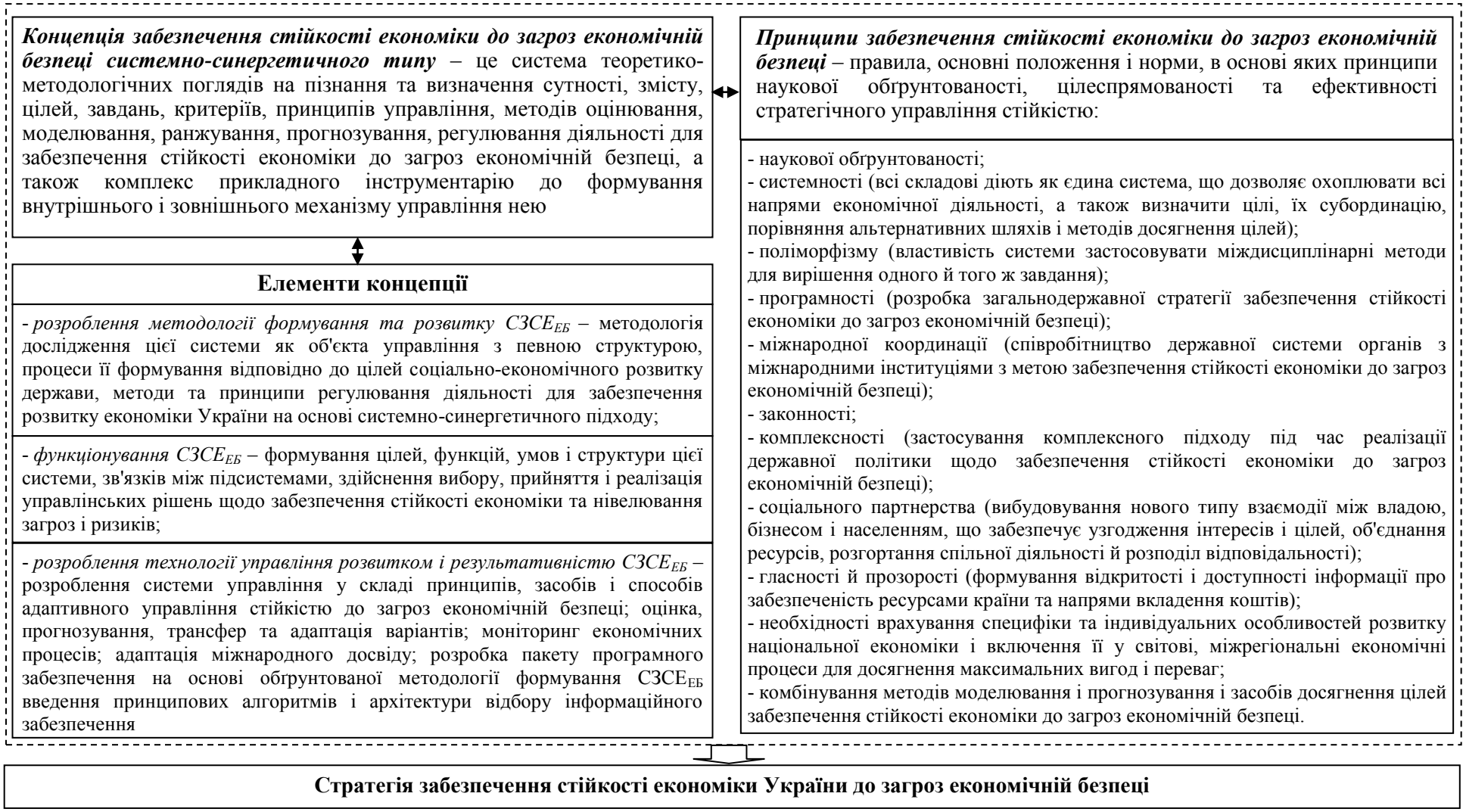

Рис. 2. Сутність, зміст та принципи реалізації концепції забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці системно-синергетичного типу *

* Джерело: авторська розробка

Вищезазначене дає підстави для узагальнення послідовності реалізації концепції забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці системно-синергетичного типу, яка наведена дисертантом на рис. 3 (її репрезентовано у роботах автора [6, 1]).

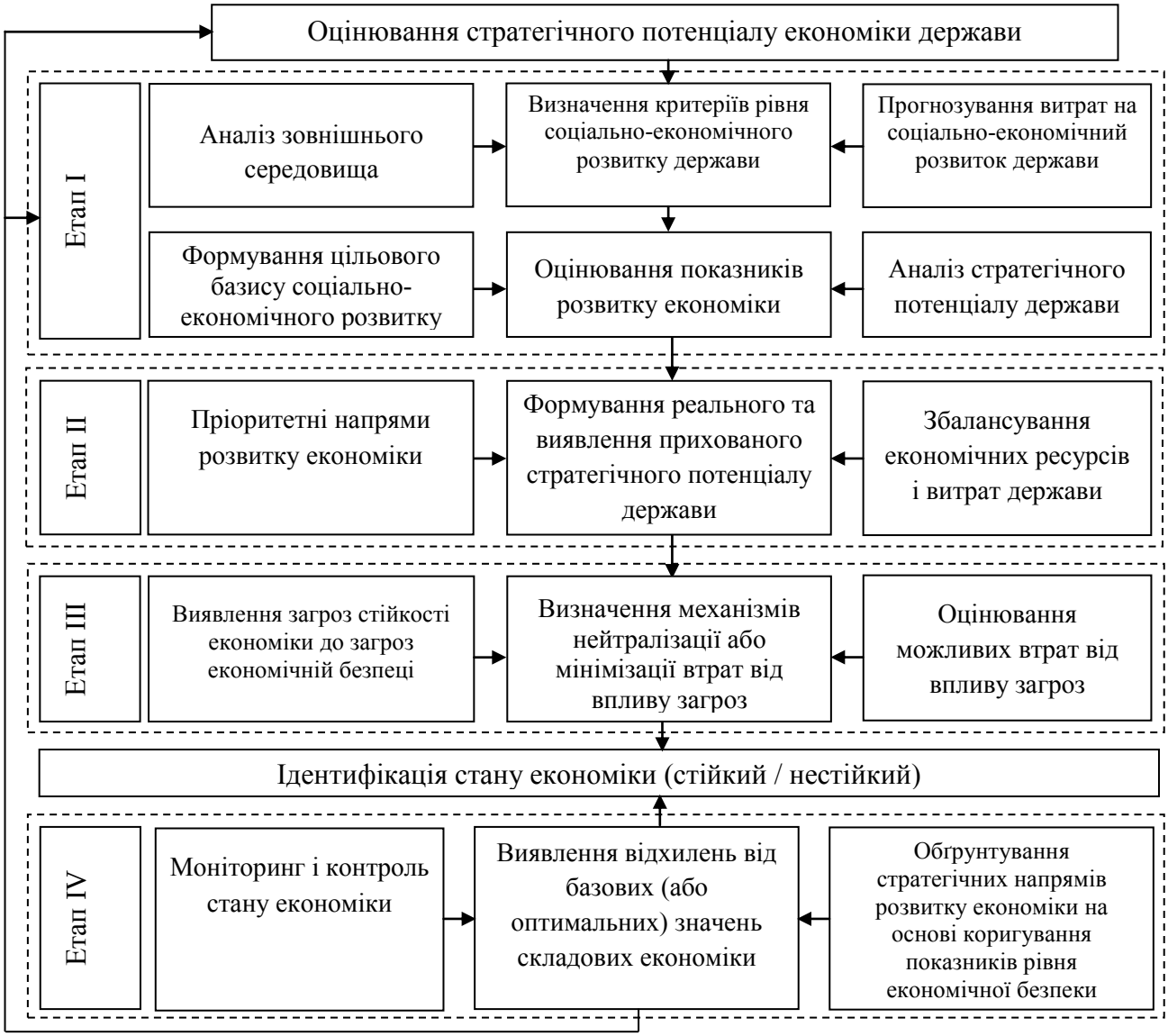

*Рис. 3. Послідовність реалізації концепції забезпечення стійкості економіки системно-синергетичного типу **

*Джерело: авторська розробка

Виходячи з цього, при дослідженні стійкості економіки до загроз ЕБ необхідно розглядати параметричні зміни у всіх її складових та відрізняти стійкий розвиток від нестійкого, кожному з яких притаманні певні особливості (рис. 4).

Признаємо, що оптимальним шляхом розвитку національного господарства для розвиненої системи – є той варіант, під час якого економіка перебуватиме у стані відносної стабільності, близькому до гомеостазу [1]. Саме тоді у складній системі існує можливість ефективного врівноважування негативних впливів, у

тому числі зовнішніх. У той же час економіка під впливом незначних зовнішніх чи внутрішніх загроз може досягати зони стійкого розвитку, і, відповідно, точки біфуркації. Тому системи, які тривалий час зазнавали еволюційного розвитку, не змінюючи свого стану, є досить стійкими (визнано у науковому джерелі [7]).

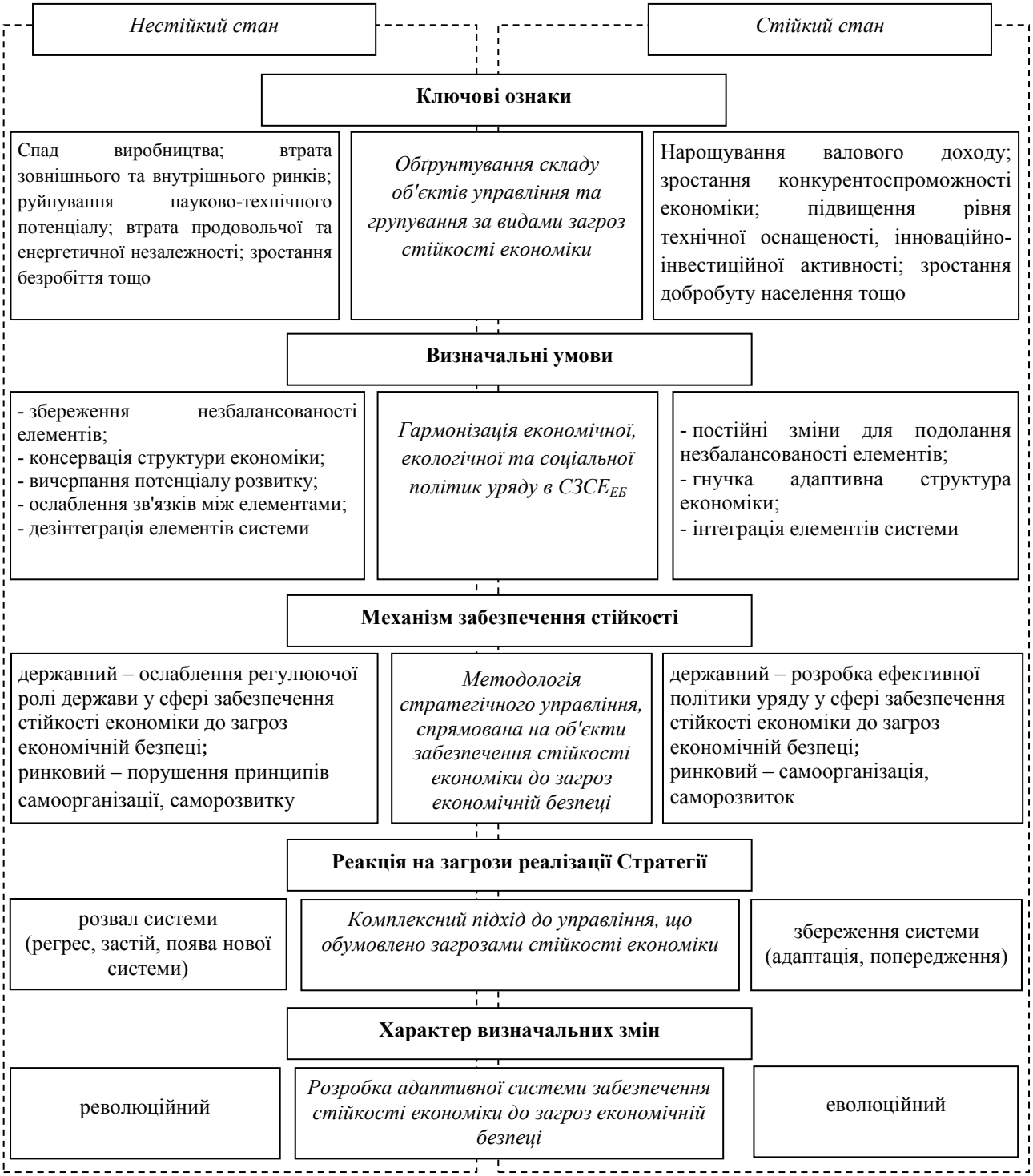

Рис. 4. Розвиток економіки від нестійкого до стійкого стану *

* Джерело: складено автором

Таким чином, економічне зростання України – є складовою соціально-економічного розвитку держави, який, у свою чергу, розглядається як процес, який включає стадії як зростання, так і падіння, кількісні та якісні зміни в економіці. У цьому контексті, зрозуміла актуальність розробки концепції забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці системно-синергетичного типу як комплексу основоположних ідей, принципів, правил, які розкривають її системно-діалектичну сутність та взаємозв'язки.

Література

1. Маргасова В.Г. Система забезпечення стійкості національної економіки та її безпеки: теорія, методологія, практика управління: [монографія] / В.Г. Маргасова. – Чернігів: Десна Поліграф, 2014. – 416 с.

2. Бесчастний А.В. Механізми регулювання економічної безпеки національної економіки : дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец.: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / А.В. Бесчастний. – Донецьк, 2010. – 169 с.

3. Власюк О.С. Аналітична оцінка стратегічних напрямів та заходів щодо реалізації програми стабілізації економіки України. – К.: НІСД, 1998. – 82 с.

4. Данилишин Б.М. Феноменологічні альтернативи економічного зростання України : [монографія] / Б.М. Данилишин, В.В. Микитенко. – [у 2-х т.]. – Т.1. – К.: ЗАТ "Нічлава", 2008. – 336 с.

5. Маргасова В.Г. Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки регіону / В.Г. Маргасова // Науковий вісник ЧДІЕУ.– 2011.– №1(9). – С.53-62.

6. Маргасова В.Г. Концепція забезпечення стійкості економіки України системно-синергетичного типу / В.Г. Маргасова // Чернігівський науковий часопис (електронне видання). Серія 1, Економіка і управління. – 2014. – №1(5). – С.144-155.

7. Коломієць І.Ф. Загрози та виклики економічній безпеці держави: синергетичний аспект / І.Ф. Коломієць, О.В. Пабат // Регіональна економіка. – 2011. – № 1. – С.7-13.

Part 2. Transformation of approaches to the management of socio-economic systems

2.1. The development of e-government in Poland

2.1. Rozwój e-administracji w Polsce

Wprowadzenie. Intensywny rozkwit nowatorskich technologii na świecie warunkuje zmiany w funkcjonowaniu społeczeństwa. Właściwością tych zmian jest również to, że w każdej działalności człowieka przynoszącej wymierne korzyści i rezultaty, właśnie nowoczesne technologie i odpowiednia strategia ich użyciasą dobierane pod kątem ich skuteczności zastosowania.

Duże ewolucje informacyjneminionych lat dokonałyprzeobrażenia komputera w uniwersalne narzędzie do funkcjonowania różnych dziedzin życia, a w tym administracji publicznej. Powszechne zastosowanie technologii informatycznych umożliwia sprawniejsze funkcjonowanie organów administracji publicznej i terytorialnej, co z kolei pozwala na zorganizowanie przyjaznych i zarazem przejrzystych struktur niezbędnych do realizacji ważnego i podstawowego zadania, jakim jest służenie obywatelowi. Takie przemiany nabierają specyficznego, a zarazem bardzo ważnego znaczenia w kontekście rozwoju społeczeństwa informacyjnego.

Przy gwałtownym wzroście znaczenia informacji oraz potrzebie świadczenia usług drogąelektroniczną, przyjednoczesnym wykorzystaniurozwijających się technologii informacyjnychi komunikacyjnych (TIK) w gospodarce, administracji publicznej, a także w codziennym życiu obywateli, zaznacza się wyraźna tendencja kuprzemianie cywilizacyjnej zmierzającej w kierunku intensywnego rozwoju obywatelskiego.

Zastosowanie nowoczesnych rozwiązań technologicznych i informatycznych w administracji nazywamy obecnie e-administracją, a ich głównym zadaniem jest uprawnieninie funkcjonowania administracji i ułatwienie obywatelom dostępu do usług świadczonych przez urzędy.

Elektroniczna administracja świadczy usługi w formie elektronicznej, w postaci tak zwanych e-usług. Taka forma realizowania usług jest łatwiejsza, zajmujemniej czasu i dzięki niej sprawy w urzędach można załatwiać szybciej i sprawniej.

E-usługi są świadczone w Polsce przez wiele urzędów np. w samorządach gminnych, powiatowych, wojewódzkich, przez urzędy skarbowe, Zakład Ubezpieczeń Zdrowotnych, zakłady opieki zdrowotnej, Ministerstwo Finansów, czy też inne urzędy publiczne. Obecnie więcej spraw możemy załatwiać przez Internet, np. nie tylko rozliczyć PIT, ale i sprawdzić stan naszych rozliczeń z ZUS, zarejestrować firmę, złożyć wniosek lub podanie do urzędu. Jednakżewyzwaniem jest powszechny dostęp do publicznych e-usług oraz do informacji sektora publicznego przez 24 godziny i 7 dni w tygodniu. Podkreślić należy także takie elementy elektronicznej administracji,

jak jej elastyczność, otwartość i stosowanie przyjaznych mechanizmów zapewniających współdziałanie pracowników różnych szczebli w celu załatwienia indywidualnych spraw interesantów (w tym obywateli i przedsiębiorców, osób fizycznych i prawnych) oraz zaspokajania ich zbiorowych potrzeb.

Trzeba mieć cały czas na uwadze, że „elektroniczna administracja to nie tylko komunikacja obywatela z urzędem, ale również przekazywanie danych pomiędzy organami, lub też wewnątrz urzędu, tak aby odciążyć obywatela od potrzeby ciągłego dostarczania informacji i poświadczeń. Na płaszczyźnie elektronicznej zasada jednego okienka ogranicza kontakt obywatela tylko do jednego organu, który gromadzi dane potrzebne do załatwienia sprawy od innych organów i z własnego urzędu, a po jej rozstrzygnięciu przekazuje informacje w tym zakresie właściwym organom”[1].

Początekrozwoju e-administracji w Polsce. W Polsce do zwiększenia zakresu prac nad prawnymi podstawami tworzenia e-administracji przyczyniła się uchwała Sejmu RP z dnia 14 lipca 2000 r. w sprawie budowania społeczeństwa informacyjnego[2]. W uchwale stwierdzono, że istniejący system prawny nie stwarzał odpowiednich warunków do pełnego wykorzystania możliwości rozwoju społeczeństwa informacyjnego i wezwano rząd do energicznych prac legislacyjnych nad przygotowaniem strategii rozwoju społeczeństwa informacyjnego,umożliwiających rozwój gospodarki elektronicznej, oraz do dokonania niezbędnych zmian w strukturze administracji rządowej zmierzających doujednolicenia polityki w tym zakresie.

Najważniejsze zagadnienia do uwzględnienia w ww. strategii dotyczyły:

1) powszechnego dostępu i wykorzystania Internetu,
2) rozwoju edukacji informatycznej dzieci i młodzieży,
3) rozwoju edukacji informatycznej osób dorosłych,
4) rozwoju systemów teleinformatycznych w administracji,
5) rozwoju systemów teleinformatycznych wykorzystywanych w dziedzinie obronności i bezpieczeństwa państwa, do wspomagania systemu finansowego państwa oraz dla potrzeb ośrodków naukowych i ośrodków uniwersyteckich,
6) ostrzegania przed zagrożeniami związanymi z nadużyciami i przestępstwami z wykorzystaniem sieci teleinformatycznych itelekomunikacyjnych,
7) działań wspomagających wykorzystanie usług społeczeństwa informacyjnego dla rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw, rozwoju wsi,w ochronie zdrowia, w zwiększaniu dostępności do dóbr kultury,w transporcie, w ochronie środowiska oraz dla zwiększenia bezpieczeństwa obywateli i ochrony porządkupublicznego,
8) udziału przedstawicieli Polski w międzynarodowych ustaleniach i działaniach

[1]G. Sibiga, Podstawy prawne komunikacji elektronicznej w relacjach obywatel – organ administracji publicznej(od informacji do transakcji), [w:] K. Grajewski, J. Warylewski (red.), Informacja prawna a prawa obywatela, Warszawa 2006, s. 94-95.

[2] M.P.2000 Nr 22, poz. 448.

standaryzujących zasady gospodarki elektronicznej[3].

Rząd, w dniu 28 listopada 2000 roku, przedłożyłSejmowi dokument o nazwie „Cele i kierunki rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce", który uwzględniałwszystkie zagadnienia wymienione w uchwale. Następnie prace nad rozwojem społeczeństwa informacyjnego w Polsce zostały przyspieszone, w wyniku czego przyjęty został dokumentu "ePolska – Plan działań na rzecz rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce na lata 2001-2006".Od 2002 r. do 2007 r.były przygotowane kolejne strategie stanowiące kontynuację i aktualizację dotychczasowych strategii, które dotyczyłydziałań na rzecz społeczeństwa informacyjnego w Polsce, w tym informatyzacji Rzeczypospolitej Polskiej na kolejne lata. W kwietniu 2007 r. weszło w życie Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 marca 2007 r.w sprawie Planu Informatyzacji Państwa na lata 2007-2010[4]. Był to pierwszy dokument planistyczny w historii informatyzacji administracji publicznej, który w sposób systematyczny opisuje konkretne zadania do wykonania przez organa administracji publicznej w zakresie rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce.

Do 2017 r. podejmowane były próby dokonania wielkiej „rewolucji cyfrowej" w Polsce z różnymi skutkami, ale też z niepowodzeniami w tym zakresie.Dokumenty o charakterze strategicznym, w których wskazane zostały kierunki rozwoju elektronicznej administracji w Polsce to:

- Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju
- Strategia Rozwoju Kraju 2020 – Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo
- Strategia Sprawne Państwo 2020
- Państwo 2.0. Nowy start dla e-administracji
- Program Zintegrowanej Informatyzacji Państwa

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju tworzy podstawę przygotowania kierunków rozwoju cyfrowego i licznych projektów systemowych wdrażających nowoczesne technologie informatyczno-komunikacyjne oraz programy rozwoju, w tym Program Zintegrowanej Informatyzacji Państwa (PZIP). Zgodnie z zapisami Strategii Ministerstwo Cyfryzacji w marcu 2013 r. opracowało PZIP, a w dniu8 stycznia 2014 r. został przyjęty przez rząd.Dokument opisywał stan e-usług publicznych w kraju i wskazywał, w jaki sposób zbudować spójny system skoncentrowany na potrzebach obywateli. Po dwóch latach obowiązywania PZIP nie spełnił swojej roli iwe wrześniu 2016 r. został zaktualizowany i uzupełniony o konkretne działania, projekty oraz produkty[5].

[3] Opracowano na podstawie uchwały Sejmu RP z dnia 14 lipca 2000 r. w sprawie budowania społeczeństwa informacyjnego.

[4]Dz.U. 2007 nr 61 poz. 415

[5]Uchwała Nr 117/2016 Rady Ministrów z dnia 27 września 2016 r. zmieniająca uchwałę w sprawie przyjęcia programu rozwoju "Program Zintegrowanej Informatyzacji Państwa".

W zakresie rozwoju e-administracji w Polsce, literatura zwraca uwagę na następujące problemy jej implementacji:

- rozproszenie istniejących systemów
- infrastruktura internetowa w Polsce
- niska świadomość i brak wiedzy klienta
- wysoki poziom komplikacji procedur i ich niespójność[6].

Dekada rozwoju e-administracji w Polsce. W ostatnimdziesięcioleciu można zaobserwować systematyczny rozwój informatyzacji polskiej administracji, przy zaangażowaniu środków finansowych pochodzących z UE. Obecnie Polska realizuje zdania w ramach funduszy unijnychna lata 2014-2020, które przyczyniają się do rozwoju naszego kraju, polskich instytucji i przedsiębiorstw,także w obszarze informatycznym.

Dekada rozwoju elektronicznej administracji w Polsce przedstawiona została w poniższej tabeli.

Dekada rozwoju elektronicznej administracji w Polsce

Lp.	Rok	Realizowane zadania w ramach elektronicznej administracji
1.	2005	Rusza Centralna Ewidencja Pojazdów i Kierowców
2.	2007	1. Początek perspektywy unijnej POIG7.Rozwój i upowszechnienie elektronicznych usług administracji rządowej poprzez rozwój jednolitego systemu elektronicznego zarządzania dokumentacją (EZD) oraz udostępnienie i wdrożenie jednolitych usług w urzędach administracji rządowej RP, którego celem jest usprawnienie funkcjonowania administracji rządowej RP i świadczenie usług poprzez ich elektronizację. 2. Wprowadzenie Dyrektywy 2007/2/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 marca 2007 r. ustanawiającej infrastrukturę informacji przestrzennej we Wspólnocie Europejskiej (INSPIRE). Jej celem jest umożliwienie wymiany, wspólnego korzystania, dostępu i używania interoperacyjnych danych geograficznych i środowiskowych oraz usług powiązanych z tymi danymi.
3.	2008	1. Przyjęcie przez Radę Ministrów Strategii rozwoju społeczeństwa informacyjnego do 2013 r. 2. Początek wdrażania aplikacji Ministerstwa Finansów eDeklaracje w ramach systemu e-Podatki. Aplikacjaumożliwia podmiotom gospodarczym przesyłanie drogą elektroniczną deklaracji podatkowych. Obecnie taką możliwość ma każdy obywatel.
4.	2010	1. Początek wdrażania pojedynczego punktu kontaktowego dla przedsiębiorców (PPK) Biznes.gov.pl, który powstał przede wszystkim dla osób prowadzących lub planujących rozpocząć działalność gospodarczą w Polsce, jak i na terenie Unii Europejskiej. PPK ułatwia administracji i przedsiębiorcom dopełnić wszelkich formalności i procedur związanych z rozpoczynaniem i prowadzeniem działalności gospodarczej, w tym usługowej. 2. Pierwszy w Europie Powszechny Spis Rolny (PSR 2010) bez użycia papieru przy użyciu technologii internetowych pozwalających na samospis przez Internet z wykorzystaniem formularza elektronicznego, uruchamianego zarówno w trybie *online* jak i *offline*. Rachmistrze byli wyposażeni w komputery przenośne i moglikorzystać z formularzy elektronicznych bez konieczności używania papieru.
		1. Rozpoczyna działanie Centralna Ewidencja i Informacji Działalności Gospodarczej (CEIDG), która ma znacznie ograniczyć czas potrzebny do zarejestrowania działalności

[6]Nadybski P.: Elektroniczna administracja w Polsce-ograniczenia i bariery. Zeszyty naukowe Wałbrzyskiej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości", nr 9, 2013, s. 31-40.

5.	2011	gospodarczej poprzez umożliwienie założenia firmy przez Internet, a także zmniejszyć formalności związane z rozpoczęciem działalności gospodarczej. W CEIDG znajdą się informacje o wszystkich przedsiębiorcach prowadzących działalność na terenie całego kraju, w tym o posiadanych przez nich koncesjach, licencjach i zezwoleniach. Podstawowe dane o przedsiębiorcach są opublikowane na stronie internetowej CEIDG. 2. Ustanowienie jednolitej elektronicznej instrukcji kancelaryjnej w terenowej administracji rządowej i samorządowej oraz wprowadzenie systemów EZD w administracji publicznejw oparciu o rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 18 stycznia 2011 r. w sprawie instrukcji kancelaryjnej, jednolitych rzeczowych wykazów akt oraz instrukcji w sprawie organizacji i zakresu działania archiwów zakładowych[7]. Umożliwienie tworzenia akt spraw w postaci elektronicznej i zastąpienie nimi tradycyjnych teczek aktowych, nawet w przypadku, gdy korespondencja wpływająca i wychodząca jest w postaci papierowej. 3. Uruchomienie profilu zaufanego ePUAP. 4. Przeprowadzenie Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań (NSP 2011). Był to pierwszy samospis internetowy z prewypełnionymi formularzami. 5. Uruchomienie pierwszego w kraju serwisu udostępniającego usługi danych przestrzennych Geoportal.gov.pl. 6. Wprowadzenie aplikacji Uniwersalny Moduł Mapowy(UMM),jako zestawu narzędzi aplikacyjnych wspierających działania użytkowników, m.in. poprzez wykonywanie analiz na danych przestrzennych. Obecnie UMM dedykowany jest dla służb ratunkowych, gdyż powstał w oparciu o wymagania służb (w tym obsługa urządzeń mobilnych), jednakże jego funkcjonalność (w szczególności zaawansowane metody analityczne) mogą być wykorzystywane również przez innych odbiorców.
6.	2012	1. Uruchomienie mobilnego Geoportalu.Jest to kolejna odsłona systemu informacji przestrzennej Geoportal, spełniającego wymagania unijnej dyrektywy INSPIRE. Dzięki temu urzędy, firmy i obywatele mają bezpłatny dostęp do aktualnych danych przestrzennych, które do tej pory można było zdobyć tylko odpłatnie od firm prywatnych. 2. Udostępnienie systemów EMUiA i PRG udostępniających jednolicie w skali kraju dane o granicach i punktach adresowych. 3. Wdrożenie Krajowego Rejestru Sądowego (KRS). 4. Początek cyfrowej rejestracji rozpraw sądowych za pomocą programu e-Protokół. 5. Uruchomienie Portalu Informacyjnego w sądach apelacyjnych. 6. Początek wdrażania portalu podatkowego obsługującego przedsiębiorców. 7. Umożliwienie przesyłania deklaracji elektronicznych za pomocą Systemu Obsługi Formularzy Akcyzowych, Gier i Kopalin „Sofa”.
7.	2013	1. Realizacja Projektu „Nowoczesne kadry informatyki administracji publicznej, narzędzia wymiany doświadczeń i podnoszenia kompetencji” Ma on za zadanie podniesienie lub wyrównanie poziomu wiedzy zawodowej grupy informatyków centralnej administracji rządowej, stworzenie trwałych narzędzi współpracy, wymiany informacji i dzielenia się doświadczeniami oraz implementację europejskich norm zawodu informatyka, a także wyłonienie liderów tematycznych integracji środowiska teleinformatyków.W przedsięwzięciu brało udział około 500 pracowników z ponad 100 instytucji administracji rządowej[8]. 2. Uruchomienie Portalu Informacyjnego w sądach okręgowych, któryumożliwia bezpośredni dostęp do akt sądowych dla stron procesu oraz ich pełnomocników procesowych. 3. Uruchomienie Portalu Geostatycznego geo.stat.gov.pl. Jest to nowoczesne rozwiązanie do kartograficznej prezentacji wynikowych informacji statystycznych pozyskanych w spisach powszechnych tj. Powszechnym Spisie Rolnym 2010 (PSR 2010) i Narodowym Spisie Powszechnym Ludności i Mieszkań 2011 (NSP 2011) oraz Banku Danych Lokalnych (BDL). Jest dostosowany do standardów europejskich, a wszystkie dane w

[7] Dz. U. z 2011 r. Nr 14, poz. 69.

[8] https://mac.gov.pl/aktualnosci/nowoczesne-kadry-polskiej-teleinformatyki-administracji-publicznej-przedstawiciele.

		drodze przetwarzania zostają przedstawione w formie odpersonalizowanej, z zachowaniem tajemnicy statystycznej. 4. Umożliwienie elektronicznego wnioskowania o świadczenia z pomocy społecznej i elektronicznej obsługi spraw za pomocą portalu Emp@tia. Portal adresowany jest do wszystkich obywateli, lecz szczególnie do osób i rodzin korzystających ze świadczeń socjalnych oferowanych przez państwo. Adresatami portalu są również pracownicy instytucji realizujących politykę socjalną państwa[9]. 5. Udostępnienie Rejestru Żłobków i Klubów Dziecięcych online na Portalu Informacyjno-Usługowym Emp@tia. 6. Udostepnienie Rejestru Ośrodków Turnusów Rehabilitacyjnych. online na Portalu Informacyjno-Usługowym Emp@tia. 7. Upowszechnienie Rejestru Jednostek Pomocy Społecznej (RJPS) online. Powstał w ramach projektu systemowego "Koordynacja na rzecz aktywnej integracji" realizowanego przez Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich. Pełni funkcję ogólnodostępnego rejestru jednostek pomocy społecznej przeznaczonego dla pracownikówjednostek i obywateli.RJPS zapewnia obywatelowi dostęp do bieżącej informacji o miejscu, gdzie może on uzyskać pomoc w związku z problemami społecznymi. 8. Udostępnienie usług elektronicznych Publicznych Służb Zatrudnienia poprzez portal Praca.gov.pl. Portal obejmuje między innymi elektroniczną rejestrację i wyrejestrowanie osoby bezrobotnej lub poszukującej pracy, zgłoszenie oferty pracy, stażu lub praktyk, umożliwienie wnioskowania o usługi i świadczenia z urzędu oraz inne pisma do urzędu[10].
8.	2014	1. Uruchomienie dla obywateli i przedsiębiorców portalu do spraw ubezpieczeń na Platformie Usług Elektronicznych ZUS. Portal udostępnia on-line dane zapisane na kontach w ZUS, daje możliwość łatwego generowania i przesyłania drogą elektroniczną dokumentów zgłoszeniowych i rozliczeniowych oraz różnego typu pism i wniosków. Tą drogą można również umówić się na wizytę w ZUS. 2. Uruchomienie programów Historia pojazdu(www.historiapojazdu.gov.pl) i Bezpieczny autobus (www.bezpiecznyautobus.gov.pl), które pozwalają on-line sprawdzić informacje o pojazdach oraz autobusach. Obie udostępnione usługi są bezpłatne. Historia pojazdu, to bezpłatna usługa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Dzięki niej można bezpłatnie, szybko i w łatwy sposób sprawdzić podstawowe informacje o pojeździe zarejestrowanym w Polsce. Bezpieczny Autobus to e-usługa, która pozwoli szybko i w łatwy sposób sprawdzić w Internecie informacje o autobusie lub autokarze, którym planowana jest podróż, lub którym codziennie jeździmy do pracy lub szkoły. Wystarczy podać numer rejestracyjny autobusu na stronie serwisu. 3. Uruchomienie systemu STRATEG, stworzonego przez GUS na potrzeby programowania i monitorowania polityki rozwoju. Są w nim zgromadzone wskaźniki wykorzystywane do monitorowania realizacji strategii obowiązujących w Polsce (na poziomie krajowym, ponadregionalnym i wojewódzkim) oraz w UE (strategia Europa 2020). Dodatkowo system udostępnia dane statystyczne istotne dla realizacji polityki spójności. Uzupełnieniem danych liczbowych są definicje pojęć i informacje metodologiczne oraz raporty i analizy tematyczne. System oferuje funkcjonalne narzędzia ułatwiające analizę zjawisk w formie wykresów i map[11]. 4. Udostępnienie Bazy Danych Obiektów Topograficznych (BDOT), prezentowanej na geoportalu, w której gromadzone są informacje i dane o obiektach topograficznych. 5. Udostępnienie w ramach usługi przeglądania (WMTS) Numerycznego Modelu Terenu, w postaci numerycznej dyskretna (punktowej) prezentacji wysokości topograficznej powierzchni terenu wraz z algorytmem interpolacyjnym umożliwiającym odtworzenie jej kształtu w określonym obszarze. 6. Początek elektronicznej wymiany danych między Ministerstwem Sprawiedliwości, Centralnym Rejestrem Podmiotów, Głównym Urzędem Statystycznym, a Zakładem

[9] https://empatia.mpips.gov.pl/.
[10] Opracowano na podstawie https://www.praca.gov.pl/eurzad/index.eup#/panelOgolny.
[11] http://strateg.stat.gov.pl/.

		Ubezpieczeń Społecznych. 7. Udostępnienie Elektronicznych Ksiąg Wieczystych. Strona serwisu ekw.ms.gov.pl umożliwia bez ruszania się z domu lub biura uzyskanie sądowego, papierowego oraz elektronicznego (skan) odpisu Księgi Wieczystej pobranej z Centralnej Informacji Ksiąg Wieczystych w Warszawie, jako Centrali dla całej Polski. Serwis specjalizuje się w szybkim pozyskiwaniu oraz dostarczeniu odpisów z ksiąg wieczystych bez narażania klienta na jakiekolwiek czynności z tym związane. 8. Projekt Geoportal2 wprowadzony został zmianą do ustawyz dnia 5 czerwca 2014 r.Prawo geodezyjne i kartograficzne oraz ustawy o postępowaniu egzekucyjnym w administracji[12].Nadrzędnym celem jest zapewnienie obywatelom, przedstawicielom biznesu oraz instytucjom państwowym dostępu do zbiorów oraz usług danych przestrzennych. Geoportal to witryna internetowa zapewniająca dostęp do zasobów i usług związanych z danymi przestrzennymi. Dane przestrzenne to dane odnoszące się bezpośrednio lub pośrednio do określonego położenia lub obszaru geograficznego. 9. Zmodernizowanie Centralnej Bazy Ofert Pracy (oferty.praca.gov.pl). 10. Udostępnienie Portalu Publicznych Służb Zatrudnienia (psz.praca.gov.pl).
9.	2015	1. Zakończenie wdrożenia Portalu Orzeczeń Sądów Powszechnych (orzeczenia.ms.gov.pl), w ramach którego odbywa się bezwnioskowa publikacja treści orzeczeń wraz z uzasadnieniem wydawanych przez sądy powszechne. Orzeczenia dostępne są za darmo oraz bez potrzeby uprzedniej rejestracji użytkownika. 2. Uruchomienie portalu Obywatel.gov.pl. 3. Udostępnienie analiz przestrzennych danych statystycznych na geo.stat.gov.pl. 4. Uruchomienie mobilnego Portalu Geostatystycznego na dowolnych platformach systemowych smartfonów. 5. Uruchomienie Zintegrowanego Systemu o Nieruchomościach. 6. Uruchomienie systemu zarządzania państwowym zasobem geodezyjnym i kartograficznym. 7. Udostępnienie Systemu Teleinformatycznego Obsługi Rejestrów Publicznych Służb Zatrudnienia stor.praca.gov.pl .
10.	2016	1. Umożliwienie elektronicznego wnioskowania o Karty Dużej Rodziny i elektronicznej obsługi spraw z nią związanych. Początek udostępniania informacji o Partnerach Karty Dużej Rodziny na urządzenia mobilne. 2. Umożliwienie elektronicznego wnioskowania o świadczenia rodzinne i fundusz alimentacyjny i elektronicznej obsługi spraw z mini związanych. 3. Obsługa programu „Rodzina 500 plus” za pośrednictwem platformy e-PUAP, Portalu Informacyjno-Usługowego Empatia udostępnianego przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Platformy Usług Elektronicznych (PUE) ZUSi bankowości elektronicznej, dzięki którym mieszkańcy Gminy będą mieli możliwość złożenia wniosku o świadczenie wychowawcze z programu „Rodzina 500 plus”. 4. Wprowadzenie elektronicznych zwolnień lekarskich. 5. Dostosowanie prawa krajowego do nowego porządku prawnego wprowadzonego rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego w sprawie identyfikacji elektronicznej i usług zaufania publicznego w odniesieniu do transakcji elektronicznych na rynku wewnętrznym oraz stworzenie warunków dla zapewnienia zgodności usługodawców z wymaganiami określonymi przez rozporządzenie. Usprawnienie obrotu dokumentami, które będą wytwarzane i dostarczane pierwotnie w wersji elektronicznej i przyczynią się do rozwoju nowoczesnych e-usług. Wprowadzenie definicji podpisu elektronicznego złożonego przez użytkownika konta ePUAPi innych usług zaufania np. e-pieczęci czy e-doręczenia. Nowe podejście do usług elektronicznych zdefiniowane w ustawie, ma szansę znacząco wpłynąć na łatwość korzystania z usług administracji publicznej, a przede wszystkim upowszechnić je wśród obywateli. Nowym rozwiązaniom towarzyszą obecnie prace Ministerstwa Cyfryzacji nad możliwością potwierdzania profilu zaufanego poprzez konto bankowe, co wesprze elektroniczną identyfikację Polaków.

[12] Dz. U. z 2016 r., poz. 599.

		6. Uchylenie ustawy o podpisie elektronicznym. 7. Ruszył pilotaż usługiPaybynet, jako jedynej w Polsce usługi szybkich płatności internetowych. Umożliwia przesyłanie pieniędzy bezpośrednio z konta bankowego klienta na konta bankowe jednostek administracji publicznej. Ta funkcjonalność usługi ma istotne znaczenie w przypadku opłat publicznoprawnych, gdyż pozwala na jednoznaczną identyfikację płatnika i odbiorcy przelewu. Do realizacji transakcji nie jest potrzebne żadne osobne urządzenie. Wystarczy login i hasło do systemu. Rozliczenie transakcji odbywa się z wykorzystaniem systemu bezpośrednich płatności internetowych Paybynet, obsługiwanego przez KIR. Wystarczy, że podamy urzędnikowi podczas obsługi naszej sprawy nasz numer telefonu. Pracownik urzędu wprowadzi go do systemu WebposPaybynet. Klient zatwierdza przesłane do niego potwierdzenie dokonania płatności przy pomocy kodu ePIN. (Wszystko opiera się o tzw. BLIK) Gdy to zrobi, cała procedura się kończy[13]. Do pilotażu przystąpiło 20 urzędów w całym kraju.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie „iT w Administracji", Nr 12 (97), grudzień 2015, s. 14-15.

Podstawy prawne. Doskutecznego rozwoju w Polsce elektronicznej administracji niezbędnejest zapewnienie korzystnego środowiska prawnego w dziedzinie społeczeństwa informacyjnego, a w szczególności przez stworzenie ram normatywnych do funkcjonowania elektronicznej administracji. W ten sposób możliwe stanie się zapewnienie obywatelom łatwiejszego dostępu do urzędów administracji publicznej poprzez uczynienie z nich instytucji zorientowanych na potrzeby klientów.

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uchwalił ustawy, które do 2016 r. były nowelizowane i jednocześnie stanowiły podstawy prawne budowy e-administracji, są to:

1) ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o ochronie baz danych (Dz. U. z 2001 r. Nr 128, poz. 1402 ze zm.);

2) ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (tekst jednolity Dz.U. z 2016 r. poz. 1764);

3) ustawa z dnia 18 lipca 2002 r. o świadczeniu usług drogą elektroniczną (tekst jednolity Dz. U. z 2016 r. poz. 1030);

4) ustawa z dnia 12 września 2002 r. o usługach płatniczych (Dz. U. z 2016 r. poz. 1572),

5) ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (tekst jednolity Dz. U. z 2014 r. poz. 1114 ze zm.);

6) Ustawa z dnia 5 września 2016 r. o usługach zaufania oraz identyfikacji elektronicznej (Dz. U. z 2016 r. poz. 1579).

Spośród wymienionych ustaw ustawa o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne, jako jedyna od 2005 r (nie licząc ustaw ratyfikujących umowy międzynarodowe) odnosiła się do zagadnień związanych ze społeczeństwem informacyjnym i e-administracją. Pozostałe akty prawne dotyczące elektronicznej administracji były wydawane głównie w formie aktów wykonawczych do ustaw, czyli rozporządzeń.

Z uwagi na dużą złożoność zagadnień prawniczych dotyczących różnych dziedzin

[13] http://www.u24.pl/platnosci-mobilne-we-wszystkich-urzedach/

gospodarki naszego kraju, w dalszej części artykułu omówione zostaną jedynie najistotniejsze akty prawne z punktu widzenia kreowania podstaw prawnych w zakresie e-administracji w Polsce.

Fundamentalnym aktem normatywnym dla rozwoju elektronicznej administracji w Polsce jest ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej. Nakłada na władze publiczne oraz podmioty wykonujące zadania publiczne obowiązek udostępniania informacji publicznych, czyli każdej informacji o sprawach publicznych w drodze ogłaszania w urzędowym publikatorze teleinformatycznym (BIP) w postaci ujednoliconego systemu stron w sieci teleinformatycznej. Nowelizacja ustawy z 2010 r. nałożyła na ministra właściwego do spraw informatyzacji obowiązek utworzenia i prowadzenia centralnego repozytorium zasobów informacyjnych, do którego organy administracji rządowej, a także fundusze celowe, ZUS, KRUS, NFZ, państwowe instytuty badawcze, państwowe osoby prawne utworzone w celu wykonywania zadań publicznych, z wyjątkiem uczelni, Polskiej Akademii Nauk oraz jednostek naukowych, przekazują posiadane zasoby informacyjne w celu ich udostępniania. Przepisy wymienionej ustawy nakładają na podmioty przekazujące informacje do centralnego repozytorium obowiązek dostawania formatów danych oraz protokołów komunikacyjnych i szyfrujących, umożliwiających odczyt maszynowy do zasad określonych w przepisach ustawy, mając jednak na względzie posiadaną przez dany podmiot infrastrukturę teleinformatyczną[14].

W procesie tworzenia e-administracji ważną ustawą jest ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne. Ustawa reguluje wiele sfer związanych z informatyzacją sektora publicznego, które dotąd nie były ustalone. Są to sprawy dotyczące:

1) dofinansowania projektów informatycznych o publicznym zastosowaniu;

2) ustalania minimalnych wymagań dla systemów teleinformatycznych używanych do realizacji zadań publicznych oraz dla rejestrów publicznych i wymiany informacji w postaci elektronicznej z podmiotami publicznymi oraz ustalania Krajowych Ram Interoperacyjności systemów teleinformatycznych w sposób gwarantujący neutralność technologiczną i jawność używanych standardów i specyfikacji;

3) dostosowania systemów teleinformatycznych używanych do realizacji zadań publicznych do minimalnych wymagań dla systemów teleinformatycznych używanych do realizacji zadań publicznych oraz do Krajowych Ram Interoperacyjności systemów teleinformatycznych w sposób gwarantujący neutralność technologiczną i jawność używanych standardów i specyfikacji;

4) dostosowania rejestrów publicznych i wymiany informacji w postaci elektronicznej z podmiotami publicznymi do minimalnych wymagań dla rejestrów

[14]Dz. U. z 2014 r. poz. 1114.

publicznych i wymiany informacji z podmiotami publicznymi oraz do Krajowych Ram Interoperacyjności systemów teleinformatycznych w sposób gwarantujący neutralność technologiczną i jawność używanych standardów i specyfikacji;

5) kontroli projektów informatycznych o publicznym zastosowaniu, systemów teleinformatycznych używanych do realizacji zadań publicznych, rejestrów publicznych i wymiany informacji w postaci elektronicznej z podmiotami publicznymi;

6) wymiany informacji drogą elektroniczną, w tym dokumentów elektronicznych, pomiędzy podmiotami publicznymi a podmiotami niebędącymi podmiotami publicznymi;

7) ustalania i publikacji specyfikacji rozwiązań stosowanych w oprogramowaniu umożliwiającym łączenie i wymianę informacji, w tym przesłanie dokumentów elektronicznych, pomiędzy systemami teleinformatycznymi podmiotów publicznych a systemami podmiotów niebędącymi podmiotami publicznymi;

8) funkcjonowania elektronicznej platformy usług administracji publicznej, zwanej dalej „ePUAP”;

9) funkcjonowania centralnego repozytorium wzorów dokumentów elektronicznych,

w celu ochrony interesu publicznego, w tym zachowania przez Państwo możliwości swobody wyboru technologii w procesach informatyzacji realizacji zadań publicznych[15].

Najistotniejsze akty wykonawcze do tej ustawy z punktu widzenia e-administracją, to:

1) Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 września 2005 r. w sprawie sposobu, zakresu i trybu udostępniania danych zgromadzonych w rejestrze publicznym (Dz.U. 2005 Nr 205 poz. 1692 ze zm.);

2) Rozporządzenie Ministra Nauki i Informatyzacji z dnia 19 października 2005 r. w sprawie testów akceptacyjnych oraz badania oprogramowania interfejsowego i weryfikacji tego badania (Dz.U. 2005 Nr 217 poz. 1836);

3) Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 10 września 2010 r. w sprawie wykazu certyfikatów uprawniających do prowadzenia kontroli projektów informatycznych i systemów teleinformatycznych (Dz.U. 2010 Nr 177 poz. 1195);

4) Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 21 kwietnia 2011 r. w sprawie szczegółowych warunków organizacyjnych i technicznych, które powinien spełniać system teleinformatyczny służący do identyfikacji użytkowników(Dz.U. 2011 nr 93 poz. 545);

[15] Ibidem.

5) Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 14 września 2011 r. w sprawie sporządzania pism w formie dokumentów elektronicznych, doręczania dokumentów elektronicznych oraz udostępniania formularzy, wzorów i kopii dokumentów elektronicznych (Dz.U. 2011 nr 206 poz. 1216 ze zm.);

6) Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 kwietnia 2012 r. w sprawie Krajowych Ram Interoperacyjności, minimalnych wymagań dla rejestrów publicznych i wymiany informacji w postaci elektronicznej oraz minimalnych wymagań dla systemów teleinformatycznych (Dz. U. z 2016 r. poz. 113);

7) Rozporządzenie Ministra Cyfryzacji z dnia 5 października 2016 r. w sprawie zakresu i warunków korzystania z elektronicznej platformy usług administracji publicznej (Dz. U. z 2016 r. poz. 1626)

8) Rozporządzenie Ministra Cyfryzacji z dnia 5 października 2016 r. w sprawie profilu zaufanego elektronicznej platformy usług administracji publicznej (Dz. U. z 1016 r. poz. 1633).

Mniejszy wpływ na rozwój e-administracji w Polsce miała ustawa z dnia 18 września 2001 r. o podpisie elektronicznym. Określała m.in. warunki i skutki prawne stosowania podpisu elektronicznego. Zgodnie z ustawą podpis elektroniczny weryfikowany za pomocą kwalifikowanego certyfikatu wywołuje takie same skutki prawne jak podpis złożony własnoręcznie. Natomiast z uwagi na koszty uzyskania podpisu, wdrożenie jego jest utrudnione. Dodatkowo wpływ na jego niską popularność ma łatwo dostępny i bezpłatny profil zaufany. Ustawa została uchylona ustawąz dnia 5 września 2016 r. o usługach zaufania oraz identyfikacji elektronicznej, która implikuje nowy porządek prawny w obszarze usług zaufania publicznego w związku z transakcjami elektronicznymi.

Można zauważyć, że zdniem wejścia w życie (1 lipca 2016 r.) Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 910/2014 w sprawie identyfikacji elektronicznej i usług zaufania publicznego w odniesieniu do transakcji elektronicznych na rynku wewnętrznym podstawy tworzenia elektronicznej administracji stają się coraz bardziej usystematyzowane. Proces legislacyjny przebiega wolno, z uwagi naprzewlekłe wprowadzanie zmian dotychczasowych przepisów prawa. Taka sytuacja nie sprzyja szybkiemu wdrażaniu przepisów ustaw.

Do spraw, które można w dużym stopniu uznać za prawnie uregulowane, należą przede wszystkim sprawy związane z udostępnianiem informacji publicznej (BIP), świadczeniem usług publicznych i wykorzystaniem profilu zaufanego (ePUAP) oraz dotyczące posługiwania się podpisem elektronicznym. Zaś bardziej szczegółowych uregulowań oraz większej determinacji w ich realizacji wymagają kwestie tworzenia centralnych repozytoriów formularzy oraz większej dostępności i interoperacyjności istniejących systemów informatycznych wykorzystywanych zwłaszcza przez samorządy lokalne. Natomiast inną kwestią jest praktyczne wykonanie poszczególnych zapisów ustawowych w praktyce.

Zakończenie. Zarówno Polska, jak i cała Europa stoi obecnie przed ogromnym wyzwaniem jakim jest rozwój i upowszechnienie usług elektronicznych świadczonych przez administrację publiczną. Należy jednak pamiętać, że istotne są nie tylko funkcjonalność i powszechność e-administracji, ale także jej interoperacyjność na skalę danego kraju oraz całej Unii Europejskiej.

Rozwój elektronicznej administracji jest bardzo ważny dla funkcjonowania państwa polskiego. Wymusza modernizację administracji i wnosi aspekt przejrzystości do jej działania. Efektywnaadministracja wpływa na zwiększenie możliwości mobilności obywateli oraz dostępności usług, także dla osób niepełnosprawnych.

E-administracja jest tężnajtańszym środkiem dostępu obywateli do informacji publicznej i w coraz większym stopniu istotnym czynnikiem rozwoju i konkurencyjności gospodarek w aspekcie regionalnym i globalnym. Z jednej strony, poprzez minimalizowanie czasu niezbędnego do wydawania decyzji i obsługi obywateli, podnosi jakość życia mieszkańców oraz zwiększa konkurencyjność małych i średnich przedsiębiorstw. Z drugiej strony,poprzez zarządzanie oparte na metodach analizy, udostępnianie dokumentów w bazach, hurtowniach danych oraz szybkie podejmowanie decyzji ogranicza koszty administrowania, uwalniając środki finansowe na inwestycje. Wprawdzie e-administracja w Polsce jest już o wiele bardziej rozwinięta niż kilka lat temu, to do Zachodu ciągle nam jeszcze daleko.

Dalsza informatyzacja administracji publicznej i rozwój społeczeństwa informacyjnego wiąże się z koniecznością eliminowania barier rozwoju (technicznych, społecznych, kulturowych) występujących w tym obszarze, m.in. takich, jak:

- wykluczenie cyfrowe części społeczeństwa,
- brak powszechności podpisu elektronicznego,
- niski poziom wiedzy na temat technologii informacyjnych, zarówno wśródindywidualnych odbiorców, jak i wśród pracowników przedsiębiorstw,
- system prawny, który nie nadąża za zmianami technologicznymi,
- brak zaufania społeczeństwa do elektronicznej komunikacji i korzystania z e-usług,
- podwójny obieg dokumentów[16].

Można takżezaobserwować korzyści legislacyjne, co oznacza że w Polsce prawne podstawy tworzenia elektronicznej administracji stają się coraz bardziej usystematyzowane ale proces legislacyjny przebiega wolno.

Taka sytuacja nie sprzyjaszybkiemu wdrażaniu przepisów ustaw, a trzeba również mieć na względzie przy rozwoju e-administracji odpowiednią organizację, finansowanie, wykwalifikowaną kadrę, która swoimi umiejętnościami i zaangażowaniem będzie potrafiła wprowadzać w życie jej idee.

[16]A. Dąbrowska, M. Janoś-Kreso, A. Wódkowski, *E-usługi a społeczeństwo informacyjne*, Difin, Warszawa 2009, s. 176.

Słownik użytych pojęć i skrótów:

BDL – Bank Danych Lokalnych

BDOT – Baza Danych Obiektów Topograficznych

CEIDG – Centralna Ewidencja i Informacji Działalności Gospodarczej

ePUAP – Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej

EZD – Elektroniczne zarządzanie dokumentacją

ICT – Technologie informacyjno-komunikacyjne

INSPIRE – (ang. INfrastructure for SPatialInfoRmation in Europe) – Infrastruktura Informacji Przestrzennej w Europie, czyli zespół środków prawnych, organizacyjnych i technicznych oferujący powszechny dostęp do danych przestrzennych na terenie Unii Europejskiej

IK – Technologie Informacyjne i Komunikacyjne

IT – (ang. information technology), Technologiainformacyjna

KIR – Krajowa Izba Rozliczeniowa S. A.

KRS – Krajowy Rejestr Sądowy

KRUS – Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego

LSE – London School of Economics – jedna z najważniejszych szkół wyższych specjalizujących się w ekonomii i naukach społecznych

NFZ – Narodowy Fundusz Zdrowia

PPK – Pojedynczy Punkt Kontaktowy

PRG – Państwowy rejestr granic i powierzchni jednostek podziałów terytorialnych kraju

PSR – Powszechny Spis Rolny

PUE ZUS – Platforma Usług Elektronicznych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych

PWN – Polskie wydawnictwo naukowe

PZIP – Program Zintegrowanej Informatyzacji Państwa

RJPS – Rejestr Jednostek Pomocy Społecznej

RP – Rzeczpospolita Polska

RSS – (z ang. Really Simple Syndication) umowna rodzina języków znacznikowych do przesyłania nagłówków wiadomości i nowości na wybranych przez użytkownika RSS stronach[17]

UE – (ang.European Union) UniaEuropejska

UMM – Uniwersalny Moduł Mapowy

WebposPaybynet – internetowy odpowiednik terminala płatniczego, tzw. POS (ang. point of sale).

WMTS (Web Map Tile Service) – to międzynarodowy standard udostępniania danych przestrzennych w Internecie w postaci rastrowych, predefiniowanych fragmentów mapy tzw. kafli[18].

ZUS – Zakład Ubezpieczeń Społecznych

Literatura

1. A. Dąbrowska, M. Janoś-Kreso, A. Wódkowski, E-usługi a społeczeństwo informacyjne, Difin, Warszawa 2009.

2. G. Sibiga, Podstawy prawne komunikacji elektronicznej w relacjach obywatel – organ administracji publicznej(od informacji do transakcji), [w:] K. Grajewski, J. Warylewski (red.), Informacja prawna a prawa obywatela, Warszawa 2006.

3. P. Nadybski, Elektroniczna administracja w Polsce-ograniczenia i bariery. Zeszyty naukowe Wałbrzyskiej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości", nr 9, 2013.

4. „IT w administracji" Miesięcznik informatyków i menedżerów IT sektora publicznego, Nr 12, grudzień 2015.

[17] https://pl.wikipedia.org/wiki/RSS.

[18] http://www.geoportal.gov.pl/uslugi/usluga-przegladania-wmts.

Strony internetowe

1. https://pl.wikipedia.org/wiki/RSS.
2. http://www.geoportal.gov.pl/uslugi/usluga-przegladania-wmts.
3. uchwały Sejmu RP z dnia 14 lipca 2000 r. w sprawie budowania społeczeństwa. informacyjnego.
4. https://mac.gov.pl/aktualnosci/nowoczesne-kadry-polskiej-teleinformatyki-administracji-publicznej-przedstawiciele.
5. https://empatia.mpips.gov.pl/.
6. http://strateg.stat.gov.pl/.
7. https://www.praca.gov.pl/eurzad/index.eup#/panelOgolny.
8. http://www.u24.pl/platnosci-mobilne-we-wszystkich-urzedach/.

Akty prawne

1. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 marca 2007 r. w sprawie Planu Informatyzacji Państwa na lata 2007-2010 (Dz.U. 2007 nr 61 poz. 415).
2. Uchwała Sejmu RP z dnia 14 lipca 2000 r. w sprawie budowania społeczeństwa informacyjnego (M.P. 2000 r. Nr 22, poz.448).
3. Uchwała Nr 117/2016 Rady Ministrów z dnia 27 września 2016 r. zmieniająca uchwałę w sprawie przyjęcia programu rozwoju "Program Zintegrowanej Informatyzacji Państwa".

2.2. The impact of marketing 3.0 for transformational changes of the economy

2.2. Вплив маркетингу 3.0 на трансформаційні зміни економіки

Сучасний етап розвитку економіки диктує нові умови для розвитку підприємств, а це в свою чергу призводить до необхідності утриманні його позицій на ринку, що можливо за умови використання системи маркетингу. Проте використання традиційного маркетингу є досить замало, на арену виходить маркетинг 3.0. Популярність маркетингу 3.0 щоденно зростає, оскільки в його основі лежить не тільки задоволення потреб споживача, й задоволення духовних потреб. Це, в першу чергу, пов’язано із необхідністю підтримки населення похилого віку, дітей-сиріт, людей, у яких виникає потреба у допомозі сторонніх, які не в змозі самостійно справитися з матеріальними проблемами тощо.

Маркетинг 3.0 – найважливіша складова успіху будь-якої фірми, великої або маленької, комерційної або некомерційної, національної або міжнародної. В останні десятиліття компанії, зайняті в сфері обслуговування, особливо авіакомпанії, страхові та фінансові установи, також стали використовувати в своїй діяльності маркетинг 3.0. Отже, маркетинг 3.0 стає складовою бізнесу, а успішний бізнес забезпечує процвітання економіки.

Окремі проблеми розвитку маркетингу досліджували такі зарубіжні вчені-економісти: Бернет Дж., Божук С.Г.Вейтц Б.А., Дойль П., Котлер Ф., Маслова Т.Д., Мозер К., Моріарті С., Сіняєва І.М., Ян В. Віктор та ін. На особливу увагу

заслуговують також праці вітчизняних вчених, як Голубкова О., Войчак А., Примак Т., Куденко Н., Крикавського Є.В., Липчука В.В., які значно збагатили наукові знання в сфері маркетингу. Проте досі залишаються не дослідженими питання розвитку маркетингу 3.0, його впливу на підприємства та економіку.

Метою дослідження є виявлення впливу маркетингу 3.0 на розвиток економіки в сучасних умовах.

Вважаємо, що основні функції маркетингу 3.0, які направлені розвиток економіки полягають у:

1) досягненні максимально можливого високого споживання товарів та послуг. Багато керівників вважають, що мета маркетингу – полегшувати і стимулювати максимально високе споживання, яке в свою чергу створює умови для максимального зростання виробництва, що спонукає до розширення підприємства, а це в свою чергу призводить до зростання податків та розвитку регіону та економіки країни загалом;

2) досягненні максимальної споживчої задоволеності. Відповідно до цієї точки зору, мета системи маркетингу 3.0. – досягнення максимальної споживчої задоволеності, а не максимально можливого рівня споживання. На жаль, практично ступінь споживчої та духовної задоволеності важко виміряти;

3) максимально можливе розширення асортименту. Тобто, система повинна дати споживачеві можливість знайти товари, які найбільш повно відповідають його смаку. Споживачі повинні мати можливість максимально задовольнити свої потреби, а, отже, і отримати найбільше задоволення;

4) максимальне підвищення якості життя, матеріального та духовного задоволення.

В умовах ринкової економіки маркетинг 3.0 полягає в організації вільного і конкурентного обміну для забезпечення ефективного відповідності пропозиції і попиту на товари і послуги та отримання духовної цінності. Ця відповідність не є спонтанною і вимагає ефективної організації матеріального обміну, іншими словами, фізичного потоку товарів між виробництвом і споживачем; чіткої та правильної організації системи маркетингових комунікації., тобто вчасне надходження інформаційного потоку, що передує обміну.

На думку Т.С. Броннікової, А.Г. Чернявского, роль маркетингу в економіці полягає у підвищенні її торгово-операційної ефективності. На сучасному етапі маркетинг розуміється як вираження орієнтованого на ринок управлінського стилю мислення, здатного не тільки реагувати на розвиток ринкової ситуації, але і самому змінювати параметри навколишнього середовища, забезпечуючи вихід на ринок [1].

Маркетинг функціонує повсюди починаючи від окремого споживача, підприємства, ринку, і закінчуючи суспільством загалом. Він має вплив як на зовнішнє так і на внутрішнє середовище. З цього приводу Ф.Котлер та

К.Л.Каллер в книзі «Маркетинг. Менеджмент» стверджують «виробники використовують ринки ресурсів (праці, сировини, грошей тощо) для наступного створення товарів і послуг, а потім поставляють вироблену продукцію посередникам, які реалізують її споживачам. Споживачі пропонують свою роботу за гроші, якими вони розраховуються за товари і послуги. Держава використовує грошові кошти, отримані у вигляді податків, для закупівлі товарів на ринках ресурсів (електроенергії, нафти і газу тощо) та направляє їх на задоволення суспільних потреб» (рис. 1).

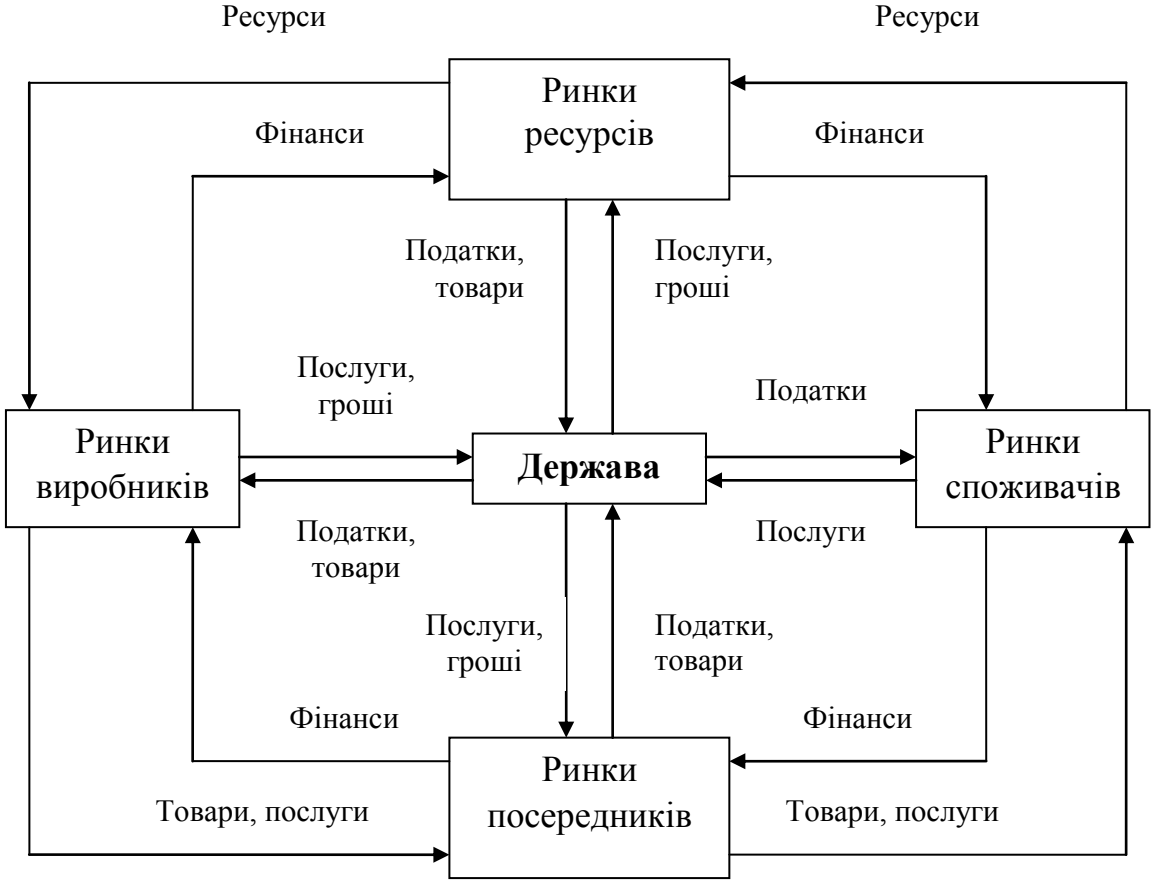

Рис. 1. Структура обміну в сучасній економіці
Джерело: [4, с.36]

Отже, будь-яка економіка пов’язана ринками, на яких функціонують підприємства, в яких маркетинг має особливе значення. Крім того, маркетинг має вплив на державний ринок електроенергії, газу, нафти і т.д.

Маркетинг 3.0 орієнтується не лише на наявні потреби ринку, а й активно розробляє нові; саме через цю функцію реалізується внесок маркетингу в структурну перебудову економіки вважають Жарлінська Р.Г., Янчик О.П., Дубовенко І.С. Крім того маркетинг сприяє економічному зростанню та розвиткові завдяки стимулюванню збільшення обсягів попиту та пропозиції, використання ефектів масштабу та досвіду, поліпшення на цій основі добробуту населення і створення нових економічних можливостей [2]. Виходячи з вищесказаного, можемо стверджувати, що через маркетингові дії можна

реалізувати будь-яку вироблену продукцію на ринку та заставити повірити споживача, що саме цей продукт йому потрібен.

Котлер Ф. доводить, що основна сила економіки – гіперконкуренція, яка полягає в тому, що компанії можуть виробляти більше товарів, ніж здатні продати, а це відчутно позначається на ціні. Крім того, це змушує компанії «закладати» в ціну можливості більш широкої диференціації товарів. Однак здебільшого така диференціація – психологічна, а не реальна. Але і в цьому випадку перевага компанії зберігається недовго в умовах економіки, що дозволяє швидко перейняти будь-яке нововведення [3].

Внутрішньою складовою ланцюга «маркетинг» – «держава» є глобалізація. Стрій Л.О. у монографії Маркетинг XXI століття доводить, що глобалізація відкриває додаткові можливості й обіцяє чималі вигоди економіці окремих країн. Завдяки глобалізаційним економічним процесам досягається зниження витрат виробництва, оптимізується розміщення ресурсів у світовому масштабі, розширюється асортимент і підвищується якість товарів на національних ринках, стають широко доступними досягнення науки, техніки і культури. Реакцією маркетологів на розвиток процесів глобалізації є розробка теорії і практики глобального маркетингу, який для більшості компаній став швидше нормою, чим виключенням [5, с.15]. Зобразимо опосередкований взаємозв'язок маркетингу 3.0 та економіки (рис. 2).

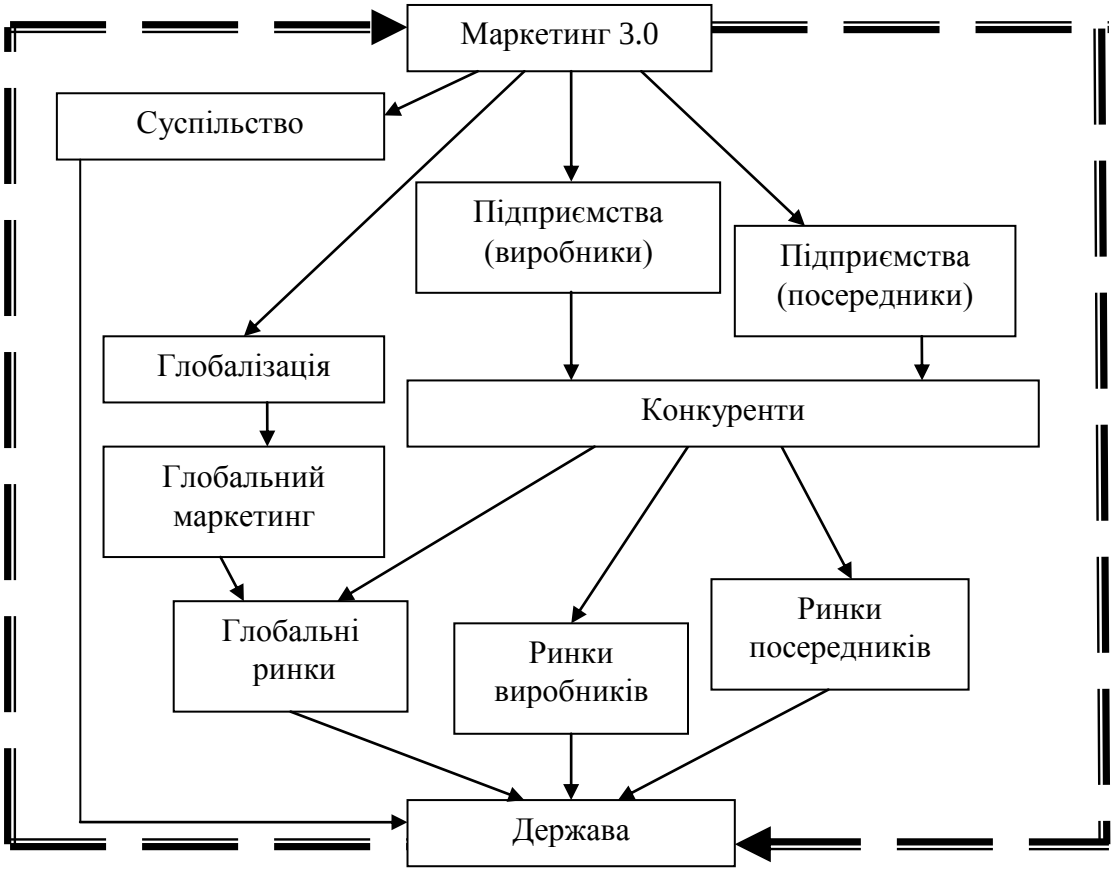

Рис. 2. Взаємозв'язок маркетингу, підприємства та економіки

Джерело: дослідження автора.

Таким чином, маркетинг 3,0 має можливість впливати на зміни в ринковій економіці, суть яких полягає у розширенні діяльності підприємств, удосконаленні комунікації між продавцями і покупцями, задоволенні духовних потреб. Загалом, в сучасних умовах маркетингом займаються всі і повсюди. Навіть бабуся, яка принесла на ринок молоко власного виробництва і пропонує його споживачеві теж використовує маркетинг, можливо не знаючи або не розуміючи цього. Аналізуючи ціни на продукцію, пошук дешевшого товару в різних магазинах – це також моніторинг цінової ситуації. І таких прикладів можна називати безліч.

Отже, маркетинг 3,0 має особливий вплив на розвиток економіки, хоча і опосередковано. Ми можемо зробити певні висновки, які стосуються впливу маркетингу на трансформацію ринкової економіки:

По-перше, маркетинг нас оточує повсюди, і всі його використовують навіть, в окремих випадках, не розуміючи цього.

По-друге, маркетингова діяльність має особливий вплив на розвиток підприємств, які розвиваючись та розширюючись збільшують податкові виплати, що в кінцевому результаті призводить до поповнення місцевих та державних бюджетів.

По-третє, маркетинг 3.0 пов'язаний з державою ринками: виробників, споживачів, посередників і ресурсів, суспільством та споживачем.

По-четверте, маркетинг 3.0 неможливий без соціальної складової проекту, тобто підприємства повинні робити більше, ніж просто виробляти продукцію і отримувати прибуток. Вони повинні вносити свою лепту в життя суспільства, у виховання і освіту майбутнього покоління, яке замінить нинішніх керівників.

По-п’яте, оскільки в основу маркетингу 3.0 покладено крім задоволення потреб покладено і духовну цінність то клієнт, в кінцевому результаті, отримує не тільки товар, а й цінність. Наприклад, взявши участь у акції до дня Святого Миколая «Подаруй дитині свято» клієнт отримує товар та робить добру справу – вносить частку коштів на подарунок іншій дитині, отримуючи при цьому духовне задоволення.

Зазначимо, що більшість сучасних компаній активно беруть участь у житті суспільства, що перетворилося в основну мету. Наприклад, таким підприємцем став Мухаммад Юнус, який отримав в 2006 році Нобелівську премію миру за діяльність в області мікрофінансування через свій Grameen Bank. Соціальні підприємства допомагають боротися з бідністю, стимулюючи підприємництво, допомагаючи малозабезпеченим, а також поставляючи на ринки слаборозвинених країн дешеву технологічну продукцію (наприклад мобільні телефони і комп'ютери), що відкриває населенню доступ до нових можливостей для розвитку. Зазначимо, що використання некваліфікованого чи партизанського маркетингу може призвести до негативних наслідків: прийняття

необґрунтованих рішень; стратегії пасивного реагування на ринкові зміни; непослідовних рішень; ринкової вразливості підприємства, що призводить до послаблення ринкових позицій підприємства та втрати ним ринкових орієнтирів.

Література

1. Бронникова Т.С. Маркетинг: Учебное пособие [Электронный ресурс] / Т.С.Бронникова, А.Г.Чернявский // Таганрог: Изд-во ТРТУ, 1999. – Режим доступа: http://planovik.ru/marketing/m49/

2. Жарлінська Р.Г. Роль маркетингу в економіці, підвищенні конкурентоспроможності підприємств [Електронний ресурс] / Жарлінська Р.Г., Янчик О.П., Дубовенко І.С. – Режим доступу: http://intkonf.org/zharlinska-rg-yanchik-op-dubovenko-is-rol-marketingu-v-ekonomitsi-pidvischenni-konkurentospromozhnosti-pidpriemstv/

3. Котлер Ф. 300 ключевых вопросов маркетинга: отвечает Филипп Котлер. [Электронный ресурс] / Филипп К. Издательство "Олимп-Бизнес", 2006. – 224 с. – Режим доступа: http://www.marketing.spb.ru/lib-mm/market_tendency.htm

4. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. Экспрес-курс./ Котлер Ф., Келлер К.Л. // 3-е изд. Пер. с англ. под. научн.ред. С.Г Жильцова. – СПб. : питер, 2010. – 480 с.

5. Стрій Л.О. Маркетинг XXI століття. Концептуальні зміни та тенденції розвитку: монографія / Л.О. Стрій // За наук. ред. проф. А.К.Голубєва. – Одеса: ВМВ, 2010. – 320 с.

6. Ballantyne D. Reframing Internal Marketing for Relationship Marketing [Electronic resorse] / Ballantyne D. – AMA International Marketing Educators' Conference, Argentina, 2000. – made of access : http://www.utdt.edu/congresos/empresarial/papers-ama/bal.PDF.

7. Gudmundson A. Internal Marketing : A Way of Improving Service Quality [Електронний ресурс] / Gudmundson, A., Lundberg, C. // Режим доступу : http://padua.wasa.shh.fi/konferens/abstract/d6-gudmundson-lundberg.pdf.

2.3. Scientific, technical and economic aspects of water treatment in conditions of transformation of socio-economic systems

2.3. Науково-технічні та економічні аспекти очищення питної води в умовах трансформації соціально-економічних систем

Сучасні трансформації суспільства вимагають безперервного оновлення як соціальних, так і економічних систем. Перехід на новий етап розвитку інформаційного суспільства тягне за собою модернізацію всіх сфер. Здійснюється суттєвий вплив як позитивного, так і негативного характеру. Постає потреба в подальшій експлуатації ресурсів Землі, але на базі раціональних ефективних підходів. Розглянемо ефективність очищення питної води та пошук шляхів, які дозволяють раціональніше використовувати цей важливий ресурсний потенціал. Швидкий темп розвитку промисловості, ріст населення внаслідок сприятливого середовища для існування веде до таких наслідків як постійне зменшення ресурсів та безповоротні екологічні зміни. Природнє середовище забруднюється, що досить суттєво впливає на жителів

планети. Згідно з підрахунками ООН, 31 жовтня 2011 року чисельність населення Землі сягнула 7 мільярдів осіб, при чому 1999 року вона становила 6 мільярдів. За прогнозами, до кінця цього століття загальна чисельність населення в світі може налічувати понад 10 млрд. [1,2], що потребує збільшення потреб у використанні природних ресурсів.

Одним з найбільш важливих ресурсів була і залишається вода. Вона є не лише важливим виробничим ресурсом, а й забезпечує нормальні умови проживання населення.

Вода на Землі становить 1370 млн. км^3, з яких 94% – солоні води. 70,8% поверхні планети займають моря та океани. Запаси прісної води дещо перевищують 30 млн. км^3, при чому в ріках, озерах, і атмосфері міститься трохи більше як 50 тис. км^3 води. Потреби людства у воді становлять км^3: зрошення – 7000, промисловість – 1700, побутові потреби – 600, розчинення стічних вод – 9000, інші види використання – 400. Вода використовується як сировина, бере участь у технологічних процесах. В обробній промисловості вода використовується майже у всіх технологічних процесах для розчинення, змішування та очищення. Для виробництва однієї тонни міді потрібно 5000 тонн води, каучуку – 1500 тонн, паперу – 1000 тонн, сталі – 300 тонн, видобутку однієї тонни вугілля – 6 тонн. За даними ООН, чверть населення міст і 80% сільських жителів не забезпечені якісною питною водою при добовому її споживанні 50 млрд. тонн. Дефіцит води у світі пов'язаний з її нерівномірним розподілом. Дефіцит води спостерігається в Японії, Алжирі, Тунісі, Італії, Пакистані. Загальний його обсяг оцінюється у 20 км^3 [3], що потребує негайного вирішення проблем забезпечення населення питною водою [4].

Гостро постає проблема очищення води від речовин, які наносять шкоду здоров’ю людини та біосфері в цілому. Як відомо, організм людини складається на 2/3 із води. Добова потреба в воді для дорослої людини – 2-2,5л. та повинна відповідати наступним нормам: 1) бути безпечною в епідемічному відношенні; 2) бути придатною за хімічним складом – не містити токсичних та радіоактивних речовин; 3) мати сприятливі органолептичні властивості: бути прозорою, не мати кольору, запаху та стороннього присмаку [5].

Одним з постійних джерел надходження біогенних забруднюючих речовин у водні об'єкти є стічні води, з яких при загальноприйнятих технологіях біологічного очищення не забезпечується видалення азоту і фосфору до необхідних нормативів. Більшість споруд очищення міських стоків, що діють, заснована на використанні традиційної біотехнології, що дає низьку ступінь вилучення фосфатів (до 20-30%) [6]. Фосфати, що потрапляють у навколишнє середовище, поряд з деякими іншими речовинами призводять до забруднення водойм [7]. Миючі засоби, що містять фосфати, потрапляють через очисні споруди в водойми, де вони завдають шкоди тваринному та рослинному світу.

Фосфати – це хімічні сполуки різних металів і фосфорної кислоти, які істотно змінюють інтенсивність окислювально-відновних реакцій, впливають на активність ряду найважливіших ферментів, порушують білковий, вуглеводний і жировий обмін. Агресивні, здатні викликати грубі порушення імунітету, ураження мозку, печінки, нирок, легенів. Хлор і фосфати, які використовуються в синтетичних миючих засобах, потрапляючи в воду, вбивають або видозмінюють на генетичному рівні все живе. У нормативних вимогах до якості питної води, що наводяться у відповідність до рекомендацій ВООЗ [8], включається додатково цілий ряд показників, що контролюються щодо токсичних органічних сполук, в тому числі хлорорганічних. Надмірне використання добрив та пестицидів в сільському господарстві і відходи при вирощуванні тварин додатково погіршують стан водних ресурсів.

Чиста питна вода стала одним з найцінніших природних ресурсів. Проблема очищення води та її раціональне використання торкається не тільки науково-технічної сфери, а й соціально-економічної. Поява у воді нових хімічних з’єднань, які важко видаляються очисними спорудами, веде до необхідності пошуку нових шляхів очищення, які вимагають матеріальних затрат. Внаслідок цього питна вода стає більш дефіцитною та коштовною. Розглянемо стан розвитку технологій очищення води.

Сучасні методи очищення води та контролю її якості. Сучасний етап розвитку суспільства прийнято характеризувати як етап «інформаційного суспільства», що переходить в цифровий [9] з новими сенсорними методами і технологіями, які характеризуються високою чутливістю, здатні виявляти невеликі концентрації домішок [10].

Існують різноманітні методи знезараження води, які можна розділити на чотири основні групи:

– хімічні, пов'язані із застосуванням сильних окислювачів. В якості окислювачів використовують хлор, діоксид хлору, гіпохлорит натрію, озон, марганцево-кислий калій, йод, перекис водню;

– фізичні, що реалізуються за допомогою ультрафіолетових променів, ультразвуку, радіоактивного випромінювання;

– термічні, що реалізуються за рахунок кип'ятіння і заморожування;

– метод насичення води іонами благородних і кольорових металів – срібла, міді і ін., що володіють бактерицидною дією [11].

Найбільш простим методом очищення є механічна фільтрація. Механічне очищення води забезпечується вловлюванням частинок нерозчинених речовин за рахунок різниці розмірів самих частинок і каналів фільтра, по яких протікає вода. Розмір частинок, затриманих фільтром, визначається діаметром каналів в матеріалі очищувача.

Іонний обмін – метод очищення, що полягає в заміні заряджених частинок

(іонів) іншими. Поглинання одного іона супроводжується виходом в розчин іншого іона, що входить до складу сорбенту. При цьому іон, присутність якого у воді небажаний, фіксується на сорбенті. Найчастіше в процесі водоочищення іонний обмін використовується для видалення з води катіонів важких металів, які становлять небезпеку для здоров'я людини, а також для позбавлення від нітратів.

Зворотний осмос – це очищення води за допомогою спеціальної мембрани. Вода при такому способі очищення пропускається через мембрану, пори якої пропускають воду, але не пропускають розчинені в ній домішки. Система зворотного осмосу дозволяє отримувати воду дуже високого ступеня очищення (близьку до дистильованої). Такі установки обов'язково повинні містити активоване вугілля, так як сама мембрана не затримує низькомолекулярну летку органіку (типу хлороформу) і бактерії. Однак цей спосіб має ряд мінусів: установки дуже дорогі, мають низьку продуктивність; вода перед мембраною повинна обов'язково пройти механічну фільтрацію; після такої обробки вода не містить необхідних організму мікроелементів; на виході отримується лише 25-30% води.

Електрохімічне очищення засноване на складних окисно-відновних реакціях, які відбуваються у воді при впливі на неї сильного електричного струму. Цей спосіб економічний, так як дозволяє досягти високої продуктивності при невеликих витратах.

Метод, заснований на ультрафіолетовому випромінюванні, забезпечує надійну дезінфекцію води. Вода, знешкоджена цим методом, не змінює ні фізичних, ні хімічних властивостей. Ефективність методу залежить від кількості поданої бактерицидної енергії, від кількості мікроорганізмів і їх морфологічних і фізіологічних особливостей, від оптичної щільності води.

Дистиляція – процес очищення рідин, що полягає в випаровуванні рідини з подальшою конденсацією пари. При цьому відбувається поділ рідких багатокомпонентних сумішей на різні за складом фракції шляхом часткового випаровування суміші і конденсації. Дистильована вода відносно чиста, але процес дистиляції досить дорогий. Дистиляційні системи також повинні обов'язково містити активоване вугілля, так як немає іншого способу прибрати низькомолекулярну високолетку органіку.

Сорбцією називають поглинання домішок з газу або рідини твердими тілами, які називають сорбентами. Процес сорбційної очистки полягає в пропущенні газу або рідини через посудину, заповнений сорбентом – сорбційний фільтр. Активоване вугілля – найбільш широко використовуваний сорбент [12]. Також були розроблені гранульовані сорбенти на основі нановолокон, які володіють усіма необхідними техніко-економічними характеристиками. Вони недорогі, володіють високою пропускною здатністю. Розроблений композиційний сорбент

являє собою інертний носій (екологічно безпечний матеріал) з розвиненою поверхнею, на який нанесені активовані нановолокна. Володіючи високою питомою поверхнею, сорбент має високу сорбційну ємність по відношенню до миш'яку, свинцю, хрому, нікелю, цинку [13]. Відомий гранульований сорбент, що містить терморозширений графіт (20-90% мас.) [14].

Механізм впливу озону на органічні сполуки, що містяться у воді, не створює умов для їх повного знищення, а видозмінює їх з утворенням інших органічних речовин, які можуть негативно вплинути на здоров'я людини [15].

Підготовка питної води з використанням озонування та сорбції вимагає значних капітальних вкладень, що становлять до 60% вартості очисних споруд водопроводу [16].

Вищенаведені методи вимагають або досить великих затрат на обладнання, або ж виявляють неповний спектр забруднюючих речовин при їх використанні. Для кращого очищення води необхідно застосовувати комплексні інтегровані методи. Втрати води при експлуатації систем водопостачання, нераціональне використання води, досить коштовне обладнання для очистки та недостатність одного методу для виявлення всіх забруднюючих речовин є факторами, що сприяють підвищенню цінності води. Крім того, при транспортуванні води по системах її подачі та розподілу в більшості випадків відбувається погіршення якості води. У зв'язку з цим постає проблема забезпечення населення високоякісною питною водою. Постає необхідність у додатковому очищенні питної води. Найбільш рентабельними, з економічної точки зору, може бути створення міні цехів доочистки води з розвиненою мережею по її розливу або доставки за бажанням споживача [17]. Правильний вибір технології очищення води в таких умовах визначає як якість вихідної води, так і конструкція устаткування і його експлуатація, а також техніко-економічні показники. Одним із доступних способів додаткового очищення питної води є заморожування. Але особливості даного процесу очищення питної води та його ефективність в літературі не висвітлено.

Закономірності процесу додаткового очищення питної води. Основне завдання полягало у знаходженні закономірностей очищення водопровідної води шляхом визначення її питомого опору на різних циклах заморожування та проведенні порівняльного аналізу води неочищеної й після кількаразового заморожування. За даними можна визначити ефективність очищення водопровідної води кондуктометричним методом, який заснований на вимірюванні електропровідності досліджуваних розчинів.

Провідність пропорційна концентрації розчинених солей. Забруднюючі речовини в розчиненому стані є або молекулами неелектролітів, або іонами. Тому, щоб визначити ступінь мінералізації води, достатньо виміряти її електричну провідність та опір [18].

Об'єктом контролю була водопровідна вода (м. Київ) як матеріал для отримання додатково очищеної води. Ця вода постачається з Дніпровської водопровідної станції. На станції запроектована класична схема реагентної очистки води з відстоюванням та фільтруванням. Проте цього недостатньо, щоб кінцевий споживач отримував досить високоякісну воду, тому існує потреба в додаткових методах очищення. Використовуваний метод – метод кількаразового виморожування води. Суть його полягає в тому, що деякий об’єм неочищеної води поміщається в середовище низької температури (нижче 0˚С), де протягом певного часу вода частково кристалізується. Це пов’язано з тим, що вода містить у собі домішки, які понижують температуру замерзання. Тому деякий об’єм кристалізується повністю, а інший знаходиться протягом певного часу у рідкій фазі, яка містить найбільшу кількість солей та потребує нижчої температури для кристалізації, а відповідно і часу. Завдяки цьому можна розділити заморожену та не заморожену частину. Проби води для проведення контролю поміщались в стерильну тару. Питомий опір визначали при температурі води 290 К. Питна вода являється розчином сумішей сильних та слабких електролітів, які беручи участь в колективному масопереносі, здійснюють теплові рухи [19]. Тому зі збільшенням температури зростає питомий опір води. Для більшої ефективності очищення води було проведено кілька циклів заморожування (рис.1).

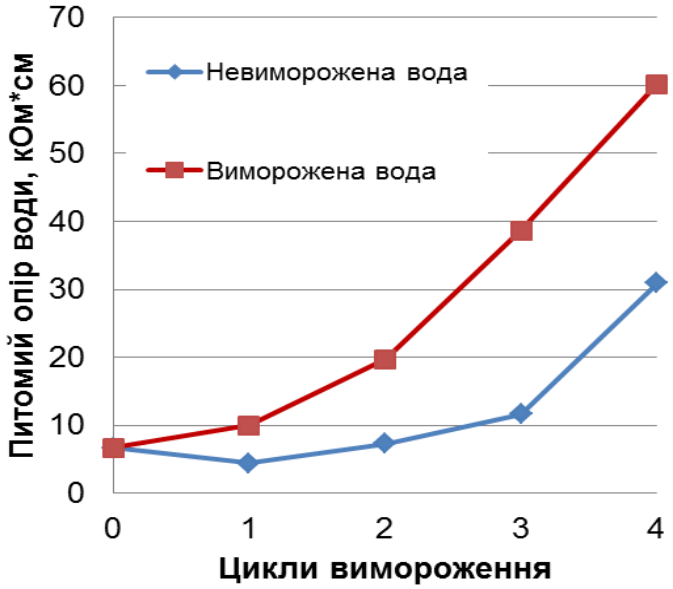

Рис.1. Залежність питомого опору води від кількості циклів виморожування.

Тривалість циклу виморожування: 1,5-3 години. За цей час вода у пробірці, місткістю 15 мл, при температурі 253 К замерзала наполовину. Частина води з меншою кількістю домішок кристалізувалась в першу чергу (виморожена вода). Частини води з більшою та меншою (виморожена) кількістю домішок розділялись та, після досягнення ними кімнатної температури, вимірювався питомий опір обох. Виморожену (очищену) воду знову ж відправляли на

повторний процес кристалізації. Процес очищення контролювали за допомогою кондуктометра, вимірюючи питомий опір зразків води.

З рис. 1 видно, що питомий опір води зростає з кожним циклом виморожування, внаслідок зменшення концентрації іонів та забруднюючих частинок. Вивчення закономірності заморожування води як способу її очищення відбувалась наступним чином:

– було визначено питомий опір для зразка води на кожному циклі виморожування;

– по отриманих значеннях була розрахована ефективність виморожування води, яка є різницею питомого опору вимороженої та не вимороженої води після кожного циклу.

Ефективність виморожування (рис. 2) зростає з кожним циклом, проте на 4-ому циклі спостерігається її зменшення, тобто настає насичення.

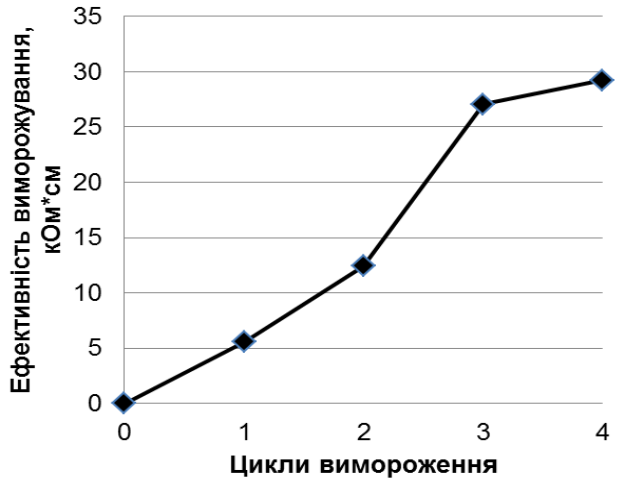

Рис. 2. Ефективність виморожування

Звідси слідує, що виморожування ефективне лише на кількох циклах очищення водопровідної води і щоб досягти максимальної якості очищення потрібно використовувати лише 4-5 циклів виморожування, а потім використати ще інші способи очищення. Замороження води є природним способом без складного обладнання очищати воду. Логічно очікувати, що і для інших способів також існує межа очищення води та оптимальна ефективність. Тому раціонально проводити комплекс очищення за ефективними режимами. Вибір оптимального комплексу способів та ефективних режимів потрібно обирати залежно від вихідних параметрів води, що буде очищатись. На цьому шляху важливо розробити та в подальшому використовувати експрес способи контролю на основі нових фізичних явищ, наприклад, на основі явища поверхневого плазмонного резонансу [20].

Таким чином, науково-технічні та економічні аспекти очищення води в умовах трансформації соціально-економічних систем є надзвичайно актуальною

проблемою. Якість питної води – це невід'ємна складова частина якості життя, що визначається як сукупністю факторів, що забезпечують комплекс здоров'я людини – особистого і громадського. Питна вода – ресурс, необхідний для нормального функціонування організму. Удосконалення одного методу очищення не дозволяє отримати високоякісну воду. В результаті експериментальних досліджень виявлено закономірність додаткового способу очищення виморожуванням водопровідної води. Вибір оптимального комплексу способів та ефективних режимів потрібно обирати залежно від вихідних параметрів води, що буде очищатись. На цьому шляху важливо розробити та в подальшому використовувати експрес способи контролю на основі нових фізичних явищ, наприклад, на основі явища поверхневого плазмонного резонансу.

Література

1. Population seven billion: UN sets out challenges. BBC. 2011-10-26.
2. Мальтус Т. Опыт о природе народонаселения в сб. "Антология экономической классики" – М.: МП "Эконов", "Ключ", 1993. – 475 с.
3. Царик Т. Є. Основи екології: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Т.Є.Царик, В. В. Файфура; ред. Є. П. Качан. – Т. : Тернопільська академія народного господарства, 2003. – 206 с.
4. Отраслевая программа "Питьевая вода" на 2002-2010 годы [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.uchet.kz/rus/docs/P020000093.
5. Пашківська О. С. Вода та її значення для здоров'я людини. Біологічні дослідження / О. С. Пашківська, Н. В. Бродецька. – Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2013. – ст.186-187.
6. Айрапетян Т. С. Конспект лекцій з дисципліни «Спецкурс з очистки стічних вод». – Харків: ХНУМГ, 2014. – 90 с.
7. Eutrophication: Causes, Consequences, and Controls in Aquatic Ecosystems [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nature.com/scitable/knowledge/library/eutrophication-causes-consequences-and-controls-in-aquatic-102364466.
8. Руководство по контролю качества питьевой воды: Рекомендации. Т. 1. М.: Медицина, Женева: ВОЗ., 1994. – 255 с.
9. Maslov V. Sensory information technologies as a factor of sustainable economic development / V. Maslov, N. Kachur, T. Turu // Social and Economic Priorities in the Context of Sustainable Development. Monograph. – Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2016. – pp.100-105.
10. Дорожинський Г.В., Маслов В.П. Прилад для аналізу рідких та газоподібних середовищ, патент України на винахід № 108149 від 25.03.2015, бюл. №6.
11. Луговской А.Ф. Оценка методов обеззараживания воды / А.Ф. Луговской, А.В.Мовчанюк, И.А. Гришко // Вестник НТУУ "КПИ". 2007. – Вып. 52. – ст.103-111.
12. Методы очистки воды [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.aquaphor.ru/purificationtechs.
13. Организация производства сорбентов для очистки питьевой воды от мышьяка [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.1tomskergebiet.ru/ru/mishak.html.
14. Сержантов В. Г., Скиданов Е. В., Гороховский А. В. Комплексный гранулированный наносорбент // Патент Росийской федерации на изобретение № 2 429 906, опуб. 27.09.2011 г., бюл. – № 27.
15. Драгинский В. Л., Алексеева Л. П. Применение озона в технологии подготовки воды: Информ. матер. – М.: Информ. центр "Озон", 1996. – С. 4-6. – (Вып. 2).

16. Методические рекомендации по применению озонирования и сорбционных методов в технологии очистки воды от загрязнений природного и антропогенного происхождения. – М., НИИ КВОВ, 1995.

17. Обоснование необходимости доочистки водопроводной воды г. Мариуполя [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://strumok.com.ua/obosnovanie-neobhodimosti-doochistki-vodoprovodnoy-vody-g-mariupolya.

18. Санкин Г.Н. Инерционность изменения электропроводности воды в слабых постоянных магнитных полях / Санкин Г.Н., Тесленко В.С. // Журнал технической физики, 2000. Том 70, вып. 3. – С. 156-162.

19. Гавич И.К. Методы охраны подземных вод от загрязнения и истощения. – М.: Недра, 1985. – 320 с.

20. Дорожинський Г.В Сенсорні прилади на основі поверхневого плазмонного резонансу / Г.В. Дорожинський, В.П.Маслов, Ю.В.Ушенін. – Київ: НТУУ «КПІ» Видавництво «Політехніка», 2016. – 264 с.

2.4. Strategic potential as a dominant of economic security and sustainable development of socio-economic systems

2.4. Стратегічний потенціал як домінанта економічної безпеки та стійкого розвитку соціально-економічних систем

Специфічні труднощі функціонування і стійкого розвитку вітчизняних підприємств пов’язані, у першу чергу, з перехідним періодом в економіці України і необхідністю подолання труднощів адаптаційного характеру.

Відомо, що будь-яка цілеспрямована система повинна в процесі свого функціонування виконувати поставлені перед нею задачі.

Різноманіття природи, характеристик і особливостей керованих систем, умов їхнього функціонування, поряд з різноманіттям структур управління, визначає при обраних структурах і безліч законів управління. Однак у всіх випадках необхідно забезпечувати дві основні характеристики будь-якого управління – стійкість і якість системи управління.

На меті статті маємо дослідити на основі інтеграційної концепції теорії організації стратегічний потенціал як важливу домінанту економічної безпеки і стійкого розвитку соціально-економічної системи.

З позицій підприємств стійкість можна розглядати як здатність системи зберігати свій працездатний стан з досягнення запланованих результатів при наявності різних впливів, що обурюють. Збурювання може викликати тимчасові відхилення координат стану системи в межах заздалегідь визначених допусків, але при припиненні впливів стійка система повинна повернутись у вихідне положення.

Для відображення різних аспектів функціонування підприємства цікавою є концепція підприємства, що названа інтеграційною[2]. Відповідно до цієї

концепції підприємство розглядається як відносно стійка, цілісна і відмежована від навколишнього середовища самостійна соціально-економічна система, що інтегрує в часі і просторі процеси виробництва (реалізації) продукції і відтворення ресурсів. Сполучною ланкою між цими процесами і „обличчям" фірми служить її потенціал – сукупність ресурсів і можливостей, що визначають очікувані характеристики її розвитку при тих чи інших реальних сценаріях зміни навколишнього середовища. Основний об'єкт прийняття рішень – розподіл ресурсів і зусиль фірми між нарощуванням потенціалу і його використанням, між відтворенням і виробництвом, між сьогоденням і майбутнім.

У інтеграційній концепції теорії фірми основна увага приділяється питанням динаміки потенціалу фірми як основи її функціонування і процесам взаємозв'язку виробництва і відтворення в рамках даної фірми. При такому ракурсі стратегічне планування в умовах невизначеності виступає не просто як одна з функцій управління організацією, а як ключовий елемент її існування, як системний інтегратор. Іншими словами, не підприємство виступає як об'єкт розвитку (управління), а суспільно значимий стійкий розвиток реалізується за допомогою даного підприємства.

Важливою домінантою стійкого розвитку соціально-економічної системи є стратегічний потенціал фірми. Виходимо з визначення, яке надав цьому поняттю (на відміну від поняття «виробнича потужність») А.П.Градов: «Стратегічний потенціал фірми – категорія більш широка, що розкриває не тільки граничні обсяги виробництва тієї чи іншої продукції при найбільш повному використанні матеріальних ресурсів і робочої сили. Це – і здатність підприємства аналізувати ситуацію, що знаходиться в зовнішнім середовищі, і здатність оцінювати кон'юнктуру на товарних ринках і ринках факторів виробництва. Нарешті, це – здатність фірми адаптуватись до умов зовнішнього середовища, що змінюються, за рахунок постійного спостереження за зміною потреб і попиту на товари і послуги, висуванням і реалізацією конкурентоспроможних ідей, що найкраще задовольняють ці потреби і попит і пристосування виробничого апарату до найбільш ефективного виконання фірмою своєї функції» [1, с.32].

Тому стратегічний потенціал фірми – поняття відносне: для одних цілей, при одних первинних умовах, що складаються на ринках, він може бути високим, при інших – низьким. Так само, як і для різних тимчасових періодів, стратегічний потенціал фірми може відповідати чи не відповідати вимогам потенційних споживачів продукції фірми. Важливим є внутрішня і зовнішня гнучкість організації, тобто її постійна адаптація до швидко мінливих умов зовнішнього і внутрішнього середовища. Виграє (а в інших умовах виживає) те підприємство, яке швидше інших пристосується до реалій часу й адаптується до нових умов.

Важливим аспектом у даному сенсі є можливості, умови, якими повинна володіти організація, щоб адекватно відповідати на виклик зовнішнього середовища. Такими умовами є:

- здатність організації до макроекономічного аналізу ситуації;
- здатність до своєчасного виявлення актуальних нестатків, потреб і запитів потенційних покупців;
- здатність до аналізу економічної кон'юнктури ринків товарів і послуг;
- здатність до висування конкурентоспроможних ідей в галузі конструювання, технологій й організації виробництва товарів та послуг, що користуються попитом на товарних ринках;
- здатність до забезпечення незалежності фірми від зміни кон'юнктури ринків товарів, факторів виробництва, фінансових ринків;
- здатність до підтримки конкурентного статусу фірми за рахунок управління стратегічними наборами зон господарювання.

Перераховані умови можуть бути доповнені, конкретизовані стосовно кожної конкретної фірми з обліком її специфічних умов. При цьому законним є запитання про те, чи створює це передумови для економічної безпеки підприємства?

У термінах теорії катастроф економічна безпека розглядається як стан, при якому стратегічний потенціал фірми не знаходиться поблизу границь адаптивності, а погроза втрати економічної безпеки наростає в міру наближення ступеня адаптивності стратегічного потенціалу до граничної зони. Інакше кажучи, якщо стратегічний потенціал фірми в існуючому вигляді вичерпав можливості пристосовуватись до зростаючої нестабільності зовнішнього середовища в рамках сталої місії, то можна говорити про погрозу економічної безпеки фірми. Ця погроза може виявитись у вигляді втрати рівня конкурентного статусу фірми або істотного погіршення фінансового стану фірми, або втрати позитивного іміджу фірми. Забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємства вимагає усвідомлення та узгодження внутрішніх і зовнішніх економічних інтересів, ідентифікації загроз, визначення наявного рівня безпеки та можливості забезпечення його на майбутнє, формування концепцій, стратегії, політики, системи економічної безпеки, побудови організаційного механізму управління економічною безпекою підприємства, обґрунтування конкретних шляхів, дій, методів і засобів тощо. Оскільки проблема забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємства сьогодні розглядається як одне із важливих завдань стратегічного менеджменту, то і підтримку необхідного рівня економічної безпеки підприємства треба вивчати у площині довгострокового управління.

Розроблення стратегії економічної безпеки підприємств слід здійснювати кількома етапами:

- визначення глобальної цілі підприємства;
- виявлення резервів підвищення ефективності його можливостей і небезпек зовнішнього середовища;
- вибір елементів економічної стратегії;
- визначення локальних цілей;
- тактичне планування і розроблення альтернативних варіанті тактичних дій;
- контроль реалізації стратегії.

Основними принципами побудови системи економічної безпеки підприємства є:

- визнання безпеки підприємництва невід'ємною компонентою економічної безпеки держави;
- формування нормативно-методичного забезпечення безпеки підприємництва та реалізація політики її зміцнення на всіх рівнях державного управління;
- протидія монополізації економіки;
- взаємна відповідальність бізнесу і влади щодо формування безпечного підприємницького середовища;
- запровадження рівних умов доступу до ресурсів;
- формування ресурсної бази економічного розвитку для наступних поколінь;
- забезпечення прозорості регуляторної політики тощо.

Важливим є врахування індикаторів економічної безпеки підприємства, до набору яких входить:

- темпи зміни обсягу традиційних продажів товарів та послуг;
- темпи зміни обсягу продажів принципово нових товарів та послуг;
- темпи втрати конкурентних переваг фірми через агресивну товарну стратегію конкурентів;
- темпи зміни величини чистого прибутку;
- темпи зміни величини позикових засобів;
- темпи зміни постачань необхідних ресурсів усіх видів;
- співвідношення величини позикових засобів і активів фірми;
- можливий ступінь ризику, пов'язаний з обслуговуванням прийнятого набору стратегічних зон господарювання.

Наведений набір індикаторів може бути змінений в залежності від специфіки виробничого профілю фірми і її становища на ринку.

Для забезпечення зростання економічної безпеки підприємствам необхідно: підтримувати іммобільність ресурсів, які за результатами аналізу потрапили до стратегічних; поступово створювати бар'єри для переміщення ресурсів, які

мають стратегічний характер для економічної безпеки підприємства; забезпечити ефективне використання інших ресурсів для підтримки ресурсної рівноваги і пошуку нових ресурсних комбінацій.

Таким чином, саме стратегічний потенціал здатний забезпечити економічну безпеку і стійкий розвиток соціально-економічної системи.

Література

1. Экономическая стратегия фирмы / Под редакцией проф. Градова – 2-е изд. – СПб: Специальная литература, 1999.

2. Шлыков В.В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия. / В.В.Шлыков. – СПб., 2009. – 138 с.

2.5. Information as resource management of socio-economic systems

2.5. Інформація, як ресурс управління соціально-економічними системами

Використання на підприємстві системи інформаційного забезпечення вирішує такі важливі завдання, як автоматизація роботи з документами й бізнес-процесами, забезпечення спільної роботи з даними, забезпечення безпеки й надійності зберігання інформації. Головною проблемою таких систем є недостатня розвиненість наявних засобів інтеграції с іншими системами. Ці системи найчастіше мають різну логіку, архітектуру й формат зберігання даних. Така ситуація призводить до цілого ряду проблем, до яких належать: багаторазове дублювання збереженої інформації, складність пошуку необхідних для синхронізації даних, низька надійність зберігання й невисока ефективність роботи з даними, а також складність підтримки цілісності збережених даних.

Сьогодні інформацію розглядають як один з основних ресурсів розвитку суспільства, а інформаційні системи і технології як засіб підвищення продуктивності та ефективності будь-якої діяльності.

Науковою базу в галузі інформаційного забезпечення підприємств створювали С.А.Айвазян, М.І.Баканова, В.Беркович, М.Бондара, І.П.Босака, А.І.Бутенка, Л.С.Винарика, С.Вовканича, Т.Войтенко, А.С.Гальчинського, О.М.Горбатюка, О.М.Гребешкова, М.О.Гуцалюка, М.С.Дорош, Л.Ф.Єжової, Ю.І.Журавльова, Ф.В.Зинов'єва, С.В.Івахненкова, Є.І.Івченка, І.А.Кінаша, О.Є.Кузьміна, Л.О.Лігоненка, Ю.Я.Лузана, І.А.Маркіної, М.Ф.Огійчука, Т.Писаренка, М.С.Пушкар, Ю.А.Савчука, Т.В.Серкутана, А.Д.Урсула, Ю.Д.Черняка, Д.Эймора, Ю.П.Яковлєва та ін. На думку Є.Ковальчука та В.Панасюка, з розвитком економіки на шляху ринкових відносин зростає роль управління у здійсненні діяльності будь-якого господарюючого суб'єкта. Разом з тим жодна система управління не може функціонувати без інформації. Нормальне функціонування системи управління вимагає правильної організації

її інформаційного забезпечення. Інформатизація управлінських та виробничих процесів, якість інформаційних ресурсів і ступінь їхнього використання належать до основних ознак адаптації підприємств до умов ринкової конкуренції [3]. Поширення мережі інформатизації сприяє зростанню міжнародного взаєморозуміння, дає могутній поштовх глобальній економіці і, що головне, стимулює творчість. Поняття інформаційний ресурс синтезується на основі понять «знання» та «інформація». Процес створення знань розглядається у взаємозв'язку з технологією його формування, ведення, обробки, передачі в інтегрованих людиною машинних інформаційно-комунікаційних системах.

В.Кузів відзначає, що значення інформаційних ресурсів у забезпеченні ефективного функціонування підприємств зростає більш швидкими темпами в порівнянні з можливостями задоволення потреб у якісній і своєчасній інформації [4]. Р.В. Федорович, Н.І. Синькевич, П.А. Скакун відзначають, що формування інформаційної бази проводиться у відповідності з певними вимогами, а саме: достовірність інформації, достатність її обсягу, своєчасність передачі і представлення та естетичність. Достовірність економічної інформації, тобто її відповідність господарським явищам, визначає об’єктивність результатів аналізу, правильність, обґрунтованість його висновків і пропозицій [6].

Інформаційний ресурс фактично є знанням, яке перетворене в інформацію та характеризується такими властивостями як вірогідність, надійність, релевантність. Наділений інтелектоємністю, він є засобом інтелектуального прогресу.

Під інформатизацією суспільства розуміють процес формування високоорганізованого інформаційного середовища на базі використання сучасних інформаційних систем, розвинутих засобів передачі даних і масового застосування інформаційних технологій.

Багато фахівців сьогодні бачать низку передумов, які дозволяють стверджувати, що Україна перебуває на порозі інформаційної революції. Очевидно, що дослідження таких категорій як «інформаційна політика», «свобода слова» є початком переосмислення проблематики інформаційних відносин в суспільстві [2]. Інформація в будь якій діяльності є засобом формування рішення і, одночасно, інструментом його обґрунтування. Вона необхідна для успішного виконання виробничих і соціальних завдань господарської діяльності в конкурентному середовищі.

Інформація в роботі менеджера є засобом формування рішення і, одночасно, інструментом його обґрунтування. Вона необхідна для успішного виконання виробничих і соціальних завдань господарської діяльності в конкурентному середовищі. Прогрес в управлінських інформаційних системах веде до скорочення часу на обробку даних, знижує витрати на облік, аналіз і планування стратегічної й оперативної діяльності.

Сукупність даних, необхідних для прийняття рішень, може вважатися достатньою інформацією, якщо вона задовольняє наступним вимогам:

- характеризує зміст завдання і суттєві для його виконання ресурси;
- достовірно відображає стан виробничої і соціальної (комерційної) діяльності;
- своєчасно надходить до суб'єкта управління, який має право приймати рішення;
- надається в досить простій формі для практичного використання.

Відбір необхідної інформації є важливою і складною процедурою. Водночас недостатність інформації, як і її надмірність (непотрібність) знижує результативність праці в системі управління. Обмін інформацією між різними рівнями управління виконується в формі повідомлень, показників і різних документів. Засоби, які визначають порядок реєстрації, перетворення, зберігання і пересування відомостей в поєднанні з необхідною для цього технікою складають систему інформації. При формуванні потоків інформації менеджер використовує принципи розподілу і кооперації праці працівників апарату управління.

Порядок збору і обробки і передачі інформації формується функціональними відділами і передається у відповідні служби у вигляді певних матеріальних або електронних носіїв. Сучасне інформаційне середовище дозволяє не тільки оперативно формувати і оброблювати інформацію, але й накопичувати цінний ресурс у вигляді знань, технологій, патентів, ноу-хау, тобто акумулювати цінний інтелектуальний потенціал.

Проведений аналіз дозволяє виявити певну закономірність: відповідність методів джерелам інформації, джерел інформації – потребам інформації, а останніх завданням управління. Така відповідність може приймати форму матричної таблиці, результати якої можуть бути використані як з метою інтеграції елементів управлінської системи, так і при організації інформаційної системи (табл. 1).

Розглянутий перелік джерел інформації та методів її одержання в цілому передбачає інформаційне забезпечення програмованих рішень. В процесі створення управлінських інформаційних систем досліджувались стандартні умови управлінської діяльності, тому майже всі рішення віднесені до програмованих. Це, у свою чергу, означає можливість використання кількісних і якісних методів оцінки ситуації: економіко-математичне програмування, оптимізація, лабораторний аналіз, побудова статистичних рядів тощо. Іншими словами – методів, наявних в арсеналі економічної науки, практики. Що стосується евристичних рішень, то вони відносно незначну питому вагу (приблизно 5-7% від всієї сукупності прийнятих рішень), у той же час, вони мають часом важливу значимість.

Таблиця 1. Матриця інформаційно-методичного забезпечення рішення завдань управління на підприємстві

№	Групи завдань	Потреба в інформації	Джерела інформації	Методи
1.	Інформаційно-консультативна допомога; інформаційно-аналітична	Зміст законів і постанов органів влади; відомості про виробничо-фінансову діяльність суб'єктів системи; коливання витрат виробництва й цін на продукцію тощо	Перелік законодавчих актів, техніко-технологічних рішень; результати аналізу; проектні рішення; облікові дані підприємств; зовнішнє середовище (ціни, потреба у видах продукції тощо)	Кодування, створення бази даних, розрахунково-аналітичний, системи зв'язку.
2.	Планування й структуризація виробництва, розробка заходів щодо зниження впливу негативних явищ	Нормативи: відомості про вплив негативних явищ; бізнес-плани; умови виробництва, відомості про учасників тощо	Бази даних про зовнішнє середовище, оцінка складних умов на основі моделей	Оптимізаційне моделювання, динамічне моделювання з використанням програмних засобів
3.	Структуризація органу управління (створення інформаційної системи)	Кваліфікаційна характеристика працівників, наявність апаратного забезпечення тощо	Документація, штатний розклад, анкети	Адміністративне розпорядження
4.	Регулювання й контроль	Стан і зміна господарських засобів, зобов’язань і капіталу	Первинна документація, фінансова звітність, результати аналізу, бази дані	Використання управлінських інформаційних систем

Управлінські рішення у разі надзвичайних господарських ситуацій (або екстремальних подій) відбуваються зазвичай на основі психологічних факторів (інтуїція, досвід), що не завжди дає очікувані результати. У той же час, методи евристичних рішень і методичні підходи навчання цим методам керівників, поки економічною наукою не створено. Метод ситуаційного моделювання (або ділових ігор) має значний успіх в рішенні проблеми. Але цей метод практично не використовується в установах підвищення кваліфікації і консультаційних службах через відсутність підготовлених кадрів.

У розглянутих визначеннях не відображається ієрархія інформації. У цей час системи будуються за схемою використання даних декількома адресатами. Деякі фахівці роблять замовлення на потрібну інформацію. Замовлення передається по каналах зворотного зв'язку датчикам і наступним пристроям. Отримані дані після обробки і перетворення у форму, що доступна одержувачу, передаються адресату, або проводять додаткову обробку шляхом синтезу з метою одержання інтегрованих повідомлень (використовуючи різні складові частини тих самих даних або відомостей), що відповідають запитам різних рівнів управління або функціональних відділів.

Введення правил у базу знань може здійснюватися за допомогою розробленого редактору правил. Він реалізується за допомогою ситуаційних

елементів. Механізм логічного висновку ґрунтується на існуючому механізмі запитів. Ситуація проглядається доти, поки не буде знайдена така, у якій умова буде відповідати інформації, що перебуває у робочій сфері. Далі продукція активується. Процес повторюється до досягнення мети або припиняється, якщо не буде знайдено активної продукції. Слід зазначити гнучкість такого методу, тому що у випадку змін умов зовнішнього середовища (наприклад, зміни в законодавстві) потрібно буде лише внести зміни в базу правил, не переглядаючи весь алгоритм.

У дослідженні нами запропоновано методичний підхід щодо оцінки ефективності інформаційно-управляючої системи. За основу була обрана система критеріїв: критерії цільової ефективності – дієвість системи, тобто ступінь реалізації системою свого призначення (показники повноти й вірогідності інформації, показники оперативності, показники безпеки й надійності системи); критерії технічної ефективності – технічна досконаліть системи (науково-технічний рівень організації й функціонування, відкритість системи); критерії експлуатаційної ефективності – набір функціональних можливостей, зручність використання й обслуговування системи, якість технічної підтримки розроблювача; економічні критерії – вартість системи, витрати на розробку, впровадження й супровід.

Перераховані вище критерії можна умовно розділити на об'єктивні й суб'єктивні. До об'єктивних критеріїв ми відносимо економічні критерії, оскільки вартість системи й витрати на супровід є базовими величинами. До суб'єктивних критеріїв можна віднести критерії цільової, технічної й експлуатаційної ефективності. Оцінка систем за даними критеріями здійснюється за допомогою опитування експертів, і відповідно, носить суб'єктивний характер.

Дослідження методів прийняття управлінських рішень на основі кількісної оцінки ситуацій, що виникають, на жаль, не знаходить повної уваги. З огляду на те, що методологія прийняття рішень, що включає дослідження операцій, математичний аналіз, моделювання, електронну обробку даних, створення евристичних програм, підготовку керівників, що приймають рішення – один з найважливіших напрямків менеджменту.

Література

1. Айвазян С.А. Интегральные индикаторы качества жизни населения: их построение и использование в социально-экономическом управлении и межрегиональных сопоставлениях / С.А. Айвазян. – М.: ЦЭМИ РАН, 2000. – 118 с.

2. Бухтатий О., Радченко О., Головченко Г. Україна медійна : на порозі інформаційної революції : моногр. / [За науковою редакцією д. держ. упр., проф. Радченка О.В.]. – К. : Видвець СПС Панасенко, 2015. – 208 с.

3. Ковальчук Є. Бухгалтерський облік як інформаційна система управління / Є.Ковальчук, В.Панасюк // Економічний аналіз 2010. – Вип.6. – С.77-80, с.77.

4. Кузів В. Інформаційні ресурси в системі управління підприємством / В.Кузів //

Економічний аналіз, 2008. – Вип. 3. – С.287-289, с. 288.

5. Лазаренко Д.О. Проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення системи контролінгу бізнес-процесів підприємства /Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки [Колективна Е45 монографія у 2т]. – Дніпропетровськ: «ФОП Дробязко С.І.», 2014. – Т.2. – 349 с. (С.131-137).

6. Федорович Р. В. Інформаційна база економічного аналізу як основа стратегічного управління / Р. В. Федорович, Н. І. Синькевич, П. А. Скакун// Наука й економіка. – 2011. – № 4 (24). – С.79-83, с. 79.

2.6. Modelling of economic systems functioning stability

2.6. Моделювання стійкості функціонування економічних систем

Забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур в умовах глобалізації, науково-технічного прогресу, постійних інтеграційних процесів, посилення національної та світової конкуренції є основою стратегії ефективного економічного розвитку економіки, запорукою виживання. Чим вище стійкість організацій, тим вище їх незалежність від зміни ринкової кон'юнктури, можливість залучення інвестицій, впровадження інновацій, отримання кредитів, виборі постачальників і підборі кваліфікованих кадрів, а отже і ризик виявитися на краю банкрутства менший.

Аналіз основний макроекономічних показників розвитку економіки України за 2006-2015 рр. свідчить про системний та структурний характер кризи, в якій функціонує національна економіка (рис.1). При цьому, як вважають автори роботи [1], основними внутрішніми детонаторами можливого загострення ситуації слід визначити: критичне гальмування економічного розвитку України та погіршення основних макроекономічних показників (макроекономічне розбалансування за головними показниками); згортання промислового виробництва; зниження економічної активності, насамперед інвестиційної; погіршення добробуту населення (домогосподарств) та зростання рівня безробіття; посилення боргового тиску, насамперед, у державному секторі; підвищення тінізації економічної діяльності. Так, зокрема, незважаючи на позитивну щорічну динаміку приросту з 2010 р. обсягу реального ВВП, який дорівнював або перевищував обсяг номінального ВВП попереднього року, різка зміна курсу долара взимку 2015 р. призвела до зниження темпів приросту номінального ВВП на 41190 млн. дол. США або 31,3% від попереднього 2014 р. При цьому частка України у світовому ВВП порівняно з 1990 р. за період 2010-2014 рр. скоротилася майже втричі і становила 0,38% і це є одним з найгірших показників серед пострадянських країн [3]. Так, зокрема, незважаючи на позитивну щорічну динаміку приросту з 2010 р. обсягу реального ВВП, який дорівнював або перевищував обсяг номінального ВВП попереднього року, різка

зміна курсу долара взимку 2015 р. призвела до зниження темпів приросту номінального ВВП на 41190 млн. дол. США або 31,3% від попереднього 2014 р. При цьому частка України у світовому ВВП порівняно з 1990 р. за період 2010-2014 рр. скоротилася майже втричі і становила 0,38% і це є одним з найгірших показників серед пострадянських країн [3].

Рис. 1. Динаміка макроекономічних показників розвитку економіки України за 2006-2015 рр., % до попереднього періоду

Оскільки ефективний розвиток економіки у цілому базується на стійкості на рівні підприємства, що є основною (первинною) ланкою економічної системи, потрібно більш детально проаналізувати існуючі погляди на поняття «стійкість» на мікрорівні. Говорячи про підприємство, слід зазначити, що його треба розглядати як систему. У широкому сенсі під системою можна розуміти будь-яку суть, концептуальну або фізичну, яка складається з взаємозалежних частин [4, с. 145]. На думку В.А. Харченко [5] промислове підприємство слід розглядати як складну, відкриту, динамічну, виробничу, соціотехнічну систему, що саморегулюється, задовольняє потреби споживачів за допомогою вироблених благ і здатна досягти цілей функціонування в умовах ринкових відносин із динамічних зовнішнім оточенням. Українські вчені М.В. Бормотова, С.К. Золотарєв розглядають категорію економічна система як складну цілеспрямовану, керовану динамічну сукупність елементів, які здійснюють виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ з метою задоволення зростаючих людських потреб в умовах обмеженості ресурсів [6].

Аналіз економічної літератури щодо наявних визначень стійкості економічних систем показав, що, залежно від контексту дослідження, можна виділити п’ять відмінних один від одного підходи (табл.1): 1) стійкість як здатність системи ефективно функціонувати, розвиватись, зростати, досягати конкурентних переваг; 2) стійкість як умова динамічної рівноваги системи; 3) стійкість як безпека, стабільність, надійність, цілісність і міцність системи; 4) стійкість як можливість уникнення банкрутства і забезпечення платоспроможності підприємства; 5) стійкість як здатність адаптуватися до змін умов господарювання системи.

Таблиця 1. Узагальнення наукових підходів щодо визначення поняття «стійкість економічної системи»

Стійкість як здатність системи ефективно функціонувати, розвиватись, зростати, досягати конкурентних переваг	
М.А. Павловський [7]	Стійкість розглядається як здатність системи досягати економічного зростання при якому жоден із множини чинників (інфляція, приріст виробництва, безробіття тощо) не виходить за допустимі межі на заданій траєкторії.
Стійкість як умова динамічної рівноваги системи	
О.О. Тарасова, Ю.С. Цямрюк [8]	Стійкість – це здатність економічної системи повернутися у стан рівноваги за рахунок власних та запозичених ресурсів.
Стійкість як стабільність, сталість, цілісність і міцність системи	
О.В. Ареф'єва, Д.М. Городянська [9]	Економічна стійкість підприємства є сукупністю взаємопов'язаних і взаємообумовлених структурних складових, об'єднаних однією метою, яка передбачає створення, забезпечення та підтримку загального сталого функціонування підприємства
Стійкість як можливість уникнення банкрутства і забезпечення платоспроможності підприємства	
Н.Г. Слободян [10]	Про стійкий фінансовий стан підприємства свідчить його спроможність вчасно розраховуватись з поточною заборгованістю, підтримувати платоспроможність у несприятливих обставинах, збільшувати обсяги реалізації та отримувати прибуток. Фінансова стійкість забезпечує стабільну платоспроможність на перспективу, в основі якої лежить збалансованість активів і пасивів, доходів і витрат та грошових потоків.
Стійкість як здатність адаптуватися до змін умов господарювання системи	
Р. Єремейчук [11]	Під стійкістю розуміється здатність системи забезпечити стабільні техніко-економічні показники з позитивною динамікою й ефективно адаптуватися до збурювань навколишнього й внутрішнього середовища.

За результатами семантичного аналізу у найбільш точному визначенні, на наш погляд, стійкість підприємства, що розглядається відповідно до економічних систем, може бути охарактеризована з точки зору здатності даної системи зберігати певний збалансований стан при виникненні різного рівня зовнішніх збурень, мати свої межі, реалізовувати власні цілі розвитку, а також є динамічною величиною, похідною від ступеня інтенсивності конкурентної боротьби і основних детермінантів галузевого конкурентного середовища.

Безумовно, розкриття принципових особливостей процесів та оцінки випливу параметрів на стан економічної системи неможливе без системного підходу до аналізу, що враховує синергетику різних компонентів трансформацій сучасного соціально-економічного простору. Синергетичний підхід визначає як аксіому неможливість повного опису адекватними термінами поведінки складної системи та процесу її розвитку [12]. Проте він дозволяє окреслити детермінованість, загальні та специфічні закономірності, принципи та особливості динаміки економічної системи. Система рівнянь, що описує відповідну динаміку може бути виражена як [13-15]:

$$\frac{dN}{dt} = a_n N - b_n N^2 \pm c_{nm} NM, \quad (1)$$

$$\frac{dM}{dT} = a_m M - b_m M^2 \pm c_{mn} MN. \quad (2)$$

У рівняннях (1), (2) M(t) і N(t) є різні суб'єкти економічної системи, що конкурують між собою на ринку для забезпечення діяльності. Знаки коефіцієнтів констант $a_n, a_m, b_n, b_m, c_{nm}, c_{mn}$ вказують на режим конкуренції. Два позитивних знаки коефіцієнтів вказують на симбіотичні взаємодії, два негативних знаки вказують на гальмування динаміки діяльності (ресурси, законодавство тощо), один позитивний і один негативний знак вказує на взаємодію хижак – жертва.

Одним з ключових факторів забезпечення стійкості, конкурентних переваг підприємств є його інвестиційна діяльність. У пропонованій роботі в рамках синергетичного підходу досліджується характеристика стійкості інвестиційних процесів підприємств на регіональному рівні, на прикладі Сумської області. За результатами аналізу структури залучених інвестицій у Сумську область [16] станом на 01.12.2014 р. (табл. 2), беремо до уваги сім основних секторів, на які припадає майже 90% інвестицій від загального обсягу, при цьому до восьмого сектора віднесемо всі останні сектори, що не увійшли до семи основних.

Таблиця 2. Координати початкової та кінцевої фазової точки у восьмивимірному просторі значень залучених інвестицій

№ п/п	Сектори народного господарства м. Суми	Фактично залучені інвестиції на 01.12.2010 р.		Фактично залучені інвестиції на 01.12.2014 р.	
		%	абс. значення, тис. грн	%	абс. значення, тис. грн
1	Переробна промисловість	26,08	x_1 = 570585	29,76	x_{1k} = 832744
2	Сільське господарство	14,94	x_2 = 326848	29,12	x_{2k} = 814875
3	Будівництво	21,34	x_3 = 466810	15,08	x_{3k} = 422054
4	Державне управління й оборона	12,38	x_4 = 270814	4,44	x_{4k} = 124257
5	Освіта	8,56	x_5 = 187316	0,74	x_{5k} = 20614
6	Транспорт та зв'язок	1,36	x_6 = 29785	5,43	x_{6k} = 151816
7	Енергетика	5,11	x_7 = 111783	3,85	x_{7k} =107819
8	Інші сектори	10,23	x_8 =223686	11,58	x_{8k} = 323915
Всього		100,00	2187627	100,00	2798094

Враховуючи вищесказане, запишемо стохастичне диференціальне рівняння (1) та (2) для учасників інноваційного процесу:

$$\frac{dx_i}{dt} = \alpha_i x_i - \beta_{ii} x_i^2 - \sum_{j\neq i, j\neq 1}^{n} \gamma_{ij} x_i x_j, \qquad i = \overline{1,n}, \quad (3)$$

де x_i – обсяг фактично залучених інвестиції в грошових одиницях *i*-ї галузі; α_i – коефіцієнти галузевої інвестиційної привабливості; $\beta_{ii} x_i^2$ – зниження швидкості надходжень інвестицій, який пов'язаний з обмеженістю інвестиційних ресурсів,

розподілом між іншими галузями тощо; γ_{ij} – коефіцієнт конкуренції між *i*-ю та *j*-ю галузями; $\gamma_{ij}x_i x_j, (j \neq i)$ – зниження швидкості надходжень інвестицій.

Таким чином початкове рівняння для досліджуваної моделі характеристики змін інноваційного процесу запишемо у вигляді базової моделі (3) для випадку n = 8:

$$\begin{cases} \frac{dx_1}{dt} = \alpha_1 x_1 - \beta_1 x_1^2 - \gamma_{12}x_1x_2 - \gamma_{13}x_1x_3 - \gamma_{14}x_1x_4 - \gamma_{15}x_1x_5 - \gamma_{16}x_1x_6 - \gamma_{17}x_1x_7 - \gamma_{18}x_1x_8 \\ \frac{dx_2}{dt} = \alpha_2 x_2 - \beta_2 x_2^2 - \gamma_{21}x_2x_1 - \gamma_{23}x_2x_3 - \gamma_{24}x_2x_4 - \gamma_{25}x_2x_5 - \gamma_{26}x_2x_6 - \gamma_{27}x_2x_7 - \gamma_{28}x_2x_8 \\ \vdots \\ \frac{dx_8}{dt} = \alpha_8 x_8 - \beta_8 x_8^2 - \gamma_{81}x_8x_1 - \gamma_{82}x_8x_2 - \gamma_{83}x_8x_3 - \gamma_{84}x_8x_4 - \gamma_{85}x_8x_5 - \gamma_{86}x_8x_6 - \gamma_{87}x_8x_7 \end{cases} \quad (4)$$

Щодо системи (4) потрібно знайти значення її параметрів. Це дозволяє за відомими часовими рядами функціонування системи обчислити будь-яку характеристику галузі у довільний момент часу, тобто визначити коефіцієнти стимулювання та гальмування розвитку динаміки інноваційних процесів системи.

З теорії динамічних систем система диференціальних рівнянь (4) має дві стаціонарні точки, одна з яких із нестійким вузлом із координатами, рівними нулю. Координати іншої стійкої точки можна знайти з системи лінійних алгебраїчних рівнянь:

$$\beta_{ii}x_i + \sum_{j\neq i, j\neq 1}^{n} \gamma_{ij}x_i x_j = a_i, \ i = \overline{1,n}, \quad (5)$$

Система (5) отримана з системи рівнянь (4) при $\frac{dx_i}{dt} = 0.$ Ця точка визначається точкою перетину n з гіперплощин у фазовому просторі.

Задача знаходження параметрів моделі (4) буде розв'язана, якщо за динамікою реальних даних – часових статистичних рядів економічних показників вдасться знайти коефіцієнти системи (5).

Для параметризації моделі (4) можна побудувати нелінійну багатофакторну математична модель:

$$\Delta x_i = a_i x_i - \beta_{ii}x_i^2 - \sum_{j\neq i, j\neq 1}^{n} \gamma_{ij}x_i x_j, \quad \Delta x_i = x_i(t+1) - x_i(t), i = \overline{1,n}, \quad (6)$$

Для цього за конкретною статистичною вибіркою $\{(x_i(t), y_i(t), t), i = \overline{1,k}\}$ обсягом *k* потрібно знайти такі значення оцінок невідомих параметрів $a_i, \beta_{ii}, \gamma_{ij}$ для яких побудована математична модель найкраще б описувала динамічні зміни. Для цього використовуємо функціонал методу найменших квадратів:

$$F(a_i, \beta_{ii}\gamma_{ij}) = \sum_{i=1}^{t} (\Delta x_i - \Delta \widehat{x_i})^2, i = \overline{1,n}, \quad (7)$$

де $\Delta\widehat{x_i}$ – значення нелінійного рівняння регресії (7) з коефіцієнтами $a_i, \beta_{ii}, \gamma_{ij}$, при x_i та y_i. Значення цих коефіцієнтів при яких досягається мінімум функціонала (5) приймаються в якості оцінок для $a_i, \beta_{ii}, \gamma_{ij}$. Модель (6) буде точніше описувати динамічні зміни у випадку обчислення приростів Δx_i при досить малих проміжках часу Δt_i.

Для розв'язку задачі безумовної (або умовної) мінімізації використовуємо програму MS Excel із використанням команди Solver (*Поиск решения*).

Так як найбільша питома вага інвестицій припадає на три наступні галузі: Будівництво; Сільське господарство; Переробна промисловість, то з метою спрощення візуалізації результатів використання синергетичної моделі використовуються вихідні дані лише за даними галузями.

Змодельовані дані динаміки інвестиційних процесів в Сумській області представлені на рис. 2.

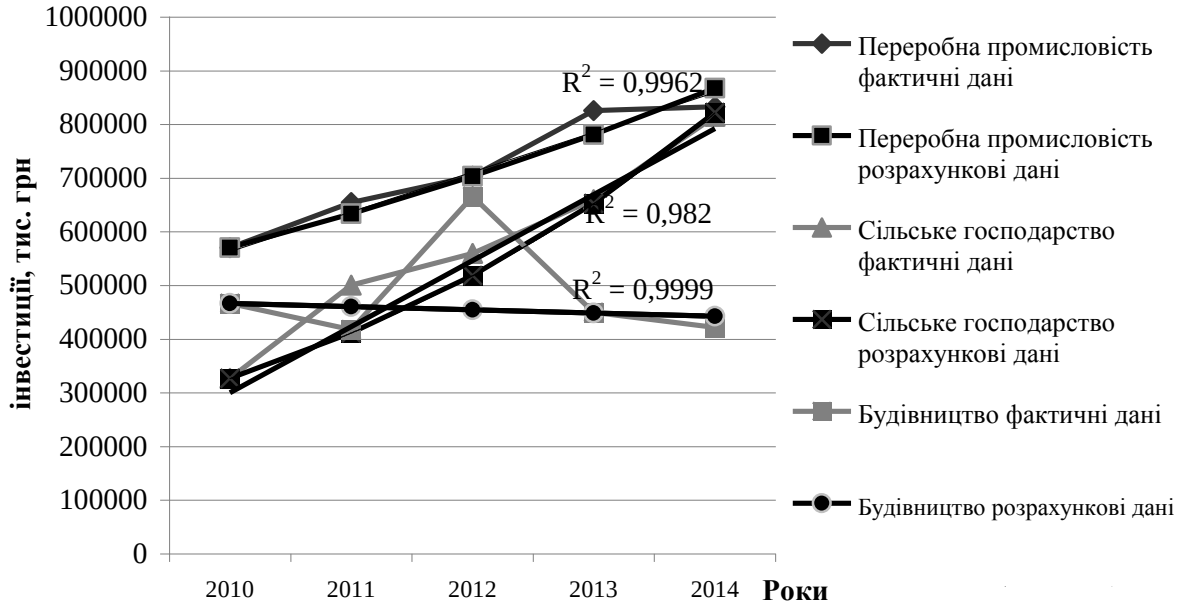

Рис. 2. Фактичні та розрахункові за допомогою моделі Лотки-Вольтерри значення залучених інвестицій

Як видно з рис. 2, наведені розрахунки за допомогою моделі Лотки-Вольтерра відповідають значенням основних економічних показників, які відображають характеристику змін інвестиційних процесів в економічній системі, що дозволяє зробити висновок про обґрунтованість і достовірність запропонованого у роботі підходу до оцінки факторів стимулювання та гальмування інвестиційних процесів на підставі статистичної інформації. Завдяки цьому одночасне використання запропонованих рівнянь та інших методів можуть дозволити виявляти основні закономірності та тренди конкурентної взаємодії, моделювати взаємодії суб'єктів через вхідні параметри, оцінювати стійкість та конкурентну силу контрагента.

Література

1. Ризики та загрози економічній безпеці України у 2015-2016 роках та механізм їх мінімізації [Електронний ресурс] / О.С. Власюк, Я.Б. Базилюк, С.В. Давиденко // Стратегічні пріоритети. Серія «Економіка». – 2014. – *No56.* – Режим доступу : ea.dgtu.donetsk.ua:8080/.../СИСТЕМНИЙ%20ПІДХІД%20В%20...

2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

3. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти (версія для обговорення) / наук. керівник проекту акад. НАН України М.З. Згуровський // Міжнародна рада з науки (ICSU); Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»; Інститут прикладного системного аналізу НАН України і МОН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. – Київ : НТУУ «КПІ», 2015. –36 с.

4. Акофф Р. Л. Системы, организации и междисциплинарные исследования / Р.Л.Акофф // Системные исследования. Ежегодник. – 1969. – С.143-164.

5. Харченко В.А. Системний підхід в управлінні діяльністю підприємств [Електронний ресурс] / В.А. Харченко. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/ruzuku_zagrozu1-bab4e.pdf

6. Бормотова М.В. Теоретические проблемы толкования сущности социально-экономической системы как категории / М.В. Бормотова, С.К. Золотарев // Економіка розвитку. – 2004. – №3. – С.35-38.

7. Павловський М. Стійкість економічної системи – необхідна умова зростання добробуту [Електронний ресурс] / М. Павловський // Журнал Універсум, 2001. – Режим доступу : http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2001/1.html

8. Тарасова О.О. Розробка системи показників для оцінки фінансово-економічної стійкості підприємства [Електронний ресурс] / О.О. Тарасова, Ю.С. Цямрюк – Режим доступу: http://www.nbuv. gov.ua/e-journals/PSPE/2009_2/Cymruk_ 209.htm

9. Ареф'єва О.В. Економічна стійкість підприємства: сутність, складові та заходи з її забезпечення / О.В. Ареф'єва, Д.М. Городянська // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 8(86). – С. 83–90.

10. Слободян, Н.Г. Аналіз і прогнозування фінансової стійкості підприємства в сучасних умовах: методологія і практика / Н.Г. Слободян // Економічний аналіз. – 2014. – Том 18. – № 2. – С. 239-245.

11. Еремейчук Р.А. Обоснование стратегии устойчивого развития предприятия / Р.А. Еремейчук // Економіка розвитку. – 2002. – № 2(22). – С. 56–60.

12. Занг В. Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории / В. Б. Занг. – М.: Мир, 1999. – 335 с.

13. Caroll G.R. Dynamics of Organizational Expansion in National Systems of Education / G.R. Caroll // American Sociological Review. –1981.– Vol. 46. – PP.161-178.

14. Вольтерра, В. Математическая теория борьбы за существование (Theorie mathematique dela lutter pour la vie, 1931) / Пер. с франц. под. ред. Ю.М. Свирежева – М.: Наука, 1976. – 286 с.

15. Алілуйко А.М. Дослідження конкурентної взаємодії на ринку послуг мобільного зв'язку / А.М. Алілуйко // Інноваційна економіка. – 2013. – № 2. – С. 221-226

16. Головне управління статистики у Сумській області.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sumy.ukrstat.gov.ua/index.php

2.7. Features of the present socio-economic system of Ukraine

2.7. Особливості сьогодення соціально-економічних систем України

Питаннями вивчення соціально-економічних систем в Україні в період сьогодення продовжують займатися цілий ряд науковців-економістів Аніщенко В.О., Башнянин Г. І., Буравльов Є. П., Буравльов Є.П., Буравльов Є. П., Пньовська О. М., Грамоткін І., Дейлі Герман, Дратвер Б. Л., Жилєнкова М. М., Кіндрацька Г. І., Ковальчук В., Махотаева М., Мочерний С. В., Туленков М., Харазішвілі Ю., Чигринська О.С., Шкляр Т. та інші.

Функціонування соціально-економічної системи в Україні це багатовіковий досвід формування нації її креативності. Розвиток нації та держави пов'язаний із формуванням національних особливостей та традицій. Якщо нація не усвідомлює потребу у створенні умов для її становлення, тоді вона ніколи не перетвориться на повноцінну націю, яка, свою чергу, не зможе розбудувати ефективну, потужну, модерну державу. Проблема творення національності для України є надзвичайно гострою. Саме нездатність української енаціональності сформувати повноцінну національну буржуазію протягом останніх 400 років і призвела до того, що українська нація, яка має власну територію, мову, культуру, традиції, не спромоглася утворити власну національну державу й останні три століття була колонією різних імперій. Найбільших втрат наша країна зазнала у часи колоніального пригнічення з боку Московії, а потім Російської імперії.

Після 1991 року, коли Україна відновила свою національну та державну незалежність, минуло вже 25 років, але головне завдання на шляху побудови держави європейського типу й досі не виконано – не сформовано потужну національну соціально-економічну систему з врахування її націоанльних основ та можливостей.

В період сьогодення соціально-економічна система в Україні сформувалася у вигляді кланового державно-монополістичного капіталізму. Така неефективна, паразитична модель розвитку держави існує тільки в найбільш відсталих азійських та африканських країнах із транзитивною економікою. Для того щоб трансформувати соціально-економічну систему України, необхідно передусім перейти до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки, кардинально змінити податкову систему і здійснити реформу системи місцевого самоврядування. Такі кроки уможливлять перехід до моделі народного капіталізму, основою якого повинна бути дрібна та середня національна буржуазія, що функціонує у формі сімейного бізнесу і сприяє формуванню національних родів.

Національна буржуазія має розвиватися, насамперед, у малих та середніх

містах, містечках та селищах України, де потрібно створити комфортні умови для проживання української титульної нації. Сьогодні ж ми бачимо іншу картину – активне соціально-економічне і культурне життя вирує у мегаполісах, таких як Київ, Одеса, Харків, Дніпропетровськ, Львів. А невеликі населені пункти занепадають і поступово вимирають. Відтак втрачаються українські традиції та культура, посилюється паразитичний характер розвитку капіталу. Україна дедалі більше перетворюється на карнавальну державу, характерними ознаками якої є задоволення гедоністичних потреб суспільства, його деградація та ентропія. Не відбувається продуктивного нагромадження та позитивного використання національного капіталу. Держава та суспільство не ставляться шанобливо до тих своїх громадян, які показують приклади ефективного господарювання і економної поведінки, які не розкошують, а витрачають зароблені гроші на розширення своєї справи та творення повсюдного багатства. На жаль, сьогодні відсутня державна соціально-економічна політика, яка б стимулювала і заохочувала клас національних підприємців до реалізації соціальних проектів, що мають за мету збільшення ареалу заможності та подолання злиднів серед широких верств українського населення. Наслідком розвитку кланово-корпоративного державного капіталізму в Україні стало те, що сьогодні, по суті, відбувається прихований геноцид щодо української нації, адже щорічно населення нашої країни зменшується на 300–400 тис. людей. Мільйони українців виїхали за кордон і важко працюють там, оскільки не мають змоги реалізувати свій підприємницький потенціал у власній державі.

Для того, щоб перейти від гедоністичної до накопичувальної моделі розвитку країни і формування національної дрібної та середньої буржуазії, уряд України повинен здійснити такі кроки.

По-перше, необхідно запровадити модель прямого оподаткування і введення єдиного соціально-пенсійного податку на рівні 12–14% сукупного трудового доходу людини. Ставка прибуткового податку з громадян має становити 10%. Окрім того, потрібно скасувати податок на додану вартість [2, с.10]. З ліквідацією податку на додану вартість збільшиться конкурентоздатність продукції, зруйнуються корупційні схеми, на яких сьогодні побудовано розвиток кланово-корпоративних фінансових груп, суттєво покращаться умови розвитку національності, зросте рівень життя громадян. Ліквідації підлягає також податок на прибуток із підприємств, який є абсолютно неефективним. Сьогодні суб’єкти господарювання досконало вивчили та втілили у практику механізми, що дозволяють мінімізувати прибуток і таким чином уникати сплати цього податку.

Узагалі, неправомірним є поділ на прямі та непрямі, завуальовані податки (у вигляді відрахувань у різні фонди, мит, акцизних зборів, плати за ліцензії, дозволи і т. ін.). Податкова система повинна бути єдиною, неподільною і простою в оперуванні. Саме така модель оподаткування в Україні розроблена

Інститутом трансформації суспільства ще понад 10 років тому, але вона й досі не впроваджена в життя.

Необхідно змінити функцію державної податкової адміністрації, яка, будучи карним, репресивним органом, пригнічує розвиток підприємництва в Україні. Податкова адміністрація має стати консультативно-стимулюючою структурою, яка б допомагала підприємцям нарощувати власний бізнес.

По-друге, слід негайно ввести повну державну монополію на виробництво і реалізацію горілчаних та тютюнових виробів, а також на розважальну бізнес-діяльність (нічні клуби, казино, кабаре тощо). Кількість таких закладів потрібно істотно зменшити, вони мають бути зосереджені в певних контрольованих ареалах, бажано за містом. Доходи від цього виду бізнесу повинні належати державі та витрачатися на розвиток культури, спорту, підтримку непрацездатних осіб, програми проти поширення СНІДу і споживання наркотиків.

По-третє, важливо перетворити хімічні, нафтохімічні, нафтові, металургійні заводи та гірничо-збагачувальні комбінати у відкриті публічні акціонерні товариства. Ці підприємства є народним багатством, і доходами від їх діяльності повинні користуватися всі громадяни України.

По-четверте, потрібно запровадити механізми стабілізації фінансової системи та національної грошової одиниці. Ідеться передусім про введення моделі валютного комітету, що передбачає прив’язку гривні до чотирьох основних валют: євро, англійського фунту, американського долара, японської єни. Фактично це означає перехід до системи SDR.

По-п’яте, потрібно найшвидше провести в Україні адміністративно-територіальну реформу, яка передбачатиме:

- запровадження двоступеневої системи місцевого самоврядування;
- визнання територіальної громади основною одиницею місцевого самоврядування;
- скасування делегованих повноважень, які передаються центральною владою органам місцевого самоврядування;
- ліквідацію районів як рівня місцевого самоврядування, а відтак і райрад та районних державних адміністрацій;
- створення замість областей паланок (департаментів);
- скасування системи держказначейств та силових структур на рівні місцевих громад [2, с. 10].

По-шосте, вкрай необхідно посилити демократичні механізми суспільного розвитку. Зокрема потрібно змінити систему відносин власності в інформаційній сфері.

По-сьоме, необхідно запровадити механізми підтримки молоді, яка є головним джерелом формування дрібної національної буржуазії. Молодим людям потрібно надати можливість безперешкодно розпочинати власну справу.

Для цього слід створювати бізнес-інкубатори та венчурні інвестиційні фонди, які б забезпечували коштами молодіжний початковий бізнес.

Отже, Україна зможе розвиватися як європейська держава тільки за умови формування сучасної національної буржуазії, здатної опанувати найкращі досягнення науково-технологічної та інформаційної революції [3, с. 374-375].

Твердження про те, що сьогодні соціально-економічна система України знаходиться в кризі, не відповідає дійсності. Не потрібно передчасно лякати світову спільноту. Допущені неточності не лише завдають шкоди іміджу держави, а й негативно впливають на інвестиційний клімат. Адже по багатьох макроекономічних показниках відмічається зростання, тому стверджувати, що ми перебуваємо в кризі, просто недоречно, Між тим, мають місце тенденції, які змушують нас негайно поміняти підходи у внутрішній і зовнішній політиці, без зміни підходів та принципів якої країна може опинитись в кризі.

Так, темпи зростання ВВП бажають бути кращими. Зменшення ВВП призводить до збільшення рівня безробіття, а це, в свою чергу, не лише не відповідає задекларованим намірам нової влади, а ще глибше погіршує соціально-економічну ситуацію. За цей період відбувається скорочення експорту, також знижуються темпи приросту капіталовкладень в основні фонди, капіталовкладення в будівництві скорочуються. Відбувається погіршення якості, структури та обсягів прямих іноземних інвестицій, проте посилилось інфляційне навантаження на економіку [1, с.112].

Враховуючи реалії, наявні та потенційні загрози нашій країні, вважаю, що пріоритетом державної політики номер один має стати забезпечення національної безпеки держави і, в першу чергу, її основної ланки – економічної безпеки. Якщо ми не виконаємо це завдання, витрати часу і ресурсів на усі інші будуть марними.

Чому саме безпека? Тому, що безпека – це гарантований захист життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, це забезпечення стабільності, живучості, адаптованості, гармонії та сталого розвитку нашої держави. Зворотною стороною цих процесів є системна деградація.

Пропонуємо при розробці та реалізації сучасної економічної політики привести соціально-економічну систему держави до критеріїв економічної конвергенції та порогових значень економічної безпеки.

Кабінету Міністрів України слід розробити та внести на обговорення та затвердження Верховної Ради розроблені на сучасній науково-методичній базі доктрину, концепцію, стратегію соціально-економічного розвитку та національного відродження України, а також пакет міждержавних, транснаціональних, регіональних і міжрегіональних програм та механізми реалізації економічної політики в планах, прогнозах, програмах і бюджетах з

прив'язкою до етапів короткострокового, середньострокового та довгострокового стратегічного планування.

Потрібно усунути диспропорцію невідповідності між вартісною оцінкою природоресурсного потенціалу, потенціальними можливостями людського капіталу та фінансовою могутністю держави, рівнем благополуччя громадян.

Необхідно створити інтернаціоналізоване відтворювальне ядро національної економіки, що дасть можливість Україні брати участь не лише у формуванні світового доходу, а, найголовніше, в його розподілі.

Слід привести у відповідність рівень монетизації економіки, який повинен становити не менше 50% ВВП. При такому рівні показника не можна розраховувати, що обіг грошей в економічній системі відбуватиметься нормально. Що вчасно сплачуватимуть податки, зникнуть бартер, доларизація, не буде затримок із виплатами зарплат і пенсій, успішно буде проведено детінізацію. Має бути ліквідовано систему, за якої обіг грошей у валютно-фінансовому секторі відбувається автономно від обігу грошей в реальному секторі, що не лише зменшує внутрішній інвестиційний капітал, а й в цілому чинить негативний вплив на сталий економічний розвиток, позбавляючи державу конкурентоспроможності.

Невиправданим є те, що у структурі грошової маси майже 40% займає готівка, тоді як в індустріально розвинених країнах її частка не перевищує 6%. Тому існуючу структуру грошової маси необхідно привести до оптимальних параметрів.

Слід відновити порушений баланс між ціновою та грошовою масами в товарообігу. Пороговим значенням вважається співвідношення між ціновою масою товарів та їхнім грошовим забезпеченням як 1:1,3. Це зменшило б неплатоспроможність підприємств, зупинило згортання виробництва, запобігло компенсації збитків від скорочення виробництва шляхом зростання цін на власну продукцію, що провокує ще більші темпи інфляції та обмеження попиту.

Потрібно, зрештою, зупинити руйнацію соціальних цінностей та ідеалів, процеси культурно-моральної деградації суспільства. Світовою спільнотою вважається: якщо витрати на науку не перевищують 2% ВВП, суспільство деградує; якщо витрати на освіту не перевищують 5% ВВП, суспільство приречене на знищення. В Україні ці значення у декілька разів менші порогових, не кажучи про їхній мізерний обсяг. Кризова ситуація склалася із фінансовим забезпеченням оборони України.

Література

1. Аніщенко В.О. Адаптивне управління розвитком регіональних соціо-еколого-економічних систем // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 7. – С. 112- 120

2. Грамоткін І. Національна система управління проектами соціально-економічного розвитку // Голос України. – 2007. – 12 вересня. – С. 10.

3. Економічна теорія. Політекономія: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2007. – 719 с.

2.8. Tendencies of import into Ukraine from the European Union

Theory and world practice indicate on contradictory views on the consequences of import consumption for the national economy. On the one hand, it helps to meet the needs of countries in goods that are not produced in the country or are produced in insufficient quantities, thereby ensuring active saturation of the domestic market and the economy of social labour, employment growth in trade and related areas, raising the standards of industrial and personal consumption through the acquisition of goods and technology, the growth of state revenues. At the same time, at a certain stage of economic development with low competitiveness of domestic production, import leads to irrational increase in the share of foreign products in domestic consumption, accompanied by a decrease in employment in the sphere of material production, the deteriorating financial condition of local businesses as well as their bankruptcy.

The above mentioned duality of import problems became the basis of numerous discussions of recent years between advocates of further liberalization of national trade policy regime and the increasing openness of the domestic market and advocates of protectionist and import restrictions for encouraging domestic production.

The current interaction model of Ukraine with the world market is characterized by excessive openness of the national economy, import consumption growth of products with high added value, dominating of mainly raw materials export and the dependence of the national economy on world commodity markets [5, p.65]. Under such conditions, the growth of imports can carry a violation of national security and the formation of ultrahigh dependence of domestic production and consumption on imported goods, which determines the relevance of the study. These problems are in great importance according to the Association Agreement between the EU and Ukraine – a comprehensive agreement that covers political and economic relations between the countries. The trade part of this Agreement is reflected in the creation of a deep and comprehensive free trade area (DCFTA). It almost completely liberalize trade between Ukraine and the EU, and with a rather high level of asymmetry as the EU spreads tariff liberalization without delay for most goods, while it is given a period of 3-7 years for Ukraine. This will allow Ukrainian exporters to prepare their goods and production to a highly competitive European market [1].

An important contribution to understanding the impact of import issues on the national economy are achievements of representatives of Ukrainian and foreign economic schools, in particular V.Heyts, A. Mazaraki, T. Melnyk, I. Kryuchkova, M.Skripnichenko, V.Tochilin, L.Shynkaruk, who examines the relationship of foreign trade and economic growth. The consequences of DCFTA on Ukrainian market are represented in works of I.Burakovskiy, V. Movchan. Therefore, the aim of the paper is to assess the tendencies of import to Ukraine from EU.

It’s known that the basis of international trade are inter-countries differences in

availability of economic resources and the level of efficiency in different types of production, determined by technology and achieved scale production. That's why international trade is a tool that allows manufacturers to overcome the small domestic market and expand revenue through exports, and consumers – to meet the needs of the required products through import consumption [3, p.34].

The summary of a wide range of international scientific research achievements of trade exchange benefits shows that they have passed a difficult way of transformation and are reflected in the concept of comparative advantage. In a narrow sense, it is the idea that the greatest cumulative production results (GDP) can be achieved when "each product will be produced by the country with the lowest producing costs". Therefore, production specialization and lack of barriers to international trade promote rational allocation of productive forces in the world economy and the efficient use of resources. Now the concept of comparative advantage is the official scientific doctrine. However, this concept should not be regarded as a dogma, because it ignores the impact of scientific and technological progress, which often turns current advantages into tomorrow's obstacles for development [7, p.24].

In terms of the concept of comparative advantage, Ukraine should strengthen existing raw specialization, abandoning the resources to diversify the production and substitute the raw materials export model into innovation model. But in fact, Ukraine needs a large-scale scientific and technological innovation and modernization for new, high-tech advantages of the international division of labour [4, 9].

The rapid depreciation of the national currency (32,8% in 2014 and 45,8% in 2015) and a reduction in consumer and investment demand, led to a decline in imports from the EU (21,3% in 2014 and 27,2% in 2015). A similar dynamic illustrate and imports of services from EU with the index falling to 25,2% in 2014 and 12,7% in 2015. However, the share of imports from EU in total imports since 2012 is increasing, reaching the results of 40,9% in 2015 (Table 1).

Table 1. Indicators of imports of goods and services from EU in 2007-2015

Indicator	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Import of goods, mln. USD	60541,4	60739,9	82608,2	84658,1	75834,6	54428,7	37516,4
Import of goods from EU, mln. USD	22218,7	19101,2	25805,8	26237,2	26766,9	21069,1	15330,2
In % to preceding year	137,2	124,1	134,7	101,7	102,8	78,7	72,8
Share in total import of goods, %	36,7	31,4	31,2	31,0	35,3	38,7	40,9
Import of services, mln. USD	4983,7	5447,7	6233,9	6732,8	7521,4	6374,1	5522,3
Import of services from EU, mln. USD	2596,5	3023,5	3403,7	3709,8	4212,0	3148,8	2750,1
In % to preceding year	144,7	99,4	112,4	109,0	115,7	74,8	87,3
Share in total import of services, %	52,1	55,5	54,6	55,1	56,0	49,4	49,8

Source: conducted by the author on the basis of [8].

In the geographical structure of imports from the EU, the largest share in 2015 occupied Germany (25,93%), Poland (15,16%), Hungary (10,49%), Italy (6,37%), France (5,82%). The structure of imports from the EU is dominated by mineral products, including energy products and petroleum, the share of which in 2015 was nearly 22,7%, significantly higher than in 2012-2014, due to the desire to reduce energy dependence from Russia (Table 2). Consistently high is the share of chemical products import, which in 2012-2015 varied from 17,23% to 18,24%. The share of mechanical equipment in 2015 was 17,37%. However, in 2014-2015 the share of imports of ground, air and water transport rapidly decreased, which on the basis of 2015 amounted to 5,66% (for comparison, in 2012 – 12,82%).

Table 2. Commodity structure of imports from EU in 2012-2015, %

Product group	2012	2013	2014	2015
Live animals and livestock products	2,58	2,47	2,16	1,78
Plant products	3,47	3,29	3,58	2,64
Animal or plant fats and oils	0,48	0,39	0,35	0,31
Finished food industry products	4,81	5,24	5,68	5,07
Mineral products:	7,79	11,44	18,32	22,70
- energy products, petroleum and petroleum distillation products	7,48	11,16	18,00	22,21
Products of chemical and allied industries	18,20	18,24	18,18	17,23
Polymeric materials, plastics and rubber	8,07	7,86	8,09	8,37
Raw leather and fur	0,30	0,37	0,52	0,60
Wood and articles of wood	0,98	1,12	1,01	0,67
Wood pulp or other fibrous cellulosic materials	4,39	4,52	3,84	3,73
Textiles and articles of textiles	2,54	2,58	3,00	3,46
Footwear, hats, umbrellas	0,20	0,24	0,30	0,26
Products from stone, gyps, cement, asbestos, glass	1,71	1,84	1,43	1,25
Precious stones and metals	0,64	0,90	0,71	0,27
Base metals	6,04	5,83	5,44	5,08
Machines, equipment and mechanisms	21,22	19,55	17,47	17,37
Ground, air and water transport	12,82	10,67	5,94	5,66
Others	3,77	3,45	3,97	3,55

Source: conducted by the author on the basis of [8].

The structure of import consumption in 2005-2014 shows that the share of intermediate consumption ranged from an average of 61,3% to 68,1%, indicating a significant level of import dependence of Ukrainian industries, particularly in energy goods (Table 3). The share of goods for final consumption, which holds the lion's share of consumption of households, over the researched period increased from 16,5% to 24,9%, which is an indicator of import vector in consumption division. Instead, the share of import in gross capital formation, which is the basis for innovative development and modernization determinant of Ukraine's economic progress, decreased by 9,9 percentage points (from 17,7% to 7,8%). Low share of imports of

goods in gross formation and the dominance in the structure of imports, according to the level of technological capacity, products grouped as “below average” on the background of inability of national science and technology innovation to produce new commodities demonstrates the conservatism of industrial policy and involvement in the production morally and technically obsolete equipment, that does not meet the needs of scientific and technical progress and, as a result, indicates the innovative setback in imports of goods in Ukraine.

Table 3. Structure of import consumption in Ukraine in 2005-2014, %

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Intermediate consumption	62,3	63,1	61,3	62,6	61,9	68,1	67,3	66,2	65,0	67,3
Final consumption	20,0	19,2	17,3	18,2	21,0	20,9	18,8	20,5	24,6	24,9
Gross capital formation	17,7	17,7	21,4	19,2	17,1	11,0	13,9	13,3	10,4	7,8

Source: calculated by the author on the basis of [8].

In the post-crisis years of dependence on import of Ukrainian economy significantly changed. If the pre-crisis years consumer goods in the import structure were dominated, however, now their importance for the Ukrainian economy significantly decreased, while the production depending on import goods substantially increased. In 2014 import dependence of production in Ukraine was 28,8%, what is on 4,9 percentage points above the level of 2003 (figure 1). As a result, we can witness a situation, when nearly a third part of the goods and services for intermediate consumption ware supplied to the market from other countries. During the analyzed period import content of Ukrainian exports soared from 57,3% in 2003 to 77,0% in 2012, down to 65,2% in 2014.

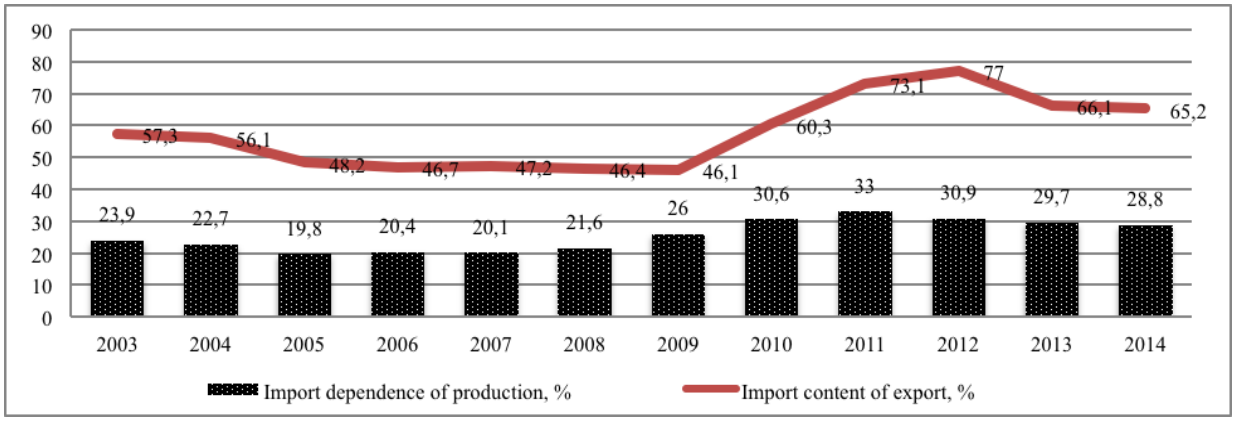

Figure 1. Import dependence and import content of export in Ukraine
Source: calculated by the author on the basis of [8].

If on the early stages of market transformation of economy the growth of import could be explained by lack of quality domestic products, the extent of import in recent years has changed the views on the situation in industry, the assessment of its mission

in the country's economic development and became the basis for consideration the import expansion as a very dangerous trend of national development. Thus, the study of import tendencies form the EU allowed to formulate the following key issues:

1) the excess of imports over domestic production, which is second in terms of competitiveness with imported counterparts in price and quality, and thus is the displacing Ukrainian producers on the domestic market;

2) the growing import dependence of Ukraine industries on imported components, materials and raw materials. In 2014 28,8% of the goods for intermediate consumption were supplied to the market from other countries, which taking into the account a low vertical specialization and fragmentation of production indicates underdevelopment and exclusion of Ukrainian industry into international integrated structures.

3) reducing the share of imports in gross capital formation to 7,8% in 2014, what indicates about the reduction in the supply of modern and progressive equipment from abroad and upgrading technological capacity mainly through domestic equipment which is not advanced;

4) significant dependence of import prices on the exchange rate to the US dollar and Euro. The depreciation of the national currency leads to economic losses of importers, leading to a rise of import price, which takes place in the present circumstances. Under such conditions generally the demand of domestic goods is expanding (due to the increasing the price competitiveness), but it is limited due to the high share of import in intermediate consumption.

References

1. Burakovskiy, I., Movchan V. (2016) Bila knuga. Yak realizovuvaty potencial Ukrainy v umovah globalizatziyi [White Book. How to realize the Ukraine potential in terms of globalization], available at: http://www.ier.com.ua/files/publications/Books/2016/White_book_export_UKR_2016.pdf.

2. Heiets', V.M. (2011) "Postcrisis perspectives and problems of the development of Ukraine and Russia", Finansy Ukrainy, vol. 3, pp.3-18.

3. Krjuchkova, I.V. (2007) Konkurentospromozhnist' ekonomiky Ukrainy: stan i perspektyvy pidvyschennia [Competetiveness of Ukraine economy: condition and perspectives], Osnova, Kyiv, Ukraine.

4. Mazaraki, A. A.and Mel'nyk T.M. (2012), "Import and perspectives of import substitution in Ukraine", Visnyk Kyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu, vol. 6, pp.5-16.

5. Tochilin, V.O. Ostashko, T.O. Pustovojt, O.V. (2009) Rynky real'noho sektoru ekonomiky Ukrainy: strukturno-instytutsional'nyj analiz [Real sector markets of Ukraine economy: structural-institutional analysis], NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

6. Shinkaruk, L.V. (2012) Svitohospodars'ka dysproportsijnist': osoblyvosti, tendentsii, vplyv na ekonomiku Ukrainy [Global economic disparity: characteristics, trends and impact on the economy of Ukraine], NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv, Kyiv, Ukraine.

7. Skrypnychenko, M.I. (2012) Faktory makroekonomichnoi nestabil'nosti v systemi modelej ekonomichnoho rozvytku [Factors of macroeconomic instability in the system of economic development models], NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv, Kyiv, Ukraine.

8. The official site of State Statistics Service of Ukraine, available at: http://www.ukrstat.gov.ua.

2.9. Import substitution in Ukraine: main features and arguments for implementation

The globalization processes change the main features of domestic market of the countries. It challenge countries with higher levels of economic development protect their markets and increase pressure on competitors in foreign markets. Strengthening the position of national producers need to search for mechanisms securing their traditional product niche, production and boost into foreign markets new products and services, strengthening the role of national producers in the formation of commodity supply in the domestic market [7, p.94]. The development of import-substitute industries, especially of high-tech products, using tools of import substitution is an important area of such objectives supported. In addition, such a policy will help to anticipate the balance of payment problems [12, p.320].

In the course of international experience, import substitution policies often identified with the structural reforms in Latin America 1950-80 years, as reflected in the works of famous scientists – C. Furtado [3], R. Prebish [4], H. Sinher, and Southeast Asia, which highlights the works of G. Burton [1], J. Dargin [2], L. Klein [10], D. Western. Investigation of certain aspects of import substitution in Ukraine are covered by I. Storonyanska [5], S.Davydenko [7], J. Zhalilo [8], V.Hatsko [9], T.Panfilova [11], T. Tischuk [13], O.Chorna [15], V. Shevchuk [16]. Analysis of absolute and relative performance of foreign trade of the country in recent years, indicates a very high level both import and export dependence of Ukraine's economy. According to the methodology of the National Institute of International Security Problems, dependence on export / import ratio is estimated based on a ratio to GDP indicator; considered a critical indicator of excess over 50% of GDP). The analyzed period of 2005-2015 years is characterized by volatility indicators of export and import share in GDP of Ukraine (Graph 1). The share of exports in GDP hesitates at the level of 40-50%, and in 2005, 2010-2012 exceeded its critical value. Investigation of imports to GDP ratio indicates a higher level of criticality and volatility of the index (40-60% over the period). Overall import coverage ratio for the period of 2005-2015 years shows that export revenues will not cover import costs (Graph 1) [14].

In such case, the analysis of industry and import dependency of Ukraine over the research period is significant (Graph 2). The overall level of import dependence of the industry during the period 2005-2015 ranges from 35-40% and tends to increase. Especially critical looks 2015 year, when on the background of a sharp drop in industrial production was observed increase in import dependence 15 per year (although the rate of real imports fell by 31%). This is due to the loss of the industrial potential of the East Ukraine region and Crimea against the background of sharp exchange rate fluctuations and rising energy costs [14]. Recently, the Government of Ukraine actively directs its actions on the activation processes of import substitution.

Evidence of this is the adoption in September 2011 the State Program of development of domestic production that emphasizes the benefits of import substitution. The result of the program should be the introduction of economic incentives for the creation and development of production facilities that are directed to produce the domestic analogues of imported products and will provide favorable conditions for domestic enterprises in the production of goods that substitute imports [12].

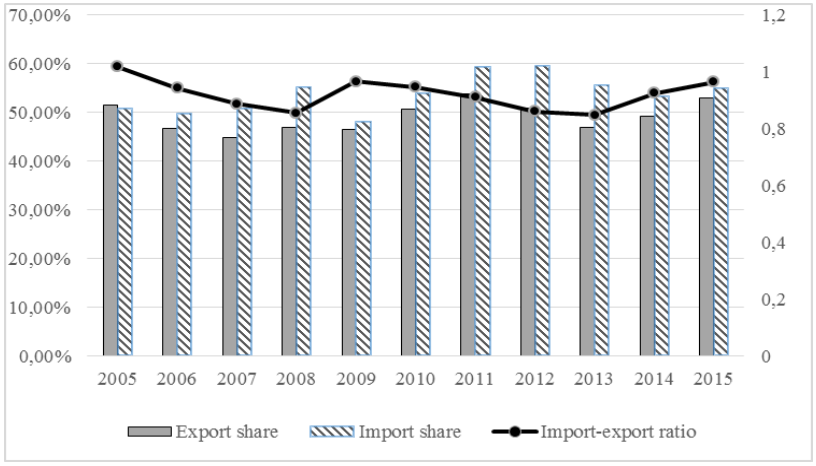

Graph 1. Dynamics of the share of exports and imports in GDP (%) and the import-export ratio Ukraine in 2005-2015.
Source: [14].

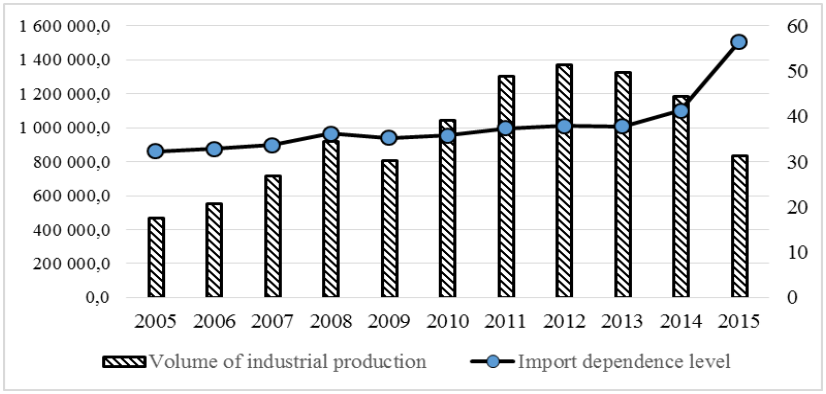

Graph 2. The volume of industrial production in Ukraine and import dependence level by 2005-2015.
Source: [14].

Main foreign trade partners of Ukraine effectively use policy the import substitution in its economic policy. Russian Federation for a long time partly implemented consistent policy of import substitution. Create the most favored of import substitution in the information technology services and communications services, is considered one of the main conditions for the domestic market of Russia development and information security achieving. The strategic goal in the field of animal husbandry and Aviation Industry is declared – the import dependence reduction [7, p.94][19].

[19] Even in 1959 Raul Prebish emphasized the role of high elasticity of imports relative to income for developing countries and noted that "... import substitution ... is the only means of correcting the effects of peripheral growth ..." [4].

Latin American countries have passed the stage of searching for optimal ways of implementing the strategy of import substitution, using protectionist policies and direct industries support. However, as a consequence – inefficient uncompetitive production structure, unbalanced and stagnant economies. The reason for this are underdeveloped agriculture and forced industrialization against a limited capacity for domestic market and insufficient of national capital. In the 80's most of the region moved to the liberal economic policy with an actual rejection of targeted industrial policy, which contributed to strengthening the role of raw materials appendage of developed countries [9]. Industrial development of Southeast Asia (NIC) also began with the import substitution model of development. In 50-60-ies almost all countries of the second "wave" of economic growth, except Singapore, implemented a policy of import substitution. Its first activities related to consumer goods, although the dependence on import of production means complicated growth. Understanding the discrepancy of economic potentials of national companies that operate in global markets, governments NIK guarded to increase transparency. The development of foreign trade took place in accordance with the priorities of industrial policy [8]. Typically, the initial stages of development to promote national production used to import barriers. In South Korea and Taiwan high level of foreign protection remained until the early 80's. Based on the policy of protectionism created strong companies with an effective economic strategy – "national champions", with high competitiveness in the world markets, and a gradual transition to export orientation and reduction import restrictions were made. In the 60's were liberalized imports of raw materials, investment goods, in the 70's – accessories, in the 80's - consumer goods [9].

Recently, we can observe a striking experience of successful implementation of the policy of import substitution, combined with the growth of export potential on the example of Asian countries like China, Korea, India. The negative consequence of this policy for our country was the displacement of Ukrainian manufacturers in the field of metallurgy, engineering, chemical industry from Asian markets. At the same time we could observe the active expansion of Indian, Chinese, Korean and other producers on the domestic market of Ukraine. Such countries successfully uses its competitive advantages: flexible circuit sales, low cost and wide range of products, high level government support and stimulate its own production [7, p.94].

Evaluating the advantages and disadvantages of trade protectionism in Ukraine Viktor Shevchuk emphasizes that support of a reasonable trade protectionism should not be considered as a factor of the internal market stimulating [16, p.92].

Often the reduction of tariff barriers identified as an anti-inflation mechanism. However, the relatively low level of tariff protection of domestic market, reduces the rate of inflation in case if the market conditions are fair competition, present an effective anti-monopoly mechanism for unjustified price and tariffs increases in terms of effective demand growth [11, p.84]. It should be mentioned, that the production of

import-substituting products must go hand in hand with the development of export-oriented industries, which involves obtaining long and short-term effects for the national economy. Motivation producers, included in the import-substituting industries, determined by the existence of domestic demand for imported products. According to the concept of R. Vernon, import-substituting industries should develop into export-oriented, followed by exportation of import substitutes [14]. Thus, import process involves four successive stages (Graph 3).

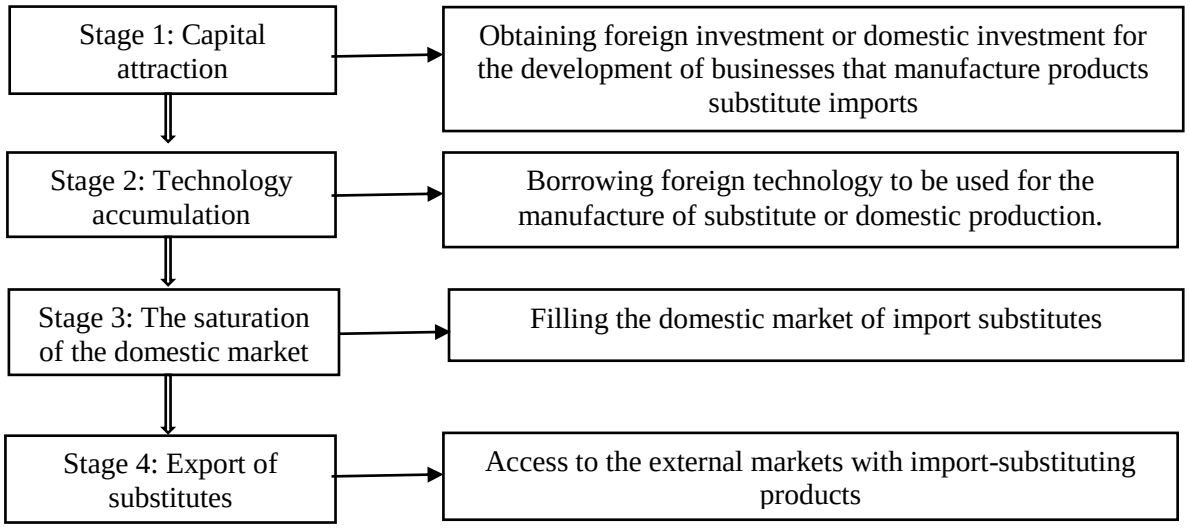

Graph 3. Stages of the process of import substitution
Source:[14].

It is important, that the current realities of domestic import substitution conditions significantly different from the classical scheme, which was based on a combination of: the budget deficit, trade protectionism and currency strengthening (Graph 4).

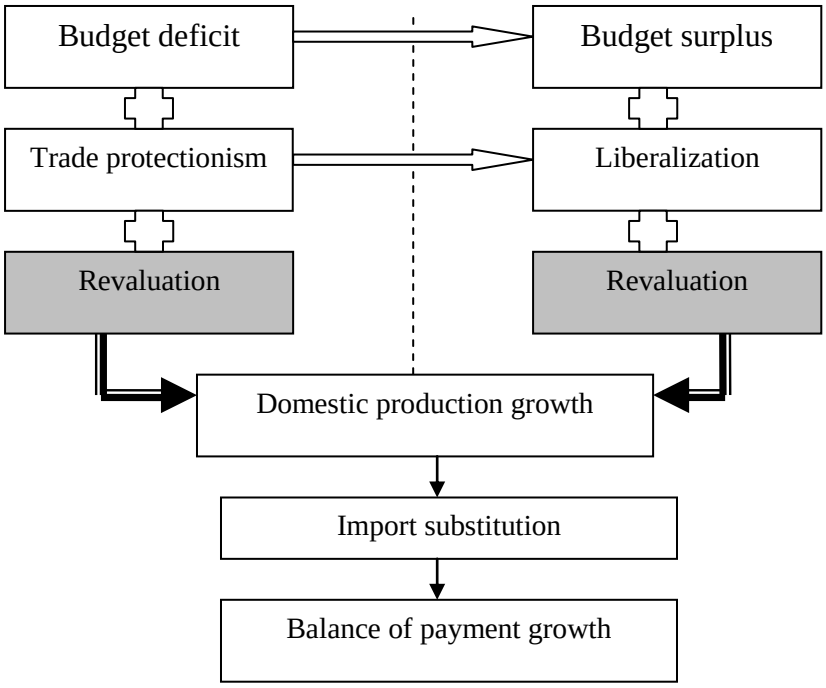

Graph 4. The environment of import substitution strategy in Ukraine
Source: designed by the author.

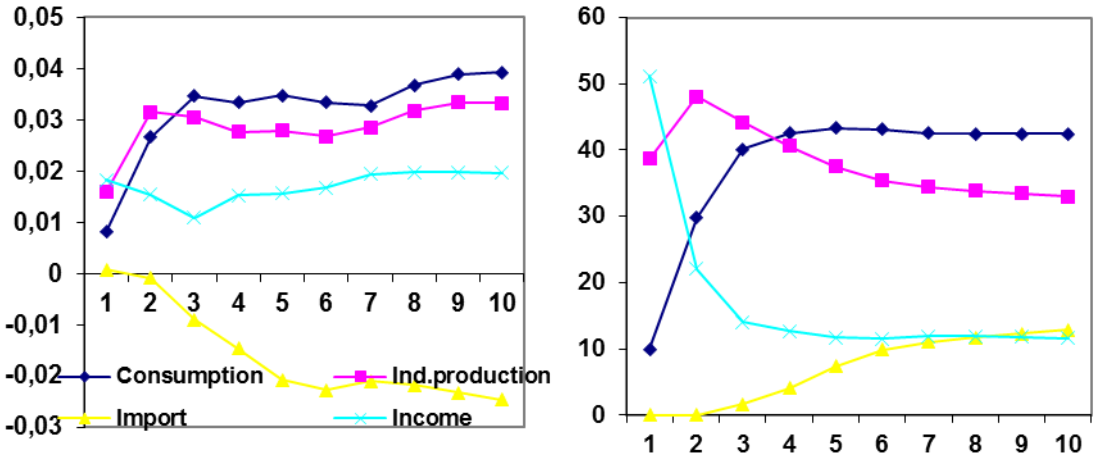

Graph 5. Impulse response of GDP to endogenous innovations and their fractions in the variance decomposition of residuals[22]

Source: designed by the author.

Analysis results for Ukraine persuade to the findings in favor of import substitution in Ukraine. The consequences of implementing the strategy of import substitution and development of national production will largely depend on the ability of the state to create the necessary conditions for business initiatives and improve incentives designed to stimulate investment for modern technology in all sectors. This goal can be realized only through the consolidation efforts of the government, business and science. It is important that the terms of development and research opportunities for all economic agents were equal (non-discriminatory) created. Thus, to minimize existing risks import substitution strategy in Ukraine should consider state encouragement of industry priorities through the budget deficit reduction, strengthening exchange rate of national currency, to avoid preferential loans (subsidized) for individual companies.

References

1. Burton, H. (1998) A reconsideration of import substitution. Journal of economic literature, *36(2)*, 903-936.

2. Dargin, J. (2011). Promoting Industrialization: Trade and Industrialization Strategies for the Global South. *Working Paper*, 26 p.

3. Furdato, C. (1997). Economic development of Latin America: Historical Background and Contemporary Problems (2nd ed.). *Cambridge Latin American Studies*, 336 p.

4. Prebisch, R. (1959). International Trade and Payments in an Era of Coexistence: Commercial Policy in the Underdeveloped Countries. *American Economic Review,49,* 251-73.

5. Storonyanska, I., Popadynets, N. (2015). The impact of import on the development of Ukrainian domestic market. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, *2*, 201-209.

6. Szirmai, A, Naudé, W., Alcorta, L. (2013). Pathways to Industrialization in the Twenty-First Century. *WIDER Studies in Development Economics. Oxford University Press,* 472 p.

[22] *Note*: here on the impulse function is presented on the left panel, while the variance decomposition of residuals is shown on the right panel.

7. Давиденко, С. (2006). Вплив розширення внутрішнього ринку на економічне зростання країни. *Стратегічні пріоритети, 1*, 93─101.

8. Жаліло, Я. (1998). Економічна стратегія держави у нестабільних ринкових економічних системах: монографія. *К.: НІСД,* 46-47.

9. Жаліло, Я., Гацько, В.(2006). Проблеми формування сучасних засад політики імпортозаміщення в Україні, *Стратегічна панорама, 1*, 102-111

10. Клейн, Лоренс Р. (2006). Південна і Східна Азія: локомотив світової економіки. *Економіка і прогнозування,1,* 33-41.

11. Панфілова, Т. (2009). Україна в глобальному торговельному та інвестиційному середовищі. *Економіка України, 6*, 75-84.

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 р.№1130 «Про затвердження державної програма розвитку внутрішнього виробництва». (2011).

13. Тищук, Т. (2010). Імпорт у інвестиційній складовій ВВП: порівняльний аналіз країн та дослідження впливу на продуктивність праці. *Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. – Сборник научных трудов. Донецк: ДонНУ*, 320-322.

14. Чех, М., Василиця, О., Польовська, В. (2016). Імпортозаміщення та залучення прямих іноземних інвестицій в Україну. *Актуальні проблеми економіки, 4,* 87-96.

15. Чорна, О., Поджарова, О., Дудар, М. (2011). Політика імпортозаміщення та стимулювання інвестицій в Україні. *Академічний огляд, 2*, 185-189.

16. Шевчук, В. (2008). Платіжний баланс, економічне зростання і стабілізаційна політика: монографія. *Львів: Кальварія,* 737 с.

2.10. Features of competitive strategies of agricultural enterprises of Ukraine

2.10. Особливості конкурентних стратегій розвитку аграрних підприємств України

Підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств, за сучасних умов їх функціонування на об'єктових ринках, є одним з найскладніших та найперспективніших напрямів досліджень, що, в першу чергу, викликано особливостями провадження їх виробничої діяльності. Існує широкий спектр вже визначених в теорії стратегій ринкової конкуренції, які можна об'єднати в систему конкурентних стратегій підприємств і розглядати їх як сукупність стратегій, спрямованих на адаптацію підприємств до змін в умовах конкуренції та зміцнення його довгострокової конкурентної позиції на ринку (рис.1). Однак, на нашу думку, їх пристосування до діяльності аграрних підприємств в повному обсязі не є можливим через галузеву специфіку. Система конкурентних стратегій підприємств в теорії має включати стратегії формування конкурентних переваг, стратегії забезпечення конкурентоспроможності підприємств та стратегії їх конкурентної поведінки. При цьому слід відзначити, що основною особливістю формування даних стратегій для умов діяльності аграрних підприємств є неможливість їх швидкого та повного впровадження через ряд чинників організаційного, економічного та управлінського характеру.

Рис. 1. Система конкурентних стратегій підприємств

Зокрема, що стосується проблем організаційної частини, то першочерговою стратегією підприємств є якнайповніше забезпечення використання вже існуючих виробничих потужностей підприємств. В аграрному виробництві роками формується техніко-технологічна база, проведення оновлення якої не є можливим для фактора швидкого реагування на зміни ринкового середовища. Тобто така стратегія формування конкурентних переваг, як стратегія диференціації, та основні виробничі стратегії забезпечення конкурентоспроможності підприємств – товарно-ринкова, ресурсно-ринкова та технологічна стратегія – в більшості випадків не зможуть оновлюватись або взагалі застосовуватись до аграрних підприємств в короткостроковому періоді.

Слід також відзначити, що основним негативним фактором підвищення конкурентоспроможності для аграрних підприємств є час, тому саме швидке реагування на ринкову ситуацію є одним з найважливіших та найважчих завдань, поставлених перед ними. Пристосовуючи стратегії надбання конкурентних переваг чи так звані загальні стратегії конкуренції, сутність яких розкрита через матрицю за канонічним підходом М.Портера, для умов функціонування аграрних підприємств, можна зробити наступні висновки.

Стратегія «лідирування на основі зниження витрат (цін)» базується на оптимізації усіх частин виробничо-управлінської системи: виробничих потужностей; рівня витрат на сировину, матеріали, енергоносії; продуктивності праці, тобто зорієнтована на високий рівень показників ефективності виробництва. З іншого боку, ця стратегія може сприяти зниженню інших параметрів конкурентоспроможності: якості виготовлення окремих деталей, відповідного рівня сервісу тощо. Конкурентні переваги низьких витрат особливо важливі у випадках, коли на ринку переважає цінова конкуренція; продукція має високий рівень стандартизації; витрати покупців на перехід до споживання продукції конкуруючих підприємств незначні.

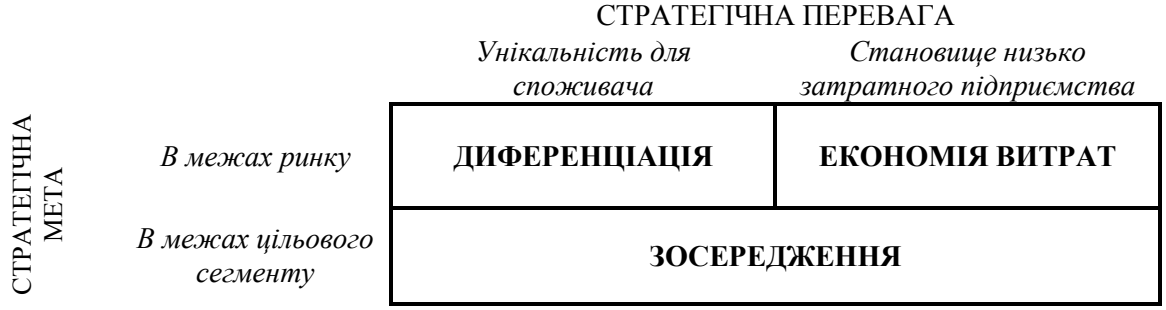

Рис. 2. Класифікація стратегій конкуренції за канонічним підходом М.Портера [7]

Стратегія диференціації передбачає використання елементів унікальності у виробництві та збуті продуктів, які мають цінність для споживачів. Ця додаткова цінність, якої не мають продукти конкуруючих підприємств, дозволяє товаровиробнику отримувати премію, яка являє собою різницю між ціною, що призначає виробник, та середньою ціною у галузі. Успіх конкурентної стратегії диференціації вимагає відповідності між потребами у диференціації, які мають споживачі, та можливостями підприємства забезпечити цю диференціацію.

Стратегія диференціації створює сприятливі умови для взаємодії з усіма п’ятьма елементами проміжного середовища організації і, за умови ефективної реалізації, дозволяє отримувати вищі прибутки, ніж стратегія контролю над витратами [7]. Необхідним є ринковий аналіз потенціалу диференціації по кожному виду продукції, що враховує готовність споживачів до диференціації, а також дозволяє визначити найбільш перспективні напрямки позиціонування

Стратегія фокусування – це більш глибока диференціація продукції, що випускається підприємством, або досягнення нижчих витрат в умовах функціонування на обраному сегменті. Іноді обидві сторони цієї стратегії реалізуються одночасно. Для аграрних підприємств стратегія фокусування являє собою комплекс рішень щодо переліку цільових сегментів, на яких воно буде працювати, та способу позиціонування товарів підприємства в кожному з цільових сегментів. Укрупнено процес розробки стратегії фокусування складається з п'яти етапів (рис. 4). Підставою для проведення виділення сегментів є попередній аналіз ринкового середовища і результати дослідження по вияву споживчих мотивацій. Для такого дослідження можуть бути використані наступні технології вивчення мотивів потенційних споживачів, обрані з урахування галузевої специфіки (сфера аграрного виробництва):

1. Глибоке інтерв’ю. Виконується спеціалістами-маркетологами, які проводять співбесіду із потенційними споживачами (переробні підприємства тощо) у довільній формі. Співбесіда розпочинається з загальних проблем і поступово звужується до об’єкту дослідження.

2. Тест «третьої особи». Полягає в тому, що учаснику експерименту пропонується прокоментувати точку зору іншої особи стосовно об’єкту дослідження.

Рис. 3. Напрямки досягнення конкурентних переваг низьких витрат

Отримані в процесі сегментування сегменти можуть становити різний інтерес для підприємства. При прийнятті рішення щодо кількості сегментів, які підприємство буде охоплювати своєю діяльністю, можливі три альтернативи:

а) ринок розглядається в цілому як один великий сегмент, тобто не сегментується взагалі;

б) діяльність підприємства концентрується на всіх сегментах ринку і для кожного розробляється комплекс маркетингу;

в) з усієї сукупності вибирається один або декілька значних за своїми потенційними можливостями сегментів.

Запропонований М.Портером підхід до класифікації конкурентних стратегій пізніше піддавався неодноразовим доповненням та модифікаціям. Одна з таких модифікацій передбачає виділення не трьох, а п’яти базових стратегій конкуренції: стратегія лідерства по витратах; стратегія широкої диференціації; стратегія оптимальних витрат; сфокусована стратегія на базі низьких витрат; сфокусована стратегія на базі диференціації продукції.

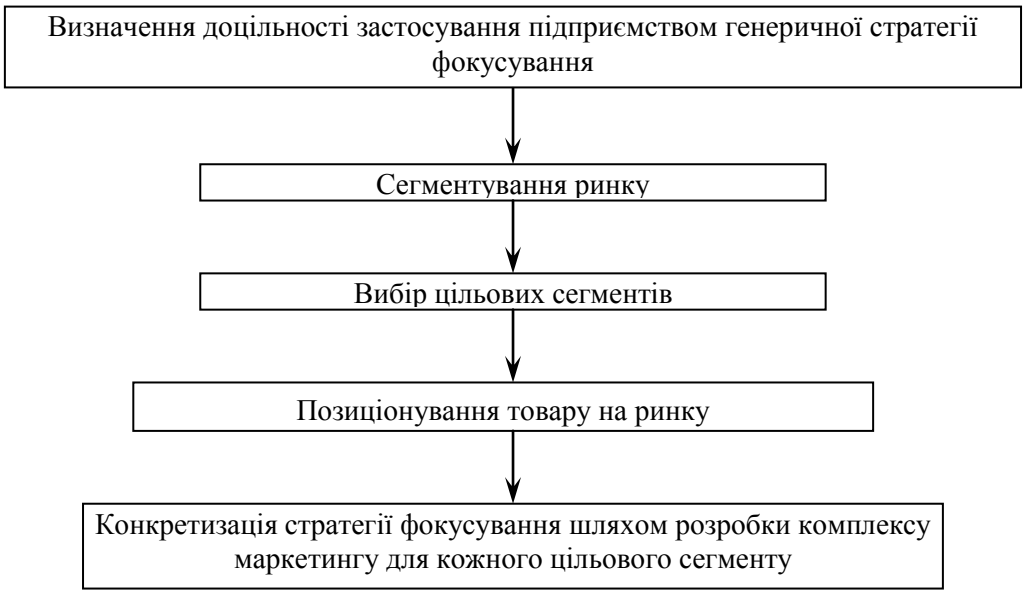

Рис. 4. Етапи розробки конкурентної стратегії фокусування

Відповідно до даної точки зору базова конкурентна стратегія являє собою основу конкурентної поведінки підприємства на ринку і описує схему забезпечення переваг над конкурентами та формує стратегію управління підприємством. Виділяють п’ять базових стратегій конкуренції:

- стратегія зниження собівартості – орієнтована на масовий випуск стандартної продукції, що більш ефективно та потребує менших питомих витрат, ніж виготовлення невеликих партій різнорідної продукції. Стимулом до її використання є значна економія на масштабі виробництва та залучення великої кількості споживачів, для яких ціна є визначальним фактором при купівлі;

- стратегія диференціації продукції – базується на спеціалізації у виготовленні особливої продукції, яка є модифікацією вже існуючої;

- стратегія сегментування ринку – спрямована на забезпечення переваг над конкурентами у відокремленому та часто єдиному сегменті ринку, який виділяється на основі географічного, психографічного, поведінського, демографічного або інших принципів сегментації;

- стратегія впровадження інновацій – виробники не зв’язують себе необхідністю знижувати собівартість продукції, що виробляється, диференціювати її тощо. Головна мета – випередити конкурентів та одноособово зайняти ринкову нішу, де конкуренція незначна;

- стратегія негайного реагування на потреби ринку – має на меті максимально швидке задоволення виникаючих потреб у різних областях бізнесу. Основний принцип поведінки – вибір та реалізація проектів, найбільш рентабельних у поточних ринкових умовах.

Отже, стратегія забезпечення конкурентоспроможності підприємства являє собою комплексну стратегію підприємств, яка включає довгострокові програми дій по всіх функціональних напрямах його діяльності, спрямовані на

формування належного рівня конкурентного потенціалу та конкурентоспроможності. Складовими стратегії забезпечення конкурентоспроможності підприємства є:

- товарно-ринкова стратегія, яка включає в себе рішення по таких аспектах, як номенклатура й асортимент продукції та ступінь їхнього оновлення, масштаби виробництва, якість продукції, ціноутворення;
- ресурсно-ринкова стратегія, яка включає в себе рішення по таких аспектах, як обсяг ресурсних запасів і частота їх поповнення, якість ресурсів, поведінка на ринку ресурсів;
- технологічна стратегія, яка включає в себе рішення по таких аспектах, як характер технології, ступінь стабільності технології, оновлення технології, технологічні розриви;
- інтеграційна стратегія, яка включає в себе рішення по таких аспектах, як вертикальна інтеграція, горизонтальна інтеграція, діагональна інтеграція;
- інвестиційно-фінансова стратегія, яка включає в себе рішення по таких аспектах, як залучення зовнішніх фінансових ресурсів, повернення залучених коштів, інвестування власних коштів;
- соціальна стратегія, яка включає в себе рішення по таких аспектах, як чисельність робітників, взаємозамінність робітників, диференціація робітників, ступінь патерналізму, соціальний тип колективу;
- управлінська стратегія, яка включає в себе рішення по таких аспектах, як тип управління, організаційна структура, управлінські комунікації тощо.

Література

1. Аникин Б.А. Коммерческая логистика / Б.А. Аникин, А.П. Тяпухин. – М.: Проспект, 2005. – 432 с.

2. Балабанова Л.В. Маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств : Монографія / Л.В. Балабанова, В.В. Холод. – Донецьк: Дон ДУЕТ, 2006. – 294 с.

3. Довбенко В.І. Чинники підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств / В.І. Довбенко // Зовнішня торгівля: право та економіка. – №4. – 2007. – С.15-21.

4. Краснорyцький О. О. Державне регулювання аграрної сфери та динаміка конкурентоспроможності її суб'єктів / О. О. Краснорyцький // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. – № 150. – 2014. – С. 9-18.

5. Лупенко Ю.О. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2014. – №12. – С. 5-11.

6. Піддубний І.О. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства / І.О. Піддубний, А.І. Піддубна. – Х.: ВД "ІНЖЕК", 2004. – 264 с.

7. Портер М. Международная конкуренция [Текст]: Конкурентные преимущества стран / М. Портер; пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.

8. Райзберг Б.А. Курс управления экономикой / Б.А. Райзберг. – СПб.: Питер, 2003. – 528с.

9. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства (організації): навч. посібник / За ред. І. Ю. Сіваченка. – Київ: ЦНЛ, 2003. – 186 с.

10. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление / Р.А. Фатхутдинов. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 312 с.

Part 3. Social and humanitarian aspects of transformational processes in contemporary society

3.1. Non-destructive testing in nanotechnology as a factor of stable development

3.1. Неразрушающий контроль в нанотехнологиях как фактор стойкого развития

Нанотехнологии в своем развитии требуют наличия средств и методов неразрушающего контроля, применение которых необходимо для выявления и локализации дефектов нанослоев материалов на поверхности, а также непосредственно под поверхностью объектов контроля. Визуализация скрытых дефектов является наиболее действенным фактором контроля. Неразрушающий контроль в нанотехнологиях обеспечивает безопасность для человека и окружающей его среды и, таким образом, служит главной цели стойкого развития, – сохранению социально-экономических систем для последующих поколений. Коронный разряд является источником информации о наличии явных и скрытых поверхностных и приповерхностных дефектах проводящих твердых тел, в том числе, полупроводников [1-3]. В коронном разряде происходит визуализация дефектов. Разряд возбуждается над теми участками поверхности, где имеется аномально высокая напряженность электрического поля, например, над заостренными неоднородностями.

Для возбуждения импульсного коронного разряда применяют известную схему Тричела [4]. Исследуемый объект помещают в газоразрядное устройство (ГРУ) между двумя плоскими электродами, на один из которых подают высоковольтные положительные импульсы, а другой (под нулевым потенциалом), соединяют с объектом. Данная схема обеспечивает возбуждение отрицательной «короны». При этом разрядные импульсы регистрируют на измерительных резисторах, а также с помощью фотоэлектронного усилителя (ФЭУ). Известно, что импульсы имеют сложную форму и обладают тонкой структурой благодаря наличию высокочастотных составляющих [5-8].

По мнению автора, дополнительное изучение тонкой структуры коронного разряда позволит получить дополнительную информацию об особенностях поверхности исследуемого объекта и характере его дефектов. В ходе проведенных исследований была разработана и испытана оригинальная конструкция ГРУ [2, 3], в которой высоковольтный электрод был изготовлен в виде стеклянной пластины, на которую нанесли прозрачный электрод (ПЭ), что позволило наблюдать разряд во фронтальной плоскости по всей поверхности

(рис. 1). Это дало возможность задействовать телевизионную измерительно-информационную систему для измерения параметров и характеристик разряда, а также идентифицировать дефекты поверхности исследуемого объекта.

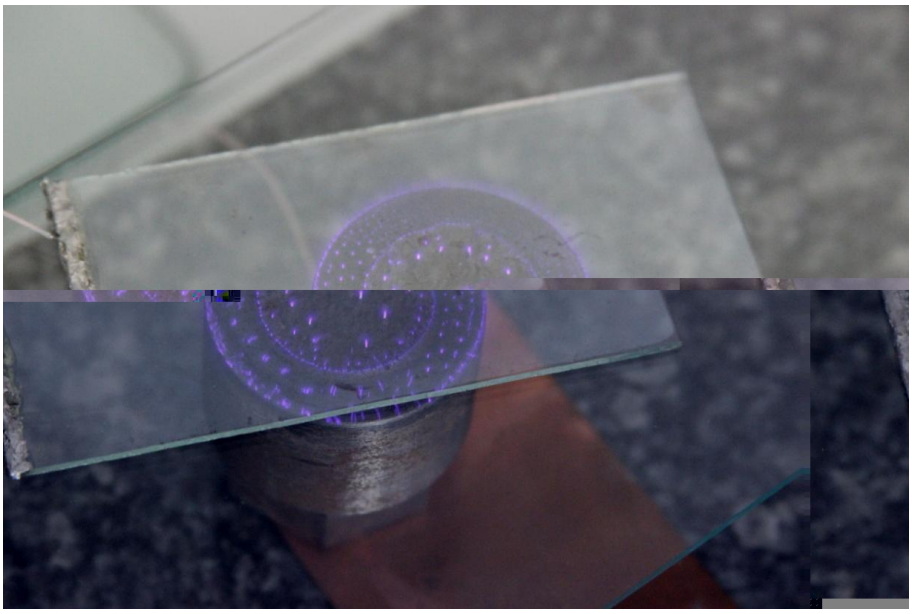

Рис. 1. Возбуждение коронного разряда в ГРУ с прозрачным электродом и стеклянным барьером: объект исследования – фрагмент разрушенного вала машины для литья пластмасс под давлением, расположенный на гранитной плите

В предложенной конструкции ПЭ был отделен от исследуемого объекта дополнительным диэлектрическим барьером в виде одной или нескольких стеклянных пластин. Толщина барьера изменялась от 1,3 мм до 7,6 мм. Разряд при наличии разделяющего диэлектрического слоя называют барьерным. Особенностью возбуждения барьерного разряда является пониженное до 1,5-3 кВ напряжение по сравнению с 15-30 кВ для обычной «короны». Барьерный разряд в общем случае имеет комплексный характер и состоит из искровых и коронных разрядов. Для предотвращения генерации искровых разрядов в эксперименте бал ограничен барьерный ток введением в цепь возбуждения дополнительного ограничивающего резистора в 30 кОм.

Частота импульсов ГРУ составляла от 8 до 12 кГц. Выходной каскад был выполнен на высоковольтном трансформаторе, первичную обмотку которого возбуждали транзисторным ключом типа IGBT. Помимо стальной детали (проводник) был также возбужден коронный разряд над поверхностью активированного угля, который является проводником со структурой наноматериала (рис. 2), а также над поверхностью кремниевого солнечного элемента (полупроводник).

Выбор угля (карбона) в качестве объекта для визуализации над его поверхностью коронного разряда может быть, по мнению автора, перспективным при решении задач по применения его в качестве материала для изготовления газовых сенсоров.

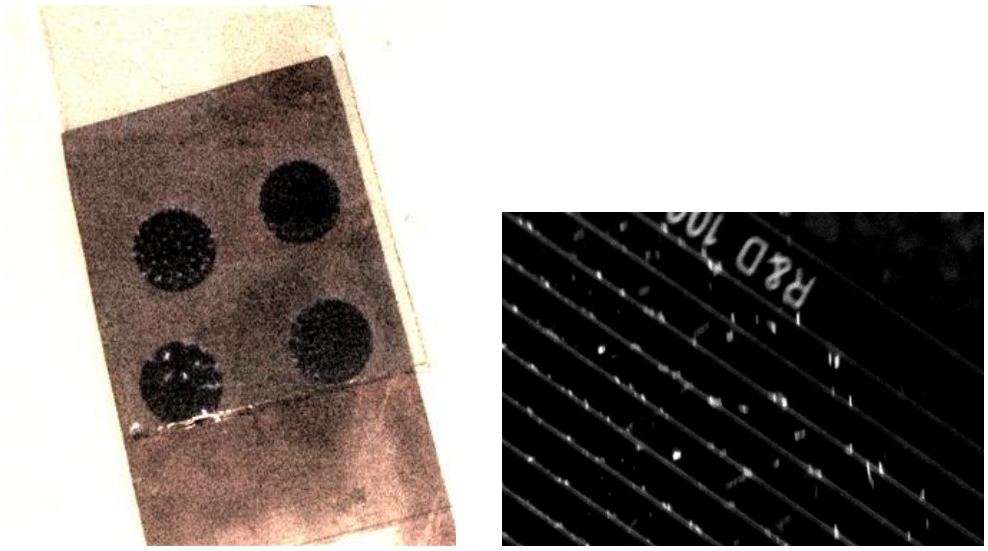

а) б)

Рис. 2. а) Четыре таблетки активированного угля с возбужденным коронным разрядом над их поверхностью: отрицательный электрод выполнен из медной фольги; б) фрагмент кремниевой пластины для солнечной батареи с возбужденными в коронном разряде дефектами: области над дефектами начинают светится ярче при пропускании постоянного обратного тока через солнечный элемент

Осциллографический контроль позволяет получить информацию о динамике разряда и измерить мгновенные значения напряжения на электродах, а также разрядный ток. Осциллограммы снимают, как и во времена Тричела, с измерительных резисторов в цепях ГРУ. Поскольку барьер имеет электрическую емкость, то сигнал тока опережает сигнал напряжения на 90 градусов. При этом на пике осциллограммы тока появляются характерные высокочастотные всплески (рис. 3).

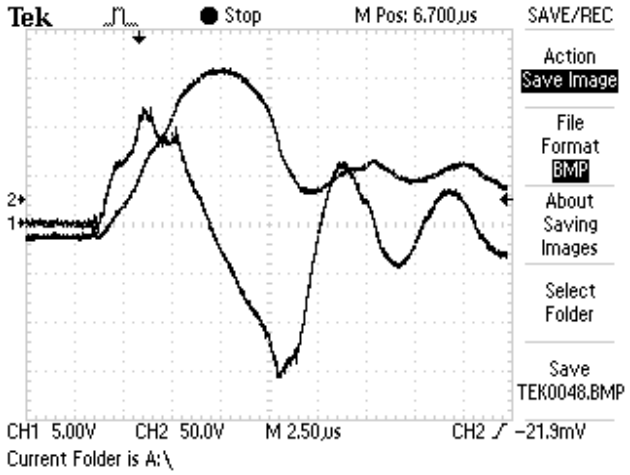

Рис.3. Осциллограммы напряжения (канал 2) и тока (канал 1) в цепях ГРУ при возбуждении импульсного коронного разряда: объект исследования – три таблетки активированного угля

Параметры разрядной цепи (рис. 3) следующие:

- измерительный резистор в цепи измерения напряжения 1 Мом (нижнее плечо делителя);

- полное сопротивление цепи измерения напряжения 15 Мом;
- измерительный резистор в цепи измерения тока 1,5 кОм;
- амплитуда положительного импульса напряжения 1,95 кВ;
- амплитуда тока через барьерную емкость 8 мА.

Осциллографический контроль фототока в цепи эмиттера фототранзистора также указывает на наличие высокочастотных колебаний при возбуждении коронного разряда (рис. 4).

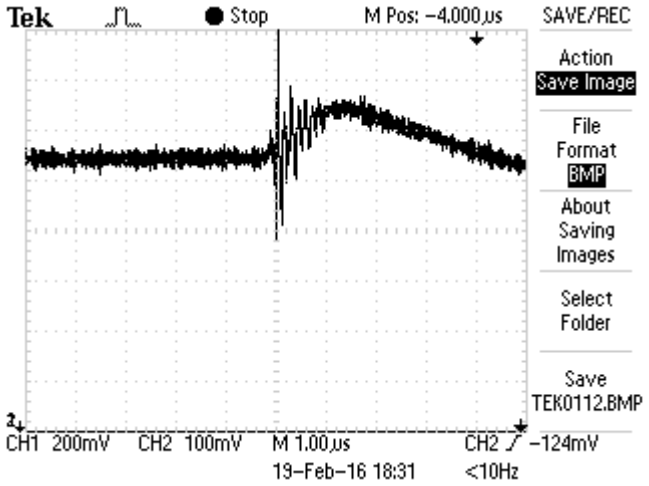

Рис.4. Высокочастотные колебания в цепи эмиттера фототранзистора

Установлено, что частота колебаний, сопровождающих коронный разряд, составляет от 2 до 10 МГц. Для регистрации фототока был применен фототранзистор типа BPW40, который имеет высокую чувствительность и может воспринимать свет в диапазоне от 520 нм до 950 нм с максимумом на длине волны 780 нм. В цепь эмиттера был включен резистор 1 кОм. Фототранзистор был удален от разряда на расстояние 500 мм. Изображение формировали с помощью оптической системы на основе объектива HELIOS.

Поскольку фототранзистор является инерционным прибором с временем нарастания импульса 1,3 мкс, то наблюдаемые на рисунке 4 высокочастотные колебания – это наведенный сигнал, источник которого – электромагнитное излучение плазмы коронного разряда.

Применение фототранзистора позволило оценить длительность разряда в 4±1 мкс и амплитуду фототока в 25±1 мкА. Однако, проблема изучения тонкой структуры коронного разряда не разрешима с помощью фототранзистора.

Следующим этапом развития осциллографического контроля коронного разряда стало применение фотоэлектронного умножителя (ФЭУ) типа ФЭУ-86, который имеет следующие технические параметры и характеристики:

- имеет цельный стеклянный корпус с полупрозрачным торцевым сурьмяно-цезиевым фотокатодом;
- имеет электростатическую фокусировку электронов;
- область спектральной чувствительности от 300 до 600 нм;

- область максимальной спектральной чувствительности от 380 до 490 нм;

- число каскадов усиления 10;

- долговечность 750 час;

- чувствительность фотокатода 97,1 мкА/лм;

- спектральная чувствительность фотокатода на длине волны 410±10 нм – 69 мА/Вт;

- напряжение питания при анодной чувствительности 100 А/лм – 969В;

- максимальное напряжение 969 В;

- максимальный анодный ток 5 мкА;

- делитель напряжения – неравномерный;

- сопротивление звена делителя не более 0,6 МОм;

- разброс сопротивлений делителя не более ±5%.

Осциллографический контроль сигнала ФЭУ при возбуждении импульсного коронного разряда свидетельствует, что появлению свечения и, как следствие, протеканию фототока предшествует колебательный процесс в плазме, сопровождающийся электромагнитным излучением с частотой примерно 2 МГц, а сам фототок имеет тонкую структуру, в которой видна высокочастотная составляющая (рис. 5).

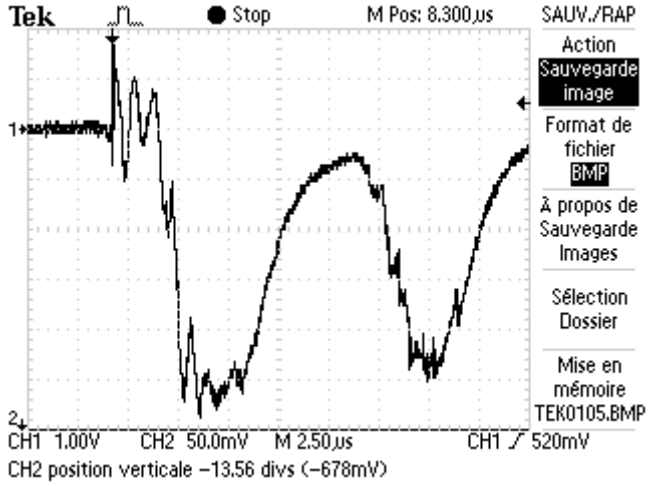

Рис.5. Фототок в цепи ФЭУ при возбуждении импульсного коронного разряда: объект исследования – стальная деталь с плоской поверхностью, покрытой игольчатыми образованиями

Фототок распадается на два импульса, которые отстоят на 7-10 мкс (рис.5). Установлено, что тонкая структура фототока имеет две основные частоты: до 2 МГц и 10±2 МГц.

Установлено, что измерение параметров разрядной цепи непосредственно по методу Тричела, не позволяют получить достоверную информацию о тонкой структуре коронного разряда. Доказано, что данную задачу можно решить, соединив осциллографический контроль с фотометрией на основе ФЭУ. Показано, что применение в исследованиях фототранзистора не позволяет

отобразить тонкую структуру коронного разряда и тем более измерить ее параметры .

Установлено, что возбуждению разряда и протеканию фототока предшествует период до 2 мкс, на протяжении которого возбуждаются электромагнитные колебания с частотой от 2 до 10 МГц.

В результате проведенных исследований получены следующие результаты.

Во-первых, доказана эффективность предложенной конструкции газоразрядного устройства на основе прозрачного электрода, которая позволяет наблюдать коронный разряд во фронтальной области исследуемого объекта и измерять параметры разряда.

Во-вторых, выяснено, что возбуждению импульсного коронного разряда предшествует высокочастотное плазменное электромагнитное излучение, которое фиксируют на резисторе измерительной цепи в виде наведенного сигнала (помехи).

В-третьих, экспериментально доказано, что тонкая структура импульсного коронного разряда имеет не менее двух частотных составляющих.

В-четвертых, практически доказана эффективность визуализации дефектов в нанопленках, а также в приповерхностных слоях металлов и полупроводников, например, в кремниевых пластинах для солнечных батарей.

Литература

1. Добровольский Ю.Г. Использование эффекта Кирлиан для контроля качества полупроводниковых пластин. [Текст] / Ю.Г. Доброволь-ский // ТКЭА. – 1999. – № 5-6. – С. 22–24.

2. Порєв В.А. Збудження коронного розряду для телевізійного контролю дефектів кристалічного кремнію [Текст] / В.А. Порєв, К.М. Божко, С.Ю. Сидоренко // Technology audit and production reserves, №1. – 2016. – С. 28-31.

3. Порєв В.А. Збудження імпульсного коронного розряду в повітрі для візуалізації дефектів. [Текст] / В.А. Порєв, К.М. Божко, С.Ю. Сидоренко. // Вісник Хмельницького національного університету, №6 (231). – 2015. – С.224-230.

4. Мик Дж. Электрический пробой в газах [Текст] /Дж. Мик, Дж. Крэгс. – М. : Изд. иностр. лит., 1960. – 608 с.

5. Завада, Л. М. Особенности излучения коронного разряда отрицательной полярности в воздухе в режиме импульсов Тричела [Текст] / Л. М. Завада, Б. Б. Кадома, О. В. Болотов, И. А. Панченко, С. Г. Пугач, С. Н. Маньковский // Вісник Харківського університету. Серія фізична «Ядра, частинки, поля». – 2007. – № 777, Вип. 2/34. – С. 67-72.

6. Zhang, Y. Trichel Pulse in Negative DC Corona discharge and Its Electromagnetic Radiations [Text] / Y. Zhang, L.-J. Liu, J.-S. Miao, Z.-L. Peng, J.-T. Ouyang // Journal of Electrical Engineering and Technology. – 2015. – Vol. 10, № 3. – P. 1174-1180. doi:10.5370/jeet.2015.10.3.1174

7. Sattari, P. Numerical Simulation of Trichel Pulses in a Negative Corona Discharge in Air [Text] / P. Sattari, G. S. P. Castle, K. Adamiak // IEEE Transactions on Industry Applications. – 2011. – Vol. 47, № 4. – P. 1935-1943. doi:10.1109/tia.2011.2156752

8. Amirov, R. H. Nanoparticles formation and deposition in the trichel pulse corona [Text] / R. H. Amirov, A. A. Petrov, I. S. Samoylov // Journal of Physics: Conference Series. – 2013. – Vol. 418. – P. 012064. doi:10.1088/1742-6596/418/1/012064.

3.2. The object of human dimension as an anthropological paradigm of European philosophy

The relevance of the reception of the human dimension as an anthropological dimension of humanistic management takes place in terms of relationships "man-society" since man is central in the whole European philosophy, which demonstrates not only general-theoretical, general-philosophical, but praxiological sense as well. In the complex and contradictory development conditions of European philosophy, model of anthropocentrism, which includes features that are the foundation for analyzing the most deep and diverse relationships in the system "man-socium-nature" is formed. A model of a man in European philosophy is functional-basic and is the foundation for studying a number of universal patterns in the relationship of "man and society", "man and government", "man and management." Anthropological approach to the new format of receptions of man in the projection of anthropological dimensions of humanistic management in European Philosophy format lead to the three-level model, which is similar to a three-level model of the social world: 1) European society as a socium; 2) European society as a system-structural world; 3) European society as sociomicro- and sociomacrocosm of everyday life.

This author's practice is part of performing the tasks of SRW of the Ministry of Education and Science "Formation of mechanisms of civilizational development of modern socium in a global dimension" (0111U010481), which will be used for preparing management regional development programs, particularly in determining the ways and trends of social development in the conditions of globalization, which allows to expand the means and methods of implementing economic, political and social reforms in the country to comply with general civilizational standards. The main provisions of scientific results from the theoretical and methodological basis of studying modern anthropological dimensions of the human being in European philosophy. Philosophical receptions of human dimension as an anthropological dimension of humanistic management are aimed at understanding man's place in the hierarchy of things. This problem of philosophical anthropology is defined not only systematically, but historically as well: by the first works from philosophical anthropology of Max Scheler (1874-1928) "The Place of Man in the Universe" (1928), Arnold Gehlen (1904-1976) "Man. His Nature and Place in the World" (1940). Fundamentals of philosophical anthropology were laid by L. Feyerbahom, F.Nietzsche, W. Dilthey, E. Husserl, H. Driesch. In its formation, it has incorporated problems of the works of Uexkull, A. Portman, but was finally defined in the works of M. Scheler, H. H. Plessner, A. Gehlen, M. Buber. Philosophical anthropology identifies the sphere of the human being, human nature, human individuality, the sphere of the anthropocultural socium in whole as the object of its study.

As a result of interpreting the anthropological studies, modern view on the human world is based on the provisions of «Renaissance Humanism», which deduces its understanding of the man and the surrounding reality from the human being itself and, through it, is based on anthropological principles of humanistic management. In our opinion, the representatives of Kyiv-anthropological school interpreted problems of man in terms of his being and ontological foundations of human existence, values and philosophical orientations. According to Ye. Andros, "Philosophical anthropology focuses on invariant (in this case universal), stable natural, anthropo-cultural and personal human qualities, taken in the social and historical flow, specificity in relation to a particular era. Then – on philosophical reflection and knowledge in a certain culture and anthropological parameters of the human image in the infinity of life and self-perfection" [1, p.25-33]. In the context of philosophical and anthropological dimensions, emphasis is shifted to human ontology, in which doctrine of the meaning of human life and the possibilities of its comprehension, in particular by examining the conflictness of human world-attitude and self-creation is central. Through the anthropological principle, an attempt to explain the man himself and the surrounding world, comprehend the man and the surrounding world, understand the man as a unique phenomenon, as the creator of history and culture is made. Fundamental questions of philosophical and anthropological discourse – the attitude of man to the world and the world to man: what is the world we live in? what is man's place in this world? The purpose of the paper is to form the theoretical bases of reception of human dimension as an anthropological dimension of humanistic management, which is important for the reflection of the human dimension of humanistic management. This purpose is realized in the following tasks: 1) to identify development trends of philosophical and anthropological knowledge relative to humanistic management, based on the human reception of the projection of the anthropological dimensions of human existence, which is fundamental in European philosophy; 2) to disclose the essence of human dimension as an anthropological paradigm of humanistic management, in which man is not only an economic or political member of society, but spiritual and cultural as well; 3) to give analysis of human dimension as an anthropological paradigm of European philosophy that studies the anthropological principles and imperatives of human society. Philosophical and anthropological aspect of humanistic management is fundamental in European philosophy, so we turn to the reception of man in the projection of anthropological dimensions of human being, which are reduced to the following trends, existing in the world today.

Trend one: a) the attitude of man to the world of social life shows the attitude of man to socium and is characterized as specific self-creation of man, self-realization in this world, and in this sense – the dominance of man as «the measure of all things» (Protagoras); b) man acts not so much as the creator of society, not so much as a substance that is embodied in a society that holds to a certain extent the existence and

functioning of society in this sense, so it conforms to its needs and laws, and therefore acts as a force, in some respects conformable to society; c) man acts as creator of his own sociomicrocosm of everyday life. These three trends – the attitude of man to the world of social existence – lead to forming a certain triad: 1) man within the first set of relations dominates the world; 2) within the second – conforms to it; 3) within the third – shows a peculiar synthesis – the creation of the world by man and, depending on it, conformity to it. All these three groups of interdependencies of relations appear together, concurrently and are inseparable from each other, they form a single trend, based on the law of negation. In the context of this diversity of relationships, moment of integral attitude of man to the world of his social being is formed, and this integrity is inseparable and makes the connection of all components inseparable.

Trend two can be described as a trend of isolating phenomenon of man. Thus, at the first level of relations, human nature in the abstract-substantial sense is presented weekly, vaguely in the overall substantiality of man. In the second system of relations, it appears more clearly in the mass-functional existence, in its being reduced to sociality, its serving role. However, at the third level of relations, human nature reveals most vividly, in its directly-pure form, suggesting that human nature at different levels of relations appears from different sides, which are inextricably interconnected and create the whole integrity of both exchange, and distribution of socially significant work, through the states of the loss of subjectivity, emergence of senses of independence and depression. Man relative to the world acts as a holistic and multifaceted subject, whose multidimensionality is an extremely difficult problem.

Anthropological analysis of the levels of man allows to show the complexity of this versatility, abundance of differences, even contradictions of approaches to analyzing man as a complex social being, despite the great diversity of approaches to man. Multidimensionality of man has many individual dimensions since man has cosmic, physical, biological, social, psychological and cultural components. The man is a historical and creative being, who, in the process of reformative activity, transforms nature, society, himself, developing his physical and spiritual potentials. Creative, reformative human activity indicates highly complex, multi-dimensional system. In general, multi-dimensional man is a man, who possesses the creative thinking and tries to actualize himself as a personality. Modern anthropological space on a global scale in certain tendencies becomes harmful to the personality, humanism, spiritual values; it is a narrative structure, hyperreality because it contains the same impersonal particle «man». That is why, modern man has become not the goal, but a means to achieve (by power – formal and informal – structures) any purposes (political, ideological, economic, and philosophical).

Receptions of man in the projection of anthropological dimensions of human existence in European philosophy deepen relations of humanizing the surrounding world of nature and society from the standpoint of developing human needs. This

means that the criterion of social progress and its ultimate goal is the human personality, the possibility and the prospect of its comprehensive development and its universalization within culture, socium and nature. Problems of modern secular humanism in fact combine these two vectors of social sciences and the humanities. It integrates political and historical aspects of the analysis, giving a truly global perspective to humanism. Methodological and general scientific significance of receptions of anthropological dimensions of human existence in European philosophy creates conditions for forming a new format of European philosophy, which can be defined as a system of worldviews, based on the true foundations of human freedom. Receptions of anthropological dimensions of human existence necessitate overcoming entropic processes that interpret the conditions of creating human society, in which imperatives of human society must be implemented, and the conditions for forming a strategy of social progress must be created. Analysis of the patterns of forming the anthropological paradigm of human dimensioni as the basis of European philosophy is oriented toward humanistic factor: a) increasing the level of economic development in the context of building a social-democratic state with a mixed economy; b) development of the constitutional state; c) the systematic improvement of legislation and forms of its presentation; d) formation of civil society and its institutions; e) formation and development of social responsibility in the sphere of public administration. Anthropological doctrine deduces its understanding of man and the surrounding reality from the human being and through it [2, p. 13-23]. Essence of human dimension as an anthropological paradigm of humanistic management focuses on the fact that man is not only an economic or political member of society, but also a sociocultural phenomenon that incorporates all the rational, cognitive-creative, cognitive-informative, which intertwine with emotional-volitional, traditionalist, national-historical, national-psychological elements. But being a reality, which takes certain place in the given space-time limits, does not make the individual historical. Democratic transformations of modern Ukrainian society determine the social formation of such values of anthropology, which are caused by specific historical circumstances. It is the question of forming such type of welfare state, which would focus on a man, his high social purpose, the orientation of the welfare state on the man, his well-being, and happiness. In addition, there is no other way to make politics really humane and human, to combine it with morality and man. Philosophical anthropology covers the full range of issues that make up the essence of human problem in the coordinates of the universal laws of life and universal principles of human activity. The humanistic basis of human dimension as an anthropological paradigm of European philosophy is giving the humanistic connotation to social life, focusing on realizing human interests and values, when each man discovers the way to personal substantiality [3, p. 179-191].

Human dimension as an anthropological paradigm of European philosophy explores the anthropological bases of economic, political and social spheres; interprets the conditions of creating humane society, in which imperatives of a just society must be implemented, notions such as «humane society», «humane relationships», «humane person», «humanistic management» must be rehabilitated. In anthropological paradigm as a matrix of anthropocentrism, a total approach to the study of man as socio-cultural being is used, the focus is placed on forming a society that is based on the ideals of justice, solidarity, social consensus, based on anthropological mode of man, i.e. forming the anthropological foundations of the welfare state, stable social development, overcoming lag of Ukraine from highly developed countries. The object of human dimension as an anthropological paradigm of European anthropological philosophy is a set of ideas, principles, concepts of humanism that constitute a paradigm of political anthropology, accumulated by Western political and economic doctrines that ensure the regulation of relations in sociums with a focus on anthropological paradigm of culture and management. It is the anthropological paradigm as a paradigm of European philosophy that is seen as a culture, which is able to support the practical-political implementation of general democratic values, which would contribute to the development of individual completeness and integrity of the personality. It is primarily about a constitutive significance of the human personality and his experience to find new forms of social, political and religious relations, in which man is considered as the limiting form of realizing the idea of civil society, dialogue (polyphony of voices), possibility to initiate transformative processes in a changing and contradictory political life. These problems become especially relevant in view of the fact that as a result of human insecurity in conditions of crisis socium, overcoming the destruction of the personality, non-self-identity, non-integrity of the personality, dissociation of consciousness, man becomes alienated from the whole world of society, nature, himself. After all, man enters a social world not as an abstract being, but as a concrete social integrity, hence political anthropology should form an environment that would be worthy of a complete image of personality, and therefore civilized lifestyle.

Receptions of human dimension as anthropological paradigm of European philosophy are based on domestic and foreign experience in theory and practice, science, culture and education, includes the principles of humanism as a system of beliefs that define the disclosure of human capabilities as a criterion for evaluating the effectiveness of the state and maturity of social institutions, and the inherent right of everyone to free development of personality and realization of all his capabilities. Post-industrial era as the sociocultural context of modern activity paradigm creates new sociocultural trends, associated with forming a new paradigm of human dimensional foundations of management. Human dimension management is based on the following principles: 1) the principle of anthropological reduction as explanation

of objective formations of politics, government and culture through their relatedness to man; 2) the principle of authority as a holistic perception of human nature, based on created objective forms of culture; principle of anthropological interpretation of certain phenomena of human life, based on human dimension, anthropologism, humanism; 3) anthropological principles, based on «man as the measure of all things»; 4) development and the fullest use of the national cultural heritage in the multifaceted relations with other national cultures, openness to cultural interaction to ensure proper place for Ukraine in the European and global humanitarian space; 5) interaction between the state and civil society, business and government to create the necessary social and economic conditions for improving the quality of life, comprehensive harmonious development of man, protection of his rights and freedoms [4, p. 37-48].

Reception of human dimension as an anthropological paradigm of European philosophy is the basis of the anthropological paradigm of management, it is a human dimension of economics and politics, economic ethics, dialogue and tolerance as imperatives of human relations, social pragmatism and focus on the real needs of «earthly man», which provide a broad social base, possibility to survive in a crisis society. The essential feature of anthropological principles of management is that they focus on combining individual and group valuable institutions, social, national and general civilizational interests. The civilization of the 21st century with its vast technological progress and equally impressive tragedies, on one hand, has created opportunities for implementing projects of true human dimension, and on the other hand has caused deepening effect of crisis factors, which «totally» threaten humanity [5, p.13-27].

Reception of human dimension as an anthropological paradigm of European philosophy is a new type of management activities, aimed at achieving positive qualitative changes in all spheres of society by means of humanism, anthropocentrism, use of humanitarian resources and technologies. The human dimension is based on the concepts of communication, professional self-determination, cultural and symbolic capital, cultural policy. The human dimension is conceptualized as a sociocultural and anthropological phenomenon, introduced in the context of post-industrial scale of values, based on the activity theories of both the individual, and the government. Human centrism as type of politics is formed on the basis of the system model, which includes the evaluative, descriptive and instrumental clusters: 1) evaluative cluster includes the values of strategic thinking and cooperation, effective communication and productive reflection, responsibility and development, improving quality of life; 2) descriptive cluster is defined by objects of anthropological dimension of public management, such as symbols, institutions, communities, territories, spaces, sociocultural processes, and includes professional communities of humanitarian managers as subjects of sociocultural space; 3) instrumental cluster forms the types of

resources, such as symbolic (the space of communication and language of profession), competence (communicativeness, reflexivity, creativity and projectivity) [6, p. 64-76].

The anthropological principles of human dimension of European philosophy are based on the possibility of forming the elements of universal culture, which are determined by: 1) the needs of social practice that necessitate reflection of phenomenon of humanistic management in a global transformation; 2) the need for a comprehensive understanding of the nature, meaning, functions, development areas of humanistic management in the socialization of the economy by features of humanistic management as an integrated social system, determining the place and role of the main sub-structures of humanistic management; 3) the importance of effective management of economic and social systems in transitive societies, maintaining political, social, economic and cultural stability, associated with effective mechanisms of ensuring humanistic management; 4) the need to provide all levels of management mechanism with humanistic scientific knowledge about the nature and character of the interrelation of objective conditions of ensuring human dimensional management in organizations, peculiarities of its functioning in conditions of transformation processes (transitive, transient, and modernization). The main area of anthropological development of Ukraine is the purposeful formation of a new quality of life, which consists in creating conditions for proper realization of opportunities of each person and guarantee of a decent living standard [6, p.64-76].

In modern conditions of development of the state, for elaborating and implementing human dimension as the basis of management practice, it is necessary to: 1) analyze the objective need for developing humanization of the socium as an integrated social and economic social system, in the context of which feedbacks work harmoniously; 2) identify «fundamental economic and managerial constants», which are stable basis of management system operation in the marketplace; 3) develop areas of optimizing the mechanism of effective ensurance of humanistic management to prepare absolutely new managerial elite of the XXI century; 4) develop and implement socioantropological paradigm of human dimensional European humanistic management, based on self-organizational and system processes. Human dimension as humanistic principle of management is aimed at forming human dimensional European humanistic management as a management paradigm of the XXI century, which is a multiparadigm sphere of knowledge, based on several independent paradigms that are determined by the following factors: 1) practical: humanistic management is a practical field of activity that is related to solving practical problems, arising in different spheres of society; 2) institutional: humanistic management is a set of institutions that conduct humanistic management activity; 3) activity: humanistic management is the activity, related to the state management; 4) regulatory and legal: humanistic management serves as a legal and regulatory system that governs the state management; 5) scientistic: humanistic management is an area of scientific

knowledge, which is implemented in the state activity; 6) system: humanistic management should be formed as a system that requires a system regulation and self-regulation; 7) instrumental: humanistic management is a set of instruments for state management and influence on society; 8) innovative: humanistic management serves as an important mechanism for implementing innovations and renewing all spheres of society; 9) liberal: humanistic management is a way of regulating the relations between subjects of politics, government, management, centered around the "man as the measure of all things".

Література

1. Bazaluk, Oleg. The Theory of Evolution. In Philosophy and Cosmology, Vol. 15. Kyiv: ISPC, 2015. – P. 25-33.

2. Воронкова В.Г.Философия информационного общества в контексте глобализационных процессов современности / В. Г. Воронкова // «Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії» : збірник наукових праць / За ред. В.Г.Воронкової. – Вип. 61. – Запоріжжя, РВВ ЗДІА, 2015. – С. 13-23.

3. Voronkova Valentina. The Formation of the Concept of Noosphere Development of Modern Society in the Conditions of Information Society. In Philosophy and Cosmology, Vol. 16. Kyiv : ISPC, 2016. – P. 179-191.

4. Voronkova, Valentina, Marina Maksimenyuk and Vitalina Nikitenko. Humanistic Management in the Context of Philosophic Anthropology: Human Dimension. In Intellectual Archive, Vol. 5, No. 1. Ontario, Canada, 2016. – P.37-48.

5. Воронкова В.Г., Романенко Т.П., Андрюкайтене Регіна. Концепція розвитку проектно-орієнтованого бізнесу в умовах цифрової трансформації до Smart-суспільства / В. Г. Воронкова, Т. П. Романенко, Андрюкайтене Регина // «Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії» : збірник наукових праць / За ред. В.Г.Воронкової. – Вип. 67. – Запоріжжя, РВВ ЗДІА, 2016. – С. 13-27.

6. Voronkova, Valentina, Maksimenyuk, Marina, Nikitenko, Vitalina. Humanistic management in the context of philosophic anthropology: human dimension / Voronkova, Valentina, Maksimenyuk, Marina, Nikitenko, Vitalina // Нова парадигма : Філософія, Випуск 129, Національний університет імені М. П. Драгоманова: під ред. Ю. В. Бех. – Київ, 2016. – С. 64-76.

3.3. Trends competitiveness of the economy in terms of the fourth industrial revolution

3.3. Тенденції конкурентоспроможності економіки країни в умовах четвертої промислової революції

Четверта промислова революція триває в усьому світі, зокрема і в Україні та передбачає пріоритет інформаційних технологій, перехід до цифрової економіки, що є необхідними умовами розвитку і виживання українського бізнесу в умовах суворої конкуренції на світових ринках. Як приклад, приблизно 70% зривів термінів виконання замовлень за участю українських підприємств відбувається через розсинхронізацію обладнання і персоналу. Компанії втрачають клієнтів і

стають збитковими внаслідок того, що не можуть налагодити взаємодію персоналу й обладнання. Необхідним є побудова моделі інклюзивного розвитку. Модель інклюзивного розвитку є найбільш прийнятною для України у сенсі забезпечення конкурентоспроможності економіки та рівномірного підвищення добробуту усіх громадян. Передумовою цього повинно бути дослідження існуючих моделей розвитку, їх переваг та недоліків, перспектив реалізації та розроблення методичних рекомендацій щодо визначення рівня інклюзивного розвитку економіки України.

Дослідженням інклюзивного розвитку присвячені праці переважно закордонних вчених: Д.Асмоглоу, Д.Робінсона [1], Е.С.Райнета [4], С,Голандера [8], Дж. Подеста [7], З.М.Бедоса [1]. Серед українських науковців можна виділити наукові праці С.С.Кожемякіної [3], О.Карп'юк [2].

Проведені дослідження підкреслюють, що інклюзивне економічне зростання призведе до соціально-економічного розвитку, що є логічним в розрізі четвертої промислової революції.

Мета дослідження – розкрити питання зміни міжнародної конкурентоспроможності національної економіки в контексті четвертої промислової революції, що обумовлено зародженням нових перспектив, обумовлених переоцінкою міжнародної кооперації, спеціалізації, реформуванням та знаходженням нових джерел, інструментів та суб'єктів для надання нового імпульсу світової економіці в ракурсі четвертої промислової революції.

Четверта промислова революція передбачає розвиток і злиття автоматизованого виробництва, обміну даних і виробничих технологій в єдину саморегульовану систему, з якнайменшим або взагалі відсутнім втручанням людини у виробничий процес. Фаза промислової революції, яка характеризується злиттям технологій, що розмиває межі між фізичною, цифровою та біологічною сферами в контексті розвитку кіберпростору, інформаційної безпеки країни.

Насправді, діджиталізація – як проникнення цифрових технологій, автоматизації та ІТ на всі рівні життя та економіки почалась ще в минулому столітті й отримала назву третього технологічного укладу. Цей процес триває й досі. Але те, що останніми роками провідні країни світу, в першу чергу Німеччина, США окреслили нові підходи до ведення бізнесу, які обумовлені інформаційними, інноваційними впливами. Горизонтальна та вертикальна інтеграція ІТ, поєднання різних технологій, створення нових кібер-систем та штучного інтелекту змінює бізнес-моделі та способи ведення бізнесу. Цікаво спостерігати як мігрують рейтинги компаній світу – у 2015 в десятці найбагатших присутнє домінування сервісних компаній, – а не тих, хто виробляє нафту, газ чи метал, порівнюючи з 2006-2007 роками.

Четверта промислова революція включає сфери міської інфраструктури (Smart City), освіти, охорони здоров'я, тощо. До спектра технологій додались також інші – нано, біо, 3D-друк, нові енергоефективні технології.

Наведемо детальні основні факторами, що зумовлюють четверту промислову революцію:

1. Розвиток технологій управління клієнтським досвідом
2. Перехід від масового виробництва однакових виробів до «масової кастомізації» – масове виробництво індивідуальних замовлень (mass customization)
3. Глобалізацію замінює «глокалізація». Тобто «Думай глобально – дій локально».
4. Розвиток технологій The Internet of Things (IoT) – інтернет речей.
5. Можливості дистанційного керування всім, в тому числі виробництвом.
6. 3D Друк
7. Смарт-об'єкти. Смарт-прилади. Смарт-сенсори.
8. Виробництво повертається «додому», тобто розвиток автоматизації і роботизації нівелюють переваги дешевизни трудових ресурсів.
9. Дотримання глобальних стандартів стає необхідністю і вимагається навіть локальними ринками.
10. Стабільний розвиток і стабільне зростання всього: населення, економіки, науки, технологій з одного боку – стабільно зростаючі проблеми екології – з іншого.

Можливості розвитку та визначення місця в глокалізаційному світі для України полягають в наступних аспектах: інноваційний продукт потребує виходу на світовий ринок. Сучасна промислова автоматизація все більше стає IT-Powered Automation. Необхідним є отримання досвіду у зарубіжних виробників щодо використання передових технологій, інформування світу про свої вміння і знання, оутсорсинг проектування і монтажу, субпідряди, готовність до роботи на об'єктах по всьому світу; створення платформи для обміну інформацією щодо спеціалістів, проектів, досвіду для продажу своїх послуг світу; внутрішні стандарти необхідно адаптувати до міжнародних стандартами; проведення об'єднання бізнесу.

До 2020 року наслідки Четвертої промислової революції відкриють людині світ робототехніки та автономного транспорту, штучного інтелекту та навчання за допомогою машин, нових матеріалів, біотехнологій та геноміки.

Відомий швейцарський економіст доктор Клаус Шваб, засновник і керівник Всесвітнього економічного форуму, наголошує: "Четверта революція йде на нас, як цунамі! Швидкість цієї революції така висока, що політичній спільноті важко або навіть неможливо встигати з необхідними нормативними та законодавчими рамками". Він також вважає: "Ця революція кардинально змінить те, як ми

живемо, працюємо, ставимося один до одного. Подібного масштабу і складності змін людству ще ніколи не доводилося відчувати. Вже зараз очевидно, що вона торкнеться всіх груп, шарів і прошарків людства і всіх професій".

Найсильнішими факторами впливу на глобальну економіку є: поширення Інтернету, мобільного зв'язку, автоматизація рутинної інтелектуальної роботи; хмарні технології та рішення по зберіганню енергії; наступні покоління підходів до управління геномами; просунута робототехніка та транспорт без водіїв; 3D-друк і т.ін. Відповідно, такі процеси сприятимуть знищенню професій, які не потребують високої кваліфікації.

Відповідно, деякі професії зникнуть, інші будуть активно розвиватися. Людина повинна буде вміти підлаштовуватись до зміни ситуації і розвивати свої навички відповідно прогресу. Основними навичками, які будуть найбільш необхідні до 2020 року, було визначено:

1. Рішення комплексних завдань
2. Критичне мислення
3. Творчі здібності
4. Управлінські таланти
5. Координація з іншими
6. Емоційний інтелект
7. Здатність міркувати і приймати рішення
8. Орієнтація на обслуговування
9. Навички ведення переговорів
10. Когнітивна гнучкість

Творчість стане одним з трьох найбільш затребуваних навичок. Нові продукти, технології та способи роботи будуть змушувати людину бути більш творчим і придумувати, як застосовувати ці технології, створювати нові продукти і послуги. Цікавим фактором є зменшення значимості навички ведення переговорів, оскільки рішення за людину робитимуть машини за допомогою масивів даних.

В основі розвитку конкурентоспроможності товару, країни, підприємства покладені теорії міжнародної торгівлі, одна з яких теорія життєвого циклу продукції. Лише для управління системою її можна трактувати наступним чином: в залежності від стану розвитку суспільна на першому етапі розвитку (1-й рівень зрілості суспільства) основна увага приділяється продукції, а точніше, питанням безпеки продукції (послуг). Для вирішення проблеми застосовуються засоби технічного регулювання, обов'язкові для всіх суб'єктів товарно-грошових відносин. На другому етапі (2-й рівень зрілості) основним об'єктом уваги залишається та сама продукція, але акцент переноситься вже на якість, тобто її споживчі властивості. Тут нормативною основою є стандарти, які мають добровільний характер. На третьому етапі (3-й рівень зрілості) значну увагу

починають приділяти вже організаціям, удосконаленню їхніх локальних цільових систем менеджменту, перш за все менеджменту якості, на основі вимог стандартів на ці системи. І, нарешті, на четвертому етапі при досягненні найвищого рівня розвитку (4-й рівень зрілості) головна увага організацій приділяється вже цілісним системам менеджменту. Основний акцент робиться на яскраво вираженому соціально відповідальному ставленні до всіх зацікавлених сторін і цілеспрямованому системному вдосконаленню всіх аспектів діяльності. При цьому що вищий рівень ділової досконалості організації, то вища якість продукції. Поліпшуються також інші показники: продуктивність праці, собівартість продукції, вплив на довкілля, задоволеність персоналу тощо.

Відомо, що держави, які пропагували у підприємницьких колах найсучасніший промисловий і управлінський досвід, перемогли у світовій конкурентній боротьбі. В цих державах органами влади надзвичайно висока увага приділялася узагальненню найкращих підходів і практик у частині організації та управління підприємствами, навчанню цим підходам і практикам своїх підприємців.

Разом з тим, слід зупинитись і на негативних наслідках четвертої промислової революції:

- Виникнення безробіття та розподілу світового багатства – бідні країни можуть стати ще біднішими, але й багаті країни можуть очікувати значні потрясіння в зв’язку з масовою роботизацією виробництв.
- Перетік кваліфікованих кадрів до багатих країн, відповідно володіння всіма новими технологіями та зростання «значимості» бідних країни як сировинних та кадрових придатків для заможних.
- Зростання загроз кібер-безпеки – чимало опитувань в світі вказують на занепокоєння керівників щодо нових загроз кібер-атак.

Є й інші загрози, але в цілому Клаус Шваб зазначає, що швидкість та переваги інновацій, які несе четверта промислова революція, та швидкість зростання розривів та негативних явищ, що з нею пов’язані, важко передбачити та зрозуміти до кінця. Разом з тим, виграють ті, хто свідомо до цього підходить та планує необхідні зміни на рівні галузей, держави, нації.

Чимало країн світу вже розпочали свій шлях в четвертій промисловій революції. Платформи, подібні німецькій Industrie 4.0, існують в різних країнах. Сполучені Штати Америки розвивають напрямок Digital у всіх сферах.

В промисловій автоматизації їх ініціатива Industrial IoT об’єднала десятки відомих брендів в консорціумі з такою ж назвою. А сьогодні вони об’єднались з платформою Industrie 4.0. Франція запустила ініціативу *The Industry of the Future* – й подібно німцям теж на державному рівні. Вона включає 34 ініціативи, направлені на різні сфери економіки країни. Мають свої потужні ініціативи Індія

та Китай. Великі конференції, присвячені четвертій промисловій революції проходять по всій Східній Європі, в дані процеси включається Туреччина. Провідні Африканські країни позиціонують себе хабом четвертої промислової революції. Україна в недавньому звіті Всесвітнього економічного форуму не внесена в перелік 43-х країн, які є першими бенефіціарами четвертої промислової революції. Разом з тим, Росія, Казахстан та Польща присутні в даних списках. Всесвітній економічний форму 2017 року підсилив вплив інших факторів в контексті четвертої промислової революції.

Під впливом Всесвітнього економічного форуму 2016 року технології 4.0 стали популярними в контексті розвитку ІТ, бізнес-шкіл. Водночас, 99% гравців ринку промислової автоматизації, навіть великі міжнародні бренди, присутні в Україні, не розкривають свою роботу в контексті трендів четвертої промислової революції. На сьогодні, модернізація української промисловості є питанням уже не для обговорення, а для конкретних дій та висновків, нагальним є об'єднання з ІТ-сектором, іншими хай-тек спільнотами та спільне спрямування загального руху на прискорену модернізацію української промисловості, масово та швидко впроваджуючи нові технології 4.0.

Література

1. Zeni Minton Bedos. For richer and for poorer. Rising inequality – one of the largest socio-economic and political problems of our [Electronic resource] // Mode of access: http://tyzhden.ua/World/62625.

2. Karp'yuk O. National models stimulate the innovation process // The strategic priorities. – 2013. – № 3. – C. 47-49.

3. Kozhemyakina S.M. Increased productivity as the basis for economic growth in Ukraine / SM Kozhemyakin // Economy of Ukraine: Ukrainian reform innovation strategy [collective monograph; Ed. V.F. Besedin, A. S. Muzychenko]. – K: NDEI, 2010. – C. 83-91.

4. Reinert E.S. As rich countries became rich, and why poor countries remain poor / E.S.Reinert; per. from English. N. Avtonomova; ed. B. Avtonomova; Gos. University – Higher School of Economics. – M .: Publishing House. State House. Univ. – Higher School of Economics, 2011. – C. 153.

5. Taranenko I.V. Modification of an innovative model of globalization and the world economy on the principles of sustainable development: a new dimension of competitiveness / I.V. Taranenko // European vector of economic development: Coll. Science. pr. – Dnepropetrovsk: Dnepropetrovsk University. Alfred Nobel, 2013. – Vol. 1 (12). – P. 172-185.

6. Acemoglu, Daron. Why nations fail : the origins of power, prosperity, and poverty / Daron Acemoglu, James A. Robinson. – 1st ed. Acemoglu, Daron and James Robinson (2012): Why Nations Fail, Crown Business.

7. Podesta J. Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability [Electronic resource] // Mode of access: https://www.americanprogress.org/issues/economy/report/2013/02/07

8. Saskia Hollander, Rojan Bolling. Practice, don't preach: getting serious about inclusive development [Electronic resource] // Mode of access: http://www.thebrokeronline.eu

3.4. Informatization as a factor of optimization ideology of information society and its sustainable development support

3.4. Інформатизація як фактор оптимізації ідеології інформаційного суспільства та забезпечення його сталого розвитку

Сучасна цивілізація перебуває на переломному етапі і потребує вироблення нової ідеології інформаційного суспільства як фактора сталого розвитку. Людству загрожує загострення різноманітних глобальних криз, в суспільстві зростає напруга, в умовах глобальної трансформації виникає суспільство величезних ризиків. За цих обставин нагальною є вироблення якісно нової стратегії розвитку людської цивілізації у ситуації соціальних невизначеностей, яка спирається на ідеологію інформаційного суспільства як фактор сталого розвитку. Ідеологія інформаційного суспільства передбачає створення механізмів інтелектуальної економіки, що базується на знаннях, спрямована на приборкання загрозливих процесів, мінімізації руйнівних наслідків, забезпечення сталого розвитку сучасного соціуму. Такими механізмами є, насамперед, усталені соціальні інститути – економіка, політика, право, культура, управління, ідеологія, що сприяють інституціоналізації сучасного українського суспільства [1].

Актуальність теми наукового дослідження зумовлена тим, що: по-перше, недостатньою теоретичною розробленістю концепції ідеології інформаційного суспільства як фактора сталого розвитку сучасного українського суспільства в нових умовах глобалізації, так і осмислення комплексу кумулятивних змін, які набувають практично-світоглядного значення, що сприяють досягненню стабільного розвитку сучасного суспільства; по-друге, на сьогоднішній день в Україні спостерігається певний дефіцит теоретико-методологічної рефлексії інструментів і технологій мінімізації ентропійних тенденцій у сучасному українському суспільстві, вирішенню яких може слугувати ідеологія інформаційного суспільства, яка може сприяти досягненню стабільності українського соціуму завдяки упровадженню в життя складових ідеології; по-третє, становлення і розвиток ідеології інформаційного суспільства обумовлено, з одного боку, об’єктивним перебігом антропо-культурного сучасного процесу, що утверджується у вітчизняному соціальному просторі, з іншого – впливом суб’єктивного чинника управлінської суб’єкт-суб’єктної парадигми, в центрі якої людина не є «мірою всіх речей», а виступає як засіб; по-четверте, ноосферні засади, на яких має базується сучасний соціум XXI століття, продовжує поглиблювати значення досліджень про ідеологію інформаційного суспільства як фактор сталого розвитку, поставивши вимогу розробки таких категоріальних форм ноосферного дискурсу, який міг би узгоджуватися з сучасними реаліями

глобалізації і глокалізації. Вирішити ці проблеми можливо, якщо докорінним чином сформувати теоретичне підґрунтя розвитку концепції ідеології інформаційного суспільства, що базується на ноосферній парадигмі, та сприяти рефлексії методологічних прийомів і технік впровадження ідеології інформаційного суспільства; сприяти її структуризації, так і інституціонального впливу держави на економіку, політику, культуру, соціальну сферу ідеологічними впливами інформаційного суспільства, можливими варіантами вирішення проблем у всіх сферах життєдіяльності суспільства, використовуючи самоорганізаційні і креативні аспекти; по-п'яте, у сучасній соціально-філософській науці має місце пізнавальна наукова проблема, яка пов'язана з дефіцитом теоретичної та практичної рефлексії механізмів оптимізації ідеології інформаційного суспільства, в центрі якої ноосферна проблематика, яка сприяє поглибленню підґрунтя для аналізу загальнолюдських цінностей в умовах загальносвітових тенденцій – глобалізації і глокалізації. Розв'язання зазначених питань потребує системного дослідження, а також розробки відповідних науково-теоретичних важелів для упровадження нових механізмів оптимізації ідеології інформаційного суспільства як фактора сталого розвитку [2].

Метою наукового дослідження є розробка концепції інформатизації як фактор оптимізації ідеології інформаційного суспільства та забезпечення його сталого розвитку, що детермінується глобалізаційними чинниками, опрацювання синергетичної та системної методології аналізу складних і суперечливих процесів глобалізації, що розвивається в контексті ноосферних вимірів сучасності.

Мета роботи – розробити концепцію інформатизації як фактор оптимізації ідеології інформаційного суспільства та забезпечити умови досягнення його сталого розвитку, виходу сучасного українського соціуму з кризи та обґрунтувати ноосферні засади його сучасного розвитку, а також опрацювати практичні рекомендації щодо оптимізації ідеології інформаційного суспільства як фактор сталого розвитку, розробити соціальні технології алгоритмів подолання ентропійних процесів та досягнення системного стабільного стану сучасного соціуму.

Об'єкт дослідження – феномен ідеології інформаційного суспільства як фактор сталого розвитку, що формується в умовах глобалізації, та базується на ноосферних вимірах та потребує реалізації людського та соціального чинника і направлений на виживання людини і людства у складних процесах кризової цивілізації.

Предмет дослідження – шляхи і напрями оптимізації ідеології інформаційного суспільства як фактор сталого розвитку сучасного українського суспільства.

Як засвідчив аналіз, розробка концепції інформатизації тісно пов'язана з

економікою, політикою, культурою, управлінням, тому для її адекватного аналізу слід дослідити соціоекономічні, соціоантропологічні, соціокультурні виміри, з акцентуацією аналізу на політику, економіку, управління, культуру, в центрі яких підтримка і розвиток людського фактору, що здійснюється через і завдяки ідеології інформаційного суспільства, здатної привести суспільство до сталого розвитку [3].

Наукова гіпотеза дослідження. Концепція інформатизації як фактор оптимізації ідеології інформаційного суспільства та забезпечення його сталого розвитку націлена на формування техногуманітарного та ноосферного балансу сучасного українського суспільства, що являє собою концептуальну модель, котра описує механізм загострення і подолання антропогенних та культурогенних криз в умовах глобалізації, детермінованих економічними кризами; формування концепції ідеології інформаційного суспільства, яка відігравала б роль компенсаторського фактора, який виступає як визначальний у періоди криз і сприяє відновленню порушеного балансу інструментального (техногенного) і гуманітарного характеру.

Для аналізу концепції ідеології інформаційного суспільства як фактора сталого розвитку використовуються методи аналізу і синтезу, моделювання і прогнозування, кросскультурного (порівняльного) аналізу, інституційний, системний, синергетичний, структурно-функціональний, соціального гуманізму, антропологічної експертизи, зокрема для аналізу складових ідеології інформаційного суспільства, на яку впливають соціоекономічні, соціоантропологічні, соціокультурні чинники.

Процеси інформатизації як фактор оптимізації ідеології інформаційного суспільства та забезпечення його сталого розвитку здійснюються у системі онтологізації, гносеологізації та соціологізації суспільного життя. Ці процеси впливають на оптимізацію ідеології інформаційного суспільства в умовах мережево-комунікативного простору. Так, процес онтологізації здійснюється як процес моделювання чи проекції фундаментального знання про інформаційну реальність на ідеологію інформаційного суспільства. Остання представляє собою як практично перетворюючу діяльність як процес формування інформаційної картини світу, що дозволяє відобразити світ як буття та існування інформаційної реальності. Гносеологізація інформаційної реальності відбувається як процес формування ідеології інформаційного суспільства та перетворення ідеології на цивілізаційний інститут інформаційного суспільства з функціями регулювання всіх сфер життєдіяльності суспільства. Соціологізація інформаційної реальності представляє собою процес становлення суспільного життя у якості соціально-інформаційної реальності, формування соціального пізнання і соціології інформаційного суспільства з врахуванням типу суспільства, у тому числі вирішення глобальних проблем сучасності на основі антиентропійних процесів,

представлених інформатизацією і комп'ютеризацією суспільства [4].

Ми дотримуємося думки, що *кожне суспільство стає інформаційним суспільством по-своєму і вирішує у процесі інформатизації свої специфічні проблеми з врахуванням особливостей типу суспільства та його ідеології, коли у першому випадку пріоритет віддається технологіям, що сприяють інформатизації*, а в іншому – вирішенню задач оптимізації суспільних відносин. Формування ідеології інформаційного суспільства в умовах мережево-комунікативного простору відбувається на шляху подолання інформаційної кризи, оптимізації процесів інформатизації та пізнання законів розвитку інформаційної реальності. Якщо інформатизація відбувається без врахування специфіки становлення інформаційного суспільства відповідного типу, а здійснюється згідно чужих даному суспільству стандартів і парадигм, то реально відбувається поглиблення інформаційної кризи і ситуація свідчить про несформованість ідеології інформаційного суспільства, яка відповідала б національному менталітету тієї чи іншої країни. Нами доведено, що формування концептуальних положень інформатизації як фактора оптимізації ідеології інформаційного суспільства в умовах мережево-комунікативного простору є необхідною умовою для забезпечення сталого розвитку суспільства в умовах вирішення глобальних прополем сучасності.

Ідеологія – це система концептуально оформлених поглядів та ідей, що виражають інтереси різних суспільств, соціальних класів і груп, в яких усвідомлюються і оцінюються відносини людей до дійсності та один до одного, а також санкціонуються існуючі у суспільстві форми панування та влади, або обґрунтовуються їх перетворення. Найважливіша особливість становлення ідеології інформаційного суспільства – в об'єктивному посиленні його комунікаційних зав'язків і відносин, реалізація потреб людини у пізнанні як джерела нової інформації. Пізнання та його складові – інформація та знання виступають основою комунікації, які визначають її сутність та є основою ідеології інформаційного суспільства. Тому кожний тип суспільства повинен здійснювати інформатизацію і комп'ютеризацію, щоб стратегія і тактика інформатизації враховувала специфіку суспільства, особливості історичного моменту, у відповідності з яким інформатизація виступає умовою соціального та цивілізаційного прогресу.

Розробка самостійної теорії інформації є причиною виникнення так званої інформаційної моделі комунікації, основоположні характеристики якої визначають принципи трансляції і соціалізації тих чи інших ідеологем інформаційного суспільства та забезпечення його сталого розвитку. Соціальна практика сучасного суспільства розгортається на основі освоєння інформаційної реальності. Наукове освоєння цих процесів дозволяє будувати адекватні стратегії та тактики інформатизації та комп'ютеризації суспільства і в цьому

відношенні слід вивчати процеси онтологізації, гносеологізації та соціологізації інформаційної реальності, виходячи з метафізичного і діалектичного методів. Виходячи з даних методологій, повинні розроблятися програми інформатизації та комп'ютеризації суспільства, що розкривають перспективи технологічного та інформаційного проектів формування інформаційного суспільства. Становлення інформаційного суспільства неминуче тягне за собою інституційні, функціональні та інші перетворення у житті суспільства з врахуванням знання природи, специфіки ідеології інформаційного суспільства, організації адекватних тому чи іншому типу суспільства процесів його інформатизації, що сприяють формуванню ідеології інформаційного суспільства [5].

Основні дискусії про сталий розвиток – «Програма дій «Порядок дня XXI століття» Брундтланд (1987 р.) і доповідь про сталий розвиток, затверджений конференцією ЮНСЕД в Ріо (1991 р.), в контексті яких сталий розвиток виокремлено як нову концепцію сучасного інформаційного століття, направленого на подолання глобальних проблем сучасності. У 1992 р. в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) відбулася конференція ООН з оточуючого середовища, на якій була вироблена ідеологія інформаційного суспільства як фактора сталого розвитку сучасного суспільства. Проблеми інформаційного суспільства слід вирішувати у контексті економічного росту та упровадження у життя концепції сталого розвитку, яка має глобальне значення і не обмежується національними чи регіональними кордонами. Вчені закликали досліджувати взаємозв'язок всіх складових ідеології інформаційного суспільства як фактора сталого розвитку, яка б протидіяла все більшій кількості ризиків, національних загроз і криз, пов'язаних з національною безпекою. Особлива увага приділяється комплексному вирішенню економічних, екологічних, соціальних, культурних, безпекових питань, що включає у свій зміст інтеграцію екологічного, соціального, економічного вимірів сталого розвитку.

У «Порядку денному» відмічається, що несправедливість інформаційного суспільства і руйнація екологічних систем знаходиться в центрі уваги сталого розвитку з метою подолання несправедливостей, доступу все більшої кількості населення до Інтернет, що може здійснити тільки соціальна трансформація сучасного інформаційного суспільства, щоб дати адекватну відповідь на гострі проблеми інформаційного віку. Адекватне формулювання концепції ідеології інформаційного суспільства як фактора сталого розвитку потребує подальшої операціоналізації і конкретизації. Згідно визначення Комісії, економіка інформаційного суспільства вважається сталою при умовах мінімізації використання ресурсів, необхідних для збереження оточуючого середовища у сталому розвитку. Сталий розвиток – це стабільний, узгоджений, розрахований на тривалу перспективу економічний і соціальний розвиток на основі підтримуваного використання природних ресурсів для забезпечення потреб

теперішнього і майбутнього поколінь інформаційного суспільства

Сьогодні загрози досягнення стабільного економічного розвитку породжують глобалізаційні процеси, пов'язані з ризиками, антропологічними катастрофами, різноманітними формами дестабілізації соціуму, що детермінуються діями турбулентності, хаотичного руху потоків і непередбачуваності подій. Соціальний хаос, в який втягнута вся система інформаційного суспільства, – це стан складної нелінійної соціальної системи, яка самоорганізується на шляху до трансформації старих структур, які не можуть задовольнити соціальні та економічні потреби сучасного інформаційного суспільства [6].

Ідеологія інформаційного суспільства направлена на формування ноосферної економіки інформаційного суспільства, в основі якого задоволення потреб людини з інформації як головного ресурсу. Ідеологія інформаційного суспільства структурує конструкти інформаційного соціуму, що включає примат духовно-інформаційних потреб перед матеріальними. Розвиток соціальних систем розглядається через еволюцію інформаційних машин. В інформаційному XXI столітті більше половини робочого часу буде використано на збереження, обробку і передачу інформації, що й потребує вироблення ідеології інформаційного суспільства, в якому людина знайде своє гідне місце, а її розум буде культивувати подальший розвиток та ускладнення інформаційно-комунікативних технологій, що є головною тенденцією розвитку сучасного світу та досягнення сталого розвитку. Ідеологія інформаційного суспільства як наукоємна і освітня парадигма повинна стати економікою сталого розвитку, в якій освіті відводиться центральне місце, так як інформаційне суспільство еволюціонує в «суспільство знань», а ідеологія інформаційного суспільства еволюціонує в ідеологію «суспільства знань», в основі якої особливості виробництва і споживання знань у корисній інтелектуальній діяльності людей. Зміни відбуваються і в науці управління інформаційним суспільством, яке переключається з виробничого процесу на інші, які мають пряме відношення до знань: інноваційний процес, збереження знань в електронних системах та їх подальше використання, обмін знаннями та інформацією, навчання персоналу, формування бренду та іміджу компанії. Ідеологія інформаційного суспільства як фактор сталого розвитку – це стійка інноваційна та інтелектуальна економіка, що спирається на ноосферно-технологічний базис, що потребує управління знаннями та їх перетворення на додаткову вартість. Ідеологія інформаційного суспільства – це вироблення комплексу засобів, технологій, алгоритмів

необхідне формування опорної страти нації – патріотичної еліти, інтереси якої пов'язані з інтересами країни і націлені на формування високоєвропейської держави, еліта якої керує ефективним використанням природно-ресурсного потенціалу країни та потребує формування концепції ноосферного стійкого розвитку, в основі якого шлях до інноваційного розвитку суспільства.

Література

1. Воронкова В. Г. Формирование нового мировоззрения, нового человека, нового общества будущего : [Монография] / В. Г. Воронкова / Кого и как воспитывать в подрастающих поколениях // Под ред. О. А. Базалука. – К. : Издательский дом «Скиф». – 2012. – Т.2. – С.134-152.

2. Воронкова В. Г., Соснін О. В. Формування інформаційного суспільства в Україні: виклик чи потреба часу? / В. Г. Воронкова, О. В. Соснін // «Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії» : збірник наукових праць / За ред. В.Г. Воронкової. – Вип. 60. – Запоріжжя, РВВ ЗДІА, 2015. – С. 13-24.

3. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Сучасна геокультура як соціокультурний феномен культурної глобалізації / В. Г. Воронкова, В. О. Нікітенко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : Вид-во «Гілея», 2013. – Вип. 72. – С. 487-492.

4. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості : аналіт. доп. / Д. В. Дубов, О. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк. – К. : НІСД, 2010. – 64 с.

5. Інформаційні технології як фактор суспільних перетворень в Україні: зб. аналіт. доп. / М. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк, Т. О. Ісакова; за заг. ред. Д. В. Дубова. – К. : НІСД, 2011. – 96 с.

6. Соснін О. В., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Інвестиції в людський капітал в умовах глобальної трансформації: Навчальний посібник. – Львів : «Магнолія : 2006», – 2011. – 610 с.

7. Соснін О.В. Інформаційна безпека: нові виміри загроз, пов'язаних з інформаційно-комунікаційною сферою / О. В. Соснін, О. П. Дзьобань // «Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії» : збірник наукових праць / За ред. В.Г.Воронкової. – Вип. 61. – Запоріжжя, РВВ ЗДІА, 2015. – С. 24-34.

3.5. Geopolitical triangle: EU – Ukraine – Russia

3.5. Геополітичний трикутник: ЄС – Україна – Росія

Еволюційний поступ розвитку світової економіки характеризується унеможливленням функціональної ізольованості та існування будь-якої країни осторонь інтеграційних процесів. Останні є вимогою інтенсивності процесів глобалізації та відповідного звуження векторів конкуренції на засадах прозорих "правил гри" в планетарному масштабі. Україна активно намагається інтегруватися у світову спільноту і протягом всього шляху незалежності політика вибору пріоритетності розвитку є змінною, варіюючись від Європейського Союзу (ЄС) до Митного Союзу (МС), і навпаки. На момент реального часу віддано перевагу євроінтеграційному вектору, який і став

наріжним каменем суперечок в останній час в Україні. Схильність Українського державного інституту до розвитку за європейською моделлю фактично датовано ще 1993 роком, адже членство в Європейському Співтоваристві визначалось Верховною Радою України як перспективна мета. Відтак, шлях взаємовідносин Україна-ЄС було почато фактично відразу після здобуття незалежності держави. Проте українська реальність не була позбавлена традиційності функціонування за моделлю Радянського Союзу. Це дозволяє стверджувати, що Україна мала обмежений досвід господарювання як незалежної держави.

В основі тяжіння України до європейського суспільства покладено об'єктивні причини її геополітичного та геоекономічного положення, історичні, культурні та етнічні традиції, які є тотожними з країнами ЄС в своїй більшості. Розвиток інтеграційних та глобалізаційних процесів у сучасному світі зумовлюють необхідність визначення ролі й місця будь-якої країни у світовому господарстві. На сьогоднішній день Україна не має альтернативи глобальним та регіональним інтеграційним процесам, зважаючи на умови, які диктуються науково-технологічно-інформаційною революцією, формуванням глобального поділу і кооперації праці та висококонкурентним середовищем, яке характеризує міждержавні відносини. Загалом необхідність визначення вектору українського розвитку в загалі інтеграційних процесів є визначеним як необхідність, проте має бути визначеним оптимум з огляду на збереження державної цілісності та її розвитку, а також гарантій громадян.

Важливим аргументом, який часто приводиться на користь євроінтеграції, є лібералізація зовнішньої торгівлі та зростання її обсягів. Звернемо увагу на те, що частка валового внутрішнього продукту (ВВП) країн ЄС у структурі загального обсягу світового ВВП на сьогоднішній день становить 20,1%. В свою чергу, питома вага ЄС у світовому товарообороті складає близько 33%. Головна альтернатива України у відносинах з ЄС є відомою і визначається створенням зони вільної торгівлі – найбільшим ринком світу із сукупним населенням 500 млн. осіб та з обсягом ВВП на рівні 18,4 трлн. дол. США (для порівняння: населення США становить приблизно 300 млн. осіб, а ВВП – 14,3 трлн. дол. США; Євроазійське економічне співтовариство – 170 млн. осіб, а ВВП – 14,1 трлн. дол. США) [1]. Тож інтеграційні процеси України в напрямі Європейських країн дозволяють приймати участь в міжнародній торгівельній діяльності чи не найбільшого товарного ринку.

На сьогоднішній день Євросоюз є найбільшим зовнішньоторговельним партнером України займаючи питому вагу на рівні 32,8% в загальному зовнішньому торгівельному обороті. Визначеними є хиби такого торгівельного співробітництва, які в своїй основі доведені тенденцією до експорту країною переважно сировинних та базових товарів та відповідно імпортом з терен Європейського Союзу промислової, машинобудівної та хімічної продукції з

більшою часткою доданої вартості. Варто зауважити, що поглиблення інтеграційних процесів в подальшому може спровокувати погіршення економічного стану держави зі збереженням такої тенденції, адже проблемою зони вільної торгівлі (ЗВТ) є певна спеціалізація. Даний імператив ЗВТ за умови входження України до ЄС дає право останньому "диктувати", які товари може випускати учасник на ринок даної зони, а які ні. На разі варто приймати до уваги той факт, що ЄС є крупним донором інвестицій для країн, що розвиваються, у тому числі і для України. В умовах буденності держави майже 80% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій припадає на країни Європейського Союзу (42,7 млрд. дол. США). Значний об'єм прямих іноземних інвестицій із країн ЄС зосереджений на підприємствах промисловості – 31,1%, в фінансових установах акумульовано 27,6% прямих іноземних інвестицій від загального обсягу надходжень до України [2]. Тож Європейські країни є основним інвестором для економіки України.

Від підтримки євроінтеграційного вектору очікується отримання зисків політичного та соціального характерів. Відтак, в політичному сенсі для України відкриваються можливості залучення до Спільної європейської політики безпеки та оборони (СЄПБО), яка має гарантувати їй державний суверенітет та територіальну недоторканність. В свою чергу, соціальні вигоди представлені захистом прав людини в інституціях ЄС, відкриття кордонів для мобільності населення, забезпечення високого рівня життя за рахунок підтягування країни до стандартів країн Європейського Союзу.

Тут варто звертати увагу і на обернену сторону визначених переваг. Перш за все, це є загрози тих самих політичного, економічного та соціального порядків. З огляду на політичні прорахунки фактичним є ризик часткової втрати суверенітету та підпорядкування територій органам ЄС, невизначеність стратегії розвитку, адже має відбуватись зміна виробничих можливостей та орієнтацій, що несе за собою й деструктивні зміни в економіці. ЄС має сувору планову економіку з чітким квотуванням, що диктує для України деструктивну вимогу запровадження квот на виробництво тієї чи іншої продукції. В свою чергу, для ЄС це є стримувальним чинником прийняття країни до спільного ринку через потребу серйозних компенсацій від закриття певних галузей промисловості перед Україною. Соціальні загрози, серед яких головним чином визначено поглиблення демографічного спаду, незаконна міграція та відплив кадрів, вже є присутніми сьогодні, враховуючи трудову міграцію, яка також є спірною ділянкою відносин Україна – ЄС. За даними Українського центру соціальних досліджень та Інституту народознавства НАНУ, які приведено в праці П.Гайдуцького, чисельність українських трудових мігрантів сягає 4,5-5 млн. чол. Але є узагальненні свідчення про 5,5-7 млн. українських трудових мігрантів. Основний і, головне, більш легальний ринок праці українські трудові мігранти

бачать в Євросоюзі. З країн ЄС в Україну щорічно від трудових мігрантів надходить близько 15 млрд. євро, що становить близько 6-8% ВВП країни. П.Гайдуцький, виходячи з реальних можливостей України у забезпеченні зайнятості та доходів населення, зазначає що такий високий міграційний статус ЄС для українців безперечно є позитивним [3]. Але чи так це насправді? Адже дійсно спостерігається масовий відтік робочої сили з України, що породжує низку проблем не тільки соціального характеру, але й економічного.

Головним рушієм та ґрунтовним аналітичним мотиватором України в частині прийняття рішення стосовно доцільності обрання одновекторної політики розвитку в межах ЄС є проникнення на один із найбільших світових ринків та отримання економічних вигід від торгівельної діяльності. Та врешті решт, чи є торгівля з країнами ЄС для держави економічно доцільною та виправданою з точки зору стратегічного пріоритету? За роки незалежності Української держави негативне сальдо зовнішньої торгівлі України з ЄС зросло майже у три рази, сягнувши позначки в 2,3 млрд. дол. США. Для порівняння зовнішнє сальдо торгівлі з Митним Союзом за відповідний період теж зросло сягнувши від'ємного значення на рівні 1,6 млрд. дол. США, що також не є показником економічної доцільності зовнішньоекономічної активності (рис. 1).

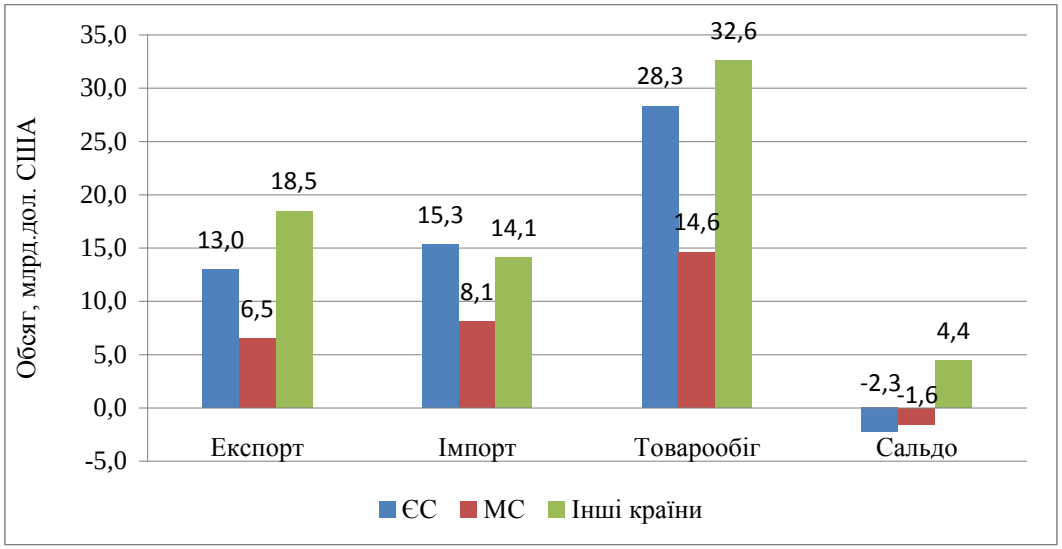

Рис. 1. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами за 2015 р., млрд. дол. США

Джерело: розроблено за даними Держкомстату України [4].

При цьому сальдо торгівлі України з іншими країнами світу за аналогічний період є позитивним, демонструючи зростання за роками майже у чотири рази і сяганням розміру в 4,4 млрд. дол. США [4]. Тут з обережністю можемо стверджувати, що Україна обирає заздалегідь збиткові вектори зовнішньоекономічної діяльності ставлячи власну економіку під "розстріл". Це дозволяє зробити висновок стосовно недоречності одновекторної стратегії зовнішньоекономічної діяльності і хибності оцінки економічних зисків від інтеграційних процесів у відносинах Україна – ЄС.

Тут слід звернути увагу на організаційну неготовність України до членства в ЄС. Підтвердженням цього є висловлювання Н. Гнидюка, який зазначав, що євроінтеграція – це сфера не тільки зовнішньої, а й внутрішньої політики [5]. Та коли процесом займаються десятки відомств одночасно, без координуючого центру, на практиці це призводить до безладу. У європейському дипкорпусі також наголошують, що багато разів попереджали український уряд, стосовно доцільності створення профільного віце-прем'єра, без якого шанси на успіх України в проведенні європейських реформ є мізерними. Такої ж думки дотримується й голова парламентського Комітету з євроінтеграції Верховної Ради України І. Геращенко, яка вважає, що має бути сформована посада віце-прем'єра чи першого віце-прем'єра з питань євроінтеграції [6]. Здійснення процесу європейської інтеграції та проведення реформ потребує централізованого керівництва, яке міг би забезпечити спеціально призначений посадовець в уряді, заявив керівник цивільних операцій Європейської служби зовнішніх дій К. Дін. За його словами, це може бути віце-прем'єр-міністр чи міністр, який повинен бути наділений реальними повноваженнями та мати у своєму розпорядженні міністерську структуру. Повноваження посадовця, який відповідатиме за євроінтеграцію та реформи, має визначити закон, має діяти принцип верховенства права [2]. Слід визнати, що українські ж реалії євроінтеграції на момент реального часу більше нагадують корабель без керма.

Водночас варто зупинитись на неготовності України вступити до Європейського Союзу через нестабільність спровоковану проведенням антитерористичної операції на сході нашої країни. Даний факт визначає не тільки неготовність з української сторони, а й зі сторони ЄС, адже наявність військових дій знижує інвестиційну привабливість і породжує сумнівність стосовно окупності та цільового використання інвестицій. Серед трійки країн, які підписали угоди про асоціацію з ЄС, Україна стоїть окремо, адже збройний конфлікт на сході країни забирає у неї значну кількість сил і коштів, підкреслює аналітик Українського Інституту євроатлантичного співробітництва В. Горбач: "події на Сході країни знизили активність держави у питаннях імплементації угоди з ЄС, до того ж частина угоди про зону вільної торгівлі поки що так і не набрала чинності через те, що ЄС пішов на поступки Російській Федерації, відтермінувавши початок дії угоди до 1 січня 2016 року" [7]. В світлі розвитку зовнішньоекономічних відносин з ЄС маємо справу з фактом політичної незгоди Російської Федерації з таким станом речей. Як зазначається в аналітичній доповіді Центу Розумкова: «політика Росії, що здійснювалася з початку 2000-х років, не передбачала формування дійсно рівноправних, партнерських і паритетних відносин Москви та Києва і мала за мету перетворення України на підконтрольну державу, яка б рухалась у фарватері російської політики».

Сьогоденні прагнення Росії направленні на унеможливлення української європейської та євроатлантичної інтеграції, адже, перш за все, очікування «країни-агресора» зводяться до жорсткого примушення України до євразійської інтеграції під егідою Російської Федерації [8]. Даний перебіг подій має також свої економічні наслідки, які виражаються у втраті економічних позицій крізь призму зниження інвестиційної привабливості і стримування виробничих процесів, або ж повної страти активів країни.

Наразі Україна має дві колосальні проблеми: анексія АР Крим та тимчасово окуповані території Донецької та Луганської областей. Як зазначають Д.Клиновий та П. Рогов: «реальні сукупні втрати Україною виробничого, людського та природно ресурсного потенціалу сягають, навіть якщо взяти мінімальні обраховані цифри, біля 3 трильйонів гривень, серед яких втрати людського капіталу становлять 2,5 трильйона, а матеріального капіталу (виробничих і природних ресурсів разом) – біля 0,5 трильйона гривень, приблизно по 250 млрд. грн. по виробничих та природних активах» [9]. Власне кажучи такі втрати є дійсно колосальними з огляду на те, що ця сума втрат вартує 10 тис. тонн золота, що складає третину золотого запасу світу. Тобто втрати господарського потенціалу України за результатами політичного та військового протистояння з Росією в економічному плані прирівнюються до третини вартості усього золотого запасу світу. Україна з втратою географічних територій втрачає, у відносному сенсі розрахунків крізь призму золота, більше, аніж Російська Федерація має взагалі (на лютий 2016 р. – 1,3 тис. тонн).

Як зазначав А. Левін, західні політики повинні рішуче відмовитись від розмов про Україну як про "буферну зону" між Європою та Росією [10]. Зважаючи на поточну ситуацію, Україна в світовому орієнтирі позиціонування належить до міжсистемної периферії, яка зазнає впливу інтересів як з боку ЄС так і РФ. Хоча в даному випадку Україна може отримати відповідні зиски за результатами зміни пріоритетів та політики дій по відношенню до обмежень векторів міжнародного співтовариства. В геополітичному трикутнику ЄС – Україна – Росія держава може виконати унікальну консолідуючу функцію, яка, як наслідок, потенційно може стати кроком до утворення пан'європейського простору або створення "Великої Європи" (широковживаний останнім часом сленг в колах вітчизняної наукової спільноти) за рахунок отримання ефекту синергії від поєднання наявних потенціалів ЄС та МС. Тут головним завданням України є, по-перше, усунення конфронтацій між потужними центрами учасників потенційного геополітичного простору, що можливо передусім за рахунок відмови від практики однобічного вектору зовнішньоекономічного тяжіння держави і, по-друге, формування позицій самодостатності українського державного інституту з ефективними господарськими механізмами їх функціонування [11]. Укріплення державного суверенітету України у площині

зовнішньої політики означає повноцінне її представлення в межах світового цивілізаційного простору як активного суб'єкту геополітики. Це є можливим за умови розвитку динамічного діалогу України з іншими країнами, що базуватиметься на дотриманні норм та принципів міжнародного права, взаємовигідній співпраці, безпеці та розумінні державою сутності її національних інтересів.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що нині є реальною справа з євроадаптацією, а не з євроінтеграцією. В свою чергу, це створює нерівні можливості розвитку в межах співпраці. В той же час, негативні наслідки зовнішньоекономічної невизначеності підігріваються й наслідками геополітичного протистояння з Російською Федерацією, що також несе за собою великі втрати в економічному сенсі. Тож Україна щодня втрачає економічні позиції, що знаходить своє відображення в соціальному, культурному та інших секторах. Даного роду відносини із зовнішнім оточенням є фізичною зрадою національних інтересів та демократичною зрадою «джерела влади» – народу. За необхідне приймається розробка механізму структурної політики співпраці із таким колом країн-партнерів, котрі будуть нести економічний зиск від співпраці та формуватимуть гарантії національно збагачення та економічного піднесення українського суверенітету крізь призму добробуту громадян.

Література

1. Туглук В. Ера багатьох векторів відходить у минуле [Електронний ресурс] / В.Туглук // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 5(4891). – Режим доступу: http://ukurier.gov.ua/uk/articles/era-bagatovektornosti-vidhodit-u-minule/

2. Федорошина О.О. Проблеми інтеграції України до Європейського Союзу [Електронний ресурс] / О.О. Федорошина // Ефективна економіка. – 2012. – № 4. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1103.

3. Гайдуцький П. Україна-ЄС: проблеми інтеграції [Електронний ресурс] / П.Гайдуцький // Дзеркало тижня. – 2013. – № 20. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/international/ukrayina-yes-problemi-integraciyi-_.html.

4. Статистичний щорічник України за 2014 рік / Держкомстат України // за ред. І.М. Жук. – К.: Консультант, 2015. – 585 с.

5. Гнидюк Н.А. Модернізація координаційної взаємодії органів державної влади при розробці та реалізації політики європейської інтеграції України [Електронний ресурс] / Н.А. Гнидюк // Зовнішня політика та національна безпека. – 2010. – Вип. 3(30). – Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-3/doc/5/01.pdf

6. Сидоренко С. Новий віце-прем'єр, підтримка, спільні візити – закриті пропозиції в ЄС щодо України [Електронний ресурс] / С. Сидоренко // Європейська правда. – Режим доступу: http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/01/18/7043519/

7. Макушина Н. Грузія, Молдова, Україна: складний шлях до європейської інтеграції [Електронний ресурс] / Н. Макушина // Українська служба Deutshe Welle. – Режим доступу: http://www.dw.com/uk/

8. Аналітична доповідь Центру Разумкова: Російсько-Український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій [Електронний ресурс]/ А. Чернова, Г. Пашкова, О. Шаптала / Національна безпека і оборона, 2014. – № 5-6 (148-149). – С. 2-40.

9. Клиновий Д.В. Втрата національного багатства / Д.В. Клиновий, П.Д. Рогов / Оборонний вісник, 2016. – № 10. – С. 26-32.

10. Liven A. Ukraine and Russia: a Fraternal Rivairy / Washington: The United States Institute of Peace Press. 1999. – 182 p.
11. Кіщак І.Т. Problems of integration choice of Ukraine / І.Т.Кіщак, А.В.Слюсаренко // Міжнародний науковий журнал «Механізм регулювання економіки». – Суми. – 2016. – № 2. – С. 96-105.

3.6. Specifics and innovative features of advocacy in local government in Ukraine

In the context of ongoing decentralization of public administration, the development of interaction between the government and civil society has been intensifying which calls for more public participation in the process of socio-political decision making especially on the local level. Ongoing systemic reforms in Ukraine have to overcome inefficiency of administration system on the local level, empower local communities and make them potent actors in economic development policy implementation, welfare, rights and freedom protection.

Citizens' participation in administrating local matters is one of the key foundations of local government, a base for many forms of influencing the process of decision making on the local level as retaining the authorities and functions of self-organization and self-regulation determine the degree of civil society development, enhance democracy development and raise the level of legal-political culture of the society at all stages of state development in any country. Therefore, alongside the establishment of civil society and accumulation of experience, national and foreign researchers pay increasingly more attention to public organizations as an influential stakeholder in contemporary political process in Ukraine.

We agree with the idea of Alexis de Tocqueville who claimed it impossible to ensure democratic nature of political culture and socio-political institutions without an active participation of citizens in the activities of egalitarian institutions, public organizations and other politically relevant organizations. Experience in developing political will and collective decision making is of critical importance when reproducing democracy as current civil society is based on egalitarian principles and universal access to power [1, p.41].

Scholars distinguish local characteristics of democracy (universal and specific) which include such phenomena as belonging to a community which enhances people's participation in their community's affairs, deliberation as building dialogue between different social groups in one community is critical for the current democratic process, political education to narrow the gap in political knowledge between the elite and

economic elite to elaborate, make and implement decisions able to improve lives of people who have limited economic opportunities and political power. People who are suffering from a problem or realize its existence do not always have an opportunity to solve the problem on their own. They need to find someone who is able to solve the problem and influence them. Hence the specific feature of advocacy – influencing the decision makers. Advocacy is both a method and a process of influencing the decision makers and public opinion on issues of concern. It is aimed at mobilizing public activities to achieve changes in society including implementing legislative and political reforms in order to solve the abovementioned problems.

In Ukraine advocacy has already received a new name, "Public Representation". This definition of advocacy was offered by the Counterpart Creative Center (Kyiv): Public Representation implies organized efforts aimed at systemic and irrevocable changes in environment; protection and representation of interests of other people.

In literature there are other definitions:

1) Advocacy is a process in which people and organizations exercise influence on authoritative decision making.

2) Advocacy is organized actions aimed at influencing people and/or organizations that make decisions or politicians to change some situation for better.

3) Advocacy is activity on protecting rights and interests of people through their participation in making decisions aimed at changes etc. [2].

Sharing the opinion of American experts [3], we believe that any advocacy activity should have three expected results:

1) systemic changes (involving public in decision-making, transparency of decision-making, accountability of decision-makers);

2) policy changes (public lobbying);

3) democratic changes (people know and exercise their power and right to be involved in decision making).

Advocacy implementation strategies include negotiations, lobbying, building coalitions and schemes of interaction between different organizations, gaining legitimacy in public administration bodies. Mass media and campaigning tools are also used, representing the system of direct actions. Experts point out that advocacy will be successful if a public organization has membership of similar organizations which can create a clear platform for advocacy and a well-thought-out program with a clear goal and a federal structure (for example, of regional organizations). To use advocacy successfully one needs to have informal connections with leaders of state structures, and substantial "self-financing" as advocacy requires absolute independence of donors.

The results of success or failure in advocacy may be estimated in two ways: through weighing "policy effectiveness" (to what extent the goals have been reached) and "usefulness for civil society" (to what extent local public institutions have strengthened and how the participation of community in political decision making has

changed). It should be noted that it does not often seen that all the demands of public organizations are met. But certain success is achieved as a result of numerous compromises in the course of which original goals are transformed, new issues come in view, and ways to solve them are identified. For an advocacy campaign to be successful it is necessary to understand at what level it will be the most efficient (local, regional or national).

It is of crucial importance to formulate the problem in a way that it applies to aspirations of as many people as possible and has as few opponents as possible [5].

There are two types of issues distinguished according to the probability of resolving them by means of public organizations: general and local. General / high salience issues are human rights protection, fight against nuclear weapon, issues of national security etc. Local / low policy issues are the ones that do not require much money to be resolved or are not associated with safety of life. These are the issues of gender equality, social protection etc. Issues of the first type are difficult – sometimes even impossible – for public organizations to resolve. They should be dealt with when they are most acute and relevant (military conflict, UN session). Unlike local, general issues require more time, material and human resources to address and cannot be resolved by themselves. The situation may be complicated when it is not obvious what needs should be satisfied in the first place and what actually the problem is. Issues of the other type are always open for influence including lobbying by public organizations [4].

Some scholars who support behaviorism believe that local community is an ideal platform for building meaningful democracy. Limited space in which local communities function provide opportunity to neutralize division on social, economic, ethnic grounds and organize a "liberation dialogue" on issues of common importance. From this point of view advocacy campaigns have some characteristic features:

- advocacy process affects different segments of the local community population in the course of analysis, strategy development and decision making in order to protect their rights (for example, the right to a safe environment);
- during advocacy campaigns community members learn to bring and influence certain changes and making important political, economic and social decisions on the local level;
- continuous discussion and analysis of a problem helps local government bodies to respond promptly and work to change the situation on the ground of the long-term perspective;
- joint initiatives of individuals, groups, organizations are created to induce changes. In this context we can point out that positively formed local identity is a kind of cure of social apathy, despair and laziness which are so common and inherent to certain part of Ukrainian society;
- during advocacy campaigns we see complex and diverse influence made on the

process of making important for the life of local community decisions.

We share the opinion of scholars who claim that the process (action, activity) of advocacy should be distinguished from just a mechanism of politics implementation as the process (action, activity) of advocacy raises an issue (priority in resolving it) rather than directly resolves it. Nevertheless, solving the problem is also a long term goal of advocacy. Thus, in the process of advocacy we observe integration of different forms and methods of exercising influence on the policy of public authorities, active community involvement, local identity formation, while ultimate openness to the public and transparency of the process ensure effectiveness and success of advocacy.

However, to enable effective implementation of advocacy campaigns there must be an appropriate legal basis. The analysis of the current legislation has shown that today in Ukraine there is no law or regulation that would clearly define advocacy (advocacy campaign) or a mechanism of its implementation. Any work to draft and pass a special law on advocacy requires not only professional knowledge, adoption of positive international experience, legitimating and functioning of the institute of advocacy on the local level, active awareness raising work to explain the advantages of advocacy and anticorruption effect of its actions, but also consolidation of representatives of civil society institutions, business, public administration, local government, expert and scientific environment to adopt a valid, effective and legitimate advocacy model in Ukraine.

To summarize the above, we should note that existing problems and obstacles in terms of cooperation between local government bodies and members of community require active regional and local policy to provide organizational, legal, institutional, managerial and methodological support to transform the forms of direct participation of local community members in dealing with issues of local importance with regard to international experience of participatory democracy in the following areas:

1) elimination of legal drawbacks in ensuring cooperation between local government bodies and members of community;

2) improving the quality of disseminating information to the public; active participation of community members in advisory activity and administrative decision making;

3) making it easier for the public to access the information on the activities of local government bodies;

4) building trust to local government bodies with the general public through involving members of local communities in implementation of local projects and development programs through the use of differentiated methods which allows employing the potential of every community member according to the degree of their activity;

5) introducing specialized educational and training programs for local government representatives and local administration official, including a training on "Ensuring

participation of local community members in dealing with matters of local importance";

6) with participation of local government bodies, shaping policy aimed at involving members of community in local public life, building bonds between people and local councils through improving established and introducing new forms of direct participation of local community members in resolving issues of local importance at all stages of decision making on the part of local government bodies.

Література

1. Коэн Дж. Л. Гражданское общество и политическая теория / Джин Л. Коэн, Эндрю Арато. Пер. с англ. / Общ. ред. И.И. Мюрберг. – М.: Весь Мир, 2003. – 784 с.

2. Навроцький В.В., Менджул М.В. Кампанія адвокасі як інструмент демократичних перетворень / В.В. Навроцький, М.В. Менджул. – Ужгород: „Видавництво Олександри Гаркуші», 2011. – С. 61.

3. Тадрос Надер. Пособие по адвокации: власть и участие народа. – Режим доступу. – http://www.advocate-for-children.org/ru/advocacy/ start.

4. Практика социальной работы / под. ред. К. Ханвея, Т. Филпота. – К. : Ін-т громад. сусп-ва, 2000. – 73 с.

5. Бринош І.В., Бойко А.М. Адвокасі в дії: кампанії, які змінюють місцеву політику. Одеська обласна організація Всеукраїнської громадської організації «Комітет виборців України». – Одеса, 2014. – 160 с.

3.7. Challenges and threats facing education in the 21 century

3.7. Виклики і загрози, що стоять перед освітою у XXI столітті

Наше науково-освітнє середовище, на жаль, своєчасно не помітило, що з появою комп'ютера в світі суттєво змінилися фундаментальні уявлення про освіту. Вона почала визначати темпи розвитку світу, а за володіння ринками освіти розпочалася небачено жорстка боротьба. Інформація і знання стали всеохоплюючим багатством – нематеріальним активом розвитку націй і держав. Сьогодні лише за умов розуміння цього у нас з'явиться надія, що працюючи із надійно захищеною від спаплюження інформацією, тобто, в захищеному інформаційно-комунікаційному просторі, ми будемо здатні конкурувати в науково-освітній діяльності, уникаючи деіндустріалізації, впроваджувати свої і запозичені інноваційні ідеї в науково-освітню діяльність, тобто, будемо здатні вистояти в XXI столітті і постійно оновлювати тренди свого розвитку в науці, освіті, промисловості, сільському господарстві в контексті розвитку сучасного суспільства [1]. Конструктивне обговорення названих проблем в науково-освітній сфері, безумовно, запізнилося в часі і можна вважати, що розпочалося воно лише з появою в Міністерстві освіти і науки (МОН) міністра Л.М.Гриневич. Сподіваємось, що її зусилля і досвід здатні будуть стати підтримкою при прийнятті Урядом України більш зрозумілих (прогресивних)

рішень щодо змін на краще в науково-освітній діяльності України. Здається, що владні кола України зрозуміли, що під впливом бурхливого зростання темпів світового науково-технічного прогресу проблема набула ознак національної, стала більш багатовимірною – соціальною, духовною і взагалі, як здається, нашою природно-економічною надією щодо успішного облаштування нового інформаційно-комунікативного типу соціуму, вимагаючи від нас зваженої відкритості освітніх інформаційно-комунікаційних систем і технологій [2].

Головним завданням для досягнення успіху для нас є необхідність надати людині, яка навчається, викладає або розвиває науково-технічні ідеї, створюючи науково-технічний і комерційний потенціал України, економічну, юридичну, організаційну і політичну підтримку. Суспільство, кінець кінцем, має навчитись цінувати такі якості, як здатність людини до навчання і винахідництва. Практичність урядових дій має унаявлюватись в організації такої економічної системи, яка забезпечує реалізацію інноваційних можливостей науково-освітньої сфери, законодавства – захищати інтелектуальну власність і нагороджувати винахідників. Політична система за таких умов має, кінець кінцем, терміново подолати корупцію, не боятися дивитись в сторону технологічних інновацій і просувати успішних вчених і підприємців соціальними ліфтами на вищі щаблі управління державою.

Для подолання чисельних накопичених нашим суспільством негативних вад і тенденцій, на наш погляд, суспільству, по-перше, доведеться на законодавчому рівні змінити відношення до науки і освіти на засадах техномеритократичної культури. Вона вже вкоренилася у світовій університетській практиці і означає віру в природну силу розвитку науково-технічного прогресу як ключової складової в загальному вимірі прогресу людства. Можна навіть спробувати сформувати деякі принципи створення системи підготовки кадрового потенціалу, які лежать в її основі, а саме конкуренція: робочого персоналу; персоналу управління; ділової репутації та ініціативи; досягнень; багатопрофільності; якості; споживачів продукції; інформаційного забезпечення; форм збуту; фінансових та ресурсних послуг, – не викликають заперечень. Саме в такому ракурсі, на наш погляд, і потрібно вести розмови про реформу вищої освіти, по-перше, заради підготовки національної еліти здатної до інноваційної науково-технічної роботи і спроможної працювати на глобальних ринках в контексті розвитку інфомаційно-комунікативного суспільства [3].

Успіхи впровадження досягнень науково-технічного прогресу зробили Україну в ХХ столітті більш знаною в світі, однак, інформатизація світового інформаційно-комунікаційного середовища поставила перед нами нові виключно складні питання організації трансферу технологій на світові ринки товарів і послуг – всього того, що пов’язано із передачею знань. Характеризуючи зміни, які відбулися у нас в цій сфері, ми не можемо не

говорити про небачені раніше темпи зростання впливу інформаційно-комунікаційних чинників на розвиток вітчизняної науки, наше соціально-економічне буття взагалі, якими б концептуальними назвами ми його взагалі не наділяли – постіндустріальне, інформаційне, ринкове, громадянське тощо.

Сьогодні інформаційно-комунікаційні процеси передачі змістовної інформації і знань стали реальним інструментом взаємодії всіх складових життя суспільства і засобом досягнення компромісів при прийнятті узгоджених рішень на будь-якому рівні. На жаль, сучасні методи і культура роботи із інформацією створили у свідомості людей і віртуальну реальність, яка сприяє зростанню масових ілюзій, відволікає нас від дійсності. Ми іноді взагалі стоїмо перед величезним проблемним полем інформаційно-комунікаційної стихії, що вимагає не просто глибоких наукових досліджень в галузі організації науково-технічної діяльності, які у нас майже не ведуться, оскільки вимагають нових підходів в інформаційно-комунікаційних діях нового типу інформаційно-комунікативного суспільства [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що глобальна інформатизація суспільства стимулювала всі процеси міжнародної співпраці, збільшила потреби суспільств і їх громадян в різноманітних інформаційно-комунікаційних послугах. Постійно зростаючи, темпи накопичення для їх надання інформаційних ресурсів (сьогодні багато в чому їх обсяги перевищують навіть темпи зростання інформаційних потреб людини) почали спричиняти в суспільстві інформаційне перенасичення і, як наслідок, виникнення інформаційних криз, активізуючи появу нових і модифікацію вже існуючих загроз, навіть на рівні проблем національної безпеки [1].

Головні інформаційні загрози можна достатньо точно поділити навіть на такі класи: порушення конфіденційної інформації – передбачає одержання інформації користувачами або процесами всупереч встановленим правилам доступу; порушення цілісності інформації – передбачає повне або часткове знищення, перекручення, модифікацію, нав’язування хибної інформації; порушення доступності інформації – передбачає втрату (часткову або повну) працездатності системи, блокування доступу до інформації; втрата керованості системою обробки інформації – характеризує порушення процедур ідентифікації і автентичності користувачів і процесів, надання їм повноважень, здійснення контролю за їх діяльністю, відмова від отримання або пересилання повідомлень. Все це обумовлює потребу виважених дій в політиці держави щодо виконання інформаційно-комунікаційної функції. Головним тут, безумовно, є вирішення проблем безпекових характеристик інформаційно-комунікаційної діяльності при впровадженні новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Далеко не всі уявляють сьогодні, наскільки все це серйозно в умовах геополітичної дійсності. Лише окремі фрагменти проблеми ми побачили при обговоренні

процедур електронного декларування статків наших можновладців.

В природному процесі відображення проблем визначення свобод людини і її прав на інформацію завжди необхідно співставляти два категоріальних поняття, як відображають загальнолюдські цінності: «свобода» і «необхідність», «свобода» і «відповідальність». Як свідчить досвід в сфері інформаційно-комунікаційної діяльності людини, суспільства і держави завжди має бути досягнуто їх розумне співвідношення заради безпеки існування. Воно традиційно було присутнє і в нашій культурі, однак, суттєво змінилося із розвитком ІКТ, а об'єктивні і суб'єктивні обставини постійно заважають нам зв'язати їх в координатах вимог загальної інформаційно-комунікаційної функції держави. Проблема постійно поглиблюється, експотенціально зростає, а як реагувати на деякі загрози, що виникають, ми часто не знаємо. Нам постійно не вистачає фаховості і можливостей генерувати тут якісні і збалансовані в часі сценарії і стратегії, які були би адекватні стратегічним прогнозам і планам розвитку країни, і саме тут сьогодні визріває в нашому суспільстві підґрунтя для нових криз і конфліктів у вимірі соціально-економічного, геополітичного, етнічного тощо розвитку [5].

Всі провідні країни світу відверто і прагматично, навіть агресивно захищають свої інтереси в інформаційно-комунікаційній сфері. Сьогодні вже і за межами своїх держав вони розглядають іноземні об'єкти інформаційно-комунікаційної інфраструктури, зокрема освітні, як власні. Оприлюднені останнім часом факти про витоки інформації за допомогою технічних засобів розвідки свідчать про те, що роль останньої постійно зростає і залишається невід'ємною компонентою в системі міжнародних відносин, тобто, в дипломатії, системах ведення бізнесу і державного управління. [2] Щоб протистояти таким процесам нам катастрофічно не вистачає фахівців для інформаційно-комунікаційної, аналітичної, інформаційно-пропагандистської та управлінської роботи. В умовах домінування цифрових технологій, проблема об'єктивно зростає і не може бути розв'язана риторикою політичних лідерів, політологів, соціологів і інших фахівців гуманітарних наук. Ситуація змушує по новому і більш прискіпливо оглянути і всю проблематику підготовки кадрів для інформаційно-комунікаційної діяльності, тобто, для створення, зберігання і ефективного використання інформаційних ресурсів. Аналітика, як наука і вид трудової діяльності тут, без сумніву, є для нас найбільш критичною. В циклах управління будь-якими процесами вона більш за все вимагає активної розумової високопрофесійної праці, а тому опанування в системі освіти знань про технології стратегічного аналізу інформації, включаючи і роботу автоматизованих мережевих інформаційно-керуючих комплексів і систем, стає виключно важливим завданням для національної науки і освіти.

Осягнути ситуацію і точно визначати тут коло проблем, які нам сьогодні треба знати і вирішувати, ми поки що не змогли повною мірою. Для цього, крім досягнення відповідного науково-технічного рівня, потрібна постійна відверта і публічна дискусія фахівців із поверненням до витоків самої проблеми щодо гуманістичних методів управління суспільством і інформаційно-комунікаційною сферою зокрема в сучасних умовах. Скажімо, особливо прискіпливо ми маємо оглянути зростаючі проблеми роботи із великими масивами інформації, яка накопичується в електронних базах даних. В контексті вирішення проблем розбудови в Україні демократичного і захищеного від спотворення мережевого інформаційно-комунікаційного середовища, в умовах, коли проти нас розгорнута повномасштабна інформаційна і військова агресія, вони набувають величезного значення проблем національної безпеки. Зокрема йдеться про формування в суспільстві нового світогляду на процеси опанування таким явищем комп'ютерної доби як «Великі бази даних» (так званих Big Date), створення для них національної нормативної бази тощо. Поняття Big Date поки що ще можна трактувати досить широко, однак, просту базу абонентів телефонних мереж (навіть із прізвищами і паспортними даними) вже сьогодні не слід відносити до них. Вони потрібні на більш високих рівнях управління суспільно-політичними і економічними процесами. Скажімо, для прив'язки громадян до переміщень мобільних пристроїв, їх смакових характеристик і стану здоров'я, вирішення проблем, пов'язаних із міжнародним тероризмом… Проблема стимулює прагнення багатьох структур і організацій, зокрема правоохоронних, розширити поняття «персональні дані», яке вже частково визначено законодавством, однак, щоб персональними даними вважалися не тільки прізвище, ім'я, по-батькові, але й певний набір поведінкових факторів, на підставі яких можна було б більше зрозуміти про людину, як то: де купує товари, на які сайти заходить тощо, питання слід більше виносити на порядок денний.

Розриваючи коло накопичених проблем, Україна, безумовно, має піти на безпрецедентні реформи в науково-освітній сфері, в розбудові своїх інформаційно-комунікаційних систем, від яких вона залежить значною мірою. Про це ми багато говоримо протягом усіх років незалежності, однак, корупція та винайдена бюрократами формальна імітація тут процесів корисної діяльності набула у нас масштабу справжнього лиха і не дозволяє суспільству її подолати. Існуюча система управління науково-освітньою сферою знецінює найцікавіші і розумні ідеї креативно мислячих вчених України, перетворює їх у щось зовсім протилежне задумам. Можливо слід публічно визнати, що внаслідок цього у нас відбувається провал всіх моделей інноваційного розвитку суспільства. Сам термін «інновація» став у нас лише найбільш популярною оцінкою стану й перспектив розвитку суспільства, а не базовим принципом сучасного світогляду щодо розбудови суспільно-політичних і економічних проектів визначали місце

людини у світі, мотиви й мету її діяльності [6].

Ми маємо врешті-решт подолати «владу науково-технічних канцелярій» при оцінці дій в науці і освіті, яка лежить на нашому житті гнітючим нищівним тягарем, створюючи в суспільстві атмосферу пригніченості. Сьогодні ми бачимо, як, не розуміючи повною мірою поняття «інформаційна політика», наше чиновництво своєчасно просто не реагує на виклики науково-технічного прогресу, не відповідає адекватно на такі ключові питання, як то: хто у нас і в світі володіє інформацією як ресурсом, кому він потрібен, де і за яку ціну його можна придбати, які взагалі умови торгівлі ним. На рівні провідних країн, по-перше, США, ми ще не усвідомили й не відчули особисту відповідальність за це кожного – і влади, і громадянина, і суспільства, тобто, за раціональне використання нематеріального активу суспільства при прийнятті рішень. Провідні країни світу, насамперед, США, першими відчули цінність вирішення таких проблем на державному рівні, коли наприкінці 50-х років минулого століття (після запуску СРСР у 1957 році першого супутника Землі) поставили за мету кардинально змінити законодавчі основи організації науково-технічної і науково-освітньої діяльності, а, головне, принципи роботи із науково-технічною інформацією. Президенти США Д. Ейзенхауер і Дж. Кеннеді свого часу відверто висловлювалися, що СРСР виграв у США змагання за Космос за шкільною партою і що для американців настав час перейняти саме досвід СРСР в організації освіти і науки, що і стало поштовхом для їх реформ.

З того часу сфера освіти і науки, без перебільшення, стали для них критичним елементом в системі координат національної безпеки, перш за все, тому, що без фахово підготовлених інженерів, здатних вести аналітичну роботу із інформацією і конкурентну розвідку в площині пошуку і визначення світових науково-технічних трендів, жодна країна не зможе стати на шлях інноваційного розвитку. США, як держава, з того часу своїми виключно виваженими діями з того часу постійно надає належну підтримку розвитку науково-освітньої сфери і процесам формування сховищ науково-технічних знань. Вони й сьогодні не відсувають ці питання на периферію державних інтересів при фінансуванні проектів. США навчилися швидко знаходити засоби стимулювати громадян до більш активного впровадження ідей і знань в реальну економіку країни. Вже на початку 60-х років через впровадження нової інформаційної політики вони обумовили появу інноваційної економіки, суттєво змінивши відношення свого населення до освіти, вченості, науково-технічної діяльності, інформації і знань як ресурсу розвитку своєї держави. На початку 70-х років вони почали глибоко вивчати феномен інформаційного ресурсу і сьогодні для нас вкрай важливо пізнати їх досвід щодо його впливу на розвиток національного науково-освітнього середовища. Проблема у нас давно набула рівня національної безпеки, однак, для її вирішення сьогодні зусиль МОН буде вже недостатньо.

Сьогодні, коли в глобальному інформаційно-комунікаційному середовищі всі країни стоять одна проти одної, а в діях владних структур спостерігаються одночасно два протилежні за спрямованістю, але нерозривно пов’язаних між собою процеси (ми поки що не в змозі це усвідомити) – з одного боку, зростає

фахівців з вищою освітою, який було затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266. Він не стимулює такий процес. Як, скажімо, пояснити, що вивчення інформаційно-комунікаційних дисциплін не входить до проблематики національної безпеки, а вона, в свою чергу, другорядною віднесена до військової? Подив викликає те, як МОН змогло довести таку позицію Урядові. Запропонований, до кінця незрозумілий і вкрай суперечливий, новий Перелік спеціальностей МОН не сприятиме оновленню науково-освітньої галузі, коли перед країною постали небачені за масштабами виклики щодо науково-технологічного переозброєння країни і, до того ж, в умовах ведення проти нас воєнних дій і інформаційної війни.

Робити остаточні висновки і надавати рекомендації щодо виправлення ситуації ще важко, але слід визнати, що потреби реальної економіки і саме життя вимагають рішучих змін в системі вищої освіти. Потреби реальної економіки і вектор розвитку інформаційно-комунікаційної діяльності країни дедалі більше орієнтують нас на міжнародне науково-технічне співробітництво, вимагаючи від вищої школи фахівців з іншими якостями. У чому полягає особлива складність ситуації? Справа не просто в подоланні виникаючих сьогодні або застарілих труднощів, кризових явищ, дефіцитів і диспропорцій. При всій важливості цієї роботи, при всіх непростих обставинах сьогоднішнього дня важливо усвідомити для себе розуміння стратегічної мети нашого народу організувати ефективну діяльність науково-освітньої сфери – завдання, яке ми маємо виконати – у підсумку розв'язати, навіть якщо мета сьогодні виглядає дуже неблизькою, а вирішення її – дуже складним. Воно достатньо просте – ми повинні увійти (хочеться сказати, «зробити прорив») до кола країн з найбільш високим рівнем добробуту свого народу.

Література

1. Воронкова В. Г. Філософія розвитку сучасного суспільства: теоретико-методологічний контекст: [Монографія] / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : РВВ ЗДІА, 2012. – 262 с.

2. Дзьобань О., Соснін О. Інформаційна безпека: нові виміри загроз, пов'язаних з активізацією міжнародної діяльності в інформаційно-комунікаційній сфері / О. Соснін // Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». – 2015. Випуск 37. Частина 3. – С. 35-43.

3. Максименюк М. Ю., Нікітенко В. О. Інформаційно-комунікативне суспільство як різновид складної соціальної системи і взаємодії / М. Ю. Максименюк, В.О.Нікітенко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : [зб.наук.пр.] – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2016. – Випуск №66. – С. 266-278.

4. Нікітенко Віталіна. Новий тип інфрормаційно-комунікативного суспільства та його мережевий характер / Віталіна Нікітенко // Теоретичні та практичні засади розвитку менеджменту організацій та адміністрування в умовах незалежності України : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річниці незалежності України та 20-річчю кафедри менеджменту організацій та управління проектами / Ред. упрядн. : д. філософ. н., проф. Валентина Воронкова, Регіна Андрюкайтене. – Запоріжжя : ЗДІА, 2016. – С.140-145.

5. Ожеван М. Національна конкурентна розвідка у глобалізованому світі : нові виклики і загрози на тлі «казусу Сноудена»/ М. Ожеван // Стратегічні пріоритети, № 4 (29). – С. 131-139.

6. Соснін О. В., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Філософія гуманістичного менеджменту (соціально-політичні, соціально-економічні, соціально-антропологічні виміри): Навчальний посібник / О. В. Соснін, В. Г. Воронкова, М. А. Ажажа. – Запоріжжя: Дике поле, 2016. – 356 с.

7. Соснін О. В. Виклики і загрози при впровадженні відкритих інформаційно-комунікаційних науково-освітніх систем та технологій / О. В. Соснін // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : [зб.наук.пр.] – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2016. – Випуск № 67. – С.49-58.

3.8. Systems approach in the management processes of the functioning and development of territories

Research perspectives on regional development in the context of integration of changes and related processes of globalization and regionalization, as well as processes of transitive changes of the post-Soviet socio-economic system on the territory of Ukraine, allows us to make conclusion that the region we must explore using the principles of the system, the nonlinearity of development and self-development. In terms of network hierarchical formation of the regional economy with the non-linearity of economic processes and their consistency are the most important issues in the study of the future of the regions, taking into account modern tendencies of regional development. In this regard, relevant is the application of methods of nonlinear dynamics related to the search for uniform mechanisms of development paths in nonlinear systems of various origins.

Questions the use of systems analysis in managing the economy is reflected in the writings of such experts as V.L.Abramov [1], V.D. Andrianov [3], L. Bertalanffy [4], V.M. Volkov, and A.D. Denisov [6] etc. The problem of regulation of regional economy from the position of a systematic and multidimensional parameters in the region considered in detail in a monograph by V.M. Vasylenko [5]. But the existence of the conditions of the expansion of socio-economic systems requires a detailed development of methods and approaches to the management of territorial development that is not linear.

The aim of the article is research of possibility of system's approach application in the management of processes of territories' functioning and development in conditions of unsteady socio-economic system of Ukraine.

The researchers determined that the 20th century took two forms of scientific culture – science and the нhumanities. Humanitarian knowledge forms the image, integrity, and a formal knowledge provides a mapping of the elements and laws reflect them. The basis of the нhumanities is traditionally considered philosophy, and the

basis of formal thinking is considered to be mathematics. In the late 19th century the early 20th century the situation when it became clear that formal methods do not reveal the essence of the studied phenomena, to understand their integrity, and humanitarian thinking is not possible to identify the content and to reflect the laws of interaction of components, which are obtained empirically. At this time the French mathematician Jacques Adamar concludes that to improve the efficiency of the process of creativity requires two forms of thinking and switching from one form to the second [2]. Thus, in the 20th century there was a need for specialists who have a wide range of knowledge, both human and formal thinking. Dramatically increased the number of complex projects and tasks. The concept of a special scientific category.

To summarize the knowledge associated with the study and design of complex objects of different nature, originated in systems theory and systemic approach. The founder of systems theory is considered to be L. fon Bertalanfy [4].

In parallel, a direction, similar and related systems theory: operational research, simulation, situational modeling, synergetic, information approach, cybernetic approach, etc. Most constructive direction system research today is systematic analysis. System analysis is applied in the direction of system theory, which applies in cases where scientific problem cannot be represented using formal, mathematical methods, that is, there is a large initial uncertainty of the problem situation.

This situation is typical for the study region as a whole. With the system approach, the region is a complex spatial socio-economic system; development of the region is a dynamic process that evolves cyclically; the region as an integrated and complex socio-economic system is prone to self-development. It should be noted that many interpretations of the concept of "region" gives rise to many interpretations and classifications systems. Systems are the processes that occur within systems. And space, with its physical interpretation, inherent in vectorvest or coordinate system.

The term "system" is used and subjected to the comprehension of the philosophers, physicists, mathematicians, biologists, psychologists, cybernetics, economists and other specialists. This term has undergone changes since the time of Aristotle, when he came to the conclusion that the whole, that is, the system is not the sum of the parts that compose it. But the first definition of the concept of "system" which includes the observer gave Y. Chernyak: "The system is the reflection in consciousness of the subject (the researcher, observer) properties of objects and their relations in the task of research, knowledge" [10, p. 22]. Thus, the perspective on the definition of system as a means of research allowed to understand the necessity of the definition in which the object is not broken into parts and represented as a set of enlarged components, fundamentally necessary for the existence and functioning of the study or of the developed system [6]. These characteristics, in our view, inherent in the regional socio-economic systems (RSES). Most Ukrainian scientists are taking for regional socio-economic system "regions – regions of Ukraine", which is considered from the

system approach. Some foreign scientists for such systems are still large cities, counties, districts. In General, in our opinion, such regional socio-economic system can be described as identical to the equation (Y. Chernyak and Y. Ashby) [10, 11]:

$$\underset{def}{S} \equiv \langle Z, STR, TECH, COND, N \rangle, \quad (1)$$

where Z = {Zi} – a set or structure of goals; STR = {STRi} – a set of structures that implement the goals; TECH = {$TECH_i$} – is a set of technologies that implement the system; COND = {CONDi} – the conditions of existence of the system, i.e. the internal and external factors impact; N – the observer or group of observers, i.e. persons who take and implement the decisions, organize the goals, adjust the structure, make a selection of methods and tools for modeling, etc.

According to this identity, we believe that, under RSES possible to understand not only the "regions – region", but other economic system more or less order. In this case, graphically display the matrix of regional socio-economic systems, according to the identity (1) as follows (Figure 1).

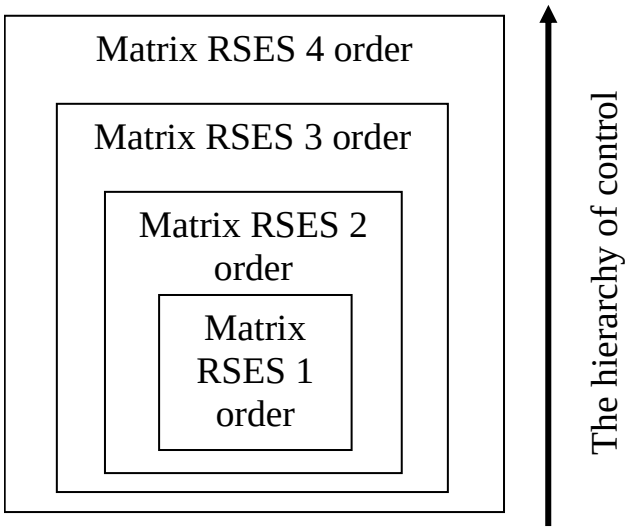

Figure 1. General scheme of interaction of regional socio-economic systems of a different order

Source: compiled by the authors.

Order RSES may be several, in our opinion there are four of them:

1. regions (region);
2. macro-regions (economic regions);
3. clusters;
4. Euroregion.

Try to describe the system of the first order is identical to the equation (1). Every set that is identical to equality, it is necessary to introduce indicators that will be able to describe the system and interaction of components of the system.

So, to describe RSES 1 may use the following goals and objectives (Z = {Zi}):

1. decentralization as the goal itself;

2. regional economic development:

- attracting new types of business;
- expansion of an existing business;
- development of small business;
- development of the town centre;
- the development of industry;
- development of services;
- increasing the level of employment in the region;

3. sustainable development of the region.

Structures involved in the implementation of goals at the regional level are the following (STR = {STRi}):

1. regional state administration;
2. local authorities;
3. territorial community;
4. non-governmental and community organizations;
5. municipal and state-owned enterprises;
6. business.

The level of technological structure in the regional level determines the technology that implements the system (TECH = $\{TECH_i\}$).

Conditions for the existence of a region of the system is (COND = {CONDi}):

1. natural resource specialization;
2. infrastructure development;
3. renewable energy and energy efficiency;
4. water supply; sewerage, waste management;
5. geo-economic code of Ukraine;
6. the influence of the geopolitical regions;
7. innovation and investment climate.

And observer (N) the development of the region as a system certainly favored the people of the region with its needs.

Similarly, it is possible to describe the regional socio-economic systems of other orders of magnitude. All the components of certain aggregates can be expressed and measured through data reporting to the state bodies of statistics of Ukraine. This will provide an opportunity in today's dynamic environment of an emergency post-socialist transformation of economy of Ukraine, to consider the concept of "region" as a system, which is in a certain space and to reveal the regularities of development of the unsteady socio-economic system of Ukraine and to predict possible scenarios of such development.

Post-socialist transformation, under the influence of which is modern Ukraine, pose many problems that are difficult to describe and decide on the basis of existing

economic theories. Such transformations, even under the influence of the world processes of globalization and regionalization have led to the expansion of the socio-economic system of Ukraine and have a nonlinear character. The existence of the conditions transitional in the economy creates new conditions for the search for new vectors of development and creation of new systems that can exist effectively in the new environment.

It is impossible not to pay attention to the processes of decentralization that are being implemented now in Ukraine and which have also encouraged national and regional economy to create new forms of effective existence of systems in space. Thus, the objective reasons that allow to consider the concept of "region" as a system is the existence of certain processes on the territory of Ukraine, namely: transitivity, globalization, regionalization, and decentralization.

The existence of dynamic processes in the economic space of Ukraine is confirmed by researches of scientists of Institute of regional researches of the NAS of Ukraine:".....the regional economy is an organic part of the national economy, which is subject to global economic ties. ..... . The momentum of each of the subsystems forming a spatial system does not give the full picture because they have both the recurrent and aperiodic dynamics, caused by the action of exogenous and endogenous random deviations of different nature....." [8]. Research E. Lorentz [12], which are the basis of chaos theory, indicate that even small changes cause a big impact and shock throughout the system. Chaos theory is the mathematical apparatus, describing the behavior of certain nonlinear dynamical systems. One example of such systems is society as a communication system and its subsystems: economic, political, psychological, social, and other subsystems. Chaos theory says that complex systems are extremely dependent on initial conditions and small changes in the environment can lead to unpredictable consequences. It should be noted that the generally accepted definition of chaos does not exist, in the literature it is often defined as the phenomenon associated with the manifestation of randomness and unpredictability in completely deterministic systems, which is referred to as "dynamical stochasticity", "deterministic chaos", "snozberry noise", "internal stochasticity" and "Gamiltonova stochasticity" [7].

But it should be noted that there are not only patterns of the system, and also laws of a different order, namely, system-wide regularities that characterize the system as a whole and are practically independent of the filling of the system. A. Hall called them the macroscopic properties of the system [9].

So, the research works of leading scientists of Ukraine and foreign countries has provided us the opportunity to confirm the conclusion that the processes of functioning and development of territories are dynamic and probabilistic and have a nonlinear character. Description of the system of interaction of regional socio-economic systems

of a different order may be implemented on identical to the equation (1) by Y.Chernyak and Y.Ashby.

The following study of this problem is the study and identification of the so-called macroscopic properties of the system, and tests each set that is identical to this equality with the identification of indicators that can describe the system and the interaction of the system with the help of mathematical apparatus. Such achievements will reveal new regularities of the development of modern unsteady socio-economic system of Ukraine and to shape the principles and approaches to management of processes of functioning and development of territories.

References

1. Abramov V. Management of the economic systems's competitiveness / V. Abramov // Marketing. – 2004. – №5 (78). – P. 19-24.

2. Adamar J. A study of the psychology process of the invention / J. Adamar. – M.: Soviet radio, 1977. – 152 p.

3. Andrianov, V. The Theory of functional economic systems / V. Andrianov // Marketing. – 2004. – №6 (79). – P. 3-15.

4. Bertalanfi L. General systems theory / L. Bertalanfi. – M.: Nauka, 1970. – 408 p.

5. Vasilenko V. The multidimensional parameters of the region: territory, system, space: monograph / V. Vasilenko: scientific. edited by V. Druzhinin. – Directions: Southeast, 2016. – 408 p.

6. Volkova V. Systems theory and system analysis: Textbook for universities / B.Volkov, A. Denisov. – M.: publishing house of YURAYT, 2004. – 679 p.

7. Rogoza M. Nonlinear model and analysis of complex systems: tutorial: part 1 / M.Rogoza, S. Ramazanov, E. Musawa. – Poltava: RVV of POET, 2011. – 300 p.

8. Spatial development of the region: socalo-economc features, risks and prospects: monograph / National Academy of Sciences of Ukraine. Institute for regional studies; edited by doctor of Economics, Professor L. Shevchuk – Lviv, 2011. – 256 p.

9. Hall A. Experience of methodology for systems engineering / A. Hall. – M.: Soviet radio, 1975. – 448 p.

10. Chernyak Y. System analysis in management of the economy / Y.Chernyak. – M.: Economics, 1975. – 191 p.

11. Ashby Y. Introduction to cybernetics / under. edited by V. Uspensky. Foreword. A.Kolmogorov. Ed. 2nd, stereotypical. – M.: "Komkniga", 2005. – 432 p.

12. Lorenz E. N. The statistical prediction of solutions of dynamic equations, Proc. Internat. Symposium Numerical Weather Prediction, Tokyo, 1962, 629-635.

3.9. The transformation of public administration based on partnership of government, business and society

3.9. Трансформація державного управління на основі партнерства влади, бізнесу і суспільства

Трансформації національних економік, як складових світової економіки, перебувають під впливом процесу глобалізації. Сучасний етап глобалізації зберігає суперечності попереднього етапу: руйнування індустріального ладу у поєднанні з копіюванням неоліберальної моделі розвинених країн світу.

Подолання цих суперечностей покладається на постіндустріальне суспільство, однією з концептуальних ознак якого є формування багатоукладного світового економічного порядку. В умовах наростаючої системної економічної кризи, загострюється проблема змістовного наповнення трансформаційних змін національних економік, зокрема України, кінцевої мети цих змін, методів та інструментів її досягнення.

Процеси глобалізації, постіндустріальні виклики не оминули економічну систему України, вони суттєво впливають на її зміни і перетворення. У першу чергу трансформації вітчизняної економічної системи пов'язані з переходом до ринкової системи господарювання. Попри певні позитивні зрушення – свобода вибору, становлення приватної власності, розвиток підприємництва, відкриття економічних кордонів, розповсюдження і використання у виробництві передових наукових знань тощо, ґрунтовного аналізу вимагають суттєві негативні наслідки реформ. Маємо на увазі значний трансформаційний спад, деформацію структури економіки, глибоке соціально-майнове розшарування суспільства, зниження рівня і якості життя переважної частини населення, явища деіндустріалізації і технологічної відсталості. На нашу думку, все це стало наслідком грубого насаджування вітчизняними елітами неадекватної національним реаліям, існуючим традиціям, ментальності ліберальної моделі у поєднанні з ігноруванням принципів системності, комплексності і соціальної відповідальності у перетвореннях.

У результаті використовуваної ліберальної політики в цілому та політики у сфері перерозподілу власності, зокрема, в Україні сформувалися потужні монополії – державно-корпоративні, олігархічні структури. В умовах нечітких «правил гри», розмитості інституційних рамок господарської діяльності вони дестабілізують роль як ринку, так і держави, підсилюючи їх дерегулюючі аспекти функціонування: т. зв. «провали ринку» і «фіаско держави». Такі трансформації економіки країни ослабили її інтегрованість у світову економіку, адаптивність до глобалізаційних викликів, знизили конкурентоспроможність та визначили у геополітичному аспекті її безславну роль периферійного актора, зробивши її об’єктом зовнішніх впливів.

Вважаємо, що чимало сторін негативних наслідків реформ можна було б уникнути, якби держава, правильно і чітко формулюючи цілі суспільних перетворень та, визначаючи засоби їх досягнення, відігравала активну регулюючу роль у трансформаційних процесах. На жаль, маємо констатувати, що обрана ліберальна модель розвитку та використовувані управлінські механізми владним менеджментом сприяли самовідмові держави від іманентних їй регулюючих функцій, спотворенню її ролі у соціально-економічних перетвореннях. Врешті підміна реформаторами національно та суспільно орієнтованих цілей власнокишеньковими і вибір антисоціальних засобів їх

досягнення деспрямували економіку України з прогресивного трансформаційного шляху.

Вважаємо і наголошуємо на тому, що довготривалість трансформаційної кризи до того ж була обумовлена і слабкою здатністю державних управлінців адаптуватися до мінливих умов господарювання, глобалізаційних і постіндустріальних викликів. Відсутність чітко сформульованих комплексних стратегічних соціально-економічних цілей реформування економіки країни, обґрунтованих пріоритетів її розвитку загострила деструктивні прояви такого становища. У зв'язку із цим об'єктивна необхідність активізації державного регулювання економічних процесів зумовлює нагальність підвищення його ефективності шляхом оптимального поєднання з ринковим механізмом. Тому знову й знову і в науковому середовищі, і в практичній площині акцент робиться на поєднанні базових принципів вільного ринку – чесної конкуренції, приватної власності, ділової ініціативи зі створенням державою сприятливих умов для їх реалізації.

Сформована упродовж незалежності модель «розвитку» характеризується як боргова, антисоціальна, несумісна з інноваціями і конкуренцією, несамостійна, вона супроводжується перманентним розподілом активів на користь незначної групи людей. Все це зумовлює накопичення критичних дисбалансів між зростаючим обсягом перерозподіленого національного багатства і спадною ефективністю економічної діяльності, невпинно поширюється корупція як (уже !) системний елемент механізму управління, рветься соціальна тканина і руйнується єдиний територіальний простір країни. Загроза державній цілісності і суверенності (що важливо в останні роки !) демонструє безальтернативну необхідність зміни економічної моделі розвитку.

На нашу думку, модернізація вітчизняної економічної системи має відбуватися водночас у двох напрямах. Перший передбачає рух до високоіндустріального рівня економічного розвитку, створення умов для переходу до постіндустріальної економіки шляхом інвестицій в оновлення наявної виробничо-технологічної бази з використанням сучасних інноваційних розробок. Але освоєння постіндустріальних технологій можуть залишитися нереалізованим задумом без вирішення проблем реіндустріалізації існуючого виробничого потенціалу країни. Цей напрям модернізації не передбачає значних фінансових ресурсів та принципово нових знань і інновацій, оскільки завдання цього етапу можуть бути реалізовані за допомогою використання вже досягнутого рівня знань, світових надбань науки і техніки, залучення апробованих прогресивних технологій.

Сутність другого напряму модернізації полягає у відновленні ефективної взаємодії ринкового механізму господарювання з державним регулюванням. У цьому зв'язку, сучасна концепція реформування державного управління

заснована на так званих принципах оптимальної достатності [1], в основі яких знаходиться не вибір «або – або» (або ринок, або держава), а поєднання – «і – і»: і ринок, і держава. Оскільки, на думку Дж. Гелбрейта, економіка не знає абсолютів, то єдино можливою політикою держави щодо ринку є політика неупередженого прагматизму [2]. Якщо традиційно це зводилось до такого: там, де ринок робить свою справу, йому не слід заважати, а там, де він не справляється, слід допомагати йому, вдаючись до регулювання, то на сьогодні мова йде про партнерство ринку і держави в регулюванні економічних процесів без домінування одного над іншим.

Тим паче, що сьогодні канонічні механізми ринку демонструють нездатність до вирішення надскладних соціальних завдань розвитку – подолання бідності, зростаючої диференціації доходів, забезпечення стрімкої інноваційної перебудови економіки тощо. Ринок втрачає свою гнучкість, починає працювати в режимі критичних навантажень, споживаючи ресурсів більше, ніж продукує благ, що продемонструвала світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. з її масштабними втратами для різних економік. Тому економіка, що функціонує на засадах ринку та відповідних механізмах, втрачає свою функціональну дієздатність, потребує сутнісної перебудови [1].

Закінчення ери домінування ринку призвело до формування принципово нових організаційних форм горизонтальних зв'язків держави і бізнесу на засадах партнерства, взаємодії на принципах паритету і довіри зі збереженням індивідуальності та самодостатності кожного суб'єкта відносин, синтезу інтересів кожного суб'єкта взаємодії, об'єднаних загальнонаціональними цілями розвитку економіки країни, спрямованих, у першу чергу, на підвищення якості життя всього суспільства. Французький філософ Тейяр де Шарден називав такий тип відносин «вищим ступенем соціальності» [3].

Однією з умов партнерства держави і бізнесу є взаємна довіра учасників економічного процесу, яка прямо пов'язана з відносинами зближення і консенсусу державних та приватних інтересів, злиття державного планування і ринкового саморегулювання як основи державної економічної політики. Спрямована на партнерство з бізнесом державна економічна політика формує нові «невідчужувані відносини» [4] з бізнесом, основує нову культуру державного управління економічним розвитком.

При цьому наголошуємо на безумовному збереженні державою своєї самостійності і суверенності, тобто її здатності протистояти зовнішнім впливам, спроможності бути об'єктивним і неупередженим партнером вітчизняного бізнесу, протидіяти тенденціям олігархізації економіки. Олігархізація має відмінний від партнерських форм взаємодії держави і бізнесу інтерес – це зрощування приватного капіталу з державною бюрократією із суто корпоративною метою, інколи всупереч загальнонаціональним інтересам [1].

«Українські олігархи – це група осіб, які виникли та/або функціонують як підприємці саме тому, що контролюють владу в цілому або її гілки, яка неприродно швидко з'явилася на економічній і політичній арені України після здобуття нею незалежності в 1991 році» [5]. Корпоративно-тіньова спрямованість олігархізації за допомогою механізмів тінізації і корупції продукує ситуацію, коли держава поступається своєю дієздатністю перед олігархічними інтересами. Таке характеризує нинішній стан української економіки і суспільства: з одного боку, слаба дієздатність держави в умовах системної трансформації економіки, та несформованість інституціонального і законодавчого поля, механізмів громадянського суспільства, з іншого, виявилося чинником активізації процесу олігархізації.

Все це знайшло віддзеркалення у суспільних поведінкових реакціях, які описуються дещо взаємовиключними характеристиками: недовіра, розпач, відчуженість, радикалізація, про що нами уже зазначалося [6]. Звідси наважимося на певну історичну аналогію: Україна сучасна переживає певне відображення Великої депресії ХХ ст.

У цьому контексті доречним вважаємо згадати про стратегію «Нового курсу» Рузвельта, а саме програму подолання економічної кризи у США, яка включала підписання «Кодексу чесної конкуренції» та створення єдиних для всіх підприємців правил, обов’язковість і безумовність мінімальних соціальних гарантій, рівність суб’єктів господарювання в різних галузях. Той, хто з підприємці підтримав цю угоду, отримав держзамовлення і податкову підтримку, всі, хто не усвідомив важливість цього документу, залишилися без державної допомоги. Тоді ж з’явився відомий «Акт про відновлення національної промисловості» [7].

В Україні сьогодні, як і тоді у США, на порядок денний виходить необхідність партнерських відносин, суспільної угоди між владою і бізнесом, в якій кожна зі сторін отримає свою зону відповідальності. Країна, як ніколи раніше, гостро постала перед вибором: або – існування у стані перманентного соціального збурення, або упорядкована, виважена державна політика в інтересах всього суспільства. Гадаємо, що здоровий глузд має перемогти і останнє – упорядкована, виважена державна політика в інтересах всього суспільства – стане пріоритетом на наступні кілька стратегічно важливих років для функціонування і розвитку країни.

Держава при цьому має виступати модератором зрушень, процесом формування вихідних умов партнерської взаємодії суб’єктів господарювання, організації співпраці ділової, наукової і інженерної спільнот у руслі формування спільних цілей розвитку і засобів їх досягнення. Зміст конкретних заходів у реалізації державної політики полягають у такому:

– надання довгострокових і доступних кредитів бізнесу,

захистом і соціальною справедливістю, безпекою. У новій господарській системі *людина*, як ніколи, потребує *захисту*. У цих умовах, вважаємо, є підстави засвідчити формування нової концепції держави – «держави-партнера». Така держава виступає посередником і партнером з бізнесом та громадськістю у координації суспільних інтересів на умовах рівноправності, паритету вигод і ризиків, за безумовного превалювання суспільних загальнонаціональних інтересів.

Таким чином, у контексті визначення партнерства як вектора суспільних трансформацій ми можемо виокремити два напрями його у трактуванні: напрям формування державної політики і державного управління та економічний напрям. Перший означає, що партнерство влади і бізнесу стає для держави способом оптимізації здійснення своїх зобов'язань перед суспільством, реалізації цілей розвитку в інтересах всього суспільства, засобом реформування державного управління відповідно до нової концепції «держави-партнера». Другий, що партнерство держави і бізнесу у його інституціональних формах стає, по-перше, засобом залучення бізнесу до тих сфер економічної діяльності, ефективність яких забезпечує інноваційний розвиток вітчизняного виробництва, підвищення його конкурентоспроможності; по-друге, формою господарської інтеграції державних і приватних інтересів шляхом перерозподілу вигод, ризиків і відповідальності; по-третє, сферою триєдиної взаємодії потенційних бенефіціарів: держави, бізнесу і суспільства.

Вважаємо, що подальші наукові доробки з означеної проблеми мають бути спрямовані на розробку механізмів перевірки соціальної ефективності реалізації концепції «держави-партнера», партнерської економіки.

Література

1. Гальчинський А. С. Лібералізм: уроки для України: наук.-попул. есе / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2011. – 288 с.

2. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Джон Кеннет Гелбрейт. – М. : Прогресс, 1969. – 480 с.

3. Шарден Пьер Тейяр. Феномен человека. Преджизнь, жизнь, мысль, сверхжизнь / Тейяр де Шарден. – М. : Наука, 1987. – 240 с.

4. Бузгалин А. На пути к социальному освобождению Человека [Электронный ресурс] / Александр Бузгалин – Режим доступа : http://viperson.ru/wind.php?ID=457760&soch=1

5. Українські олігархи [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Українські_олігархи

6. Шевченко Б. О. Відносини партнерства в контексті трансформаційних змін державного управління в умовах глобалізації / Б. О. Шевченко // Технологический аудит и резервы производства. – 2015. – № 1 (7). – С. 12-17.

7. Уткин А. И. Дипломатия Ф. Рузвельта [Текст] / А. И. Уткин. – Свердловськ : Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 543 с.

8. Сильвестров С. Н. Государственно-частное партнерство в инновационной сфере / Общ. ред. и предисловие С. Н. Сильвестрова. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 256 с.

3.10. Permanence of economic thinking and management: principles of sustainable controllability

3.10. Сталість економічного мислення і господарювання: природничі засади забезпечення керованості

Виклики, з якими світова спільнота зіштовхнулася у другій половині минулого століття, нині перетворилися на глобальні загрози. Світову цивілізацію охопила системна криза, що набуває дедалі гостріших демографічних, соціальних, економічних, екологічних та інших проявів. Осягнення небезпеки цих загроз для життєдіяльності сучасних і майбутніх поколінь призвело світове співтовариство до розуміння необхідності зміни існуючої парадигми цивілізаційного розвитку.

Проблеми, що стали визначальними для подальшого існування людства, уперше на світовому рівні порушені міжурядовою конференцією ООН з навколишнього природного середовища (Стокгольм, 1972 р.). Матеріали Стокгольмської конференції були покладені в основу роботи створеної за участю ООН Міжнародної комісії з оточуючого середовища й розвитку, яка запровадила категорію "сталий розвиток" (sustainable development), що набула легітимності [1]. Згідно з узгодженим світовим співтовариством визначенням йдеться про концепцію встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їхні потреби в безпечному і здоровому довкіллі.

Еволюцію світового консенсусу з цих проблем відобразила проведена під егідою ООН (через 20 років після Стокгольмської) Конференція з навколишнього середовища й розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) [2]. Конференція стала поштовхом до розроблення національних стратегій сталого розвитку, зростання чисельності прихильників цих ідей.

Продовженням цього курсу через 10 років після Конференції в Ріо було проведення Всесвітнього саміту (Конференції на вищому рівні) зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002 р.) [3]. Через 20 років після ухвалення декларації Ріо було проведено чергову конференцію зі сталого розвитку «Ріо+20» (2012 р.) [3]. Проте учасники цих зустрічей на вищому рівні не запропонували рішень, здатних стати надійними дороговказами сталого розвитку.

У вересні 2015 р. 193 держави-члени Організації Об’єднаних Націй на Саміті зі сталого розвитку в Нью-Йорку ухвалили чергову глобальну програму сталого розвитку, що містить 17 цілей, яких світ має досягнути до 2030 р. Із січня 2016 р. розпочався відлік часу виконання нової програми: залишається менше 14 років для досягнення вкотре поставлених цілей [4].

У загальнолюдській історії більш немає спільних узгоджених рішень,

важливіших від ухвалених учасниками перелічених зустрічей на вищому рівні. У той же час їх неуспіх можна пояснити світоглядними вадами існуючої теоретичної економії, на якій ґрунтуються ідеологія і стратегії сталого розвитку. Відомо, що її "наріжним каменем" є теорія, котра обґрунтовує додаткову вартість, джерело якої основоположники цієї теорії вбачали в праці. Недостатність і хибність цього визначення субстанції вартості загрожують небезпекою планетарного занепаду і навіть загибелі сучасної цивілізації [5, с.391].

Концептуальне "ядро" чинної теоретичної економії, яким продовжує залишатися політична економія, не надає можливостей збагнути ту неперехідну межу, котра розділяє сфери живого та неживого. Ця неспроможність спричиняє вкрай небезпечні для світового співтовариства хиби. Однією з найбільших помилок, в які будь-коли впадало людство, є зведення земного гумусу до одного рівня із заводським конвеєром [5, с.328]. Чи не найзагрозливішим для нащадків наслідком цих ідеологічних блукань виявилася "шалена" ентропійність сучасної цивілізації [5, с.373, 389].

Фатальною хибою є і те, що політична економія не розмежовує власності між поколіннями землян. Нехтуючи цим, вона у такий спосіб перекреслює саму сутність сталого розвитку, котрий передбачає обов'язковість урахуванням інтересів прийдешніх поколінь. Як наслідок, зростаюче споживання відтворюваних і невідтворюваних ресурсів під виглядом збагачення сучасних поколінь насправді є обкраданням нащадків.

Таким чином, в глибинах своєї сутності існуюча теоретична економія виявляється ворожою ідеям сталого розвитку. То ж спроби базувати його стратегію на політико-економічних засадах є ненадійними через їхню онтологічну неприйнятність для захисту інтересів майбутніх поколінь. Потребують демонтажу і культивовані найрозвиненішими країнами моделі господарювання. Адже їх глобальна екстраполяція на решту світу спричиняє катастрофічний брак ресурсів, задовольнити який неспроможні навіть кілька таких планет, як Земля [6].

Постають питання про те, яким же належить бути сталому розвиткові в умовах, коли рішення зібрань найвищого рівня не дають належного вирішення найактуальніших для людства проблем? Необхідна адекватна сучасним глобальним викликам і загрозам визначеність наукових засад, на яких мають базуватися стратегії справді сталого розвитку.

Стає все зрозумілішою нагальність основоположних змін в обґрунтуванні і втіленні реалістичніших стратегій. Теперішнє, а особливо прийдешнє людство задля власного порятунку має керуватися природничими, а не політичними чи політизованими принципами економічного мислення і господарювання.

Уособленням фундаментальних підвалин сталого розвитку є українська

наукова школа фізичної економії [7]. Близько 140 років вона утримує природничі позиції суспільно-господарського мислення, відстоюючи передній край сучасної світової економічної думки. Особливо значущими є доведені доктором С.Подолинським та акад. В.Вернадським положення про ресурсну здатність планети забезпечити життєдіяльність кількох десятків мільярдів землян [8, с. 275; 9, с. 439]. Вагомим є доробок сучасного українського мислителя, письменника і правозахисника М.Руденка, яким запропоновано низку ідей, визначальних для побудови новітніх моделей сталого розвитку.

С.Подолинський з'ясував справжнє джерело додаткової вартості: науковець довів її творення додатковою енергією Сонця, акумулювання якого уможливлюється завдяки землеробству [8, с. 236]. Продовживши ідеї С.Подолинського, М.Руденко створив довершену фізико-економічну теорію абсолютної додаткової вартості [5, с.16]. Він розкрив рятівні для сотень мільйонів землян парадигмальні можливості зерна як еталона вартості, показавши у такий спосіб реальну досяжність, а не декларативність ідеї сталого розвитку [5, с. 482].

Свого часу С.Подолинський, за свідченням В.Вернадського, з позицій термодинаміки дослідив енергетичну відмінність живого і мертвого, застосувавши її до вивчення економічних явищ [10, с. 360]. У подальшому М.Руденко розвинув його ідеї, показавши субординацію живого та неживого, і довів це як історичними прикладами, так і власними проектами суспільно-господарських реформ, включаючи радикальні зміни суспільного устрою, що у тодішній час був панівним в СРСР та Східній Європі [5, с. 451, 468].

Осмислюючи ресурсний потенціал входження людства у XXI ст., наш сучасник писав: "Ми знищуємо те, що меншою мірою належить нам, а незмірно більшою – нашим нащадкам" [5, с. 357]. М.Руденко вказав найвартісніше загальнолюдське благо, яке належить і сучасним, і майбутнім поколінням, – гумусний шар планети [5, с. 379]. Тим самим він порушив проблему власності поколінь, окресливши принципи відносин між ними, сприятливі для виживання й розвитку нащадків, а також визначив міру належності благ певним поколінням [11, с. 5].

Належить відзначити, що попри брак необхідних і вади існуючих державних рішень, недоліки їх практичного втілення, Україна володіє низкою об'єктивних передумов, визначальних для новітнього обґрунтування національної, регіональних та глобальних стратегій сталого розвитку. Вагомим аргументом на користь можливостей захисту інтересів власних і загальнолюдських нащадків, є природо-ресурсний потенціал України. За рівнем земельних ресурсів у розрахунку на середньостатистичного мешканця країна має рідкісний у планетарному вимірі антиентропійний потенціал. Вона є одним із провідних зерноекспортерів сучасного світу, до кола яких зазвичай належать економічно

найпотужніші країни.

Поряд із цим в Україні упродовж десятиліть усвідомлено культивуються екологічні принципи органічного сільськогосподарського виробництва. Більш ніж 40-річна практика господарювання аграрія-новатора С.Антонця підтверджує наявність в Україні унікального у часово-просторовому вимірі практичного досвіду, який засвідчує прийнятність моделей сталого розвитку, що базуються на природничих засадах [12]. Виходячи із цих передумов, Україна потенційно здатна пропонувати стратегію протидії зростаючій небезпечності глобальних викликів.

Виходячи з того, що визначальною запорукою сталості є прийнятність розвитку для життєдіяльності нащадків, усвідомлене його запровадження у цій інтерпретації потребує керованості. Забезпечення керованості сталого розвитку – це набуття життєствердності економічним знанням та осмислене надання антиентропійності господарюванню з метою захисту найпосутніших життєвих інтересів майбутніх поколінь. Керована сталість розвитку в інтересах нащадків передбачає збереження їхнього життя і ресурсного забезпечення життєдіяльності, надання їм знань і привиття умінь практичного освоєння довкілля з дотриманням природничих засад.

Дотримання сталості вимагає "наповнення" економічного мислення життєствердним знанням через рішуче витіснення смертоносного знання. Це стає досяжним завдяки імплементації природничих засад і набуттю останніми статусу основоположних порівняно з політичними впливами на економічне мислення. Зміна домінант означає, що науковою основою сучасного економічного знання, покликаного бути життєствердним, є фізична економія, з якої випливає, якій має підпорядковувася і яку покликана доповнювати економія політична.

Здобутки фізичної економії як науки, спроможної стати надійною основою набуття сталості економічним мисленням, потребують наполегливого поширення освітніми, медійними та іншими інформаційними каналами. Донесення життєствердного знання має бути пріоритетним завданням новітньої освіти. Тривале володіння надбаннями національної наукової школи фізичної економії надає Україні унікальну можливість утвердження адекватної вимогам сталості освітньої моделі.

Зміна генерованого наукою і поширюваного освітою економічного мислення потребує носіїв рятівного знання, що спричиняє необхідність підготовки фахівців, покликаних брати на себе місію адвокатів нащадків. Їхня готовність і професійна спроможність захищати інтереси майбутніх поколінь є визначальною умовою надання життєствердного змісту економічній практиці і досягається через імплементацію антиентропійних моделей господарювання.

Теоретичні і прикладні здобутки фізичної економії дозволяють пропонувати адаптивні й апробовані моделі господарського освоєння сфер живого, неживого й розумного, які є неруйнівними для довкілля і рятівними для життєдіяльності нащадків. Відповідно кероване надання сталості господарюванню передбачає безумовність дотримання законів природи. Тільки природничі засади надають господарюванню антиентропійного характеру.

Надання сталості розвиткові реального та монетарного секторів економіки потребує змін чинної парадигми управління економікою. Ідеї подвижників фізичної економії збігаються в часі з низкою управлінських парадигм XIX-XX ст., зокрема, фундаментальних наукових розробок у галузі теоретичної і прикладної кібернетики. Важливі кроки у цьому напрямі вбачаються у поєднанні потенціалу фізико-економічних та управлінських ідей С.Подолинського і Б.Трентовського [8; 15], В.Вернадського та Н.Вінера [16; 17], М.Руденка і В.Глушкова [5; 18]. Використання цього потенціалу через поєднання їхніх новацій здатне надати нового характеру керованості сталого розвитку [19].

Таким чином, цивілізаційний вибір, перед необхідністю якого постали країни сучасного світу, – це вибір між життєствердним і смертоносним мисленням, антиентропійним й ентропійним господарюванням. Досягнення національної наукової школи, що підтверджуються тривалим досвідом дотримання природничих засад господарювання, потенційна спроможність забезпечувати керованість економіки на цих засадах покладають на Україну відповідальність за винесення на міжнародний рівень низки глобальних ініціатив. Необхідні видавничі, медійні та інші проекти, проведення наукових конгресів, симпозіумів, конференцій і форумів, що спрямовані на генерування і поширення життєствердного знання. Пріоритетним серед них має бути проект "Фізична економія. Рятівне загальнолюдське надбання", оприлюднення якого покликане стати актуальним викликом світовій інтелектуальній спільноті [20].

Потребує невідкладної уваги з боку ООН наявний в Україні досвід, що підтверджує реальність розвитку сільського господарства на основі фізико-економічної теорії і практики. Модель сталого господарювання з дотриманням природничих засад, культивовану впродовж кількох десятиліть відомим українським аграрієм С.Антонцем, слід розглядати як загальнолюдське надбання, що має перебувати під захистом ООН.

Україна здатна ініціювати проведення 2022 року у Києві чергового Всесвітнього саміту зі сталого розвитку ("Ріо+30"). Його передумовою є українська ініціатива підготовки спеціальної доповіді ООН "Наша глобальна місія", покликаної просунути ідеї, порушені раніше у доповідях "Наше спільне майбутнє" (1987 р.) та "Наше глобальне сусідство" (1995 р.) [1; 21].

Потрібне зустрічне осмислення найпосутніших для нації і людства проблем через узгодження шляхів їх спільного вирішення. З одного боку, викладені

положення дозволяють розглядати Україну, спроможну формулювати відповіді на визначальні для подальшої долі людства питання, як новатора у прокладанні життєствердної траєкторії цивілізаційного розвитку. З другого боку, світова спільнота в особі свого репрезентанта – ООН, засновницею якої є Україна, має підтримати ці ініціативи, беручи їх за основу окреслення загальнолюдських шляхів реального порятунку і забезпечення життєдіяльності прийдешніх поколінь.

Література

1. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989.
2. Порядок денний на XXI століття. Ухвалений Конференцією ООН в Ріо-де-Жанейро (1992р.) / Пер. з англ. – К., 1998.
3. Довідник чинних міжнародних договорів України у сфері охорони довкілля / Кол. авт.: Андрусевич А. та ін. – Львів. – 2009. – 203 с.
4. 17 цілей сталого розвитку: http://ecoclubua.com/2016/01/17-tsilej-staloho-rozvytku/.
5. Руденко М. Енергія прогресу. Вибрані праці з економії, філософії і космології. – К.: Кліо, 2015. – 680 с.
6. Menschheit braucht bald zwei Planeten // Frankfurter rundschau, 15 Mai 2012.
7. Шевчук В. Українська наукова школа фізичної економії / У кн.: Економічна енциклопедія, т. 3. – Тернопіль: Академія, 2002.
8. Подолинський С. Вибрані праці. Упорядник Л.Я.Корнійчук. – К.: КНЕУ, 2000.
9. Вернадский В.И. Размышления натуралиста. – Львов: ВК «Арс», 2013. – 532 с.
10. Вернадский В.И. Очерки биохимии. – Львов: ВК «Арс», 2013. – 488 с.
11. Корнійчук Л., Шевчук В. Сталий розвиток і глобальна місія України // Економіка України. – 2009, №5.
12. Органічне землеробство: думка, дія, турбота. За ред. В.М.Писаренка. – Миргород: Видавництво "Миргород", 2016. – 36 с.
13. Шевчук В. Бачення проблематики сталого розвитку з позицій фізичної економії / У кн.: Фізична економія у вимірах теорії і практики господарювання. – К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2013.
14. Шевчук В. Модель обліку процесів розвитку: проблеми модифікації на засадах фізичної економії // Регіональні перспективи. – 2001, №2-3.
15. Бронислав Трентовский и возникновение кибернетики / В кн.: Моисеев Н.Н. Люди и кибернетика. – М.: Молодая гвардия, 1984, с.14-21.
16. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. – Львов: ВК «Арс», 2013. – 416 с.
17. Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине / Пер. с англ. – М.: Наука, 1983. – 344 с.
18. Глушков В. М. Введение в кибернетику. К.: Издательство АН УССР, 1964.
19. Шевчук В. Проблеми управління рівноважним довгостроковим розвитком на засадах фізичної економії // Облік і фінанси, 2016. – №4.
20. Шевчук В. Симбіотичний устрій економічного знання: Життєствердна модель Миколи Руденка // У зб.: Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку. – К.: КНЕУ, 2016. – 199 с.
21. Наше глобальное соседство: Доклад Комиссии по глобальному управлению и сотрудничеству. Пер. с англ. – М.: Весь мир, 1996.

Part 4. Trends in social capital and labour relations in modern society

4.1. Higher education in Ukraine in the context of labour potential of the informative society

The digital technologies are more intensive penetrating into the workplaces. Under their influence the demands to the specialists educational level is changing. It puts the new targets before the national system of higher education because one of the main functions of the universities and colleges is a training such a specialist whose professional qualities should satisfy the actual business requirements. At the same time, a great part of the present Ukrainian young specialists do not correspond to the above-mentioned characteristic features because of many reasons. One of them is passivity and conservatism of the universities themselves within the problems of new educational programs introduction.

The present-day economy has got a new incitement in its development after the events of the Euromaidam and the Revolution of Dignity. These events have formed up a new civil society which characteristic feature include also virtual collaboration, digital literacy and high level of the country's and own responsibilities. And the principal members of these events are the active young people, and among them there are both the entrepreneurs and the students of the higher schools.

In Ukraine a new active section of entrepreneurs is forming, and these people use the up-today digital devices in organizing of business, workplaces, and they also form a demand for the new innovation specialists generation. This fact places the new incitements before the higher education system of Ukraine.

The demands changing to the specialists are stipulated by mass using of the digital technologies at the work places. It is the cause of the necessity to form digital competencies by the students. The on-line education development can help in forming of such competencies and become a harmonization tool of the national markets of labour and education.

The researches of interaction of the Ukrainian labor market and the education take place a significant part in the works of Martyakova, E. (2010), Martyakova, E and Murda, O. (2013). Their works are devoted to the problem of the instrument finding for the putting partnership relations right between the educational establishments and the business. Ermolenko, O. (2014) studies the principal contradictions between the markets of labour and the education in Ukraine and the methods of their regulation. He pays a great attention to the search of tools optimal proportion between market and state regulation to smooth these contradictions.

The Ukrainian scientists pay much attention to the researching of reforming questions of the higher education system within the today's economic science. Bakhrushin, V. (2015) does much actual researches in this problem. He analyses the

problematic points of the higher education in Ukraine in his works. He also analyses the contradictions of the Ukrainian legislation which regulates the educational establishments in Ukraine.

Kuklin, O., Kalenuk, I. and Yamkoviy, V. (2015) determine the inner and external risks in the development of higher education in Ukraine. Kuklin, O. (2015) studies the possibilities of the building of regional education-and-scientific cluster.

The authors examine questions of potential of social network within cooperative on-line education. Among them there is Dalsgaard, O., Paulsen, M.F. (2009). A group of authors, such as Spilker, M. J., Silva, M. P.; Leal, M. J.; Morgado, L. (2015) devote their work to the questions of virtual collaboration in an educative process.

Many authors dedicate their works to MOOCs examining: they determine their effectiveness and the development perspectives. Among them we can see Jordan K (2014) which studies the trends in enrolment and completion MOOCs. Lane A. (2013), Lane A, Ciard, S. and Weller, M. (2014) perform an estimation of potential social, economic and environmental benefits of MOOCs. They also study the development tendencies of national, trans-national and international open education.

The interactivity of the digital segments of the labour and education markets demands its studying. On the one side, it is connected with the new demands to the potential employees, which have these digital competencies; on the other hand, it's connected with the needs of the youth digital generation. This generation needs the other educational methods which are more actual and quicker, and are corresponded to the demands of the modern market.

Theoretical perspective. The modern information society is characterized with the forming of a new generation so-called “digital natives”. The term “digital native” was introduced by Marc Prensky in 2001. He names in this way the people who are under the influence of the digital technologies just since their birthday. Everything which is connected with the digital technologies are clear, accessible and simple for the “digital natives”; it is because they life was going under the influence of computer games, mobile telephones, and other game devices of the digital epoch. The scope of their interrelation with the digital surrounding tough them to think and to process information in quite another way than their predecessors did. What is more, Marc Prensky called the students and the university entrants of 2000s with such name.

The active using of the information technologies in everyday life has formed the certain features which are typical for the today's students; they are simplicity in the using of information communication, making communication through the social networks, life style “here and now”, and orientation to the quick result getting.

For the “digital natives'” predecessors Marc Prensky proposed a term “digital immigrants”. They are the people who were not born in the digital world but in the later period of their lives they mastered the information-and-computer technologies. As a rule, just this category of people forms the scientific-and-teaching personnel of

the Ukrainian universities and colleges. We can see the interaction of these two diverse categories within the teaching process; and their interaction makes contradiction. The bases of this contradiction lie in the fact that teachers use the out of date teaching methods and forms, and not actual information in their teaching activity.

At the same time, the Ukrainian business is more dynamic in its development, and that's why it uses the digital technologies in its activity. This fact stipulates the new demands to the young specialists from the side of the business. The digital segment of the educational market is dynamic, interactive and simple; and that's why it could be a factor that levels the distance between the labour market and educational market.

The peculiarities of the digital segment of the higher education market in Ukraine. Education in Ukraine becomes more and more open for receiving the additional opportunities to improve and to develop knowledge and skills, to acquire new competences because of the digital technologies development It is much stipulated by the active using of the ICT in the process of educating. The information technologies have formed a quite specific educational process which has introduced the changes into all its elements.

The main elements are: the source of the information – a teacher; information, coded in the oral or in the written form, a channel of knowledge transmission (the oral or the written speech): and a knowledge receiver – a student. The educational process consists of the following steps: knowledge formulation and /or knowledge creation and its coding; transmission to a student; understanding of the given knowledge (decoding) by a student; and making a feed-back (checking from the side of a teacher).

The peculiarities of transformation of the education process and its elements under the influence of the ICT are given in the table 1.

Table 1. The transformation of the education process under the influence of the ICT

Elements of the educational process	Forms of training	
	Traditional form	Online education
The source of information	Teacher	Teacher
Knowledge (information)	In their biggest part the teachers are representatives of the “digital immigrants” and of “before-digital» generation	
Transmission channel	Teacher's knowledge, his or her scientific-and research experience and charisma are a method of information current growing	Teacher's knowledge, his or her scientific-and research experience and “tach human”
Means of receipt of information	Textbooks, scientific publications, visual aids	Smartphones iPads
Receiver	Student is of “digital natives”	
Place of knowledge transmission	University audience	Online educational platforms

Together with the information technologies development a teacher has stopped to be the only one source of information, because the alternative sources have appeared, for example, Wikipedia, mass open courses, scientific virtual societies and others. This has brought down the level of student’s dependence on a teacher.

The ICT using in the educational process has increased the demands to the teachers, to their knowledge, its actuality. And it also has raised a level of competitiveness inside the academic environment, and as a result it has stimulated the quick updating of the content. Together with it the universities of Ukraine are a close system within which the teachers and lecturers in many cases do not compete in their competences but in their connections and relation.

There is one more peculiarity of the Ukrainian on-line education, it's an age limit. The average age of the high school teachers is fifty as for 31.12.2014. The part of the teachers above sixty is 25,6% (According to the State Statistics Committee).

The on-line education exists within the Bachelor and Master programs of the universities. It is necessary for them to keep the licence conditions. It is necessary within the Bachelors'' programs to have teachers' 75% of Dr. Ph and 10% of the Doctors of Sciences: within the Master programs there are 95% of Dr. Ph and 50% – Doctors of Sciences. The keeping of these criteria puts the age limitation into the educational process. The structure of scientific-and pedagogical staff in Ukraine has the following view:

Doctors of Sciences	40-44 years old	45-49 years old	50-54 years old	55-59 years old	60-64 years old	Older 70 years old
	1,00%	5,00%	19,00%	29,00%	34,00%	21,00%

D.Ph.	Till 29 years old	30-39 years old	40-49 years old	50-54 years old	55	64-69 years old	Older 70 years old
	5,00%	26,00%	19,00%	10,00%	11,00%	18,00%	11,00%

The digital technologies change the channel of information transmission. The teacher's oral speech is changing on the Internet, and with its aid the students can get an access to the knowledge which is given in the forms of the text files, presentations, video-lectures. It comes to the appearing of such phenomenon as "tach human" which carries a certain threat because a teacher and a student are outside the sphere of "live communication". But what is important for Ukraine it is a raising of the transparency of both educational process and estimation of the students' knowledge. "Tach human" in the Ukrainian higher education system is a safety device against corruption relations between the teachers and the students and also it can be a factor of student's knowledge rising. The digital technologies make a process of knowledge estimation more transparent. The place of information transmission is also changing because it comes out of the classrooms. The contact students' groups are changing too. Simultaneously some thousands of students can get knowledge instead of 100-200 students as it was earlier. The obligatory condition is the digital literacy.

The Ukrainian educational establishments use the different platforms for e-learning. The most popular is Moodle; it's an open platform. Ukraine is presented there with 324 sites including the universities and their structural subdivisions, colleges,

lyceums, gymnasia, public organizations and separate teachers.

We must say that the specific features of this digital segment of the educational market are the following: ***globalness, openness, interactivity, flexibility, innovativeness***.

Let's examine how these characteristic features have been realized within the Ukrainian on-line programs. We must stress that in Ukraine these characteristics can be correlate with MOOCs Prometheus. The on-line programs for Bachelors and Masters are not open and they are proposed to make a choosing contest among the new-comers.

Globalness allows the students from different countries to have courses from the professors of the most famous universities. The characteristic feature of globalization is produced not in the whole volume, because there are only Ukrainian teachers and businessmen programs in the Ukrainian MOOCs Prometheus; at the same time these programs are accessible in any country a student lives.

Globalness is closely connected with the next feature – ***openness*** of the educational space. Openness is realised through equal and free access to the educational programs in online regime to all the people who want to do it. The Ukrainian MOOCs is open-source, and there is only one limitation; it's Ukrainian using. At the same time there is a new “Business English” is placed in the platform.

First of all ***interactivity*** is connected with the fact that the educational online platforms provide quick and effective feed-back. It allows clearing the requirement of the users as for the lists of the courses and their content. Interactivity is realised through the using of the digital educational technologies and the open access through the Internet. The “Prometheus” has such elements of electronic education as videolecturs, interactive tests, the forums for discussions.

The next sign is ***flexibility***. It is closely connected with the previous feature. It allows to mean the users’ needs and to react on their requirements making the lists of the courses and their content. What is more, a user can react on his or her studying plan to choose a number of courses and time to study the certain materials. The back feed of “The Prometheus” students with the teachers and the organizations is making with the forums using.

Innovativeness is stipulated by its essence and the organisational form of such educational projects. Thus the above mentioned educational projects were founded in the form of IT-start ups which are characterised by a high level of innovations at all the steps of the educational services giving. This is also concerned the Ukrainian MOOCs. The on-lines educational programs include not only advantages but also they have risks for a subject of the market of the educational services.

On the one hand, the subjects of the digital educational market are real and potential students who look for and find courses they are interested in. On the other hand, the subjects of the digital educational market are the educational institutions in

the person of their scientific-and-pedagogical staff. Distribution of advantages and risks of the online education using for the students and the universities are shown in the table 2.

Table 2. The advantages and risks of the online education using

Subjects of the educational market	Advantages	Risks
Students	Large freedom in the courses choice (taking into account the globalisation). Flexible chart of educating, which is determined independently within the proposed deadline. High level of motivation, which is stipulated by the independent choice of a course. Virtual collaboration which gives an opportunity of discussion and interactivity in the network. The virtual system of knowledge estimation	High level of responsibility for the results and observance of terms. Risks not to master a course because of an insufficient level of self-organising and persistence
The educational institutions	Height of the educational institutions prestige in the global information environment. Interactivity, the digital educational technologies, data analysis which allow raising educating effectiveness. Rising of the teacher's "knowableness", his or her courses, and publications. Rising of teacher's professionalism and expertness	Labour intensive process of the online course preparation. Additional financial expenses to start online platforms. High level of responsibility for the quality of prepared course because of its openness and access for all the people. Higher level of competitiveness between the teachers because of the globalisation.

The main functions of the digital segment of the higher education market are the following: specialists' training; socialization; scientific, economic and stimulant. The ***function of specialists' training*** gets a new content at the digital market because the universities must do the training of the specialists which are demanded at the labour market and have the new competences. They must have the comp-thinking, ability to work with the large quickly changing arrays of information.

The socialization function at the digital market means the students' adaptation to the virtual collaboration. Also it is needed their ability to work in the "VUCA" world which is decoded as: V-Volatility, U-Uncertainty, C-Complexity, A-Ambiguity.

The scientific function means the Research and Development developing, creation of new knowledge. This function has two aspects. The first aspect consists of training a specialist which can produce the new innovations. The second one supposes the innovative partnership between the business and the universities.

The economic function consists of forming of the new caste of the innovative human capital. It is just the human capital and the investments in it that an economic growing of any country is depended on.

The stimulant function promotes the increasing of the competitiveness level of the educational market subjects (the students and the universities) under the conditions

of the global competition rising. The global competition raises the motivation of the students and the teachers to accumulate their human capital by means of self-developing, self-educating and self- perfection of their professional features. And the educational institutions have to compete among themselves for the best human resources from the whole world because they have got the access to them due to the information technologies. The ICT development produces the new requirements to the professional, qualificational and educational levels of the human resources and this process develops the innovative human capital. It is quite clear that the carriers of the innovative capital must have a high level of intellect, be the specialists in their activity, to know English at least at the level of "independent user", be "an advanced" user of the ICT. But it is not enough when we speak about the innovative employee's competences: we must remember the thesis that "a man must be cleverer than a computer". It means that except the above mentioned abilities and skills he or she has to combine intuitional and logical thinking, to initiate and create innovations; one can take unprogrammable decisions; a person must study very quickly and master the new knowledge and the technologies very simply, and what is more, he or she must be "a world man".

The theoretical points of the digital segment of the higher education market are opened for further examination. The problems connected with estimation of state and studying of the tendencies development of the digital market of the higher education need next investigation. Practical interest is to examine the perspectives of digital education using in Ukraine and also working out the practical recommendations for their regulation.

So, Ukraine places just at the beginning of the way of higher education system reforming. Under the conditions of financing lack, of corruption high level, out-dated laboratory equipment, the system of higher education of Ukraine has the bad competition positions. At the same time, the system of the Ukrainian higher education has a great potential of development. The Ukrainian higher education has a great potential that isn't used effectively. For the present day there are the significant contradictions between the national markets of labour and higher education.

The ICT development transforms the higher educational process brining changes into its elements, and a place of knowledge getting is brining outside an educational establishment. Knowledge becomes open for masses of consumers. The process of education becomes global, interactive, innovative and flexible. A new caste of specialists is being formed which are needed at the labour market; they have digital literacy, digital mobility, the skills to process large volumes of digital information, virtual collaboration. The development of on-line education in Ukraine will be able to smooth such conflicts between the markets of labour and higher education as training of specialists which are needed at the labour market, reducing of the youth unemployment level, rising of universities innovations.

References
Bakhrushin, V. (2015) Some Aspects of Higher Education Reforming in Terms of the System Approach
Dalsgaard C., Paulsen M. F (2010) Transparency in Cooperative Online Education. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning* 10 (3)
Ermolenko, O. (2014) Contradictions and their consequences in the labour market in Ukraine. *Business Inform*
Jordan, K. (2014) Initial trends in enrolment and completion of massive open online courses. *The International Review Of Research In Open And Distributed Learning,* 15(1).
Kalenyuk, I., Kuklin, O. and Yamkoviy V (2015). Modern risks of higher education in Ukraine. Economy of Ukraine
Lane, A. (2013). Social and economic impacts of open education. Openness and Education *Advances in Digital Education and Lifelong Learning*, (Volume 1), 137-172.
Lane, A., Caird, S., & Weller, M. (2014). The potential social, economic and environmental benefits of MOOCs: operational and historical comparisons with a massive 'closed online'course. *Open Praxis*, 6(2), 115-123.
Martyakova, E. (2010) Innovative technologies in the system of harmonization of labor markets and education.
Martyakova, E and Mudra, O (2013) Modern models harmonization of the education market and labor. *Journal of Social and Economic Research.*
Morse, N. and Varchenko-Trotsenko, L. (2014) Formation of effective cooperation skills of students while using wiki portal. *Information technologies and means of teaching.*
Prensky, M. (October 2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*
Raymond, E. (1998). Goodbye, «free software»; hello, «open source»
Spilker, M. J., Silva, M. P., Leal, M. J., Morgado, L (2015) Social Media and Microblogging: Expanding Boundaries in MOOCs, Conferences and Content Curation. In ECSM2015-Proceedings of the 2nd European Conference on Social Media 2015: ECSM 2015 (p. 421). Academic Conferences Limited.

4.2. Labour potential: essence and factors of formation

4.2. Трудовий потенціал: сутність та чинники формування

Якість та рівень трудового потенціалу відіграють провідну роль у забезпеченні стабільності та конкурентоспроможності економіки України і є фундаментом прогресивного розвитку суспільства. Через низький рівень освіти, життя, погіршення здоров'я населення, непристосованості виробництва та людей до ефективної роботи в ринкових умовах постійно загострюються та збільшуються проблеми руйнування трудового потенціалу. У зв'язку з цим визначальним для майбутнього України є організація ефективного формування та використання трудового потенціалу на конкурентному рівні з метою людського розвитку і створення сприятливих умов щодо інноваційного та соціально-економічного розвитку.

Питання формування та використання трудового потенціалу достатньо ґрунтовно розглянуті такими ученими, як: Гольдфарб А. Г., Федоніна О. С.,

Рєпіна І. М., Олексюк О. І., Бевз О. П., Адамчук В. В., Ромашова О. В., Сорокіна М. Е., Осовська Г. В., Крушельницька О. В., Сарапука Е.В., Богиня Д. П., Грішнова О. А. та ін. Однак і досі не існує єдиного теоретичного підходу до визначення умов формування та використання трудового потенціалу підприємства для досягнення запланованих показників результативності його діяльності. Вчені по-різному трактують поняття трудового потенціалу, ось деякі з них (табл. 1).

Таблиця 1. Підходи сучасних науковців до визначення трудового потенціалу

Автори	*Визначення «трудовий потенціал – це»*	*Основні характеристики*
Г. В. Осовська, О. В. Крушельницька [1, с. 42]	сукупність працездатного населення з урахуванням інтелектуального розвитку, знань, умінь, досвіду, духовних цінностей, звичаїв, традицій, переконань і патріотизму	сукупні риси усього працездатного населення країни
Д. П. Богиня, О. А. Грішнова [2, с. 42]	інтегральна оцінка кількісних і якісних характеристик економічно активного населення	кількісні та якісні характеристики тільки економічно активного населення в країні.
Економічна енциклопедія [3]	чисельність працездатного населення, законодавчо встановленою тривалістю робочого часу за суспільно нормальної інтенсивності праці та збігається з величиною трудових ресурсів	працездатне населення країни, що співставне з трудовими ресурсами
А. Кінах [4]	самостійний об’єкт інновацій, його розвиток є однією з кінцевих цілей реалізації інноваційної соціально орієнтованої моделі ринкової економіки	трудовий потенціал як об’єкт інновацій
Е. В. Сарапука [5, с. 41]	узагальнена трудова дієздатність колективу підприємства, ресурсні можливості в сфері праці спискового складу підприємства виходячи з його віку, фізичних можливостей, існуючих знань і професійно-кваліфікаційних навичок	трудовий потенціал як здатність колективу підприємтсва та його сукупних можливостей
О. С. Федонін, І. М. Рєпіна, О. І. Олексюк [6]	персоніфікована робоча сила, яка розглядається в сукупності своїх якісних характеристик. Оцінює рівень використання потенційних можливостей як окремо взятого працівника, так і сукупності працівників у цілому, що є необхідним для активізації людського фактора і забезпечує якісну збалансованість у розвитку особистого й уречевленого факторів виробництва	трудовий потенціал розглядається більш індивідуально, як окремо взятого працівника так і їх сукупності
В. М. Рубан, М. В. Пустовіт [7]	загальна чисельність носіїв здатних до праці та їх освітньо-кваліфікаційні характеристики, і тривалість участі певної сукупності працездатного населення в суспільній праці за відповідних умов	загальна сукупність характеристик працездатного населення та їх тривалість

Розглянувши погляди вчених на визначення поняття трудового потенціалу, можна сформулювати власне. На нашу думку, трудовий потенціал – це сукупність потенційних можливостей суспільства, таких як знання, уміння, навички, досвід, звичаї, які можна успішно реалізувати у процесі трудового

життя, що стане основою конкурентоспроможності особи у майбутньому та забезпечить вигідну перевагу на ринку праці.

На формування та розвиток трудового потенціалу здійснюють вплив різноманітні чинники, від яких у подальшому залежить його рівень та якість. Такі чинники можна об'єднати у блоки (рис.1).

Рис. 1. Чинники формування трудового потенціалу

Головною природною основою трудового потенціалу є населення, яке являє собою сукупність людей в межах певної території (країни, області, міста та ін.).

Для стабільного розвитку є важливим належне забезпечення саме демографічного чиннику, тому проблеми демографічного характеру слід розглядати як першочергові інтереси. Від даного чиннику працездатного населення і демографічного розвитку залежить подальший шлях розвитку трудового потенціалу і загалом розмір національного доходу. Основними складовими демографічного чиннику є доля населення в працездатному віці у співвідношенні до його загально чисельності. З кожним роком народжується все менше дітей, і як результат згодом все менше молоді вступає у працездатний вік. У майбутньому наслідком цього стане те, що економіка почне відчувати додаткову потребу в працівниках, тобто нестачу працездатного населення. Єдиним шляхом для вирішення цієї проблеми стане механічний приріст населення. Отже, на сучасному етапі ми знаходимося на межі демографічної кризи. Найзначнішими збитками якої стануть людські втрати. Народжуваність, тривалість життя, рівень захворюваності людей, міграція, старіння населення – ці показники прямо впливають на рівень робочої сили, завдяки якій

забезпечується людський добробут. Природно-кліматичні умови значно впливають на трудовий потенціал. Дія природно-кліматичних умов виявляється у відмінності між тривалістю життя у різних регіонах, захворюваності, тривалості праці людей у різних природно-кліматичних зонах.

Характер майнових відносин, трудові відносини та їх специфіка, освітня система й механізми підготовки й перепідготовки кадрів, відмінності виробничо-господарського механізму є соціально-економічними чинниками, які чинять суттєвий вплив на трудовий потенціал регіону. Антистимулючими виступають також недоліки в організації оплати праці, через які працюючі люди не прагнуть підвищувати свій трудовий вклад у працю чи виконувану роботу.

В даний час молодь, нажаль, не володіє необхідним багажем професійних знань, навичок та досвіду задля задоволення потреб держави та її сталого розвитку, що вимагає покращення та вдосконалення системи перепідготовки кадрів. Це пов’язано з тим, що освітній рівень молоді, яка тільки вступає у працездатний вік, має основоположне значення для формування кваліфікованих робочих кадрів, яким віддається перевага на конкуруючому ринку праці.

Головна роль у формуванні трудового потенціалу належить вищій школі, оскільки саме вона є керуючим, системоутворювальним елементом усієї системи освіти, задає головну функцію підготовки людини [8, с. 52].

Вища освіта забезпечує формування вільної, соціально активної, творчої і духовної особистості компетентного фахівця з вираженою професійною і науково-дослідною спрямованістю, яка здатна адаптуватися до різноманітних видів діяльності в мінливих соціально-економічних умовах [9, с. 233]. Тому, на етапі формування трудового потенціалу вищими навчальними закладами закладаються перспективні можливості людини як суб'єкта трудової діяльності, тобто відбувається розвиток основних рис людини, необхідних для майбутньої праці [10, с. 349].

Визначено, що основним завданням системи освіти є формування трудового потенціалу, а головна роль у цьому процесі належіть ВНЗ як системоутворювальному та керуючому елементу всієї системи освіти. Саме вища школа формує людину як професіонала вищої кваліфікації і як представника інтелектуальної еліти суспільства. Вимоги до випускника ВНЗ є багатобічними, проте складаються з 5 основних компонентів, кожен з яких включає свої елементи: професіоналізм, здатність до творчості і розвитку, здоров’я людини, особисті властивості та загальна культура [9, с. 238].

Задля покращення перелічених чинників, які безпосередньо впливають на трудовий потенціал необхідно здійснити аналіз їх комплексного впливу на кожен з них (табл. 2).

Комплексний вплив на ключові чинники формування трудового потенціалу є головним засобом відтворення його на високому, конкурентоспроможному рівні.

Таблиця 2. Чинники, які впливають на формування трудового потенціалу та шляхи їх покращення

Чинники	*Шляхи покращення*
Демографічний	Розвиток та сприяння збільшенню середнього класу населення, який є більш економічно забезпечений, стабільний та освічений. Збільшення та підтримка товарів природного походження та зменшення кількості товарів із вмістом ГМО. Пропаганда здорового способу життя, культури, родини. Ефективне й дієве розв'язання на рівні держави житлових проблем молоді. Розробка цільових програм створення робочих місць у проблемних регіонах.
Культурно-освітній	Удосконалення змісту та стандартів культурно-освітніх програм. Популяризація корінних українських обрядів, звичаїв, культури серед молоді. Перегляд та реформування рівня оплати праці у даній сфері. Культурно-освітнє виховання у школах та дитсадках духовності в людині та її світогляду, моральних принципів та ціннісних орієнтацій.
Соціально-економічний	Підвищення соціальних стандартів, реформування системи оплати праці, поліпшення умов праці працівників. Розробка методології підвищення рівня продуктивності праці населення країни без збільшення трудових затрат населення.
Природно-кліматичний	Розробка ефективних законодавчих інструментів раціонального використання, екологізації та охорони наявних природних ресурсів. Винайдення нових альтернативних ресурсів, які можуть замінити та доповнити наявні природні ресурси. Робота над програмами забезпечення відновлення наявних природних ресурсів. Зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище шкідливих впливів підприємств та організацій, що руйнівно впливає на клімат природних зон та територій.

Важливим є не тільки забезпечення належних умов розвитку чинників формування трудового потенціалу, а й ефективне їх використання у майбутньому. Задля цього необхідно розробляти та проводити планування й аналіз перелічених чинників на довгострокову перспективу, відповідно до вимог суспільства у даний час, а також забезпечити безперервний, всебічний їх розвиток. Створення відповідних умов та використання перелічених комплексних заходів впливу на формування трудового потенціалу дасть можливість покращити його стан у майбутньому та сформувати перспективну та конкурентоспроможну націю здатну досягти конкурентних переваг у світі та забезпечити сприятливі соціально-економічні умови життя, стабільний та сталий розвиток здорового, освіченого та майбутньоорієтованого суспільства.

Література

1. Осовська Г. В. Управління трудовими ресурсами: навч. посіб. / Г. В. Осовська, О. В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2003. – 224 с.

2. Богиня Д. П. Основи економіки праці / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – К.: Знання-Прес, 2002. – 313 с.

3. Економічна енциклопедія / [за ред. Б.Д. Гаврилишина]. – К.: Академія, 2002. – Т.3. – 2002. – 951.

4. Рудий В. І. Стратегія вдосконалення кадрової політики підприємства / В. І. Рудий // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 9. – С. 234–239.

5. Новойтенко І. В. Чинники формування, використання, розвитку і відтворення трудового потенціалу / Новойтенко І. В. – 2008. – № 23. – С. 41-43.

6. Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посібник / Федонін О. С., Рєпіна І. М., Олексюк О. І. – К. : КНЕУ, 2003. – 316 с.

7. Рубан В.М. Визначення трудового потенціалу в контексті сучасних світових економічних трансформацій / В.М. Рубан, М.В. Пустовіт // Економіка і управління. – 2009. – № 6. – С. 78-83.

8. Медведєва О. А. Формування особистісного потенціалу у ВНЗ / О. А. Медведєва // Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія : Педагогічні науки. – 2008. – Вип. 120. – С. 152-159.

9. Карпенко А. Напрями формування трудового потенціалу випускника вищого навчального закладу / А. Карпенко // Інституціональний вектор економічного розвитку / Institutional vector of economic development: Збірник наукових праць МІДМУ «КПУ». – Вип. 4 (2). – Мелітополь : КПУ, 2011. – С. 233-238.

10. Заярна Н. М. Використання трудового потенціалу студентів як один із шляхів підвищення професійного рівня молодих спеціалістів / Н. М. Заярна, С. Б. Раєвський // Науковий вісник НЛТУ України : Збірник науково-технічних праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.13. – С. 348-350.

4.3. Theoretical base of national human capital

4.3. Теоретичні засади формування національного людського капіталу

В останні роки людський фактор все більше перетворюється на провідну продуктивну силу суспільного розвитку, адже саме він сприяє вдосконаленню і оптимальному використанню факторів виробництва, без нього не в змозі функціонувати жодні компоненти господарської системи. Тому суспільство зацікавлене у розвитку людського потенціалу, а також, у якійсь мірі, стає залежним від нього. Сьогодні інтелектуальні здібності людини, її освіченість, можливість генерувати нові знання, творчість і ініціатива найбільше цінуються на ринку. Це надає особливого значення проблемам збереження, накопичення і ефективного використання людського капіталу, який виступає в якості ключового і вирішального стратегічного ресурсу розвитку економіки і суспільства у цілому. Загальновизнаним є той факт, що в умовах побудови інноваційної економіки людський капітал в набагато більшій мірі, ніж матеріальні ресурси, забезпечує конкурентні переваги держави і регіональних економік. Інституційне середовище, необхідне для побудови інноваційної економіки, формується в результаті розвитку людського капіталу на основі ефективного функціонування системи освіти, охорони здоров'я, житлового та пенсійного забезпечення. У зв'язку з чим дослідження та оцінювання матеріальних, інтелектуальних і духовних можливостей людини, накопичення людського капіталу стає важливою проблемою сучасної науки.

Питанню формування людського капіталу присвячено значну кількість наукових робіт як зарубіжних, так і вітчизняних учених, що вказує на різноманітність існуючих підходів. Окрім того, вивчення людського капіталу та аналіз інвестицій у нього стало предметом менеджменту на державному рівні, а

також великих наукових організацій у багатьох країнах: у США в 2002 р. United States General Accounting Office розроблено модель стратегічного управління людським капіталом [1]; The UK Commission for Employment and Skills (UKCES) в 2015 р. представили дослідний звіт про інвестиції в стійкий розвиток людського капіталу [2]; Federal Reserve Bank of St. Louis розробив теорію якості праці на основі поділу робочої сили між некваліфікованими і кваліфікованими робітниками, а також інвестиції в кваліфікованих робітників [3]; в 2014 р. Benjamin F. Jones за підтримки National Bureau of Economic Research представив узагальнюючий підхід до вимірювання людського капіталу [4]; Khan M. і Rehman H. дали описовий аналіз людського капіталу в різних регіонах Пакистану [5]. Доповідь про людський капітал як фактор соціально-економічного розвитку був представлений у 2016 р. на міжнародній конференції [6]. Окрім того, питання людського капіталу в транзитивній економіці розглядав Добринін А. І. [7], формування, накопичення і розвиток людського капіталу – Носкова К. А. [8]; фактори, що впливають на вартість людського капіталу – Тугускіна Г. [9]. Потрібно відзначити вагомі напрацювання у цьому напрямі представників польських наукових шкіл Д. Добія, М. Добія, Б. Курек [10, 11] та ін. Вивченню соціально-економічних аспектів досліджуваного питання присвячені роботи багатьох вітчизняних науковців, зокрема Д.Богині, О.Грішнової, А. Кондиріної [12-14] та ін. Проблеми оцінки та облікові аспекти людського капіталу досліджують Н. Головай, Т. Давидюк, С. Легенчук [15-17].

Попри такі ґрунтовні дослідження питання формування національного людського капіталу вимагають додаткових досліджень. Адже в умовах складних економічних перетворень проблема людського капіталу, поряд з іншими складовими сукупного капіталу національної економіки набуває особливої актуальності, особливо у частині основних методів оцінювання вартості людського капіталу, оскільки запозичені із зарубіжної практики, не завжди адаптовані до умов вітчизняної економіки.

Мета наукового дослідження полягає у виявленні та характеристиці умов і факторів формування національного людського капіталу в Україні у сучасних умовах, визначенні витоків та етапів його утворення та використання, побудові механізму формування і розвитку національного людського капіталу в умовах інноваційної економіки. При проведенні дослідження використовувалися загальнонаукові методи: спостереження, гіпотетичний метод, систематизація та узагальнення, моделювання.

Спроба вирішення проблеми оцінювання людського капіталу простежується з часів зародження класичної політичної економії і пов’язується з її основоположником Вільямом Петі. Ще в 1676 р. концепція теорії людського капіталу була використана В. Петі при порівнянні втрат зброї і військових комунікацій з втратою людського життя. Вже в той час він висловив думку, що

життя людини має вартісне вираження і втрата солдата на війні є збитком для країни. Подальше визнання концепція теорії людського капіталу отримала тільки століття по тому. У 1776 р. класик політичної економії А. Сміт у визнаній суспільством роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів» писав, що добробут людства визначається, головним чином, кількістю працюючих та їх навичками. Століттям пізніше автор «Економіки промисловості» Альфред Маршал відзначив довгострокову природу інвестицій у людський капітал і роль людини в інвестиційному процесі. У минулому столітті розробку теорії людського капіталу продовжив Теодор Шульц, який здійснив «вимір ефективності праці найманого персоналу» щодо слаборозвинених країн.

Наразі проблемою формування людського капіталу займаються психологи, економісти, соціологи, вивчаючи його на міні- (рівень окремої людини), мікро- (рівень підприємства), мезо- (рівень регіону) і, як логічне завершення – макрорівні (рівень держави).

Людський капітал держави – це накопичений суспільством у цілому людський капітал, який є національним багатством країни [18]. Тобто на макрорівні відбувається об'єднання величин людського капіталу всіх регіонів держави у національний людський капітал. В якості ключового пункту розвитку людський капітал відзначений у всіх стратегічних документах і програмах розвитку регіонів (мезорівень), оскільки саме на мезорівні створюється соціальне життя населення і реалізується економічна діяльність підприємств. Саме на рівні регіонів поєднуються значення людського капіталу окремих підприємств в єдине ціле [5]. Тому сукупний людський капітал підприємств визначає рівень соціально-економічного становища регіону. Разом з тим, людський капітал підприємства виступає не просто як об'єднання працівників, а як сума знань, інформації, таланту, здібностей, якими володіють в сукупності всі працівники [19]. Саме людський капітал, разом з іншими факторами виробництва, на думку сучасних дослідників, активізує процес виробництва і зумовлює результативність діяльності підприємства [20, 21].

Прискорене старіння знань, підвищення освітніх вимог і підприємницьких здібностей, інтелектуалізація праці призводять до зміни структури людського капіталу, вносять зміни в процес його формування, накопичення та умови ефективного використання, актуалізують необхідність використання зарубіжного досвіду в розвитку вітчизняної науки і практики.

Слід виділити наступні тенденції, які необхідно розглядати в якості умов розвитку вітчизняної науки і практики щодо формування та оцінювання людського капіталу:

1. Глобальні інформаційні мережі сприяють підвищенню інтенсивності співробітництва між людьми в науково-технічній, культурній та комерційній сферах.

2. У процесі накопичення знань людиною відбувається її самовдосконалення і саморозвиток, а це, у свою чергу, призводить до зміни і підвищення якості людського капіталу.

3. Зміни в структурі людського капіталу викликані скороченням часового лага між етапами в використанні досягнень НТП. Так, раніше радикальні технічні зміни в суспільному виробництві відбувалися приблизно через 35-40 років, а знання, отримані в професійних навчальних закладах, були достатніми протягом всього трудового життя фахівця. У сучасних умовах технології можуть оновлюватися протягом 4-5 років, а в найбільш прогресивних галузях – навіть протягом 2-3 років. При цьому необхідність їх поновлення диктується не стільки фізичним, скільки моральним зносом.

4. Раніше основне значення для економічного розвитку мала освітня складова людського капіталу, що впливала на продуктивність праці. Однак у новій економіці, заснованої на знаннях, основним механізмом впливу людського капіталу на економічний розвиток стає вплив інноваційної компоненти людського капіталу. Цей процес описано в моделі П. Ромера [22]. Зокрема, він акцентував увагу на ролі інноваційних здібностей людини як ключового фактора виробництва нових знань і вдосконалення виробничих процесів.

5. Докорінно змінилися об'єктивні вимоги до знань працівників, перепідготовки кадрів, підвищення їх інтелектуального і культурного рівня, створення умов для творчого розвитку і самореалізації особистості [23]. Причому вимога безперервної освіти застосовується не тільки до особи, але і в цілому до колективу. Інтеграція людського капіталу підприємства, творча взаємодія його носіїв в інноваційному процесі дає синергетичний ефект, формуючи інтелектуальний капітал організації. Відтак у структурі індивідуального людського капіталу підвищується значимість соціальних здібностей, внутрішньо фірмової довіри і командоутворення.

6. На думку М. Кастельса, основний внесок в продуктивність вносять працівники у віці 25-40 років. Тому особливого значення набуває інвестування у здоров'я, завдяки чому відбувається подовження періоду творчої діяльності людини [24].

Формування людського капіталу приймає різні види, форми і проходить через різні етапи життєвого циклу людини. Формування людського капіталу – це процес пошуку, відновлення та удосконалення високоякісних продуктивних характеристик людини. Зрозуміло, що формування людського капіталу має відбуватися через створення комфортних умов для життя. Зокрема, мова йде про зростання доходів, наданні сучасних медичних і освітніх послуг, створення культурного середовища. Досягнути високого рівня за цими показниками можна за благо приємних умов, створених на рівні держави.

Національний людський капітал – це людський капітал країни, який є

складовою частиною її національного багатства. Очевидно, що головним умовам накопичення людського капіталу є висока якість життя. Розвиток людського капіталу та підвищення якості життя в значній мірі спираються на реалізацію національних проектів.

До суб'єктів формування людського капіталу відносять сім'ю, державу, підприємство і інфраструктуру ринку, які вступають в соціально-економічні відносини один з одним з приводу цілеспрямованого впливу на носіїв уроджених здібностей. Кожне покоління формує свій людський капітал з нуля. Початковою сходинкою формування людського капіталу є сім'я. Перший життєвий цикл розвитку індивідуального людського капіталу триває до 6-7 річного віку дитини. Повну відповідальність за виховання дітей і їх нормальний розвиток у цей час несуть батьки з допомогою дошкільних закладів. У дитячих садках професійно закладається розвиток здібностей дитини, що дає можливість вільно управляти її талантами, вкладати в неї якомога більше понять, навичок, умінь. Відтак, на розвиток дитини впливають результати її навчання, які згодом можуть вплинути на розвиток ринку праці.

Значимість формуванні людського капіталу з моменту народження особи розуміють в усьому цивілізованому світі. Наприклад, японські дослідники, що займаються проблемами економічного зростання, прийшли до висновку, що величезні резерви подальшого розвитку японської цивілізації укладені в реалізації особистості кожного японця, починаючи з дошкільного віку. Тому в Японії в дитячих дошкільних установах, середніх школах і вузах розроблені освітні програми, орієнтовані на виявлення і розвиток індивідуальності особистості.

У подальшому формування людського капіталу відбувається в процесі отримання професійної освіти через виробниче навчання, ліцеї, коледжі, вищі навчальні заклади. Освічені люди стають хорошими інноваторами, а освіта прискорює процес технологічної дифузії. Технологічні інновації змінюють попит на користь більш високоосвічених працівників, оскільки останні мають порівняльну перевагу при використанні нових технологій.

Якість сформованого індивідуального людського капіталу підтверджується різними формами суспільної і державної оцінки. Зокрема, капітал здоров'я можна простежити за медичними обстеженнями і висновками, з історії хвороби дітей, за листками непрацездатності, за експертними оцінками тривалості майбутнього життя.

На процес розвитку людського капіталу в умовах інноваційної економіки впливають як зовнішні фактори (капіталовкладення, інформація, освіта, культура), так і внутрішні чинники (сім'я, унікальні здібності, творча праця, конкурентоспроможність, вільний час, самоосвіта). Під впливом цих факторів відбувається накопичення людського капіталу. Однак присутнє протиріччя між

рівнем накопичення, запасу людського капіталу та ступенем їх ефективного використання. Одна з найважливіших причин протиріччя полягає в соціально-економічних негараздах, що викликали масове знецінення та порушення процесів накопичення людського капіталу. Адже зрозуміло, що навіть високої якості людський капітал, накопичений в попередній період і об'єктивно придатний в нових умовах для застосування і конвертації в високий дохід, будучи не підтриманим соціальним капіталом, виявляється або незатребуваним, або не отримує адекватну грошову оцінку. Особливості економічних перетворень стали фундаментальними причинами, що згубно відбилися на накопиченні не тільки масового, а й елітного людського капіталу, відкинувши державу за рівнем життя на десятиліття назад. Протиріччя в якісному складі, структурі і динаміці людського капіталу, їх вплив на формування і використання людських ресурсів роблять необхідним розробку механізму розвитку людського капіталу в умовах становлення інноваційної економіки. Можливо, такий підхід стане одним з ефективних способів вирішення зазначених вище протиріч. Необхідно враховувати різні рівні формування умов для розвитку потенціалу людських ресурсів. Цей процес повинен здійснюватися в результаті комплексної взаємодії всіх економічних суб'єктів, але при провідній ролі держави, як гаранта соціальної стабільності.

Людський капітал окремих осіб перетворюється в багатство підприємства, регіону, держави. Людина з певним запасом знань, навичок та інших особистісних здібностей виходить на ринок праці. На підприємстві вона функціонує як суб'єкт, що приносить дохід в тій чи іншій формі. При цьому регіональні інституції виступають в якості підтримуючої соціальної ланки. Будь-яке підприємство регіону, незалежно від його організаційно-правової форми власності, створює соціальну або економічну основу для життя людей. Іншими словами, відбувається процес безперервного руху: вроджений і сформований капітал людини сприяє розвитку підприємства, а підприємства створюють соціально-економічні умови для зростання людського капіталу.

Агрегування і комбінація різних за кількістю і якістю людських капіталів створює додатковий синергетичний ефект, що перевищує просту суму індивідуальних капіталів. Людський капітал здатний надавати позитивний вплив на темпи і якість економічного зростання не сам по собі, а за умови його ефективного формування і використання. І, навпаки, не ефективне його використання може гальмувати економічний розвиток.

Таким чином, можна підвести підсумок, що формування національного людського капіталу слід розглядати в контексті доцільності інвестування в людський капітал. Остаточне рішення буде залежати від мотиваційних очікувань і мотивів окремої особи та її рідних на початковому етапі життя, працівників і роботодавців – у процесі навчання, практичної діяльності та використання

людського капіталу. Для формування і розвитку національного людського капіталу на регіональному та державному рівні мають створюватися мови для відтворення, збереження і накопичення людського капіталу. Щоб осягнути досягнутий рівень розвитку національного людського капіталу, необхідно проводити його оцінювання на державному рівні. Відтак важливо удосконалити та рекомендувати до впровадження на практиці методи, які б надали можливість фахівцям з управління персоналом підприємства обґрунтовано здійснювати розрахунки терміну окупності інвестицій в розвиток людського капіталу.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку практичних методів оцінювання впливу мотиваційних спонукань працівників і роботодавців на результативність інвестування в розвиток людського капіталу.

Література

1. A Model of Strategic Human Capital Management by D.M. Walker. – Washington D.C. / GAO. – 2007. – 46 p.
2. Human Capital Reporting: Investing for Sustainable Growth. / CIPD. – 2015. – Mode of access : http:// www.cipd.co.uk/binaries/human-capital-reporting_2015-sustainable-growth.pdf – Title from the screen. – Viewed on August 24, 2016.
3. Cubas G., Ravikumar B., Ventura G. Talent, labor quality, and economic development [Electronic resource] / G. Cubas, B. Ravikumar, G. Ventura ; Mimeo, Arizona State University. – February 2015. – Mode of access : https://research.stlouisfed.org/wp/2013/2013-027.pdf. – Title from the screen. – Viewed on August 24, 2016.
4. Benjamin F. Jones. The Human Capital Stock: A Generalized Approach [Electronic resource] / Jones, Benjamin F. ; American Economic Review. – November 2014. – 104 (11), 3752–77. – Mode of access : – Mode of access : http://waterwiki.net/images/d/d7/Technical_Report_2_Oct2007.pdf. – Title from the screen. – Viewed on August 24, 2016.
5. Khan M., Rehman H. Regional Disparities in Human Capital: The Case of Pakistan / M. Khan, H. Rehman ; Pakistan Economic and Social Review. – 2012. – 50(1), 57-69. – Mode of access : http://pu.edu.pk/images/journal/pesr/PDF-FILES/4%20KHAN%20Regional%20Disparities%20in%20Human%20Capital.pdf – Title from the screen. – Viewed on August 28, 2016.
6. Человеческий капитал как фактор социально-экономического развития. Краткая версия доклада [Текст]: докл. к XVII апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества (Москва, 2016 г.) / отв. ред. Я. И. Кузьминов, Л.Н.Овчарова, Л. И. Якобсон; нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. – 76 с.
7. Добрынин А. И. Человеческий капитал в транзитивной экономике: Формирование, оценка, эффективность использования / А. И. Добрынин, С. А. Дятлов, Е. Д. Цыренова. – Санкт-Петербургский гос. ун-т экономики и финансов: СПб.: Наука, 1999. – 309 с.
8. Носкова К. А. Формирование, накопление и развитие человеческого капитала [Электронный ресурс] / К. А. Носкова // Гуманитарные научные исследования: электронный научно-практический журнал. – 2013. – № 5. – Режим доступа : http://human.snauka.ru/2013/05/3033 – Название с экрана. – Дата обращения : 28.08 2016.
9. Тугускина Г. Факторы, влияющие на стоимость человеческого капитала / Г. Тугускина // Кадровик. Кадровый менеджмент. – 2011. – № 3. – С. 68 – 75.
10. Dobija D. Human capital accounting: a concept of creativity measurement. Развитие бухгалтерского учета в контексте европейской интеграции : монография / D. Dobija. – Житомир-Краматорск : Рута, 2005. – 588 с.

11. Dobija M. Monetary Causes of the Financial Systems Instability [Electronic resource] / M. Dobija. – Mode of access : http://ssm.com/abstract=1295186. – Title from the screen. – Viewed on August 28, 2016.

12. Богиня Д. П. Основи економіки праці : навч. посіб. / Д. П. Богиня, О.А.Грішнова. – Київ : Знання-Прес, 2000. – 313 с.

13. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – Київ : Знання, 2001. – 254 с.

14. Кондиріна А. Г. Оцінка вартості людського капіталу в Україні / А.Г.Кондиріна // Наук. вісн. ЧДІЕУ. – 2011. – № 1 (9). – С. 12–14.

15. Головай Н. М. Облік та аналіз в управлінні інтелектуальним капіталом підприємства : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.00.09 / Н. М. Головай. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – 2009.

16. Давидюк Т. В. Бухгалтерський облік в системі управління людським капіталом: теорія та методологія. автореф. дис. … д-ра екон. наук : 08.00.09 / Т. В. Давидюк. – Житомир : ЖДТУ. – 2011.

17. Легенчук С. Ф. Теорія і методологія бухгалтерського обліку в умовах постіндустріальної економіки : монографія / С. Ф. Легенчук. – Житомир : ЖДТУ, 2010. – 652 с.

18. Hanushek E., Woessmann L. The Knowledge Capital of Nations: Education and the Economics of Growth [Electronic resource] / E. Hanushek, L. Woessmann // Cambridge MA: MIT Press. – 2015. – Mode of access : http://hanushek.stanford.edu/publications/knowledge-capital-nations-education-and-economics-growth – Title from the screen. – Viewed on August 28, 2016.

19. Montenegro C. Patrinos H. Comparable Estimates of Returns to Schooling Around The World [Electronic resource] / C. Montenegro, H. Patrinos // World Bank. – Policy Research Working Paper 7020 – Sept. 2014. – Mode of access : http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2014/09/04/000158349_20140904084836/Rendered/PDF/WPS7020.pdf – Title from the screen. – Viewed on August 28, 2016.

20. Kryukova E. M. Social-Economic Problems of Russian Mono-Towns [Electronic resource] / E. M. Kryukova, E. A. Vetrova, A. N. Maloletko, O. V. Kaurova, S. V. Dusenko // Review of European Studies. Asian Social Science – 2015. – Vol. 11. – №. 1. – P. 258-267. Mode of access : http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ass/article/viewFile/42948/23524 – Title from the screen. – Viewed on August 28, 2016.

21. Yoshio Y. The Relationships of Informal High Performance Work Practices to Job Satisfaction and Workplace Profitability [Electronic resource] / Y. Yoshio, Danielle D. van Jaarsveld // Industrial Relations: A Journal of Economy and Society. – Vol. 53. – №. 3. – July 2014. – P. 365–542. Mode of access : http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/irel.2014.53.issue-3/issuetoc. – Viewed on August 28, 2016.

22. Paul M. Romer. Increasing Returns and Long-Run Growth [Electronic resource] / M.Romer Paul // The Journal of Political Economy. – 1986. – № 5. – P. 1002–1037. Mode of access : http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.589.3348&rep=rep1&type=pdf. – Viewed on August 28, 2016.

23. Hanushek E., Schwerdt G., Wiederhold S., Woessmann L. Returns to Skills around the World: Evidence from PIAAC [Electronic resource] / E. Hanushek, G. Schwerdt, S. Wiederhold, L. Woessmann // European Economic Review. – Vol. 73. – January 2015. – P.103-130. Mode of access : http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0014292114001433. – Viewed on August 28, 2016.

24. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Пер. с англ. / М. Кастельс [под ред. О.И. Шкаратана]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

4.4. The impact of migration processes on social and economic development of Ukraine

Ukraine is a labour donor country, a population recipient country (though not on a large scale) and a transit country, too. In general, the attractiveness of Ukraine for migrants is average: the positive balance of registered external migrations has been maintained for six years in a row, and yet the number of foreign nationals registered with law enforcement authorities has been growing too. Neither permanent nor temporary labour immigration to Ukraine has been on a massive scale. Labour emigration is more numerous than all other types of migration and plays a special role in migration in Ukraine. Currently Ukraine is one of the largest labour donor countries in Europe.

Labour emigration flows started up in the 1990s, and were accompanied by low remuneration in a registered sector of economy; constant remittances; high unemployment level and forced sub-employment; widespread poverty and a high level material stratification in the population; not to mention significant discrepancies in terms remuneration levels between Ukraine and other countries (especially when calculated in foreign currency in accordance with the official currency rate). One of the prerequisites for the formation of labour migration proper has been shuttle trade, which has promoted links between traders and residents of Ukrainian labour recipient countries.

Although currently Ukraine has been primarily the labour donor country, the situation is going to change in the near future. Persistent population ageing, and a decrease in the working-age population will bring about a shortage of labour and the need to attract migrants. The present paper focuses on the impact of labour migration on Ukrainian development.

Some authors divide international migration into two categories: theoretical approaches explaining the initiation of migration and theoretical approaches explaining the continuation of migration. In this theoretical overview a similar distinction is also made. The neo-classical economic theory, the dual labour market theory, the new economics of labour migration, and the world systems theory try to explain the initiation of migration [1, p. 2]. An example of an indicator that causes an international migration flow between two countries is wage difference between these two countries. It is a mistake to assume that the initiation of international migration flows (e.g. a wage difference) only acts in a short space of time [4, p.25]. Wage differences between countries may persist for decades. This initiation of migration may instigate international labour flows, that persist as long as these wage differences continue [2, p. 414].

According to the statement V. Novitsky, international labor migration is a permanent or temporary displacement of the working population from one country to

the other, caused both economic and non-economic reasons [8, p. 495]. Other authors pay attention to the timing of the relocation or the spatial aspect of people's movement. So, A. Rumyantsev [12, p. 36] and B. Odyahaylo [9, p. 124] noted that international labour migration is a resettlement working population of some states to others for a period more than a year, due to economic reasons or otherwise.

International labour migration increases in the formation of economic relations in the world economy. Under this concept V. Kozik, L. Pankova and N. Danilenko [3, p.76] understand the movement of employees across borders in search of work. This spontaneous division of labour between the national part of the world economy. S.Mocherny [7, p. 83] identifies the following economic factors that cause international labour migration:

- Firstly, the influence laws of capitalist accumulation, population, uneven economic development, etc., which determine the relative overpopulation in some countries and labour shortages in others;

- Secondly, a significant difference in working conditions, equal wages, living standards, the business environment, etc;

- Thirdly, the cyclical nature of economic development, in particular the economic cycle in different countries;

- Fourthly, uneven deployment of technology, structural crises and structural reform;

- Fifthly, the demographic factors, differences in natural population growth. The rate of annual population growth in less developed countries accounted for approximately 2.5% in developed they do not exceed 1%;

- Sixthly, political, military, ethnic and other non-economic factors.

According to A. Porumbescu [10, p. 57] research, international migration itself may even exacerbate the initiation. Income inequality, for instance, may be the initiation of migration from a country. Subsequently, if remittances or return migration cause increased inequality in the sending society, emigration leads to more emigration. Network theory and institutional theory attempt to explain the course of international migration flows over time. These theories try to clarify, for instance, why international migration flows may increase if the initial incentive to migrate has diminished.

The beginning of the new century has been marked by a new wave of migration activity of population. This process has negative and positive consequences for Ukraine that for a long time already has been in the state of permanent social-economic transformations and within two last decades has turned into a donor of labour force for foreign labour markets.

Analysis of the main problems of Ukrainian labour migration confirms existing of a real threat of Ukraine's loosing big share of the human capital. Structural changes happening spontaneously without state's intrusion demonstrate the tendencies opposite to those necessary for building competitive economy based on knowledge. Changing

the tendencies and providing structural changes require many affords from the state in forming adequate policy. The need for taking special decisions in the sphere of regulation of migration process is becoming more and more evident. However, there is a great number of theoretical-methodological and application problems on the way of elaboration of weighted migration policy [11, p. 5].

A lack of studying in migration effects field from the human development perspective results is the main challenge in migration policy in Ukraine. Traditionally, migration policy in the Soviet Union was shaped in accordance with State interest and monitored from the State perspective. While migration was confined within the borders of the former Soviet Union, it has become a major challenge for Ukraine after gaining its independence in 1991 [5, p. 67]. The effects of migration processes for economic development of the country and its regions, the social problems of migration and the challenges of illegal immigration for national security – these issues are well studied in contrast to analysis of internal and international migration effects on human capabilities – skills, health, education, etc [6, p. 1].

Basic number of Ukrainian workers concentrated in Europe (Figure 1).

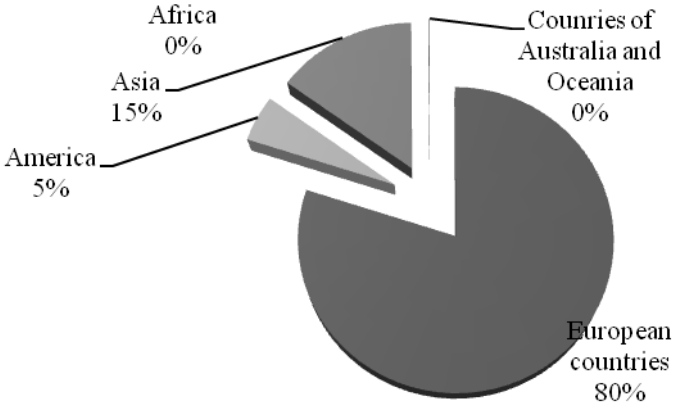

Figure 1. The proportion of emigrated workers from Ukraine to other countries in 2015, %
Source: Compiled by the author based on the source: [13].

All studies show that up to half of the citizens of Ukraine migrants work in Russia over 43% (Figure 2).

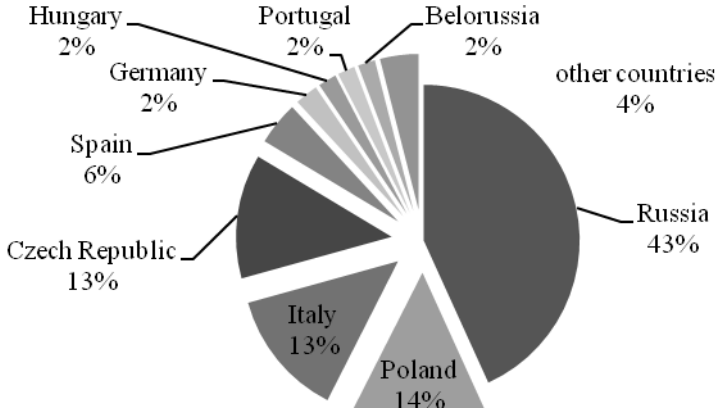

Figure 2. The proportion of emigrated workers from Ukraine to Europe in 2015, %
Source: Compiled by the author based on the source: [13].

Thus, the largest recipient countries of Ukrainian migrants are the Russian Federation (43.2%), Poland (14.3%), Italy (13.2%) and Czech Republic (12.9%). Other countries channeling flows of labor migration, Spain (4.5%), Germany (2.4%), Hungary (1.9%), Portugal and Belarus (by 1.8%).

Thus, Ukraine is currently one of the top 10 sending and receiving countries of migrants worldwide (Figure 3).

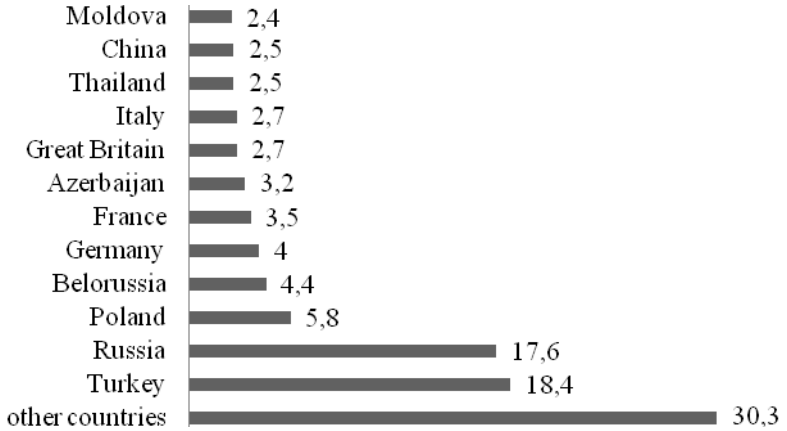

Figure 3. The number of foreigners and stateless persons who are temporarily working in Ukraine in 2015, in %

Source: Compiled by the author based on the source: [13].

Ukraine gradually becomes an immigration country that accepts immigrants – both economic and of other categories. Most immigrants to Ukraine come from countries of the Former Soviet Union (FSU). Others come from outside the FSU countries like China, Jordan, India, Vietnam, and the Islamic Republic of Iran.

Among the positive effects of international migration are re-distribution of financial resources from the countries with high level of economic development to the developing countries by receiving private transfers (Figure 4).

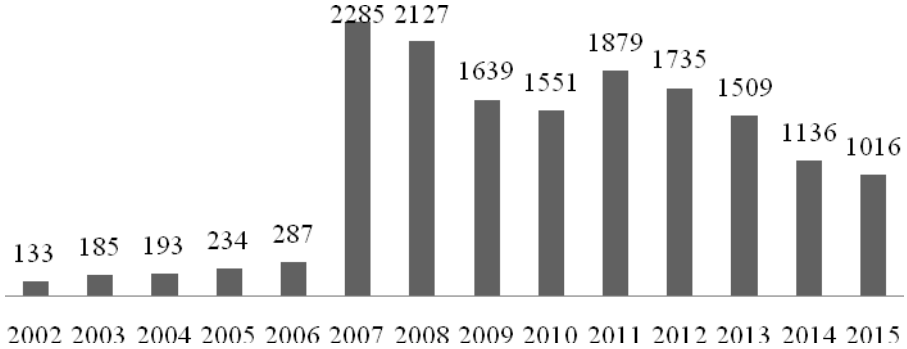

Figure 4. Private transfers of migrant, million dollar USA

Source: Compiled by the author based on the source: [13].

The impact of private transfers from abroad on key macroeconomic indicators[1] of Ukraine is estimated (Table 1).

[1] GDP – Ukraine's gross domestic product, *mln US*$; trans – money sent home by migrants working *abroad, mln US* $; (private transfers); cons – private consumption in Ukraine, *mln US*$; cpi – consumer price index in

Table 1. The results of Granger Causality test

Hypothesis	*1 lag*	*2 lags*	*3 lags*
GDP_t does not Granger Cause $TRANS_t$	2.773	1.5296	0.5639
	(0.1301***)	(0.2905)	(0.6751)
$TRANS_t$ does not Granger Cause GDP_t	0.003	0.9266	1.4420
	(0.9550)	(0.4459)	(0.3853)
E_t does not Granger Cause $TRANS_t$	0.2217	0.0572	0.4460
	(0.648)	(0.9448)	(0.7377)
$TRANS_t$ does not Granger Cause E_t	2.5243	3.1842	1.4871
	(0.1465)	(0.1141***)	(0.3761)
CPI_t does not Granger Cause $TRANS_t$	0.096	1.4610	1.8953
	(0.7637)	(0.3041)	(0.3063)
$TRANS_t$ does not Granger Cause CPI_t	0.041	1.8482	0.7036
	(0.8438)	(0.2369)	(0.6101)
$CONS_t$ does not Granger Cause $TRANS_t$	1.8463	1.0661	0.2924
	(0.2072)	(0.4016)	(0.8302)
$TRANS_t$ does not Granger Cause $CONS_t$	0.0988	0.5768	1.4680
	(0.7604)	(0.5900)	(0.3799)

Granger test showed that the observed effect of GDP growth on receipt of private transfers from abroad with a lag of one year and the likely impact of 90%. In addition, with a probability of 90% can be argued that revenues migrant affect the dynamics of the exchange rate (with a lag of two years the influence of private transfers on the exchange rate).

The results of empirical analysis (*two-stage least-squares (2SLS)*) are as follows (equation 1-4): an increase in private transfers by 1% leads to an increase in GDP of Ukraine by 0.05% with 95% probability of impact; a 1 percent increase in private transfers (with a lag of one year) raises inflation by 0.05% with a probability of 90% impact; private transfers do not affect the dynamics of the exchange rate in Ukraine (likelihood ratio is too high); an increase in private transfers by 1% leads to increase in private consumption by 0.05% with a lag of one year and the likely impact of 95%.

$$\begin{aligned} \mathrm{GDP} = {} & -1.701 + 0.05 * \mathrm{trans}_{t-1} + 0.927 * \mathrm{cons} + 0.665 * \mathrm{cpi} \\ & (-1.673^{***}) \quad (2.541^{**}) \quad (21.572^{*}) \quad (3.622^{**}) \\ & \mathrm{DW} = 1.64 \quad R^2 = 0.97 \end{aligned} \tag{1}$$

$$\begin{aligned} CPI = {} & 3.53 + 0.052 * trans_{t-1} + 0.885 * cons - 0.934 * gdp \\ & (5.581^{**}) \quad (2.295^{***}) \quad (3.756^{**}) \quad (-3.623^{**}) \\ & DW = 1.59 \quad R^2 = 0.64 \end{aligned} \tag{2}$$

$$\begin{aligned} e = {} & 0.031 * trans_{t-1} + 3.765 * cons - 4.21 * GDP + 1.68 * cpi \\ & (0.392\ ) \quad (3.278^{**}) \quad (-3.275^{**}) \quad (2.952^{**}) \\ & DW = 2.17 \quad R^2 = 0.78 \end{aligned} \tag{3}$$

$$\begin{aligned} cons = {} & 2.028 + 0.05 * trans_{t-1} + 1.06 * GDP - 0.72 * cpi \\ & (1.952^{***}) \quad (3.164^{**}) \quad (21.57^{*}) \quad (-3.756^{**}) \\ & DW = 1.61 \quad R^2 = 0.97 \end{aligned} \tag{4}$$

Ukraine; e – exchange rate *hryvnia* to *dollar. Annual data for the 2002-2015 period are used. All data are obtained from the Ukraine's State Statistics office and National Bank of Ukraine.*

Thus, external labour migration is an important source of investments for the economy of Ukraine – both direct (via the input of earnings of migrants into the development of their own business), and indirect (via the growth of the income part of the budget), but it leads to increase in private consumption and inflation in Ukraine.

The present paper has special importance in regard to offer recommendations on reducing the negative and enhancing the positive impacts of private transfers on Ukraine's economic development. The Ukrainian government should implement long-term strategies to encourage migrant workers to return home as its priorities. Also there is a poor quality of the regulation of labour force migration in Ukraine, in this case, "brain drain" happens. For Ukraine, it is typical that specialists go to Canada, the USA and Germany. The solution of this problem for Ukraine would be increased investments in research centres and governmental support of young scientists, grants to gifted specialists.

Migration policy should be oriented on the international programs, declarations, agreements, conventions, pacts for regulation of intergovernmental migration processes. Main tasks of the program should include decreasing emigration, stimulating migrants return to Ukraine, primarily those who emigrated temporary to get employed, and also supporting people with Ukrainian origin and their descendants to come back. The government could also implement additional mechanisms to encourage Ukrainian migrant workers to return home, such as support the establishment of businesses in Ukraine using the money they have earned abroad as an important source of investments for the economy of Ukraine. Private transfers became the important factor of welfare improvement for many families, became the source of investment capital for establishment of own business. The government should encourage private transfers for starting *new businesses*; develop a system of preferences and the program stimulating investment in local businesses; provide loans for production development at lower interest. One of the measures to attract migrant savings for development would be to encourage transfers to bank accounts, contributions to health insurance, education, mortgage, local government projects.

Finally, an effective employment policy, which combines a set of tools for distribution, development, conservation and rational use of human capital of Ukraine. In addition, one of the steps to cope with demographic ageing and population decline could be attracting skilled and talented immigrants by creating competitive admission schemes, job and housing opportunities, educational infrastructure and a welcoming cultural environment.

References

1. Jennissen, R. (2006). *Economic theories of international migration and the role of immigration policy*. Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute (NIDI), pp. 1-24.

2. Jennissen, R. (2007). *Causality Chains in the International Migration Systems* // Approach Population Research and Policy Review August, Volume 26, Issue 4, pp. 411-436.

3. Kozyk, V., Pankova, L., Danylenko, N. (2003). *International economic relations* : tutorial, Kyiv : Knowledge Press, 158 p.

4. Kurekova, L. (2011). *Theories of migration: Conceptual review and empirical testing in the context of the EU East West flows*. Paper prepared for Interdisciplinary conference on Migration. Economic Change, Social Challenge, University College London, April 6-9, 2011, 98 p.

5. Lapshyna, I. (2008). *Development of Ukraine's human capital in the process of European integration*, Lviv : National Institute for Strategic Studies, 332 p.

6. Lapshyna, I. (2012). *Transformational Changes and Challenges for Human Capital Development in the Context of Ukrainian Labour Migration* // Economics & Sociology, January 1, pp. 1-5.

7. Mocherny, S. (2009). *Economic theory* : tutorial, Kyiv : Academy, 640 p.

8. Novitsky, V. (2002). *International economic activity of Ukraine* : tutorial, Kyiv : Kyiv National Economic University named after V. Hetman, 737 p.

9. Odyahaylo, B. (2005). *International Economics* : tutorial, Kyiv : Knowledge, 254 p.

10. Porumbescu, A. (2015). *Defining the New Economics of Labor Migration Theory Boundaries: A Sociological-Level Analysis of International Migration*, RSP, No. 45.

11. Pozniak, O. (2012). *External labour migration in Ukraine as a factor in socio-demographic and economic development*, CARIM-East RR 2012/14, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, pp.1-15.

12. Rumyantsev, A. (2003). *International Economics* : tutorial, Kyiv : Knowledge Press, 147 p.

13. State Statistic Service of Ukraine, available at : http://ukrstat.gov.ua.

4.5. The modern state of unemployment in Ukraine

4.5. Сучасний стан безробіття в Україні

Досягнення високого рівня зайнятості – одна з основних цілей макроекономічної політики держави. Безробіття є негативним соціально-економічним явищем, оскільки зумовлює скорочення купівельної спроможності населення, зменшує кількість платників податків та призводить до виникнення додаткових витрат на підтримку безробітних. Також безробіття є однією з причин міграції робочої сили. Саме тому дослідження проблем зайнятості та безробіття є однією з найважливіших задач економічної науки.

Про актуальність дослідження проблеми безробіття свідчать публікації та наукові дослідження провідних зарубіжних та вітчизняних науковців. Окремі аспекти безробіття, причини його виникнення та шляхи регулювання окрім Дж. М. Кейнса досліджували ще Т. Мальтус, К. Маркс, Д. Рікардо, А. Пігу, М.Фрідмен, А. Сміт, Д. Хікс та ін. З огляду на стрімку плинність подій на українському ринку праці, серед публікацій у цьому напрямі можна виокремити праці багатьох українських учених і публіцистів, а саме Д. Горбача, Г. Леха, А.Позняка, Н. Науменко, В. Нікуліна, Н. Селюченко, В. Юрчишина. Але

наявність безробіття зумовлює необхідність постійного аналізу причин даного явища та шляхів боротьби з ним.

Основною метою статті є дослідження основних причин, наслідків безробіття, а також розробка пропозицій щодо його зниження в Україні.

Безробіття – це таке соціальне явище, коли кількість бажаючих отримати роботу є більшою, ніж кількість робочих місць, це одна з основних соціально-економічних проблем сучасного етапу розвитку економіки.

Відповідно до закону України «Про зайнятість населення» безробітними вважаються особи віком від 15 до 70 років, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів як джерела існування, готові та здатні приступити до роботи [1].

Безробітними не вважаються люди, які не входять до даної вікової категорії, особи, що отримують пенсію, а також ті, хто двічі відмовилися від запропонованої прийнятної роботи. Для тих осіб, хто вперше намагається працевлаштуватися, прийнятною є робота, яка вимагає попередньої професійної підготовки. Якщо безробітний отримує допомогу, то для нього прийнятною може вважатися та робота, для виконання якої необхідно змінити професію. Отже, для отримання статусу безробітного слід зареєструватись в службі зайнятості, вести активний пошук роботи, не мати інших джерел доходу і не ухилятися від запропонованої прийнятної роботи.

На початок 2017 року в Україні офіційно зареєстровано 390 тисяч безробітних. Про це повідомляє Державна служба статистики [5].

За грудень 2016 року кількість безробітних зросла на 53 тисячі – з 337,9 тисяч і до 390,8.З них допомогу по безробіттю отримують 317 тис.

Але хочеться відзначити позитивну динаміку: рівно рік тому кількість офіційно зареєстрованих безробітних в Україні складала 508,6 тисячі осіб, на 10 вільних робочих місць претендувало 162 безробітних, а до кінця 2016 року – всього 63.

На наш погляд, існує багато проблем щодо статистики безробіття в Україні, які не дають змоги об'єктивно оцінювати реалії безробіття в країні, а саме:

- неможливо врахувати осіб, які втратили «надію на працю» в Україні, які не перебувають на обліку в службі зайнятості;

- статистика не враховує часткову зайнятість;

- тих, хто примусово є у відпустках з ініціативи адміністрації, вважають зайнятими;

- неправдива інформація з боку «безробітних».

Вагомий внесок до формування безробіття в Україні здійснює прихована його форма, тобто небажання чи неможливість значної частини безробітних осіб працездатного віку реєструватися в службах зайнятості.

Велика кількість працівників виконують свою роботу без офіційного оформлення, тому майже неможливо перевірити тих, хто отримує виплати з безробіття, й задіяний в тіньовому секторі економіки.

Важливим моментом є молодіжне безробіття.

Проблема молодіжного безробіття в Україні є однією з ключових на сучасному формуванні ринку праці. Головною причиною цього є недостатня пропозиція для молоді робочих місць, пристойної заробітної плати. Молоді спеціалісти досить часто працюють не за фахом, прагнуть виїхати за кордон, а міграційні процеси мають глибокі наслідки.

Проблема безробіття молоді потребує невідкладного розв'язання, оскільки зростання безробіття призводить до зниження рівня життя, зростання тіньової зайнятості, погіршення криміногенної ситуації, поширення пасивної моделі поведінки (утриманство), сприяння зовнішнім трудовим міграціям, втрати мотивації до праці, зміни структури ціннісних орієнтацій і падіння престижності легальної зайнятості [4].

На наш погляд, основними причинами безробіття молоді є наступні:

- світова фінансово-економічна криза, яка справила негативний вплив на ринок праці України, наслідком якої стало збільшення кількості безробітних серед молоді;

- трудова міграція;

- недосконаліть та невідповідність норм закону з проблем молодіжної зайнятості сучасним економічним, політичним і соціальним реаліям сприяє безробіттю молоді;

- диспропорція між попитом та пропозицією фахівців на ринку праці;

- розрив між вимогами роботодавців і рівнем підготовки молодих випускників вищих навчальних закладів;

- недосконаліть територіальної структури розвитку економіки України.

Тому для розв'язання цих проблем можна запропонувати такі заходи:

- створення підприємств для працевлаштування молоді у вільний від навчання час;

- сприяння створенню малих молодіжних підприємств;

- створення при вузах або при службах зайнятості відділів сприяння працевлаштуванню молоді;

- розвиток та збільшення кількості технопарків в Україні.

Технопарк – це науково-виробничий територіальний комплекс, головне завдання якого полягає у формуванні максимально сприятливого середовища для розвитку малих і середніх наукомістких інноваційних фірм. Створення технопарків в Україні дозволить забезпечити науковців творчою роботою, що достатньо високо оплачується. На сьогоднішній день технопарки існують у містах: Києві, Харкові, Донецьку, Дніпропетровську та Сумах [4].

Ми згодні, що державна і територіальні програми зайнятості населення повинні бути спрямовані на наступне:

- сприяння розвиткові на структурній перебудові економіки, створення умов для направлення звільнених працівників передусім на рентабельні виробництва і в пріоритетні галузі господарського комплексу;

- покращення системи відтворення робочої сили у поєднанні з розвитком робочих місць, професійної орієнтації, перепідготовки та підвищення кваліфікації населення, ефективне використання трудових ресурсів;

- формування матеріальної, кадрової, інформаційної, фінансової та науково-методичної бази державної служби зайнятості;

- заходи сприяння зайнятості населення, яке проживає в сільській місцевості;

- сприяння створенню нових робочих місць для засуджених за межами установ виконання покарань [3].

Таким чином, проблема безробіття є надзвичайно актуальною сьогодні, оскільки за неповного використання наявних ресурсів робочої сили економічна система працює, не досягаючи межі своїх виробничих можливостей. Крім цього, безробіття спричинює негативні зміни в складі людських ресурсів, а саме: погіршення якісних характеристик робочої сили, втрату працівниками їхніх професійних навичок, кваліфікації, послаблення мотивації до праці, зниження продуктивності праці, відтік найбільш кваліфікованої робочої сили за межі країни. З іншого боку, внаслідок безробіття країна має значні фінансові збитки, утримуючи безробітних, відшкодовуючи їм втрати в доходах на період пошуку нових сфер прикладання праці. Тому проблема безробіття потребує постійного вирішення, враховуючи особливості загострення його динаміки.

Оскільки головною причиною безробіття є незбалансованість попиту і пропозиції робочої сили, саме тому потрібно втілювати в життя активну політику, яка складається із заходів, спрямованих на збільшення попиту на робочу силу з боку як державного, так і приватного сектора економіки; підвищення конкурентоспроможності робочої сили та забезпечення відповідності робочої сили і робочих місць; вдосконалення процесу працевлаштування.

Література

1. Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 року № 5067-VI, із змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua.

2. Міжнародна організація праці. Молодіжне безробіття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.ilo.org/global/topics/youthemployment/lang-en/index.htm.

3. Нікулін В.В. Аналіз динаміки сучасного ринку праці України / В.В. Нікулін // Вісник Хмельницького національного університету. – 2013. – №4, Т.1. – С. 15-108.

4. Роботодавці назвали причини молодіжного безробіття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://paralleli.if.ua/news/20505.html.

5. Статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.ukrstat.gov.ua.

4.6. Transformation of approaches to quality management in the Ukrainian education system

4.6. Трансформація підходів до управління якістю освіти в Україні

Формування економічної конкурентоспроможності країни є неможливим без ефективного управління освітою, забезпечення її відповідності світовим стандартам. Якість освіти в Україні на сьогодні не відповідає світовим вимогам, що не задовольняє потребам зацікавлених у наданні освітніх послуг сторін, а саме: державу, роботодавців, населення, тощо. Це досить негативно позначається на можливостях розвитку держави, уповільнює її економічне зростання. Це засвідчує, що управління освітою на всіх рівнях залишається поки недосконалим та неефективним. Система управління освітою повільно адаптується до ринкового середовища, і це є результатом суперечливої взаємодії та взаємовпливу економічних, правових, демографічних, соціокультурних, інституціональних чинників, прояву ментальності, неготовності до швидких змін в освітньому просторі. Але динаміка глобалізаційних процесів, формування європейського освітнього простору вимагають модернізації системи освіти, відповідного інфраструктурного забезпечення, перегляду меж, форм і методів регулювання цієї стратегічно важливої сфери й вимагає адекватного освітнього менеджменту.

Сучасні глобалізаційні процеси потребують нових підходів до управління всією освітньою сферою, яка є сукупністю освітніх структур, відносин, діяльності та свідомості, що забезпечує відтворення і розвиток інтелектуального потенціалу суспільства. Стійке та ефективне функціонування системи вищої освіти України є одним із головних стратегічних завдань задач уряду країни, від виконання якого безпосередньо залежать соціальна стабільність та результативність реформ, що проводяться в усіх галузях національної економіки. Модернізація галузі освіти сприяє формуванню науково-орієнтованої економіки, що є однією з умов забезпечення якісного економічного зросту. Проблема трансформації системи вищої освіти – є одною з основних проблем забезпечення динамічного розвитку економіки в цілому. Трансформування освіти шляхом європейської інтеграції потребує кардинальних змін в управлінні, а саме, розширення самостійності суб’єктів управління освітою на різних рівнях. Слід враховувати й важливість використання єдиної стратегії управління вищою освітою.

Кардинальні перетворення в економіці держави, інтеграція у європейський освітній простір демонструють головну мету вищих навчальних закладів – підготовку конкурентоспроможного спеціаліста на внутрішньому і зовнішньому ринках праці. В сучасних реаліях розвиток та конкурентоспроможність вищого

навчального закладу неможливі без ефективної системи управління якістю підготовки майбутніх фахівців. Система управління навчальними установами базується на поєднанні загальних принципів соціального управління, менеджменту та специфіки функціонування конкретного навчального закладу.

На основі аналізу системи управління різних типів навчальних закладів України, теорії і практики соціального управління в державі, нормативних джерел Міністерства освіти і науки можна виділити об'єктивні тенденції та закономірності функціонування установ і сформували принципи менеджменту, дотримання яких має забезпечити високу якість керівництва в освітніх установах, а саме [4]:

1. Принцип соціальної детермінації в управлінні навчальним закладом.
2. Принцип гуманізації і психологізації в діяльності менеджера.
3. Принцип науковості і компетентності в управлінні установами освіти.
4. Принцип інформаційної достатності в менеджменті.
5. Принцип аналітичного прогнозування в діяльності менеджера.
6. Принцип оперативного регулювання.
7. Принцип зворотного зв'язку.
8. Принцип наступності і перспективності.
9. Принцип демократії та централізму.
10. Принцип стимулювання і згуртування кадрів у діяльності менеджера.
11. Принцип правої пріоритетності і законності.
12. Принцип фінансово-економічної раціональності і ділової активності.

Створюючи систему управління якості освіти, як складову частину системи управління вищим навчальним закладом необхідно враховувати принципи управління в освітніх установах та поєднувати з основними принципами управління якістю згідно зі стандартами на системи управління якістю, які входять до стандартів серії ISO 9000 [7], а саме такі:

1. *Орієнтація на замовника.* Організації залежать від своїх замовників і тому повинні розуміти поточні та майбутні потреби замовників, виконувати їхні вимоги і прагнути до перевищення їхніх очікувань.

2. *Лідерство.* Керівники встановлюють єдність мети та напрямів діяльності організації. Їм слід створювати та підтримувати таке внутрішнє середовище, в якому працівники можуть бути повністю залучені до виконання завдань, що стоять перед організацією.

3. *Залучення працівників.* Працівники на всіх рівнях становлять основу організації, і їхнє повне залучення дає змогу використовувати їхні здібності на користь організації.

4. *Процесний підхід.* Бажаного результату досягають ефективніше, якщо діяльністю та пов'язаними з нею ресурсами управляють як процесом.

5. *Системний підхід до управління.* Ідентифікування, розуміння та

управління взаємопов’язаними процесами як системою сприяє організації у результативнішому та ефективнішому досягненні її цілей.

6. *Постійне поліпшення.* Постійне поліпшення діяльності організації в цілому слід вважати незмінною метою організації.

7. *Прийняття рішень на підставі фактів.* Ефективні рішення приймають на підставі аналізування даних та інформації.

8. *Взаємовигідні стосунки з постачальниками.* Організація та її постачальники є взаємозалежними, і взаємовигідні стосунки підвищують спроможність обох сторін створювати цінності.

Для визначення науково-методичних засад управління якістю освіти і створення на цій базі системи управління необхідне системне дослідження якості освіти, що передбачає вивчення низки проблем пов`язаних з впровадженням діючої системи управління якістю [3]:

1. з’ясування сутності базових понять якості освіти (її означення, структурні компоненти, властивості, критерії норми тощо);

2. визначення процедур і показників оцінювання якості освіти (як освітнього процесу, результату та функціональної системи);

3. проведення моніторингу та прийняття управлінських рішень з метою забезпечення встановлених норм якості освіти на всіх її рівнях.

Визначення поняття якість освіти охоплює різноманітні аспекти освітнього процесу і тому є досить багатогранним. Саме визначення поняття якості освіти та критеріїв її оцінювання досить часто представляє складність. Якість освіти містить суспільні, психологічні, педагогічні, економічні й інші характеристики. У найширшому розумінні якість освіти в світі розуміють як відповідність закладених ресурсів, самого процесу й отриманих результатів та наслідків щодо цілей освіти, стандартів і вимог суспільства.[5] Якість освіти визначається як суспільний ідеал освіченості людини, як результат її навчальної діяльності, як процес організації навчання і виховання, як критерій функціонування освітньої системи. До характеристик якості освіти можна віднести такі:

1. Якість освітнього середовища ("технологічність" управління освітнім процесом, ефективність науково-методичної роботи, ресурсне забезпечення навчального процесу, кадровий потенціал навчального закладу тощо);

2. Якість організації освітнього процесу (науковість та доступність змісту освіти, педагогічна майстерність викладача, ефективність засобів навчання, зокрема якість підручників, задоволення різноманітних освітніх потреб тощо);

3. Якість результатів освітнього процесу (рівень навчальних досягнень студентів, розвиток їх мислення, ступінь соціальної адаптації, культури і вихованості студентів тощо).

Аналізуючи наведені вище визначення, під якістю світи слід розуміти комплекс характеристик професійної свідомості, що визначають здатність

фахівця успішно здійснювати професійну діяльність відповідно до сучасних вимог економіки і суспільства. Сучасні науковці, які досліджують якість, визначають такі основні компоненти якості освіти [1]:

1. Якість підготовки вступників.
2. Професійна підготовка викладачів, їх особистісні якості (порядність, відповідальність, принциповість, толерантність тощо).
3. Навчально-методичне забезпечення навчального процесу (підручники, навчальні посібники, методичні розробки та ін.).
4. Наявність системи контролю й оцінки викладання, рівня знань студентів, адекватної сучасним вимогам.
5. Застосування у навчальному процесі сучасних освітніх технологій (активних методів навчання, ТСО, Інтернет-технологій і т. ін.).
6. Залучення викладачів і студентів до науково-дослідної діяльності.
7. Відповідність програм навчальних дисциплін сучасним вимогам.
8. Контакти з провідними закордонними фахівцями.
9. Належне матеріально-технічне забезпечення навчального процесу.
10. Забезпеченість науковою літературою, що відповідає сучасним вимогам.
11. Використання матеріалів соціологічних та інших досліджень.
12. Спрямованість викладання на формування соціологічних якостей сучасного фахівця.
13. Стимулювання самостійної роботи студентів [6].

Система оцінювання якості освіти – це досить складне поняття, що охоплює види оцінювання, функції оцінювання, наприклад, заохочувальну, соціальну, виховну, інформаційну тощо, шкалу оцінювання, процедури, суб'єктів оцінювання тощо. З огляду на об'єктивність оцінювання в країнах Європейського Союзу, процедури оцінювання ділять на внутрішні та зовнішні [4]. Доцільно вважати, що в нових економічних умовах, коли заклади системи освіти стають повноправними учасниками ринкових відносин, виконують замовлення ринку праці, найбільш об'єктивним і логічним з точки зору суспільства і держави буде оцінка якості їх роботи роботодавцями, а не самими учасниками освітнього процесу, самооцінювання не завжди може бути об'єктивним. Під якістю освіти дослідники розуміють рівень задоволення вимог і потреб споживачів кадрових ресурсів, які в даному випадку є активними учасниками бізнес-процесу навчальних закладів. Споживачі оцінюють якість освіти передусім за наявністю у випускників необхідних характеристик, а саме: конкурентоздатності їх знань і вмінь і відповідність їх попиту споживачів.[2]

На даний момент можна виділити три підходи до оцінювання якості освіти. Перший – теоретичний, полягає в теоретико-методичному дослідженні проблеми. При цьому далеко не завжди проглядаються шляхи переходу від теоретичного рівня до практичних розробок методики оцінювання якості і

запровадження її в навчальний процес. Другий – практичний підхід, передбачає створення засобів (наприклад, контролю) для оцінювання якості, не замислюючись над концептуальними складовими дослідження. Третій підхід передбачає поєднання в дослідженні теоретико-методологічної і практичної складових.

Таким чином, якість освіти доцільно розглядати в двох аспектах:

1. Зовнішній аспект: якість результату освітнього процесу – відповідність рівня підготовки випускників попиту роботодавців (вимогам стандартів);

2. Внутрішній аспект: характеристики системи забезпечення цієї якості – зміст освіти, рівень підготовки абітурієнтів, студентів, викладацьких кадрів, інформаційно-методичний супровід, матеріально-технічне забезпечення якості підготовки, використовувані освітні технології, наукова діяльність тощо.

Дослідження питань управління якістю освіти слід здійснювати як в зовнішньому так і у внутрішньому аспектах. В основу системи управління якістю покладено процеси, а одним із принципів є процесний підхід. Будь-яку діяльність або комплекс видів діяльності, для яких використовують ресурси щодо перетворення входів на виходи, можна розглядати як процес. Для ефективного функціонування організації необхідно визначити численні взаємопов’язані та взаємодійні процеси і управляти ними. Часто вихід одного процесу безпосередньо є входом наступного процесу. Систематичне визначення процесів та їх взаємодії в організації, а також управління ними називають "процесним підходом" Такими процесами, які охоплюють всю діяльність навчального процесу, є: профорієнтація і зарахування на навчання, навчально-виховний процес, науково-дослідна діяльність, підготовка і підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів, організація інформаційного та матеріально-технічного забезпечення, міжнародне співробітництво, побут і відпочинок студентів, забезпечення зв’язків з роботодавцями.

Таким чином, система менеджменту якості – це спеціальна структура, у межах якої здійснюється забезпечення та контроль якості. Структура системи трикомпонентна: навчальний заклад, установи забезпечення, органи управління. Головним компонентом системи є навчальний заклад, який здійснює забезпечення та контроль якості освітніх послуг на регулярній основі. Навчальний заклад може бути будь якого типу і форми власності, традиційними і спеціальними (відкритим університет, академія, інститут, технікум), мати будь-який рівень акредитації. Основними видами забезпечення стійкого функціонування і розвитку системи менеджменту якості навчального закладу є: наукове, нормативно-правове, організаційне, інформаційне, фінансове, матеріально-технічне, маркетингове, кадрове. Методологічне, методичне та програмне забезпечення більшою мірою належать організаціям, які забезпечують сертифікацію системи якості, а не навчальному закладу.

Література

1. Анненкова О. С. Компоненты качества профессиональной подготовки специалиста / О. С. Анненкова // Проблемы модернизации высшего профессионального образования в контексте Болонского процесса : Материалы Всероссийской научно – практической конференции, Алт. Гос. Техн. Ун-т им. И. И. Ползунова. – Барнаул : Изд-во АлтГТУ, 2004. – 239 с. – ISBN 5-7568-044-8.
2. Ветрова А. А. Рейтинговая методика в основе мониторинга и управления качеством образования / А. А. Ветрова, Р. В. Музыченко // Высшее образование сегодня . – 2005. – № 7. – С. 8-10.
3. Вікторов В. Г. Управління якістю освіти (соціально-філософський аналіз): монографія / В. Г. Вікторов. – Дніпропетровськ: "Пороги". – 2005. – 286 с.
4. Маслов В. І. Принципи менеджменту в установах освіти / В.І.Маслов, В.В.Шаркунова// Освіта і управління. – 1997. – Т. 1, число 1. – С. 77-84.
5. Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи: посібник / [Заг. ред. О. І. Локшиної]. – К. : К.І.С., 2004. – 128 с.
6. Ніколаєвський В. М. Соціологічна освіта в Україні: критерії та основні стратегії досягнення якості. – http://www.socioloqy.Kharkiv/ua/docs/chten01/nick.doc.
7. Системи управління якістю. Основні положення та словник (ISO 9000-2000, IDT), ДСТУ ISO 9000-2001 (Видано ISO в 2000). – К.: Держстандарт України, 2001. – 29 с.

4.7. Social organizations in the system of management of higher educational establishments

4.7. Громадські об’єднання в системі управління ВНЗ

Висока конкретність вищих навчальних закладів в України зумовлює постійну потребу в підтримці та підвищенні якості освітніх послуг, запровадженні інноваційних освітніх технологій в навчальний процес, удосконаленні матеріально-технічної бази тощо. Система управління вишом як складний взаємозв’язок багатофункціональних компонентів, що організують освітній, виховний, соціалізуючий процеси, потребує постійного моніторингу засобів підвищення якості вищої освіти. Саме тому, використання різноманітних ресурсів під час управління як навчальною, так і позанавчальною сферами сприяє створенню конкурентоспроможного освітнього простору вищого навчального закладу. Одним із засобів ефективної організації позанавчальної діяльності вбачається підтримка та співпраця з різними формами громадських об’єднань, які функціонують як при вищому навчальному закладі, так і поза ним. Серед таких об’єднань найбільш популярні органи студентського самоврядування, профспілкові комітети студентів, спортивні клуби, наукові гуртки тощо. Проте аналіз їхньої діяльності за останні роки свідчать про недостатній рівень залучення молоді до активної громадянської діяльності, водночас спостерігається тенденція розвитку молодіжних центрів, платформ, громадських організацій, що об’єднують як студентську, так і учнівську молодь.

Саме тому використання потенціалу громадських об'єднань різних форм та напрямів сприяє розвитку засобів реалізації соціальної, виховної функції вишу зокрема, та підвищення якості управління взагалі.

На ниві сучасних педагогічних досліджень питанню ефективного управління вищим навчальним закладом присвячені роботи Ю. Васильєва, Б. Гаєвського, В. Григораша, А. Глузмана, В. Глухова, М. Федорова, Ю. Конаржевського, В. Крижка, Є. Хрикова, Г. Цехмістрової та ін.; соціально-педагогічної діяльності громадських молодіжних об'єднань в Україні присвячені праці С. Гіля, І. Звєрєвої, Л. Романовської, Ю. Поліщука, С. Харченка; громадянської та соціальної діяльності молоді й студентства присвячені роботи В. Лісовського, С. Левікової, Е. Мальцевої, С. Савченка, С. Терницької, Г. Троцко, Ю. Філіпова та ін.; загальних закономірностей розвитку особистості під впливом соціального середовища й виховання розкриті О. Асмоловим, І. Бехом, П. Гальперіним, О. Леонтьєвим, Д. Фельдштейном та ін. Водночас актуальним залишається питання розширення засобів управління вишем, зокрема під час реалізації виховної та соціалізуючої функції, на шляху до створення якісного конкурентоспроможного освітнього потенціалу.

Сучасна система управління вищим навчальним закладом з позиції державно-громадського розвитку враховує структурні та регіональні особливості, тенденції до зростання автономії навчальних закладів, їхню конкурентоспроможність в ринкових умовах господарювання. До процесу управління залучаються навчальні заклади різних рівнів, замовники на випускників, громадські об'єднання та організації. Із позиції управління науково-педагогічним колективом виділяються цілі: організація навчально-виховного процесу з підготовки фахівців, які б відповідали вимогам стандартів освіти, та задоволення власних потреб та інтересів працівників вищого навчального закладу. Ефективне управління передбачає уміння керівників навчальних закладів визначати конкретні завдання на кожному етапі діяльності, регулюючи і корегуючи навчальний процес з метою досягнення якісних результатів.

Г. Цехмістрова та Н. Фоменко виокремлюють два принципово різні підходи до того, що вкладається в поняття та зміст управління. Перший – це як управлінська діяльність, другий – як процес. Управлінська діяльність являє собою відношення суб'єкта до об'єкта управління, що завжди і скрізь конкретно задане. Якщо розглянути управління як процес, зміст цього поняття можна з'ясувати за допомогою характеристик процесу управління, при цьому досліджуються дані, структурні особливості процесу, послідовність зміни стадії розвитку, сукупність послідовних дій з метою досягнення певного результату. Ці дії виступають управлінськими функціями та спрямовуються на об'єкт управління [4, с. 37-38]. На думку вітчизняних вчених (Г. Дмитренко,

О. Єгоршин, В. Луговий, М. Поташник, М. Туленков та ін.) сукупність певних чотирьох видів управлінських дій: планування, організація, керівництво і контролю утворюють повний управлінський цикл – від чіткої постановки мети та завдань до їх реалізації. Водночас вони виступають і основними функціями управління освітнім процесом. У вищому навчальному закладі гармонійно поєднуються риси класичних управлінських функцій із певною специфікою призначення закладу освіти: інформаційна-аналітична, мотиваційно-цільова, планова, організаційно-виконавча, координаційна і контрольно-діагностична. Саме така класифікація функцій забезпечує регулювання і корекцію навчального процесу та дій усіх його учасників [4, с. 37-38]. У концептуальних положеннях, які становлять основу теорії соціалізації студентства, що представлені в роботах С. Савченка, виховний простір виступає в ролі узагальненого, сукупного, цілісного засобу. Під виховним простором вищого навчального закладу розуміється відкритість навчально-виховного середовища, яка забезпечує самореалізацію студентства в процесі навчання, системний вплив предметного, соціального, культурного, інформаційного середовищ, максимальне включення студентів у сукупність відносин між усіма суб'єктами навчально-виховного процесу. Крім того, виховний простір передбачає наявність варіативного змісту, адекватних йому форм і методів навчально-виховного процесу, створення відповідної матеріальної бази, проектування сучасних педагогічних технологій, які відповідають поставленим цілям [2, с. 175].

Студентство як суб'єкт освітньо-виховного процесу уособлює найактивніший прошарок молоді в суспільстві, процес становлення та соціалізації яких проходить крізь тернистий шлях різних соціальних інститутів, збагачуючи власні суспільні цінності. До основних соціальних інститутів, що впливають на формування системи цінностей молоді, відносять сім'ю (первинна соціалізація, виховання та формування особистості, підготовка до дорослого життя), систему освіти, у тому числі неформальну освіту (надання знань, виховання особистості), засоби масової інформації, соціальні мережі (отримання, обмін інформацією, вплив на формування ціннісних орієнтирів молоді), громадські організації та інститути громадянського суспільства в цілому (соціальна комунікація, практичні навички спілкування, соціальної взаємодії, солідарності), систему органів публічної влади (формування та реалізація молодіжної політики, спрямованої на створення сприятливого середовища для соціального становлення та розвитку молоді) [5, с. 151].

Останнім часом спостерігається зменшення впливу інституту сім'ї, навчальних закладів за рахунок зростання ролі інших соціальних інститутів. Втрата вихованого потенціалу та цінності виховання як такого елементу в системі освіти становить загрозу духовній безпеці суспільства у цілому та вимагає перегляду змісту і форм впливу державних установ, зокрема вищих

навчальних закладів, щодо забезпечення всебічного виховання молоді, що підтверджує доцільність використання громадських об'єднань у налагодженні ефективної системи управління освітнім закладом.

Молоді громадяни України є суспільно активними та усвідомлюють важливість суспільної діяльності й необхідності об'єднання зусиль. Проте результати соціологічних досліджень, проведені Державним інститутом сімейної та молодіжної політики, Державною службою статистики України тощо демонструють, що молоді українці не є членами зареєстрованих громадських організацій, а діють самостійно або у складі неформальних об'єднань, трудових і навчальних колективів, профспілкових організаціях навчальних закладах, органах студентського самоврядування, об'єднуються з друзями, сусідами і родичами. Водночас фіксується зростання кількості молоді, залученої до діяльності організацій громадянського суспільства (спортивні організації або організації, пов'язані з проведенням дозвілля, релігійні, освітні, мистецькі організації, профспілки, політичні партії, організації з охорони навколишнього середовища, професійні об'єднання, благодійні або гуманітарні організації, організації споживачів, групи допомоги, взаємодопомоги): якщо у 1999 році кількість молодих людей у віці 18-35 років, що були активними членами організацій громадянського суспільства, становила 11%, у 2011 році цей показник складав 21,5%, а за результатами 2015 року вже 37% [5, с. 113].

Незважаючи на зростання рівня залучення молоді до діяльності громадських об'єднань, цей показник залишається досить низьким. За даними соціологічного дослідження «Молодь України-2015», впродовж 2015 року 62% опитаних представників української молоді не брали участь в діяльності жодної організації громадянського суспільства, а 37% молоді залучалися до волонтерських ініціатив (13%), благодійних чи гуманітарних організацій (11%), спортивних організацій або організацій, пов'язаних з проведенням дозвілля (10%), організацій, пов'язаних з освітою, мистецтвом, музикою (9%). Водночас переважає неформальна громадянська активність молоді. На противагу зростанню громадянської активності молоді, що спостерігається останнім часом, участь молодих людей у громадських молодіжних об'єднаннях залишається дуже низькою: лише 2% української молоді є членами молодіжних організацій і 7% іноді відвідують їхні заходи. Близько третини представників української молоді (35%) не знає про існування в Україні молодіжних громадських організацій та їхню діяльність, 34% знають лише, що такі організації існують, 21% знають про діяльність молодіжних організацій із ЗМІ, але не відвідують відповідних заходів [1].

Представлені результати свідчать про обмеженість або відсутність інформаційного забезпечення діяльності молодіжних громадських об'єднань, низький рівень залучення молоді до участі в молодіжних проектах. Попри

високу громадянську активність української молоді, молодіжні громадські об'єднання не є консолідуючою силою молодіжної діяльності. Результати дослідження молоді свідчать, що серед громадських ініціатив у яких найчастіше брали участь представники української молоді впродовж останніх 12 місяців, на першому місці дії на підтримку української армії, допомога бійцям – про такі дії згадали 36% опитаних. З усіх перелічених громадських ініціатив найрідше молоді люди брали участь в ініціативах, спрямованих на боротьбу з корупцією і обговоренні законопроектів або місцевих бюджетів (по 5%), а також на боротьбу проти обмеження прав тієї чи іншої категорії населення (4%) [1].

Серед ініціатив, які потенційно становлять значний інтерес для молоді – допомога дітям у кризових ситуаціях, а також дії на захист прав чи інтересів, які безпосередньо стосуються представників молоді чи їхніх родин, друзів – в таких діях потенційно зацікавлені по 60% опитаних [1]. З числа опитаних представників української молоді 54% брали участь щонайменше в одній з громадських ініціатив (значущої різниці між чоловіками і жінками не спостерігається). Ще 88% з числа респондентів виокремили щонайменше одну з ініціатив, в яких вони участі не брали, але були б зацікавлені взяти [1].

Відповідаючи на питання, що заважає брати більш активну участь у громадській діяльності, 33% опитаних представників молоді зауважили, що вони багато працюють і, відтак, їм не вистачає часу. По 20% опитаних зазначили, що не вірять, що їхня участь може щось змінити або, що там, де вони живуть немає організацій, яким би вони довіряли або немає акцій, які б вони підтримували. 7% зазначили, що їм нічого не заважає займатись громадською діяльності [1].

Як зазначає Л.І. Романовська, функціонування громадських об'єднань на базі навчально-вихованих закладів створює сприятливі можливості для педагогічного впливу на зміст, форми і методи їх діяльності. Сучасні громадські об'єднання володіють значним потенціалом щодо соціального становлення своїх членів, залучаючи їх до суспільно-корисних справ, формуючи активну життєву позицію, сприяючи задоволенню їх інтересів і запитів та засвоєнню норм і правил суспільного життя. Із кожним роком збільшується кількість і різноманітність програм, які реалізують громадські об'єднання, запроваджують інноваційні форми і методи їх роботи. Варіативно-програмний підхід, який домінує у діяльності громадських об'єднань, передбачає врахування соціально-економічних, політичних змін у навколишньому середовищі та надання кожній дитині можливості випробувати себе в різних соціальних ролях, обрати вид діяльності відповідно до свої потреб і досвіду. Такий підхід надає можливість підліткам і молоді реалізувати вподобану програму або декілька програм, навіть кілька напрямів з різних програм, а також змінювати їх залежно від зміни інтересів та уподобань [3, с. 47].

Серед найбільш потенційно важливих громадських об'єднань молоді у

вищому навчальному закладі є органи студентського самоврядування, профспілкові комітети студентів, діяльність яких спрямована на захист прав та інтересів студентства, організацію культурного, наукового дозвілля тощо. Водночас поряд з названими організаціями, що здійснюють свою діяльність переважно в стінах навчальних закладів, забезпечуючи позанавчальну виховну діяльність вишу, все більшого значення для культурного, освітнього, духовного розвитку молоді набувають громадські організації, молодіжні центри, неформальні об'єднання, в яких бере участь молодь міста, регіону, в тому числі й студентська. Саме інтеграція молоді в громадську діяльність поза межами вишу сприяє розширенню можливостей самореалізації та саморозвитку. Діяльність молодіжних організацій та центрів спрямована переважно на практичну допомогу молоді у сферах навчання, працевлаштування, суспільної діяльності, підвищення громадської, культурної та наукової активності, залучення до формування та реалізації державної політики щодо молоді. Отже, більш широко розкриває спектр можливостей для молоді шляхом проведення навчальних тренінгів, семінарів, флешмобів, виставок та інших культурних та освітніх заходів. Саме об'єднання молоді різного віку, поглядів та міркувань навколо спільної ідеї чи проекту сприяє розвитку суспільних цінностей, громадянської позиції та соціалізації молоді, в тому числі студентської.

Підводячи підсумок, можна стверджувати, що виховання молоді як об'єкту впливу вищих навчальних закладів полягає у здійсненні управлінських впливів щодо забезпечення процесу виховання, функціонування вихованої системи, формування вихованого простору відповідно до ціннісних орієнтирів, умов, завдань, перспектив розвитку суспільства. Важливим аспектом впливу вишу є створення кращих умов для реалізації можливості студентства, використання потенціалу громадських об'єднань в процесі управління освітнім закладом на основі побудови державно-суспільних відносин, притаманних демократичній державі, у центрі уваги якої є права, інтереси молоді.

Література

1. Молодь України-2015. [Електронний ресурс] / GFK Ukraine. – 2015 – Режим доступу: https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content/UA/ Molod_Ukraine_2015_UA.pdf

2. Савченко С.В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору : дис. … доктора пед. наук : 13.00.05 / Сергій Вікторович Савченко. – Луганськ, 2004. – 455 с.

3. Романовська Л.І. Соціально-педагогічна підтримка діяльності дитячих громадських об'єднань України : історія і сучасність: монографія / Л.І. Романовська. – «Меркьюрі-Поділля», Вінниця, 2012. – 420 с.

4. Цехмістрова Г.С., Фоменко Н.А. Управління в освіті та педагогічна діагностика. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2005. – 280 с.

5. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президента України Верховній Раді про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І.О., гол. ред. колег., Ярема О.Й., Бєляєва І.І. та ін.]. – К., 2016. – 200 с.

4.8. Improvement of the approaches to management of the labour potential development

4.8. Удосконалення підходів до управління розвитком трудового потенціалу

У сучасних умовах затяжної трансформації соціально-економічного середовища, трудовий потенціал України переживає тяжкі часи. Як свідчать актуальні дані Державної служби статистики України:

– низьким є рівень економічної активності населення, зокрема: всього населення – 62,4%, жінок – 56,2%, чоловіків – 69,2%, міського населення – 63,1%, сільського населення – 60,8%;

– низьким є рівень зайнятості населення, зокрема: всього населення – 56,7%, жінок – 51,7%, чоловіків – 62,2%, міського населення – 57,4%, сільського населення – 55,1%;

– досить високим є рівень безробіття населення, зокрема: всього населення – 9,1%, жінок – 8,1%, чоловіків – 10,1%, міського населення – 9,0%, сільського населення – 9,4% [1]. Тобто на даний момент в Україні склалася ситуація, коли практично кожен 10-й носій трудового потенціалу, який спроможний і бажає здійснювати трудову діяльність, не отримує робочого місця;

– за останні 10 років відбулася переорієнтація національної економіки зі сфери матеріального виробництва на нематеріальне виробництво, що отримало відображення в зміні структури зайнятості населення. Нині більша частина населення зайнята у ВЕД «Оптова і роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів» (близько 22%), тоді як раніше основними сферами здійснення трудової діяльності були ВЕД «Промисловість» і ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство» [2, 3];

– значною є диференціація рівня оплати праці працівників за видами економічної діяльності: так, нині найвищим рівнем оплати праці персоналу характеризуються такі ВЕД як «Фінансова та страхова діяльність» (8603 грн.), «Інформація та телекомунікації» (7111 грн.), «Професійна, наукова та технічна діяльність» (6736 грн.), найнижчим рівнем оплати праці персоналу характеризуються такі ВЕД як «Тимчасове розміщування й організація харчування» (2786 грн.), «Охорона здоров’я та надання соціальної допомоги» (2829 грн.), «Освіта» (3132 грн.) [4];

– вже тривалий час не знаходить вирішення проблема несвоєчасної виплати заробітної плати працівникам: за останні п’ять років в країні мінімальна сума заборгованості з виплати заробітної плати склала 748,2 млн. грн., максимальна сума – 2092,5 млн. грн. [5];

– традиційно темпи зростання реальної заробітної плати в Україні є

меншими за темпи зростання номінальної заробітної плати, що свідчить про інтенсифікацію інфляційних процесів і зниження рівня матеріального добробуту працюючого населення [6, 7];

– частішими стали страйки працівників, при чому переважно у ВЕД «Промисловість» і ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» [8].

Зазначені дані свідчать про значні систематичні труднощі в формуванні, розвитку та ефективному використанні трудового потенціалу в Україні, які не можуть бути вирішенні «самі собою» без цілеспрямованого централізованого впливу з боку держави. При цьому важливим є розуміння того факту, що трудовий потенціал не є цільним об'єктом, а формується з численних компонент, котрі вважаємо за доцільне об'єднувати в такі структурні складові як «демографічний потенціал», «інтелектуальний потенціал», «інноваційний потенціал», «професійно-кваліфікаційний потенціал» і «підприємницький потенціал» [9]. Розвиток зазначених компонент характеризується різними показниками, тому при оцінці розвитку трудового потенціалу доцільним є застосування інтегрального підходу, який полягає в формуванні сукупного індексу шляхом нормування внутрішніх комплексних показників. Такий підхід дозволяє діагностувати проблеми розвитку окремих компонент трудового потенціалу та розробити заходи для їх нівелювання, що здійснює позитивний вплив на ефективність управлінської системи.

Разом з тим, слід розрізняти поняття «якісний розвиток» і «кількісний розвиток». Якісний розвиток трудового потенціалу є покращенням його стану відносно середнього стану, а кількісний розвиток – це збільшення значень показників-стимуляторів і зменшення значень показників-дестимуляторів розвитку трудового потенціалу в ретроспективному періоді [10].

Співставлення значень індексів кількісного та якісного розвитку трудового потенціалу і його компонент дає можливість отримання більш повної «картини» процесів, що відбуваються у відкритій системі трудового потенціалу. Зокрема, одночасна відсутність якісного і кількісного розвитку свідчить про стагнацію трудового потенціалу; наявність якісного розвитку при відсутності кількісного розвитку свідчить про накопичення внутрішніх трудових резервів; наявність кількісного розвитку при відсутності якісного розвитку свідчить про вичерпання внутрішніх трудових резервів; одночасна наявність якісного і кількісного розвитку свідчить про успішне функціонування трудового потенціалу.

Окреслені варіації складають чотири квадранти матриці розвитку трудового потенціалу, відповідно до яких розробляється матриця стратегічних заходів забезпечення розвитку окремих компонент трудового потенціалу, а саме [11]:

– демографічного потенціалу. У разі стагнації демографічного потенціалу рекомендується здійснення змін у системі оподаткування доходів, збільшення

розміру соціальної допомоги, перегляд працездатного віку, збільшення видатків на охорону здоров'я при одночасній реструктуризації системи медичної допомоги, розширення квот на тимчасове працевлаштування громадян. У разі накопичення внутрішніх демографічних резервів рекомендується підвищення доступності та забезпечення пільгових умов кредитування з метою розвитку фермерства та сімейного бізнесу. У разі вичерпання внутрішніх демографічних резервів рекомендується використання систем гнучкої зайнятості, впровадження санітарно-гігієнічної експертизи технологій виробництва, розширення мережі оздоровчих закладів підприємств, відновлення практики надання працівникам житла. У разі наявності розвитку демографічного потенціалу рекомендується підтримка сімейних форм трудової кооперації та системи молодіжних житлових будівельних кооперативів, індексація виплат, забезпечення ефективного функціонування закладів охорони здоров'я та соціальної допомоги;

– інтелектуального потенціалу. У разі стагнації інтелектуального потенціалу рекомендується розширення державного замовлення на підготовку фахівців, широке впровадження системи навчання обдарованої молоді за грантами (у тому числі зарубіжними), перегляд переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців. У разі накопичення внутрішніх інтелектуальних резервів рекомендується розширення системи міждержавних договорів у сфері освіти та науки, забезпечення пільгових умов кредитування отримання освіти, перегляд умов і періодичності атестації освітніх і наукових кадрів. У разі вичерпання внутрішніх інтелектуальних резервів рекомендується інформатизація та комп'ютеризація виробничих процесів, моніторинг і координація освітніх і професійно-кваліфікаційних характеристик працівників, впровадження системи тренінгів і семінарів для працівників. У разі наявності розвитку інтелектуального потенціалу рекомендується забезпечення ефективного функціонування закладів освіти та науки;

– інноваційного потенціалу. У разі стагнації інноваційного потенціалу рекомендується провадження змін у системі оподаткування доходів та дотаційна підтримка інноваційно активних підприємств, державне фінансування (повне чи часткове) міжнародних і загальнодержавних інноваційних проектів. У разі накопичення внутрішніх інноваційних резервів рекомендується формування механізму захисту прав інтелектуальної власності, розширення мережі закладів освіти, науки, забезпечення пільгового кредитування інноваційних проектів. У разі вичерпання внутрішніх інноваційних резервів рекомендується активізація впровадження досягнень НТП у виробничий процес, створення належних умов для забезпечення інноваційної активності працівників підприємств. У разі наявності розвитку інноваційного потенціалу рекомендується забезпечення ефективного функціонування суб'єктів інноваційної діяльності, підтримка системи міжнародного трансферу інновацій;

– професійно-кваліфікаційного потенціалу. У разі стагнації професійно-кваліфікаційного потенціалу рекомендується оптимізація державного замовлення на підготовку фахівців за рахунок здійснення галузевої прив'язки навчальних закладів, перегляд Національної рамки кваліфікацій. У разі накопичення внутрішніх професійно-кваліфікаційних резервів рекомендується приділити особливу увагу забезпеченню доступності та пільгових умов кредитування з метою перепідготовки та підвищення кваліфікації. У разі вичерпання внутрішніх професійно-кваліфікаційних резервів рекомендується збереження практики «закріплення» молодих фахівців за провідними спеціалістами, впровадження ефективної кадрової політики, фінансування підвищення кваліфікації працівників. У разі наявності розвитку професійно-кваліфікаційного потенціалу рекомендується забезпечення ефективного функціонування закладів підвищення кваліфікації;

– підприємницького потенціалу. У разі стагнації підприємницького потенціалу рекомендуються суттєві зміни в основах митного права та у системі оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності, у тому числі впровадження практики пільгового оподаткування та «податкових канікул». У разі накопичення внутрішніх підприємницьких резервів рекомендується приділити увагу забезпеченню доступності та пільгових умов кредитування суб'єктів підприємництва. У разі вичерпання внутрішніх підприємницьких резервів рекомендується створення та впровадження ефективних систем стимулювання праці працівників суб'єктів підприємницької діяльності. У разі наявності розвитку підприємницького потенціалу рекомендується забезпечення ефективного функціонування установ підприємницької інфраструктури (кредитних організацій, страхових і лізингових компаній, інвестиційних фондів).

Разом з тим, складність і систематичність проблем розвитку трудового потенціалу в Україні актуалізує необхідність реалізації комплексного підходу до їх вирішення, що є можливим через застосування програмно-цільового методу. Не можна сказати, що нині в Україні не отримало застосування державне програмування соціально-економічного розвитку, у тому числі розвитку трудового потенціалу. Так, нині діє Загальнодержавна цільова соціальна програма збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року, основними очікуваними (на кінець 2017 року) результатами реалізації якої зазначено «…наближення тривалості життя, особливо осіб працездатного віку, до відповідних показників країн Європейського Союзу; зменшення кількості нещасних випадків на виробництві та зниження рівня професійної захворюваності; зростання рівня зайнятості населення та зниження рівня безробіття; активізація інноваційних процесів в освітній, науково-технічній та інформаційно-комунікаційній галузях; урегулювання міграційних потоків працівників, подолання нелегальної трудової міграції українських громадян за

кордон; підвищення продуктивності праці; забезпечення відтворювальної та посилення мотиваційної функції заробітної плати» [12].

Не дивлячись на те, що до кінця реалізації Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року залишається ще один рік, вже зараз стає зрозумілим той факт, що більшість з окреслених цілей так і не буде досягнута.

Так, у якості кількісного вимірника ефективності реалізації програми зазначається «…чисельність зайнятого населення збільшиться приблизно на 0,5-1 млн. осіб» [12]. Зазначений програмний документ був прийнятий Кабінетом Міністрів України у 2009 році, коли, згідно архівних даних Державної служби статистики України [3], чисельність зайнятого населення складала 20,19 млн. осіб. Натомість, станом на початок 2016 року чисельність зайнятого населення дорівнювала 16,44 млн. осіб [2], що складає катастрофічне зменшення на 3,75 млн. осіб. У сучасних складних умовах формування, розвитку та використання трудового потенціалу України, застосування цільового програмування як методу державного регулювання соціально-економічного розвитку є необхідним. Проте використання програмно-цільового методу для вказаних цілей не буде достатньо ефективним без реалізації дедуктивного та інтегрального підходів і застосування елементів матричних методів.

Література

1. Економічна активність населення за статтю та місцем проживання у 2015 році. Статистичні дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/rp/eans/eans_u/eans_2015_u.htm.

2. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012-2015 роках (КВЕД-2010). Статистичні дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2013_u.htm.

3. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2000-2012 роках (КВЕД-2005). Статистичні дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2012_u.htm.

4. Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності у 2010-2015 роках. Статистичні дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dszpED_u.html.

5. Динаміка суми заборгованості із виплати заробітної плати. Статистичні дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/ gdn/prc_rik/prc_rik_u/dsz_u_U.html.

6. Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати. Статистичні дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ gdn/tznr/tznr_u/tznr_u_bez.htm.

7. Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати (1995-2013). Статистичні дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/tznr/tznr_u/tznr_u.htm.

8. Страйки та їх наслідки за окремими видами економічної діяльності. Статистичні дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/ pr/stv/stv_u/sed.htm.

9. Шевченко І.Ю. Компонентна структура трудового потенціалу регіону / І.Ю.Шевченко // Економічні науки. Серія «Регіональна економіка»: Збірник наукових праць. – Луцьк. – 2012. – Вип. 9(35). – Ч. ІІ. – С. 314-324.

10. Шевченко И.Ю. Развитие трудового потенциала региона: сущность, признаки, показатели / И.Ю. Шевченко // Актуальные проблемы управления экономикой региона: Материалы X Междунар. науч.-практ. конф., 23–24 мая 2013 г. / Редкол.: И. В.Федосеев (отв. ред.) [и др.]. – СПб.: СПбГЭУ, 2013. – С. 146-148.

11. Шевченко І.Ю. Теоретичні основи стратегічного управління розвитком трудового потенціалу на базі матричних методів / І.Ю. Шевченко // Економіка. Фінанси. Право : щомісячний інформаційно-аналітичний журнал. – К.: «Аналітик», 2016. – № 8/1. – С. 4-7.

12. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року» від 22 липня 2009 року №851-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/851-2009-р.

4.9. Innovative model of socio-economic development: transformations of the university education

4.9. Інноваційна модель соціально-економічного розвитку: трансформації університетської освіти

У XXI столітті набуває поширення новітня інноваційна модель соціально-економічного розвитку. Як свідчать міжнародні дослідження General Electric «Global Innovation Barometer» 2011-2016 рр., у передових країнах світу інновації визнано стратегічним пріоритетом, основним рушієм економічного розвитку, конкурентоздатності і створення робочих місць, покращення якості життя. Найбільш значущі інновації спрямовуються не так на отримання прибутку, як на розвиток суспільства й на те, щоб відповідати загальнолюдським потребам. Інноваційна сфера економіки стає головним об’єктом державної політики: впроваджуються державні програми захисту ділових інтересів бізнесу, подолання бюрократії та надлишкового регулювання економіки, боротьби з корупцією; запроваджуються протекціоністські заходи на підтримку вітчизняних інновацій; реформується освітня система, аби вона відповідала потребам інноваційного бізнесу. Керівництво провідних компаній на своєму рівні надає переваги стимулюванню інноваційних процесів та творчої поведінки працівників, розвитку співробітництва між компаніями задля інтеграції творчих ресурсів та прийняття рішень, які задовольняють потреби локальних і світових ринків.

Важливу роль у новітній інноваційній моделі розвитку суспільства відіграють університети. Відповідно до теорії «потрійної спіралі» інновацій, розробленої американськими вченими Г. Іцковіцем і Л. Лейдесдорфом, держава задає правила гри, надає політичну й законодавчу підтримку, забезпечує необхідні ресурси для стимулювання науково-дослідницької та інноваційної діяльності в університетах; високотехнологічний бізнес виконує роль головного замовника і провідника високих технологій на ринки; університет стає джерелом і ядром інноваційного процесу шляхом проведення наукових досліджень і «комерціалізації нового знання» через трансфер технологій і створення інноваційних компаній [1]. Відповідно змінюється і вектор розвитку університетської освіти: інноваційний університет – дослідницький університет – підприємницький університет – університет як інтелектуальний підприємець.

Інноваційним уважать університет, який активно займається інноваційною діяльністю. На думку Б. Р. Кларка, який вивчав еволюцію передових інноваційних університетів із США, Великої Британії, Європи, Австралії, Латинської Америки і Африки, трансформація університетів в інноваційному напрямі включає п’ять елементів:

1) посилення ролі направляючого ядра, тобто центральних управлінських груп та університетських відділень, які оперативно узгоджують нові управлінські цінності з традиційними академічними;

2) розширення «периферії розвитку»: створення спеціальних підрозділів університетів, які займаються розвитком відносин із бізнесом, захистом інтелектуальної власності, безперервною освітою і навіть підтримкою зв’язків із випускниками, а також науково-дослідницьких центрів, які досліджують і розв’язують практичні проблеми, важливі для соціально-економічного розвитку країни і регіону;

3) диверсифікацію джерел фінансування в разі скорочення бюджетної підтримки;

4) стимулювання академічних структур до інноваційної діяльності, створення відділень і факультетів як підприємницьких структур, відкритих для зовнішнього середовища;

5) формування інтегрованої підприємницької культури, орієнтованої на зміни [2; 3, с. 19-25].

Проте поняття «інноваційний ВНЗ» не має однозначного тлумачення. Одні дослідники визначають його як ВНЗ, що реалізує освітні ініціативи як нове знання, що веде до відкриття законів природи і суспільства (наукові інновації), створює нове покоління навчально-методичного забезпечення освітнього процесу (сучасні освітні технології), використовує нові форми організації освіти (управлінські інновації, пов’язані з менеджментом і маркетингом відносин) на основі новітніх інформаційних технологій [4]. Інші дослідники вказують на

необхідність обов'язкового визнання (присвоєння) такого статусу державою шляхом процедури конкурсного відбору на право одержання державних субсидій з метою реалізації інноваційних освітніх програм. Відбір інноваційних ВНЗ рекомендують здійснювати за такими критеріями: якість і результативність поданої інноваційної освітньої програми ВНЗ; поточний стан інноваційного потенціалу ВНЗ. З точки зору економіки і управління ВНЗ може вважатися інноваційним за дотримання низки умов: ВНЗ розробив інноваційні програми і готовий їх запроваджувати; інноваційний ВНЗ здійснює діяльність із створення, запровадження і доопрацювання в ході запровадження освітніх програм, що залишає відкритим питання про результати такого запровадження; відібраний у результаті конкурсу як інноваційний ВНЗ зберігає цей статус на період реалізації інноваційного проекту, тобто обмежений час [5].

Сутність класичного *дослідницького університету* – інтеграція навчального процесу та фундаментальних наукових досліджень – уперше системно була визначена В. фон Гумбольдтом у 1809 р. при створенні Берлінського університету. Сучасний світовий досвід свідчить про те, що слід виокремлювати й інші критерії віднесення ВНЗ до дослідницьких університетів, зокрема значний обсяг фінансування та результативність наукових досліджень і значний масштаб підготовки спеціалістів вищої наукової кваліфікації. Наприклад, відповідно до класифікації ВНЗ, запропонованої Фондом Карнегі, дослідницькі університети характеризуються найбільшим обсягом фінансової підтримки досліджень і розробок з федерального бюджету, а також тим, що вони щорічно присуджують не менше 50 докторських ступенів за широким спектром наукових досліджень. Близькі критерії здобуття статусу університету світового рівня затверджено Лігою європейських університетів: 1) виконання наукових досліджень на світовому рівні (excellence) не менш ніж за трьома напрямами; 2) інтеграція досліджень і освітньої діяльності; 3) підготовка аспірантів (PhD) за науковими напрямами рівня excellence [6].

У США досягнення дослідницького університету оцінюють за такими критеріями (показниками), як: кошти на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, які надходять від промислових підприємств та державного і місцевого бюджетів; залучений університетом для його розвитку приватний капітал як в попередні роки, так і в поточному році; представництво членів професорсько-викладацького складу в Національній академії наук, Національній академії технічних наук, Інституті медицини США; кількість присуджених університетом ступенів PhD за рік; кількість працюючих в університетах фахівців зі ступенем PhD, які підвищують свою наукову кваліфікацію шляхом виконання науково-дослідних робіт чи навчання. Для викладачів дослідницького університету головним показником їх успіху є наукові здобутки [7].

Саме дослідницькі університети у США мають і найбільш вагому підтримку з боку держави для проведення наукової й освітньої діяльності: 100 провідних університетів США отримують 95% коштів федерального бюджету на науку і освіту. Підготовка спеціалістів найвищої кваліфікації також зосереджена у дослідницьких університетах: 60% усіх докторантів США підготовлено в 50 таких університетах; ці університети мають і найбільше студентів, які навчаються за магістерськими програмами, а також краще співвідношення чисельності викладачів і студентів (приблизно 1:6) порівняно із звичайними університетами, де таке співвідношення складає 1:12.

Утім, дослідницький університет як самостійна модель функціонування сучасного ВНЗ є незавершеною. Інтеграція навчального процесу та фундаментальних наукових досліджень повинна закінчитися впровадженням результатів досліджень у практику.

Концепція *підприємницького університету* сформувалася в зарубіжних країнах наприкінці індустріальної епохи. Хоча єдиного розуміння сутності такого університету немає й зараз. Одні автори мають на увазі університет, який використовує інноваційні методи навчання та тісно взаємодіє з промисловістю, де запроваджуються розробки університетських учених; у інших ідеться про ВНЗ, здатний насамперед комерціалізувати результати своєї діяльності і залучити додаткові фінансові ресурси.

Світовий досвід указує на два шляхи становлення підприємницького університету – як підприємницького за типом дій команди управлінців (університет-підприємець) і підприємницького за результатом [8].

Університет-підприємець має орієнтирами своєї діяльності комерціалізацію освіти шляхом реалізації різноманітних освітніх проектів, які утворюються за принципом внутрішніх мереж, та комерціалізацію результатів наукових досліджень. Для цього університет-підприємець, окрім фінансової підтримки з боку уряду, активно залучає інші джерела фінансування: кошти місцевих органів влади та приватних організацій, які зацікавлені у наданні освітніх послуг їхнім працівникам; доходи від розміщення коштів ендавментів та від власної статутної діяльності (відкриття депозитів, випуск облігацій тощо); плату студентів за навчання та послуги; роялті від запатентованої інтелектуальної власності ВНЗ та його викладачів. Змінюється і система управління університетом: вирішальну роль починають відігравати методи бюджетування, внутрішнього фінансового контролю й аудиту. На практиці реалізуються концепції освітнього маркетингу і менеджменту.

Університет підприємницький за результатом передбачає створення викладачами, студентами і випускниками інноваційних компаній, з якими вони виходять на глобальні ринки. Саме така концепція інтеграції наукової і підприємницької діяльності була взята за основу при заснуванні

Массачусетського технологічного інституту, а набагато пізніше – при створенні університетів Стенфорда і Берклі у США. На базі останніх був заснований світовий центр високих технологій «Кремнієва долина».

Однак американська модель підприємницького розвитку університетів поділяється далеко не всіма вченими. Наприклад, німецький соціолог Р. Мюнх у своїй книзі «Глобальні еліти, локальні авторитети» [9] доводить помилковість ідеї перетворення дослідницьких університетів на підприємницькі заклади і непридатність такого досвіду для умов Німеччини. До таких висновків слід прислухатися, тим більше, що у розвинених країнах зростає роль інтелектуального забезпечення інноваційного розвитку економіки.

Інтелектуальне підприємництво як концепція започатковується наприкінці 1990-х років. Ідеться про інтеграцію інтелектуалізму, підприємництва і університетської (академічної) освіти [10]. У широкому розумінні інтелектуальне підприємництво асоціюється: по-перше, зі створенням найновіших знань, організацією та управлінням відтворенням знань, їх втіленням у конкретні життєві блага завдяки механізмам співробітництва і взаємодії економічних агентів, які на практиці набувають форми різних інтелектуальних співтовариств [11]; по-друге, з певним способом формування венчурної кар'єри, можливостями творити надзвичайний венчурний бізнес у звичайних сферах. Інтелектуальні підприємці зазвичай досягають мети; активно адаптуються до змін зовнішнього середовища; бачать ті перспективи, яких не бачать інші; дають економіці стабільність і гарантують зайнятість значній кількості людей [12]; по-третє, з виходом підприємництва за межі соціально-економічних взаємодій і бізнесу, оскільки знання як такі потрібно виробляти завжди і скрізь; можливостями впливу підприємців на різні сфери суспільного життя. Освіта є основою інтелектуалізації підприємництва, насичує підприємницьку діяльність новими знаннями, сприяючи зростанню духовності, служінню інтересам суспільства, а не тільки особистій вигоді.

Піонером у застосуванні ідей інтелектуального підприємництва у вищій школі став Університет Техасу в Остині. Декан цього університету Р. А. Червітц уважає, що *університет як інтелектуальний підприємець* змінює модель навчання з «учнівство – сертифікація – здобуття права» на «відкриття – власність – відповідальність». Студенти формують відповідальність не тільки за те, як їм вчитися, а й перед суспільством за те, як їм застосувати результати навчання. Викладачі більше не вдовольняються передаванням обмежених програмою знань, а скеровують навчання на зовні зобов'язання університету відповідно до вимог нового навколишнього середовища.

На перший план виходить формування компетенцій інтелектуального підприємництва. Саме вони, як підкреслюють К.Н.Полещенко і Є.В.Верхогляд, потрібні для успішної конкуренції випускників ВНЗ в економіці знань. Залежно

від співвідношення критеріїв «знати – вміти» та «раціональне – ірраціональне мислення», автори розрізняють такі компетенції інтелектуального підприємництва: креативну компетентність (уміти мислити нестандартно, знаходити нове в буденному, володіти технологіями пошуку нових ідей); аналітичну компетентність (уміти здобувати, систематизувати й обробляти інформацію; працювати з документами; приймати обґрунтовані рішення; володіти комп'ютерними програмами обробки даних); інноваційну компетентність (уміти організовувати команду під новий проект, складати і обґрунтовувати бізнес-план, володіти маркетинговими технологіями, знати, як комерціалізувати бізнес-ідею); комунікативну компетентність (володіти технологіями ефективних комунікацій; уміти працювати в групі, швидко адаптуватися до навколишнього середовища) [13].

Урахування досвіду діяльності зарубіжних дослідницьких і підприємницьких університетів украй важливо для вітчизняної вищої школи. Зараз має місце загальне падіння престижу наукової праці і «вимивання» з університетів талановитої молоді. Фінансування університетської науки не має чітких критеріїв і не створює стимулів для інтелектуальної діяльності. Обов'язкове завдання комерціалізації (капіталізації) наукових досліджень перед університетами не ставиться. Учені не вміють захищати свою інтелектуальну власність юридично, організовувати технологічний трансфер.

Актуальним для українських університетів є:

- досягнення реальної фінансової автономії хоча б тими університетами, які відповідають критеріям дослідницьких і визнані такими державою;

- інвестування не тільки в наукові дослідження, а й у створення інфраструктури, яка б забезпечувала весь комплекс робіт з розроблення, правового захисту та трансферу технологій. Структурна реорганізації вітчизняних університетів має відбуватися шляхом формування підрозділів або організацій, які б займалися дослідженнями й розробками на комерційних засадах, із застосуванням маркетингу інновацій та проектного менеджменту в управлінні ВНЗ; передбачати створення при провідних регіональних університетах технопарків;

- впровадження системи ефективного управління інтелектуальною власністю ВНЗ: проведення грамотної патентно-ліцензійної політики; захист прав власності на результати досліджень та справедливий розподіл доходів від комерціалізації інтелектуальної власності між усіма суб'єктами інноваційного процесу (ВНЗ, його підрозділами та окремими виконавцями робіт), що стимулювало б науковців до подальшої інноваційної діяльності;

- створення ефективної системи підбору науково-педагогічних кадрів, забезпечення зацікавленості університетських науковців у проведенні досліджень. Для цього потрібно відмовитися від практики укладення

короткострокових контрактів із провідними викладачами, оскільки це гальмує перспективні наукові дослідження: планування наукової роботи кафедр і окремих дослідників в університетах здійснюється на п’ятирічку; виконання бюджетних науково-дослідних тем триває не менш ніж три роки; написання монографій і особливо дисертацій потребує серйозних досліджень теж протягом тривалого часу. Наслідками короткострокових контрактів можуть стати спочатку імітація наукової діяльності; потім призупинення публікацій до з’ясування змісту та тривалості наступного трудового контракту і, врешті-решт, поступова втрата університетом можливостей свого інноваційного розвитку;

- подолання протиставлення ВНЗ і науково-дослідницьких академічних установ. Представники університетської науки стверджують, що нинішні університети можуть забезпечувати повний цикл створення інновації. Натомість багато працівників НДІ та академічної науки категорично не згодні з роллю ВНЗ як центрів інноваційного розвитку. Головне призначення останніх вони вбачають у підготовці фахівців;

- формування зацікавленості бізнесу у підтримці науково-дослідних робіт, що виконуються університетськими вченими, та реалізації їх результатів у підприємницькій діяльності.

Зазначимо також, що вища освіта в Україні розвивається без довгострокових орієнтирів і наукових прогнозів. У той час, як у країнах Європи одним із способів ефективного управління освітньою галуззю стало проведення Форсайт-досліджень. Відсутність повноцінного технологічного Форсайту в Україні не дає можливості спрогнозувати час та особливості переходу до п’ятого-шостого технологічних укладів, розвиток окремих галузей і секторів економіки. Відповідно не мають бази для чіткого прогнозування ні ринок праці (структура попиту на працю), ні вища освіта як сфера підготовки фахівців. А це принципово важливо. Інерційність розвитку освіти як системи, повільність змін у педагогічних технологіях та методиках навчання, відкладений характер використання здобутих студентами компетенцій на кілька років після закінчення навчання, значний період окупності інвестицій в освіту обумовлюють горизонт прогнозування не менше 5-10 років. Необхідність довгострокового прогнозування зростає в умовах модернізації системи освіти.

Проведення Форсайту вищої освіти в Україні як для технічних, так і для гуманітарних ВНЗ. До об’єктів прогнозування слід віднести: пріоритетні напрями науково-інноваційного розвитку та модернізації вищих навчальних закладів, підготовку кадрів, конкурентоспроможність освітніх послуг. Суспільного консенсусу щодо юридичної освіти, наприклад, потребують рішення, які, по суті, є сценарними розвилками: якою має бути вища юридична освіта майбутнього – елітною чи масовою; платною чи безплатною; вузькопрофесійною чи різнобічною; якою має бути роль економічної освіти у

підготовці юристів – обов'язковою чи за вибором студента; якою має бути відповідальність роботодавців у сфері вищої освіти – як замовника тільки «робочої сили» чи як суб'єктів, яких цікавить інтелектуальне майбутнє суспільства.

Література

1. Семинар Генри Ицковица [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ane.ru/novosti-media/konferencii-seminary/304-henry-etzkowitz.html.

2. Кларк, Б. Р. Поддержание изменений в университетах. Преемственность кейс-стади и концепций [Електронний ресурс] / Б. Р. Кларк. – М. : Издат. дом ВШЭ, 2011. – 312 с. – Режим доступу : http://www.id.hse.ru/books/978-5-7598-0854-1.pdf.

3. Кларк, Б. Р. Создание предпринимательских университетов: организационное направление трансформации [Електронний ресурс] / Б. Р. Кларк. – М. : Издат. дом ГУ-ВШЭ, 2011. – 240 с. – Режим доступу: http://www.id.hse.ru/books/978-5-7598-0834-3.pdf.

4. Проценко, Т. Г. Рынок образовательных инноваций [Текст] / Т. Г. Проценко // Сибирская Финансовая Школа. – 2006. – № 2. – С. 115-119.

5. Беляков, С. А. Управление образованием и инновации [Текст] / С. А. Беляков // Университетское образование. – 2008. – № 2. – С. 68-84.

6. Чупрунов, Е. В. Классический исследовательский университет в инновационном обществе знаний [Текст] / Е. В. Чупрунов, С. Н. Гурбатов // Университетское управление. – 2010. – № 1. – С. 6-16.

7. Журавлев, В. А. Классический исследовательский университет: концепция, признаки, региональная миссия [Текст] / В. А. Журавлев // Университетское управление. – 2000. – № 2(13). – С. 25-31.

8. Кобзева, Л. В. Предпринимательский университет: как университету встроиться в экономику в новом десятилетии [Електронний ресурс] / Л. В. Кобзева. – Режим доступу: http://www.innclub.info/wp-content/uploads/.../кобзева_56_обр_00_ИТР.doc.

9. Munch, R. Globale Eliten, Locale Autoritaten. Bildungund Wissenschaft unter dem Regime von PISA [Текст] / R. Munch. – McKinsey & Co. Frankfurt A.M. : Suhrkamp, 2009.

10. Abosede, J. A. Intellectual Entrepreneurship: Theories, purpose and Challenge [Електронний ресурс] / J. A. Abosede & A. B. Onakoya // International Journal of Business Administration. – 2013. – Vol. 4. – No. 5. – Режим доступу : http://www.sciedu.ca/journal/index.php/ijba/article/view/3301/1954.

11. Cherwitz, R. Developing Intellectual Entrepreneurship [Електронний ресурс] / R.Cherwitz. – Режим доступу : https://webspace.utexas.edu/cherwitz/www/ie/scientist.html.

12. Johannisson, B. Intellectual Entreprenership – Emerging Identity In A Learning Perspective [Електронний ресурс] / B. Johannisson, S. Kwiatkowski, Th. C. Dandridge. – Режим доступу : http://www.seipa.edu.pl/s/p/artykuly/92/926/Intellectual%20Ent.%20Defined.pdf.

13. Полещенко, К. Н. Интеллектуальное предпринимательство: понятийный и образовательный аспекты [Електронний ресурс] / К. Н. Полещенко, Е. В. Верхогляд. – Режим доступу : http://www.index.php?option=com_content&view=article&id=47:intellectual-predprinimatelstvo&catid=32:2010-09-12-06-10-26&Itemid=37

Part 5. Education and its role in changing societies

5.1. Old ideas of management on the example of "Lviv – Warsaw School"

5.1. Dawne idee zarządzania na przykładzie powstania „Szkoły lwowsko-warszawskiej”

Wstęp. Szkoła lwowsko-warszawska to grupa polskich filozofów działająca w latach 1900-1939. Poglądy członków tejże grupy kształtowały się pod wpływem myśli K. Twardowskiego[1]. Nazwy ,,Szkoła lwowsko-warszawska” użył prawdopodobnie po raz pierwszy K. Ajdukiewicz w adresie powitalnym do uczestników Kongresu Filozofii Naukowej, która odbywała się w Paryżu w roku 1935[2]. Skupiała ona logików i filozofów. Należeli do niej m.in.: J. Łukasiewicz, T. Kotarbiński, K. Ajdukiewicz, A.Tarski, T. Czeżowski, Z. Zawirski.

Szkoła ta nacechowana była następującymi założeniami: programowy antyirracjonalizm i niechęć do spekulacji filozoficznej, dążność do precyzji w myśleniu i wyrażaniu myśli, do posługiwania się językiem jasnym i ścisłym, tendencja do szerokiego korzystania z osiągnięć logiki matematycznej i metod analizy semantycznej w badaniach filozoficznych. Wywarła istotny wpływ na rozwój logiki matematycznej oraz na powstanie polskiej szkoły logiki matematycznej. W latach 30. XX w. przedstawiciele tej szkoły rozwijali działalność naukową i dydaktyczną na prawie wszystkich polskich uniwersytetach.

Działalność szkoły przerwał wybuch II wojny światowej[3].

Czym była szkoła lwowsko-warszawska? [4] Jest rok 1895. Z Wiednia do Lwowa przyjeżdża po Veniam Legendii świeżo nominowany profesor filozofii Kazimierz Twardowski z misją utworzenia nieistniejącego tam wówczas Instytutu Filozofii we Lwowie. Obejmuje więc katedrę filozofii. Pełni rolę nauczyciela dydaktyka, organizatora życia naukowego we Lwowie. Dostaje materiał całkiem „surowy”. Jego najbliższe otoczenie asystentów, to ludzie z bardzo małym stażem akademickim, a ponadto, wyraźnie „odstający” od swoich kolegów z Zachodu, szczególnie ówczesnego Wiednia, Sorbony, Oxfordu, Berlina, Getyngi. Twardowski zaczyna pracę od podstaw. Pracę organiczną musiał we Lwowie organizować prawie wszystko, od podstaw sale z ich wyposażeniem, kadrą, plany zajęć i ogólną organizacją życia naukowo-akademickiego. Nie musiał jednak na efekty długo czekać. Zdołał skupić wokół swojej osoby liczne zastępy młodzieży, która pałała chęcią kształcenia się i

1 www.encyklopedia.pwn.pl
2 www.ptta.pl
3 www.encyklopedia.pwn.pl
4 Szerzej zagadnienia te są ujęte w pracy Stefana Zameckiego – „Koncepcja nauki w szkole lwowsko-warszawskiej (PAN Wrocław , 1983 oraz pracy Janusza Czernego „Brentanizm i jego recepcja w filozofii europejskiej, UŚ, Katowice 1987

zdobywania wiedzy. A mieli się na kim wzorować. Twardowski zaprezentował i przywiózł ze sobą do Lwowa wszystko najlepsze, wszystko to, co było w filozofii i nauce zachodniej. Sam przecież był żywą historią, a częściowo i legendą zachodniej myśli filozoficznej.

Twardowski wykładał systematycznie, regularnie. Narzucił swoim uczniom rygor, ale i obdarzył ich również przyjaźnią. Dużo wymagał, ale i wiele dawał od siebie. Był wymagający, surowy, ale i sprawiedliwy. Rychło owoce jego wysiłku dały o sobie znać. W szkole lwowsko-warszawskiej skupili się wszyscy ci, którym droga była wiedza i humanizm. Uczestnikami zajęć i seminariów Twardowskiego byli ludzie różnych zapatrywań i zainteresowań. Byli tam humaniści, lekarze, biolodzy, dziennikarze, fizycy, matematycy, logicy, poeci, ludzie administracji, finansów, urzędnicy i studenci. Z czasem wykrystalizowało się wąskie grono sympatyków Twardowskiego. Utworzyli oni trzy różne orientacje badawcze, a mianowicie:

- filozoficzne (T. Kotarbiński, R. Ingarden, Wł. Tatarkiewicz, L. Blaustein, K.Ajdukiewicz),
- psychologów (Wł. Witwicki, S. Baley, M. Kreutz, A. Zawirski),
- logików (S. Leśniewski, T. Czeżowski, A. Tarski, J. Łukasiewicz)[5].

Nie oznacza to oczywiście faktu, że byli to wszyscy uczniowie Twardowskiego. Wymieniliśmy tylko „pierwszy szereg" uczniów najbliższych Twardowskiemu, a zarazem najbardziej utalentowanych. Każdy wymieniony tu przykładowo badacz – to sam w sobie „instytucja". Każdy był filozofem, erudytą, znał języki obce, i każdy z nich miał na swoim koncie znaczący dorobek twórczy. To byli „elitarni" uczniowie Twardowskiego. Każdy z nich stworzył lub zbudował zamknięty system wiedzy. Mimo, iż mieli, czy też reprezentowali różne dziedziny wiedzy – to wszystkich ich cechowała precyzja, głęboka wiedza i odpowiedzialność za wypowiadane słowa. Wszyscy oni wyrośli na poglądach filozoficznych Brentany i Twardowskiego. Przeszli więc tę samą solidną „kindersztubę". To były ich wspólne cechy: Umiłowanie nauki, mądrości i pasji badawczej. Byli „dziećmi" filozofii[6]. Krytycy i badacze oraz znawcy szkoły lwowsko-warszawskiej ciągle zastanawiają się – dzięki jakiemu to czynnikowi w relatywnie krótkim czasie udało się skupić wokół jednej osoby tak uzdolnione grono uczniów. Jeżeli by chcieć szukać drugiego analogicznego przykładu – to chyba jedynie w zjawisku jakim było „Koło Wiedeńskie" (Wiener-Kreis) [7]. Chociaż powstało ono w nieco innych kolicznościach aniżeli szkoła lwowsko-warszawska. W każdym bądź razie szkoła lwowsko-warszawska pojawiła się niby kometa Halleya i szybko znikła.

Osobliwości szkoły lwowsko-warszawskiej. Wokół zjawiska jakim była „Szkoła lwowsko-warszawska" wytworzyła się kuriozalna sytuacja. Wymienimy tylko niektóre z tych osobliwości. Im bardziej oddalamy się od drugiej wojny światowej, a wiec

[5] S. Zamecki, op. cit., s. 47
[6] S. Zamecki, ibidem, s. 61
[7] J. Czerny, op. cit., s. 37

upadku szkoły lwowsko-warszawskiej – tym bardziej idzie ona w zapomnienie. Wyjątek w tym względzie stanowią stałe konferencje organizowane przez profesora Wojciecha Słomskiego z Warszawy[8].

Ci polscy filozofowie, którzy pisali na temat szkoły lwowsko-warszawskiej zajmowali się i opisywali głównie poszczególne postacie tej szkoły (Janowski, Jadczak, Jadacki, Walewski, Paczkowska, Krajewski). Drugi wyjątek stanowią tu opracowania przekrojowe Stefana Zameckiego i Janusza Czernego.

Wokół zjawiska szkoły lwowsko-warszawskiej, środowiska polskich filozofów podzieliły się na dwa przeciwstawne sobie obozy. Zwolenników i sympatyków szkoły lwowsko-warszawskiej oraz jej przeciwników. Zwolennicy i sympatycy szkoły lwowsko-warszawskiej dostrzegali w tym zjawisku „intelektualnego cudu". Oto w krótkim przedziale czasu bo zaledwie 1895 do 1939 powstaje ośrodek, który obok Wiednia, Paryża, Londynu, Gettyngi wydaje całą plejadę uczonych o światowej renomie. W tym samym czasie w ośrodku lwowsko-warszawskim tworzy się „Polska Szkoła Matematyczna" (W. Sierpiński, S. Banach, H. Steinhaus, N. Hartman, R.Rosenfeld, J. Pogorzelski, W. Orlicz, J. Ulatowski). Byli to uczeni światowego formatu. Obok matematyków szkoła lwowsko-warszawska miała wspaniałych logików. Jan Łukasiewicz twórca trójwartościowej logiki, Alfred Tarski – twórca nowej definicji kategorii „prawdy" i „fałszu". Stanisław Leśniewski twórca numerologii – czyli wstępu do współczesnej logiki kwantowej. Kotarbiński twórca prakseologii, pisał wspaniałe prace razem z Bertrandem Russellem. To były „złote czasy" nauki polskiej. Szkoła lwowsko-warszawska nie miała kompleksów wobec Sorbony, Cambridge, Oxfordu, Gettyngi czy Monachium. Polska nauka nie miała jak dotąd tak znakomitego ośrodka akademicko-naukowego od czasów Mieszka I. I taki fenomen już się nie powtórzył. Jeśli zważy się na fakt, że były to czasy rozbiorów – to tym bardziej fenomen ten zasługuje na słowa pochwały, cześć, uwagę i szacunek. Lekceważenie szkoły lwowsko-warszawskiej nie jest sprawiedliwe. Udawanie, że szkoła ta była epizodem w dziejach polskiej nauki jest nieprawdą. Nie wiadomo jak rozwinęła by się szkoła lwowsko-warszawska gdyby nie wybuch II wojny światowej. To ona nagle przerwała dobra „passę" tego znakomitego ośrodka badawczego. Należy żałować, że los tak się akurat potoczył! Dzisiaj tęsknimy za taką szkołą, za taką renomą, za uczonymi takiej klasy, za „wysypem" talentów i wybitności. Byli to erudyci ale jednocześnie ludzie dużej kultury osobistej. To była intelektualna „arystokracja"[9]. Jest rzeczą niepojętą, że dzisiejsze pokolenia filozofów zachłystują się zachodnią myślą badawczą z jednoczesną ignorancją myśli rodzimej.

Znaczenie filozofii szkoły lwowsko-warszawskiej w nauce. Chyba najpełniej idee szkoły lwowsko-warszawskiej oddał w pracy „Brentanizam i jego recepcja w filozofii

[8] Profesor Wojciech Słomski organizuje w Warszawie coroczne konferencje naukowe na temat szkoły lwowsko-warszawskiej
[9] J. Czerny, ibidem, s. 110

europejskiej" Janusz Czerny[10]. Już sam tytuł tej pracy uświadamia, że brentanizm ten wiedeński, polski, niemiecki, czy francuski był zjawiskiem europejskim. Na tle tego zjawiska wyrosła wspaniała szkoła lwowsko-warszawska.

W polskich środowiskach filozofów toczą się dzisiaj dyskusje i polemiki o znaczenie tej szkoły w życiu narodowym. Trzeba pamiętać, że istnienie szkoły lwowsko-warszawskiej nie było tylko zjawiskiem polskim. Wraz z wybuchem wojny wielu przedstawicieli szkoły znalazło się w zagranicznych ośrodkach uniwersyteckich (w USA i Niemczech oraz Francji). Tarski pracował w Princeton, Berstein pracował w Berlinie! Ulatowski jakiś czas w Sorbonie. Szkoła lwowsko-warszawska wydawała periodyk o nazwie „Slavische-Rundschau". Koledzy z Zachodu świetnie na podstawie tego pisma orientowali się co robią ich koledzy w szkole lwowsko-warszawskiej[11].

Szkoła była znana w całej ówczesnej Europie. Przedstawiciele szkoły pisywali wiele swoich opracowań w obcych periodykach. Wydawano pismo „Studia Mathemathica". Szkoła lwowsko-warszawska była szkoła nie tylko polską, ale i europejską placówka akademicką. Twardowski będąc we Lwowie utrzymywał ścisłe kontakty z Wiedniem, Lipskiem, Monachium i Sorboną. To była „international school"[12]. Niestety, nie mamy obecnie tak renomowanego ośrodka naukowego jak szkoła lwowsko-warszawska. Warto podkreślić fakt, że w szkole panował, nie tylko duch naukowej atmosfery. Panowała tam też wielka kultura osobista. Klimat wzajemnego szacunku. Nie było miejsca na intrygi, zawiść, pochlebstwo. Twardowski do takich „scenariuszy" po prostu nie dopuszczał. Każdy taki „intruz" musiałby natychmiast uczelnię tą opuścić. W szkole lwowsko-warszawskiej liczyła się jedynie nauka. Wizytówka każdego badacza był jego dorobek naukowy, a nie jakieś tam układy. To było nie do pomyślenia.

Tęskni się za taką szkołą, za taką atmosferą, za taką uczciwością intelektualną. To naprawdę były wspaniałe czasy. Nauka i ciepłe stosunki między uczonymi są niezmiernie ważne, a przecież tak kruche w obecnych czasach. Wielu badaczy zadaje sobie pytanie – czy dojdzie jeszcze kiedyś do „powtórki" fenomenu szkoły lwowsko-warszawskiej, czy to jest może tylko mały epizod „po drodze"?

Dzisiaj życie naukowe nam się rozrosło. Ale tylko rozrosło – i to administracyjnie. Dzisiaj wszystkiego mamy dużo. Dużo studentów. Dużo kadry. Dużo uczelni, ale czy w sukurs tego „dużo" mamy także znaczące osiągnięcia? Paradoksalnie jest tak, że na całym świecie prestiż uczonego i nauki spada. Naukę wyparł dzisiaj biznes, kapitał, gospodarka, kredyty. Nauka to „druga liga". Władze państw świata zaangażowały się w rywalizację gospodarczą, ale nie naukową, i to także jest osobliwy fenomen naszych obecnych czasów[13]. Dzisiaj uczeni są mocno uzależnieni. Są „schowani" za gromadą świata polityki, biznesmenów i establishmentu. W mass-mediach można usłyszeć i

[10] Pracę tę wymieniono już w przypisie numer 5
[11] J. Czerny, ibidem, s. 127
[12] J. Czerny, ibidem, s. 134
[13] J. Czerny, Kody cywilizacji XXI wieku, „Sygnały", Katowice-Mikołów, 2009

zobaczyć ludzi interesu. Na czoło wysuwa się kwestie polityczne. Ludzie nauki i sama nauka nie są promowane przez środki przekazu. Polskie społeczeństwo prawie nic nie wie co robią polscy uczeni. Nad czym pracują. Jakie są centra badawcze. To wszystko nie istnieje w środkach masowego przekazu. Jest dużo piosenkarzy, estrady, zespołów muzycznych, show ale nie nauki. Dlaczego ? Komu na takim scenariuszu zależy? Ośrodkom władzy? Politykom? Działaczom życia publicznego? Nikt tymi sprawami nie zajmuje się. Wokół nauki nie wytworzono w Polsce należytego klimatu. Nauka i uczeni, to świat hermetycznie zamknięty. Wyizolowany z życia publicznego. To smutny pejzaż. W niczym nie przypominający czasów istnienia szkoły lwowsko-warszawskiej. Lecz czy one w ogóle wrócą?

Dzisiaj słyszymy o zadłużeniu szkół i uczelni. Za czasów Twardowskiego takie zjawisko w ogóle nie istniało. Ale istniało klasyczne zarządzanie.

Podsumowanie. Podsumowując omawianą problematykę autor wskazał na twórcę szkoły lwowsko-warszawskiej i jej uczniów. Szkoła mogła odnieść znacznie większy sukces, niestety II Wojna Światowa i czasy powojenne skazały ją i jej dorobek twórczy na zapomnienie. Autor tekstu postuluje powrót do historii, nauki, upowszechnienie i utrwalenie w świadomości społecznej dokonań zarówno szkoły, jak i jej idei. Omawiana szkoła wywarła istotny wpływ na rozwój logiki matematycznej oraz na powstanie polskiej szkoły logiki matematycznej.

Bibliografia

1. Czerny Janusz „Brentanizm i jego recepcja w filozofii europejskiej, UŚ, Katowice 1987
2. Czerny Janusz, Kody cywilizacji XXI wieku, „Sygnały", Katowice-Mikołów, 2009
3. Zamecki Stefan – „Koncepcja nauki w szkole lwowsko-warszawskiej PAN Wrocław, 1983
4. www.encyklopedia.pwn.pl
5. www.ptta.pl.

5.2. Quest technology in educational activities (hands-on experience of the Law faculty Volodymyr Dahl East Ukrainian National University)

5.2. Квест-технология в образовательной деятельности (практический опыт юридического факультета ВНУ им. В.Даля)

Современное образование играет особую роль в предоставлении участникам образовательного процесса основных компетенций для приспособленности к современным быстро меняющимся условиям жизни.

Целью образования является разностороннее развитие, воспитание и социализация личности, осознающей себя гражданином Украины, способной к жизни в обществе и цивилизованному взаимодействию с природой, стремится к самосовершенствованию и обучения в течение жизни, готова к сознательному

жизненному выбору и самореализации, трудовой деятельности и гражданской активности [1].

Данная цель реализуется путем внедрения новых образовательных стандартов, основывающихся, в частности на Рекомендациях Европейского Парламента и Совета Европы «Об основных компетентностях для обучения в течение всей жизни» [2], определяющих компетентности, как набор знаний, навыков и отношений, необходимых всем гражданам для личной реализации и развития, активной общественной жизни, социального единства и возможности трудоустройства.

В соответствии с принятой коллегией МОН Концепцией новой украинской школы выделено 10 ключевых компетентностей, которые ученики приобретают на всех этапах образования: общение государственным (и родным в случае отличия) языками; общение на иностранном языке; математическая компетентность; основные компетентности в естественных науках и технологиях; информационно-цифровая компетентность; умение учиться в течение жизни; инициативность и предприимчивость; социальная и гражданская компетентности; осведомлённость и самовыражение в сфере культуры; экологическая грамотность и здоровая жизнь [3].

Все вышеперечисленные компетентности призваны сформировать сквозные умения и навыки: умение читать, умение доносить мысль, критическое мышление, инициативность, логическую защиту позиции, умение сформулировать проблему, оценить риски и найти пути ее решения, умение работать в команде, творческие навыки и учения и т.д.

Таким образом, образовательный процесс будет ориентироваться на общечеловеческие ценности (достоинство, уважение, честность, справедливость) и социально-политические (свобода, демократия, патриотизм, верховенство права, ответственность), а ключевые компетентности и навыки будут направлены на формирование основы для успешной реализации личности как человека, гражданина и будущего специалиста.

Считаем, что одним из аспектов формирования гармонично развитой личности является воспитание в своем ученике правовой культуры и сознания. Ведь формирование гражданского общества невозможно без наличия высокого уровня правового сознания, предполагающего укоренение ценностных правовых установок, адекватных социальному пространству демократического, правового государства.

Успешной реализации Концепции новой украинской школы будет способствовать распоряжение Кабинет Министров Украины от 14.12.2016 г. №988-р «Об утверждении Концепции реализации государственной политики в сфере реформировании общего среднего образования «Новая украинская школа» на период до 2029 года» [4], которое предусматривает реформирование

содержания образования путем разработки принципиально новых стандартов образования, основывающихся на компетентностном и личностно-ориентированном подходе к обучению.

Модернизация образования требует внедрения и активного использования новых методов обучения и интерактивных технологий. Очевидно, что традиционные методы обучения оказываются малоэффективными, современное общество диктует разработку и применение принципиально новых подходов, резко повышающих качество и объем образовательной деятельности. Как подчеркивает Е.С.Полат, для развития нравственной, творческой, самостоятельно мыслящей личности необходим не только значительно больший объем информации, чем тот, который могут предоставить педагог, учебник, и учебные пособия, а «большая вариативность информации, отражающая разные точки зрения, разные подходы к решению одних и тех же проблем» [5, с.8].

Новые технологии обучения обеспечивают ускоренную передачу информации в образовательном процессе и открывают принципиально новые возможности в области образования. Впервые возникает такая ситуация, когда образование интегрируется в жизнь человека на всем ее протяжении, т.е. информационные технологии обучения становятся основными инструментами его дальнейшей практической профессиональной деятельности.

Одним из самых эффективных видов современных интерактивных технологий являются интерактивные игры, создающие отличные условия для развития и самореализации членов учебного процесса. Интерактивные игры позволяют изменить и улучшить формы поведения и деятельности субъектов педагогического взаимодействия (школьников, студентов) и способствуют осознанному усвоению этих форм.

Сегодня все большую популярность приобретают образовательные квесты. Собственно, понятие «квест» (транслит. англ. quest – *поиски*) и обозначает игру, требующую от игрока решения умственных заданий для продвижения по сюжету. Сюжет игры может быть предопределённым или же давать множество исходов, выбор которых зависит от действий игрока.

Тенденция к применению квеста в обучении гуманитарным дисциплинам, обусловлена тем, что он развивает критическое мышление, умение сравнивать, анализировать, классифицировать информацию. У учащихся повышается мотивация, поскольку они воспринимают задание как нечто «реальное» и «полезное», что ведет к повышению эффективности познавательного процесса. Квест как игровая форма обучения также способствует развитию воображения, установлению эмоциональных контактов между учащимися, снимает чрезмерное психологическое напряжение, помогая испытать чувство защищенности, взаимопонимания и собственной успешности [7, с.3497].

Анализируя все достоинства и недостатки использования квеста в учебном процессе, мы приходим к выводу, что именно такой способ активизации учебной деятельности позволяет развить у школьников ключевые компетентности, умения и навыки самостоятельного или командного решения задач, способствует интеллектуальному развитию школьников.

Понимая эффективность и целесообразность применения интерактивной формы обучения основам правовых знаний, на юридическом факультете Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля с 2013 г. проводится историко-правовой Турнир-квест среди учащихся 10-11 классов.

Инициативная группа преподавателей юридического факультета, которая разрабатывала основные положения, структуру заданий, систему оценивания, учитывала, что гармоничное соединение таких инновационных методов работы как квест, который является организованным видом исследовательской деятельности, для реализации которой обучающиеся осуществляют поиск информации по указанным адресам (в реальности), включающий и поиск этих адресов или иных объектов, людей, заданий и прочее [6], и турнира, представляющего собой соревнование большого числа участников (игроков и команд), даст наиболее положительный результат развития определенны компетентностей и навыков школьников.

Основные цели турнира-квеста были определены следующим образом:

- развитие интереса у школьников к правовым знаниям и истории своей страны, формирование национального самосознания, уважения к правам и свободам человека, понимание верховенства права;
- возможность демонстрировать свои знания и умения в отрасли истории и права;
- развитие интеллектуальных навыков (чтение, креативное письмо, просмотр качественного кинематографического контента);
- налаживание коммуникационных связей на различных уровнях (ученик-ученик, ученик-студент, команда-команда, школа-школа и т.д.);
- содействие интеграции школьников в университетскую среду путем выстраивания коммуникационных и социальных связей.

Участниками являются ученики старших классов средних общеобразовательных школ, гимназий, коллегиумов и лицеев Луганской области. Представители каждого учебного заведения, участвующего в проекте, формируют команду, состоящую из 5 участников. В процессе подготовки к квесту команда избирает капитана, выбирает название, а также отличительный символ своей команды (значки, ленты, галстуки, бейджи и т.д.).

Каждая команда размещается в аудитории, в которой будет осуществлять выполнение заданий. Некоторые задания находятся в разных местах здания.

Выполнив одно задание и расшифровав местонахождение следующего, один из членов команды отправляется на его поиски. Команда имеет агента (это студент университета, который помогает им в случае возникновения вопросов по выполнению заданий, предоставляет подсказки в некоторых заданиях и открывает ключи к местонахождению следующего задания). Каждое выполненное задание команда отдает своему агенту. Общее время игры составляет 120 минут.

Во время игры командам запрещается: пользование интернетом; пользование мобильным телефоном для связи с целью получения подсказки; пользование учебниками или другими источниками; пытаться узнать ответ у агента или в своих болельщиков; пытаться помешать другой команде выполнять задания.

Организаторы квеста осуществляют контроль за выполнением этих условий. Нарушение влечет потерю баллов командой (-1 балл из общего рейтинга).

Для разработки заданий преподавателями-организаторами создается инициативная рабочая группа из студентов 1-3 курса юридического факультета. Как правило, в нее входят студенты, зарекомендовавшие себя как ответственные, креативные, исполнительные люди, обладающие высоким уровнем знаний и творческим потенциалом. Каждый член этой группы во время игры закреплен за одной командой в качестве «агента».

Турнир-квест имеет сложную структуру, которую составляют несколько видов заданий, объединенные по определенным принципам (например, по отраслям права) или полностью самостоятельные. Комплексные задания по отраслям права, как правило, включают в себя несколько типов различных заданий. Например, найти ошибки в тексте, разгадать ребус или головоломку, установить логическую последовательность, исключить лишнее из логической цепочки и т.д. Это дает возможность участникам продемонстрировать глубину своих знаний в определенной отрасли, умение быстро менять вид деятельности в рамках одного информационного блока, умение работать в команде, а также способствует развитию критического мышления.

В структуру квеста также входят задания междисциплинарного характера. К таким заданиям относится решение кроссворда, составление глоссария в области права и истории, расшифровка терминологии. Такие задания заставляют концентрироваться не на определенной сфере знания, а на самой его структуре, что в свою очередь повышает активность мозговой деятельности (своего рода мозговой штурм), помогает выработать определенную систему действий и выйти за рамки стандартного мышления.

Одним из наиболее любимых школьниками видов заданий являются задания, связанные с визуализацией. При выполнении таких заданий участники меняют вид деятельности, что способствует снятию нервного напряжения и переключению внимания на менее сложное задание.

Поскольку структура заданий достаточно сложна, система оценивания тоже имеет свою специфику. Для каждого задания рассчитано определенное количество баллов учитывая коэффициент сложности его выполнения. В общем виде система оценивания задания выглядит следующим образом: Количество баллов за один правильный ответ (+__) баллов; Использование одной подсказки (-_) баллов; Неправильный ответ или ответ отсутствует 0 баллов; Максимальное количество баллов за задание (__) баллов.

Жюри квеста составляет рейтинговый список и определяет победителя по наибольшему общему количеству баллов. После этого происходит подведение итогов и торжественное награждение победителей и всех участников квеста.

По нашему мнению, правовой турнир-квест, разработанный и прошедший апробацию на юридическим факультетом ВНУ им. В. Даля, – это интеллектуально-динамическая игра, формирующая ключевые компетентности, умения и навыки, представленные в Концепции новой украинской школы. В частности, при проведении нашего мероприятия формируются такие компетентности: общение на государственном языке, предполагающее такие умения как использование исторических и юридических терминов в контексте, активное общение и сотрудничество со сверстниками, взрослыми людьми на государственном языке, осознание роли использования национального языка в ежедневном общении; инициативность и предприимчивость, формирующее умение генерировать новые и нестандартные идеи, поиск нетрадиционных путей решения различных исторических или правовых казусов, выбирать наиболее эффективные способы достижения цели; социальная и гражданская компетентности, развивающее навыки работы в команде; формирование терпимости к различным взглядам, уважение к мнению другого, формирование ответственного отношения к своему участию в совместной работе по реализации совместно принятого решения, осознание верховенства права и уважение прав человека).

Высокая динамика квеста создает уникальную образовательно-познавательную среду для развития интеллектуальной активности школьников и налаживания коммуникационных связей. Ведь после проведения игры участники имеют возможность пообщаться друг с другом, сравнить свои ответы на задания, проанализировать работу своей команды и команд противников.

Как показывает опыт проведения квеста, участникам интересно пообщаться не только друг с другом, но и со студентами, которые были их «агентами» на протяжении игры. Круг обсуждаемых вопросов выходит за рамки обсуждения хода игры и касается часто вопросов студенческой жизни и выбора будущей специальности.

Такой диалог дает возможность студентам проявить себя, свои знания и тем самым повышает уровень их самосознания как ответственных представителей

ВУЗа. Участие в подготовке и проведении квеста является отличным шансом для студентов повысить уровень собственных знаний, развить навыки командной работы, улучшить исследовательские качества, получить более углубленные научные познания и реализовать свой творческий потенциал.

На наш взгляд, образовательный процесс, в котором подается сухой материал, насыщенный фактами, не способствует должному развитию как школьников, так и студентов. Поэтому, именно образовательные квесты (в частности квест по праву и истории) способствуют развитию критического и абстрактного мышления, умению сравнивать, анализировать, классифицировать; формированию навыков самостоятельного планирования, активного познания изучаемого материала (курса, темы, вопроса) по самостоятельно построенной образовательной траектории, выбору образовательной стратегии в области саморазвития в зависимости от сферы интересов и имеющихся способностей.

Основным эффектом от проведения и участия в квесте является процесс формирования стойкого правового сознания участников определяющее их дальнейшее поведение и степень гражданской активности. Правильно сформированное правовое сознание личности в период трансформации может оказать существенное влияние на конструирование правового поля государства и формирование институтов гражданского общества.

Литература

1. Проект Закону України «Про освіту» №3491-д від 04.04.2016 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639

2. RECOMMENDATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning (2006/962/EC) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN.

3. Концепция новой украинской школы 27.10.2016. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepcziya.pdf.

4. Распоряжение Кабинет Министров Украины от 14.12.2016г. №988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934

5. Полат Е.С. Интернет в гуманитарном образовании / Е.С. Полат. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 272 с.

6. Жебровская О.О. Международный вебинар «"Живые" квесты в образовании (современные образовательные технологии)» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ext.spb.ru/index.php/webinars/2209-22012013-qq-q-q.html.

7. Калугина Ю.В., Мустафина А.Р. Образовательный квест как интерактивная форма обучения иностранному языку // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – Т. 13. – С. 3496–3500. – URL: http://e-koncept.ru/2015/85700.htm.

5.3. Professionally significant qualities as a constituent of future doctors' professional competence

The integration of biological, psychological and social approaches to human is the leading trend of modern medicine and psychology. More and more attention is given to the definition of the psychosocial factors of a variety of diseases. Definition of psychocorrectional and psychotherapeutic methods of prevention and overcoming disease is of interest in terms of scientists as well. A qualified patient care could be provided only with an integrated approach, which is equally implemented medical, psychological and social aspects of treatment. A sick person is a specific holistic personality and, as such, requires a special professional attention.

Today, the relationship between doctor and patient become more complicated, even if despite the scientific and technical progress. As there is a severity to loss the communication between patient and clinical physician, so it is necessary to use a holistic approach to the personality of its complex external and internal links. A positive role of material and technical supply in improvement health care is understandable, but the doctor is obliged to remember that technological advances should not downplay importance of personal approach. The success and effectiveness of treatment depends not only on the achievements of medicine, but also largely depends on the level of professional competence of a doctor and his professionally significant qualities.

A number of international and Ukrainian educational programs and scientific research in psychology and pedagogy is devoted to the study of professionally significant qualities and professional competence of specialists in various fields in science and technology. The problem of the future doctor’s professional development is revealed in the theoretical, scientific, methodological and practical efforts that are devoted to the peculiarities of the educational process in a high medical school. Such researchers as V. Averyn, H.Aleksandrov, L. Burlachuk, A. Borysiuk, I. Vitenko, G.Hardy, A. Isayev, B. Karvasarskyy, V. Kogan, I. Kosarev, H.Lerner, S. Liher, L.Liubina, S.Maksymenko M. Mruha, G. Nikiforov, K. Platonov, R. Reshetova, L.Suprun, V. Tashlykov, L.Tylevych, M. Tymofiyeva, A. Shatrova, O.Yudina etc. Observe these scientific challenges are an object of development and practical organization of professional activity of educational employees and healthcare workers. Consideration of the professional competence by exploring the system of qualities, characteristics, skills and individual innovations of specialists reported in scientific publications of L.Anciferova, A.Borysiuk, T.Brazhe, D.Zavalishina, M.Zaprudskoho, L. Lubina, E. Rybalko, N. Yakovleva and others.

The scientific novelty and the theoretical relevance of the scientific work is a substantiation the structure, dynamics and conditions for development the main types of professionally significant personal qualities of future doctors that is an important

part of their professional competence. The process of formation and development of the medical students' personality is directly related to training and education, and has its own peculiarities. First of all, training of students and education provide formation a doctor as a high culture personality with a scientific outlook, civil position, high moral qualities and professional skills [1], [4], [5].

A condition of the effective future doctor's training in higher educational establishment is a clear view about knowledge required, skills, and professional qualities as a specialist. Understanding the requirements of professionally significant qualities of a specialist and comprehension of its psychological structure and characteristics of motivation will increase the level of future doctors' training.

The development of student's personality as a future specialist is realized in several directions during the education: developing the necessary professional skills; improved ("become more professional") mental processes and experience; increased sense of duty, responsibility for the success of professional activity, defined the individuality of the student; formed professionally significant quality; increasing the self-improvement and self-development, which are applicable for future doctors-professionals; multiply professional autonomy, professional and ethical readiness for future practical work. Professional education contributes to the enrichment and formation of adequate self-perception, comprehending the sense of profession. Generalized there are three main factors influencing for formation the professional level of specialist. The first factor is awareness the importance of the professional activity in which person is engaged in. The second factor is to determine the functions, duties, rights of specialist. The third factor – the identity of the employee, his potential, professionally sufficient skills, characteristics, motivation, interests etc.

Researching the structure of professionally significant qualities, dynamics and conditions of their development has always been one of the key issues in professional psychology and psychology of vocational education. In the process of vocational training is digesting the complete system of professional knowledge and skills, forming professionally significant qualities of personality. Professionally significant qualities characterized by a certain level of functional and operational mechanisms. In the process of professional development gradually arise the restructure in accordance with the requirements of the profession. This process is the essence of the transition from the mental properties to professionally important qualities [2].

The level of health professionals' professional skills, according to L. Suprun is the basis of mental set for future practice and it determines the specific features of professional becoming [8]. The symptom cluster includes such professionally qualities: personal (volubility of communication, tolerance, kindness, sociability, honesty, responsibility, autonomy, activity, etc.), subjective (empathic ability, the manifestation of support, self-control of behavior, etc.), individual (emotional stability, mental ballast, balance of neuropsychiatric processes, control of emotions, self-

control etc.) [8].

We recognize professionally significant qualities as a number of important professional skills that facilitate the successful implementation of professional activity, the effective solving of professional problems, personal and professional development and improvement. These qualities, for medical students are value orientation, motivation, cognitive, emotional and volitional, moral, regulatory, communication skills [3]. The professional competence of a medical professional is provided through almost all of professionally significant qualities and its level is direct relation on the level of above-named qualities.

As a result of the theoretical sources analysis we have identified the professional competence of a specialist (doctor). The professional competence of a specialist (doctor) is a complex, integral personal formation, which contains a system of scientific and professional knowledge, competences and practical skills and professionally essential personal qualities necessary for the successful implementation of future professional activity [6]. We distinguished doctor's professionally significant qualities that are presented in the table 1 [3].

Table 1. Professional qualities of the future doctor

The qualities	*Content*
Motivational and values	Motivation of profession selection, motivation of educational activity, social attitudes in motives and needs, personality orientation, value system.
Cognitive	Individual style of thinking, the type of intelligence, mental capacity.
Emotional-volitional	Confidence, emotional stability, emotional sensitivity, resoluteness.
Moral and regulatory	Self-control in the emotional sphere, activity and behavior; self-control in communication; honesty, respectability, frankness, integrity, tolerance.
Communicative	Adequate psychological protection, flexibility of communication, empathy, low level dependence on group, low level of selfness, communicative competence.

It should be noted, that part of the aforementioned qualities are given at the moment of the profession selection and the entry a higher education establishment (such peculiarities of mental processes, characteristics and qualities formed by upbringing and environment values, life beliefs, stereotypes, etc.) as partly formed their own during education and should be included in the components of training. In addition, there are such personal qualities, which could be a subject to correction and development. Psychological problems are solved by means focused training, consultative and psychotherapeutic interventions.

Conclusions. Review of theoretical sources that was made affords an opportunity to suggest that in the process of professional education in higher educational establishment doing the groundwork (prerequisites) on formation of future doctors' professional competence. The effectiveness of which depends on many features. In particular the organization of teaching and educational activity in higher medical educational establishment, absorb the subject knowledge, development of professional skills, skills and personal experience of students, well formedness motivational

sphere, the level of professional orientation and professionally significant personal qualities. As the main ways to improve professional training of future doctors are the humanization of education and using person-centered approach in the educational process that purpose of creating an enabling environment for the formation of future doctor's professional competence.

Consideration of student's personal potential according to the requirements of the profession, the development of professional qualities, professional identity formation, self-reflection in the professional education should improve the efficiency of future professional training in medicine and thus his professional competence

Practical value of the results of our research is usability to increase efficiency in professional training of medical specialists during their education in higher medical educational establishments. Also, it should be used in practical work of social and psychological, medical and psychological services (centers).

Perspectives of further research. The obtained data do not exhaust all aspects of the problem. Research can be continued in the direction of the search methods of developing and improving methods to form professionally significant qualities of future specialist medicine. In addition, it's possible to form and improve medical specialists' professional competence in the organization education and retraining in postgraduate medical education and in-service training of pedagogical and teaching staff higher medical educational establishments.

Література

1. Аверин В. А., Бухарина Т. Л. Психология медицинского образования: Опыт акмеологического исследования. – СПб.: ППМИ, 1995. – 167 с.

2. Борисюк А. С. Психологічні особливості професійної діяльності лікаря. Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал. Current issues of Social studies and History of Medicine. Joint Ukraine-Romanian scientific journal / Редколегія: Т. Бойчук, Ш. Пуріч, А. Мойсей. – Чернівці – Сучава: БДМУ, 2015. №4 (8). – С. 117–120.

3. Борисюк А. С. Психологічні особливості формування професійних якостей майбутнього медичного психолога: автореферат дис. … канд. психол. наук: 19.00.07. Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.

4. Васюк А. Г. Психологические особенности профессионального становления личности врача: дис. … канд. психол. наук: 19.00.11. М., 1992. – 253 с.

5. Давиденко Е. М. Соціологічний портрет сучасного студента. 2011. URL: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2011/Psihologia/77422.doc.htm (дата звернення: 13.01.2017).

6. Любіна Л. А. Гендерні особливості формування професійної компетентності майбутніх лікарів: автореферат дис. … канд. психол. наук: 19.00.07. Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2015. – 23 с.

7. Любіна Л. А. Ґендерно-освітні технології як психолого-педагогічний супровід студентів вищої медичної школи. Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал. Current issues of Social studies and History of Medicine. Joint Ukraine-Romanian scientific journal / Редколегія : Т.Бойчук, Ш. Пуріч, А. Мойсей. – Чернівці-Сучава : БДМУ, 2015. №4 (8). – С.57-63.

8. Супрун Л. М. Психологічний аналіз готовності майбутніх медсестер до професійної діяльності: автореферат дис. … канд. психол. наук: 19.00.01. Ін-т психології АПН України. – К., 1994. – 17 с.

5.4. Professional adaptation process economic education: past and present

5.4. Професійна адаптація у процесі економічної освіти: історія і сучасність

Особливості змісту сучасної професійної економічної освіти обумовлюються вимогами до її кінцевого результату – формування гармонійної, різнобічно розвиненої особистості, для якої професійні знання, уміння, навички та їх постійне оновлення становлять основу самореалізації в економічній сфері суспільства. Умови ринкової економіки та демократизації суспільства вимагають формування фахівця, який може аналізувати й прогнозувати, маючи цілісне й універсальне світосприйняття, бути готовим не лише споживати, а й віддавати суспільству свою духовну енергію.

Як наголошується у «Концепції розвитку економічної освіти в Україні», актуальність професійної підготовки та адаптації сучасних економістів передбачає розуміння і сприйняття ними закономірностей формування та розвитку відтворювальних процесів на макро- та мікрорівнях [6], у поєднанні пізнавальних, теоретичних і практичних компонентів навчання. *Пізнавальні* компоненти створюють систему фінансових, технологічних, технічних, економічних і правових знань, визначають внутрішню культуру молоді, формують її готовність до свідомої гармонізації стосунків «Людина – суспільство – природа – економіка». *Теоретичні* компоненти навчання, до яких належить світогляд і вміння творчо мислити, створюють підґрунтя економічно доцільних та соціально відповідальних рішень, дослідницьких навичок, практичних умінь. *Практичні* компоненти економічно освіченої людини становлять мотивацію та вміння постійно підвищувати компетентність і практично використовувати нові знання для вдосконалення та розвитку технічного, технологічного, фінансового, соціально-економічного, правового та іншого забезпечення організаційно-економічних і управлінських процесів; розвивати особистісний і колективний потенціал економічної діяльності на засадах соціального партнерства і відповідальності.

У процесі індивідуального розвитку людина формується у відносно вільну, незалежну і самокеровану особистість, яка здатна в колективі активно адаптуватися і змінювати оточуюче середовище. Під адаптацією розуміють соціальне пристосування, процес або результат процесу, який передбачає гармонійне з погляду індивідуальних прагнень людини задоволення її потреб, створення належних умов для життя в суспільстві.

Звернемо увагу на основні визначення терміну «професійна адаптація» та психолого-педагогічні акценти цього поняття. Зокрема, академік С. Гончаренко зазначає: «Адаптація професійна – процес або результат процесу пристосування працівника в початковий період його роботи на даному підприємстві до

особливостей робочого місця та організації праці на виробництві. Адаптації професійній сприяє добра підготовка людини до виконання даної роботи, а також її кмітливість, самостійність і відповідальність, допомога з боку старших товаришів по праці» [5, с. 15].

«Професійна адаптація, – вважає М. Фіцула, – це процес пристосування людини до професійної діяльності, її умов; досягнення бажаної продуктивності праці й відповідності між професійними намірами, інтересами, якостями особистості та вимогами до діяльності. Здійснюється тоді, коли учень уже обрав професію і перебуває на стадії оволодіння нею. Ознаками професійної адаптації є: збереження і розвиток здібностей і схильностей до обраної професійної діяльності, збіг суспільної та особистої мотивації праці, яка залежить від її змісту, впливу сім'ї та виробничого оточення. Професійна адаптація здійснюється разом із *суспільною адаптацією*. Її результативність значною мірою залежить від того, як школа зуміла закласти основи адаптації» [9, с. 290–291]. За визначенням Н. Волкової, професійна адаптація – це допомога молодій людині всебічно пізнати майбутнє, його професійне середовище; актуальна вона на стадії освоєння професії [2, с. 121].

Отже, у більшості визначень поняття професійної адаптації звертається увага на такі *фактори*, як належна підготовка людини до виконання роботи, сприяння їй, коли уже професія обрана і людина перебуває на стадії оволодіння нею; необхідність практично пізнати майбутнє професійне середовище. Професійній адаптації сприяють такі особистісні риси людини як кмітливість, самостійність, відповідальність, водночас наголошується на необхідності допомоги з боку педагогів учням та дорослим, які оволодівають професією або підвищують фаховий рівень. Деякі дослідники виділяють професійну адаптацію молодого спеціаліста як можливість нормального поступового розвитку особистості в змінених умовах трудової діяльності та досягнення професійної кар'єри. Для ефективної участі в суспільному виробництві людина повинна мати професію. Саме через професійну трудову діяльність вона утверджує себе в суспільстві як особистість, як спеціаліст і активний діяч.

Історико-педагогічне дослідження економічної освіти дітей і дорослих на західноукраїнських землях XIX – першої половини XX століть засвідчує активне використання педагогами та організаторами фахової, торговельно-кооперативної освіти різних підходів, форм і методів для забезпечення професійної адаптації дітей і молоді у процесі економічної освіти, а для дорослих – у вдосконаленні фахового рівня та обізнаності, підвищенні кваліфікації. На прикладах кооперативного виховання і навчання, запровадженого в систему шкільної освіти регіону, простежуємо, якого вагомого значення адаптації особистості до кооперації, комерції, підприємництва надавали у своїй діяльності видатні діячі просвітньо-кооперативного руху Ю. Дзерович, К. Коберський, Д. Коренець,

І.Лучишин, Є. Олесницький, Ю. Павликовський, М. Росткович, С. Смаль-Стоцький, Є. Храпливий при формування змісту національної економічної освіти. Вітчизняні та зарубіжні філософи, педагоги, економісти вбачали у духовно-моральних аспектах ринкових відносин засоби не лише підвищення ефективності виробництва, а й морального удосконалення людини, розвитку її волі, самостійності, відповідальності. Автори історико-педагогічних праць Г.Білавич, В. Гомоннай, І. Курляк, Н. Ничкало, О. Пенішкевич, В. Сагарда, Б.Ступарик, О. Сухомлинська, досліджуючи проблему фахового шкільництва регіону означеного періоду, наголошували на нелегкому політичному становищі українського населення, яке в умовах австро-угорських та польських панівних режимів намагалося боротися за політичну, економічну та освітню незалежність. Представники інтелігенції, культурно-освітні діячі пробуджували національну самосвідомість українців краю, використовуючи, зокрема, і різноманітні форми фахової освіти [4, с. 14].

Бурхливими змінами у суспільно-економічному та національно-культурному житті залишила слід на західноукраїнських землях друга половина XIX-го століття. Модернізація виробництва, зміни у сільському господарстві, розвиток науки і техніки зумовлюють конфлікт між старим і новим, прогресивним, це виявилося у протиріччях між потребами суспільства і реальним розвитком освіти, підготовленості населення до життя у нових умовах. Національно-культурне відродження викликало потребу вдосконалення шкільництва та розвитку фахової освіти, яка б мала допомогти людям знайти себе, адаптуватися до нових політичних і соціально-економічних умов у суспільстві. Оскільки ж державна система освіти не забезпечувала цих потреб, у краї розгортається громадянський рух, спрямований на зародження і становлення організованої просвітньо-економічної діяльності, створюються товариства «Просвіта», «Рідна школа», «Ревізійний Союз Українських Кооперативів», «Народна Торгівля», «Сільський Господар», «Маслосоюз» та інші. Провідними напрямами їхньої діяльності стали боротьба з неписьменністю і малограмотністю, поширення загальноосвітніх, господарсько-фахових знань серед дітей і дорослих, видання та розповсюдження навчальної літератури, букварів, методичних посібників, проведення різноманітних культурно-освітніх заходів. Мета, зміст, методи і форми діяльності культурно-освітніх товариств змінювалися зі зміною суспільно-політичних і соціально-економічних умов.

Ідеями про створення власної держави, піднесення національної свідомості народних мас кінця XIX – початку XX століття наповнюється діяльність громадських організацій, спрямована на реалізацію цієї справи: навчити і виховати громадян бути повноправними членами суспільства. Звертається увага на фахову та економічну освіту населення краю, яка мала стати основою для успішного господарського і культурного піднесення рівня життя українців.

Культурно-освітні товариства у своїх статутах, програмах ставлять за мету забезпечити знаннями народ, підняти його освітньо-культурний та господарсько-економічний рівень. Водночас ведеться пошук нових шляхів, оновлюється зміст, мета, вдосконалюються форми кооперативного навчання та культурно-освітньої роботи.

У сучасних умовах незалежної України особливо цінним є досвід еволюції торговельно-економічного шкільництва Галичини XIX – першої половини XX століття, оскільки у цей період здійснювався процес становлення і розвитку фахової освіти економічного спрямування. Значний внесок у справу поширення ідей української кооперації було зроблено культурно-освітніми та економічними товариствами, були створені виконавчі структури кооперативного навчання, прийняті відповідні директивні документи, підготовлені методичні рекомендації.

Громадські та культурно-освітні діячі усвідомлювали, що виховувати підприємця, майбутнього ощадливого господаря необхідно ще в стінах школи, формуючи у дітей кооперативний світогляд, віру в силу кооперативної ідеї. Відомий педагог і кооперативний діяч Д. Коренець писав: «Однією із головних причин слабкого розвитку кооперативів у нас є недолік кооперативної освіти і виховання широких мас нашого населення. Тому лихові зарадити може народний учитель своєю працею в школі серед шкільної дітвори, бо якщо він молоде покоління виховає в кооперативному дусі, то майбутнє буде належати до кооперації» [7, с. 4].

Кооперативне виховання молоді запроваджувалося у систему шкільної освіти товариства «Рідна школа» шляхом організації шкільних кооперативів і вивчення основ кооперації в загальноосвітніх школах. З 1932 р. було обов'язковим теоретичне викладання основ кооперації у старших класах середніх шкіл, у гімназіях, учительських семінаріях. При цьому наголошувалось, що головною метою навчання кооперації молоді є морально-ідеологічне виховання в дусі етичних ідей спільництва і солідарності, а не суто професійна підготовка кооператорів-практиків.

Теоретична частина кооперативного курсу передбачала розгляд досить широкого спектру питань: читалися лекції про господарські відносини в регіоні, про поділ праці; викладалися основи кооперації, починаючи від вивчення статуту кооперативу, ознайомлення з його документацією, закінчуючи такими фінансово-економічними термінами, як «запасний фонд», «розхід», «баланси», «кредит», «калькуляція» тощо. Водночас проводилися бесіди про товарно-грошові відносини в суспільстві, роль і значення грошей, а також широко подавалася історія кооперативного руху в Україні та за її межами [4, с. 140-145].

Кооперативне виховання стало практичною школою демократичного виховання і парламентаризму, прищеплювало поняття громадської відповідальності, готувало дітей до майбутнього життя, яке вимагало

самопожертви й альтруїзму на користь колективу. Навчання кооперації і впровадження шкільного кооперативу було практикою реальної громадської співпраці, товариської єдності й солідарності, самодопомоги. Проте справжній колектив не вбивав індивідуальних рис особистості, а сприяв її всебічному розвитку. Молодь повинна була думати не лише над своїми потребами, але й над потребами своїх товаришів, тобто водночас із професійною адаптацією відбувалася адаптація соціальна [8]. На шкільних зборах схрещувалися різні погляди, частині доводилося відстоювати свою думку, а це готувало молодь до публічних виступів, гартувало волю, сталило характери, робило сприятливими можливості для розвитку альтруїстичних почуттів молоді, розвивало у неї любов до самодіяльності та творчої ініціативи. У розвитку кооперативного шкільного руху основні обов'язки покладалися на педагогічний колектив школи, вчителів-опікунів чи інструкторів шкільних кооперативів. На лекціях з кооперації педагоги зміцнювали й поглиблювали ідейне виховання молоді, давали поради в усіх справах буденного життя кооперативу. Від педагога на початковому етапі залежало формування життєво-практичного, позитивного ставлення молоді до шкільного кооперативу, до навколишнього середовища.

Важлива роль в економічній освіті молоді належала шкільним ощадним касам, які ще називалися «каси Стефчука» за прізвищем їхнього творця і засновника. Вони мали згуртовувати учнівську молодь, солідаризувати її на економічному ґрунті, привчати дітей до ощадності як однієї з підстав економічного добробуту народу, засвідчувати взаємну допомогу через постачання членам кредиту, концентрувати всі фонди автономної громади, призвичаювати і привчати шкільну молодь до розумного, доцільного господарювання шкільними грошима. З цією метою було запроваджено проведення «Дня ощадності». Для організації цієї громадської акції було видано спеціальні брошури, які слугували методичними посібниками учителям до живого зацікавлення справами і підготовки до створення шкільних кас ощадності [10].

Учнівська економічна теоретико-практична діяльність велася у двох напрямах: створення шкільних крамниць та організація ощадних кас. У крамницях учні вчилися торговій справі, обліку і розрахункам торгівлі, оцінюванню вартості виробів, в ощадних касах ознайомлювалися з елементами банківської справи і, таким чином, вироблення практичних навичок було однією із форм майбутньої професійної адаптації. Членом шкільної каси ощадності міг стати кожний учень, який вніс вступний і членський внески, встановлені загальними зборами. Шкільна ощадна каса готувала молодь до праці в громадському житті, управління, діяльності у ревізійних комісіях. Тут вирішувалися завдання розвитку ініціативи, підприємництва, ощадності, товариськості. Наголошуючи на виховних моментах ощадності, І. Галущинський

посилався на позицію польського вченого професора Ромера, який, з'ясовуючи загально-громадянський характер ощадності, її соціальне і національно-виховне значення, вважав, що «змисл ощадності є одною з тих моральних сил, що стають джерелом матеріальної могутності». Особливо велике значення має розвиток ощадності «у тих народів, що позбавлені самостійного політичного життя, що самі не рішають ні про свою долю, ні взаємні відносини внутрі і на зовні своєї суспільності. Змисл ощадності скріплює у таких народів відпорність… Таким чином, ощадності, зложені в корпоративних інституціях, стають мірилом суспільного і національного вишколення громадянства» [3, с. 90].

Економічна діяльність і педагогічна практика незалежної України доводить, що традиції економічної освіти, господарського виховання дітей, молоді, дорослих на західноукраїнських землях XIX – першої половини XX століття та використання психолого-педагогічних підходів у професійній, економічній освіті, знаходять втілення у навчанні фінансової грамотності населення в сучасних умовах становлення ринкових відносин.

Зокрема, в державі передбачено план заходів щодо підвищення рівня фінансової грамотності різні верстви населення. До його реалізації активно долучилися Національний банк України, Університет банківської справи, вчителі, студенти, працівники банківських установ. У XXI столітті українська молодь повинна ступати з глибокими економічними знаннями, підприємницькою здатністю і державницькою наснагою. Економічна підготовка повинна бути багатоаспектною, а структурно становити собою трирівневу систему, яка передбачає економічну освіту й виховання дошкільнят і школярів (початковий рівень формування професійної компетенції), спеціально-середню освіту (формує спеціальний рівень професійної компетенції), вузівську підготовку студентів ВНЗ до формування високих професійних компетенцій (формуючий рівень), що залежить від умов та потреб ринку [1, с. 337].

У теоретичних і практичних аспектах професійної адаптації та економічної освіти дітей і дорослих в сучасних умовах існує низка *суперечностей*, зокрема, між: нагальною потребою суспільства в економічно грамотних фахівцях, підготовлених до практичної діяльності, і недостатнім рівнем їхньої економічної підготовки; прагненням молоді до оволодіння новими інтегрованими професіями та недостатніми матеріально-технічними й нормативно-правовими можливостями забезпечення сучасного рівня професійної підготовки фахівців у традиційній системі економічної освіти; між суспільними потребами у висококваліфікованих викладачах закладів вищої освіти і традиційним підходом до їх економічної підготовки. Подолання цих суперечностей потребує творчого впровадження вітчизняного історико-педагогічного досвіду економічної освіти дітей та дорослих, вивчення зарубіжного досвіду розвитку економічної освіти і обґрунтування положень щодо модернізації економічної освіти в Україні.

Історико-педагогічний досвід підтверджує, що професійній адаптації сприяє добра підготовка людини з юних років до виконання роботи, а також її кмітливість, самостійність і відповідальність, допомога з боку старших товаришів по праці. Узагальнення і використання досвіду минулого допоможе, на нашу думку, подальшому науково-теоретичному вивченню економічної освіти в Україні, заглибленню у психолого-педагогічний аспект поняття «професійна адаптація», визначенню прогностичних тенденцій подальшого розвитку фахової освіти, конкретизації її змісту.

Література

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія . – К.: Богданова А. М., 2008. – 406 с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с.
3. Галущинський І. Виховні моменти ощадності // Українська школа. – Львів, 1929. З друкарні Видавничої Спілки «Діло». – С. 88-90.
4. Гіптерс З. В. Економічна освіта дітей і дорослих на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX століть). Монографія / З. В. Гіптерс. – К. : УБС НБУ, 2014. – 479 с.
5. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
6. Концепція розвитку економічної освіти в Україні // Освіта України. – 2004. – №6. – С. 4–5.
7. Коренець Д. Кооперація в школі // Учительське слово. – 1922. – Ч. 1. – С. 4.
8. Малицька К. Мої завваги про кооперацію в школі // Рідна школа. – Львів, 1932.– Ч. 17–18. – С. 246-247.
9. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 528 с.
10. Twarecki L. Spoldzielcze wychowanie mlodziezy przez Skolne Kasy szczednosci. – 1925, Nakladem Kraj. Patronatu Spoldzielni rolniczych we Lwowie. – 13 s.

5.5. Transformation mission of the frontline University in terms of socio-political danger

5.5. Трансформація місії прифронтового університету в умовах соціально-політичної небезпеки

В умовах гібридної війни університет старопромислового регіону вимушений прилаштовуватись до соціально-політичних змін як регіону так і країни в цілому. Через це його місія змінюється з класичної, яку ми звикли усвідомлювати завдяки працям В. Гумбольдта [1], П. Бурдьє [2] та Х. Ортега-і-Гассета [3], на нову, яка ще в процесі осмислювання та формування. На мій погляд, саме сьогодні досвід прифронтового університету зможе відкрити світові діаметрально нову парадигму свого існування та розвитку. Разом з тим використовуючи свій безцінний досвід, сформулювати нову місію, яка базується не тільки на інституційному призначені університету свого регіону, але й на

принципах безпеки, відродження та подолання кризових ситуацій в стані організаційної депресії є завданням не з простих. Тому можна лише прогнозувати нові тенденції у місії зовсім нового сучасного університету у прифронтових зонах.

Метою статті є спостереження та виокремлення нових тенденцій у місії університету, який вимушено став прифронтовим та евакуйовувався у мале місто. Перші кроки напрямків формування нової місії можна зафіксувати за допомогою включеного спостереження. *Об'єктом дослідження* є Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (ЛНУ), саме він зміг одним із перших евакуюватись з окупованого Луганська до прифронтового Старобільська.

З виникненням адміністративних новоутворень (самопроголошених республік) університети почали роботу з однаковими назвами в евакуації та на території неконтрольованій українській владі. Було евакуйовано дев'ять ВНЗ, з них Донецький національний технічний університет переведений до Красноармійська, Донецький національний університет – до Вінниці, Донецький національний університет економіки та торгівлі ім. Туган-Барановського і Донецький юридичний інститут МВС України – до Кривого Рогу, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля та Луганський державний університет внутрішніх справ – до Северодонецька, Луганський національний аграрний університет – до Харкова, Луганський державний медичний університет – до Рубіжного, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка – до Старобільська. Для цих ВНЗ важливим стають не лише фінансові проблеми, але й побутові, організаційні, моральні; фактично їм довелось з початку розпочинати організацію навчального процесу, скорочувати штатний розпис, ділити науково-педагогічний склад на «своїх» та «чужих», шукати нові джерела фінансування, боротись з «університетами-клонами» за контингент студентів тощо. Фактично університети були кинуті напризволяще: на законодавчому рівні немає, наприклад, антикризової програми або стратегії підтримки таких навчальних закладів. Безперечно є і такі ВНЗ, які повністю залишились на окупованій території, наприклад, Донецький державний університет управління. Ситуація з навчальними закладами, які залишились на території неконтрольованій українській владі незрозуміла: викладачі ділять між собою керуючі посади, місцева влада постійно змінює склад ректорату та обіцяє російські дипломи (спочатку Московських ВНЗ, згодом Ростовських чи Костромських), студенти продовжують безкоштовно відвідувати заняття (ті, хто вирішили залишитись), не розуміючи ситуації з дипломами тощо. Але ясно одне: університетське середовище розподілилось на два табори. Тому, на територіях Луганської та Донецької областей стало удвічі більше вищих навчальних закладів на ту ж саму площу, ніж у 2014 році. Що спричинило конфліктну

ситуацію між цими закладами та підвищився рівень конкуренції.

Наразі ситуація з евакуйованими університетами кардинально не змінилась, проте, вони пройшли адаптаційний період та вибрали свій шлях розвитку. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка не є виключенням. Майже рік університет без підтримки уряду боровся за своє існування, надаючи своїм студентам належний рівень освіти. У перші роки евакуації він ставив перед собою завдання подолати кадрову кризу, знайти додаткові фінансові ресурси для відновлення матеріально-технічної бази університету, адаптуватись у прифронтовому Старобільську, зберегти контингент студентів.

На жаль, законодавчі реформи лише заважали університету це зробити, проте вступна компанія показала, що університет має перспективи у регіоні, хоча ж й не с такими високими амбіціями, як раніше. Два роки наполегливої праці університет відновив та налагодив роботу навчального закладу. Про що свідчить вступна компанія 2016 року. У цьому році на базі повної загальної середньої освіти від випускників було прийнято 315 заяв, на базі молодшого спеціаліста – 438 (заочна форма навчання). Загальний обсяг прийому до університету з урахуванням усіх відокремлених підрозділів та рівнів склав 3505 осіб, що на 884 осіб більше по університету та його відокремлених підрозділах ніж минулого року. Разом з тим виокремлено низку чинників, які перешкоджали успішному проведенню вступної кампанії, серед яких нова система участі в конкурсному відборі та розподілу бюджетних місць, необґрунтованість наданих інститутами й факультетами пропозицій щодо обсягів державного замовлення, недостатня адресна профорієнтаційна робота з контингентом абітурієнтів [4]. У цьому ж році, 1 липня вперше в ЛНУ було відкрито освітній центр «Донбас-Україна». Освітній центр «Донбас-Україна» – це підрозділ Приймальної комісії ЛНУ імені Тараса Шевченка, який створено з метою надання допомоги в здобутті вищої освіти випускникам шкіл із зони АТО та населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення, а також внутрішньо переміщеним особам. Основними функціями освітнього центру «Донбас-Україна» є:

- консультування та допомога в оформленні необхідних документів;
- сприяння проведенню річного оцінювання та державної підсумкової атестації;
- організація оформлення документів вступникам, проведення вступного випробування до вищого навчального закладу та надання рекомендації для вступу до вищого навчального закладу або до професійного-технічного навчального закладу;
- сприяння поселенню до гуртожитку вищого навчального закладу осіб на час проходження річного оцінювання, державної підсумкової атестації та вступного випробування;
- сприяння отриманню документів, що посвідчують особу.

Відкриття цього центру надало змогу університету не лише залучити більшу кількість абітурієнтів, а й інтегрувати абітурієнтів з окупованої території в український соціум. Таким чином університету вдалось не лише зберегти свій контингент студентів, а й поповнити його. Наразі в університеті навчається більше 8000 студентів, з них майже 40% з числа ВПО, які переїхали із територій, непідконтрольних Україні, так званої «сірої зони» та з зони бойових дій.

Тому доцільно говорити про університетські завдання, які є зовсім новими для університету. Серед таких як надавання якісної освіти, формування наукового співтовариства, організація наукових досліджень, впровадження результатів наукових досліджень та відповідати сьогоденню свого регіону, з'являються зовсім нові. Саме вони і формують новоутворення під назвою місія. Спробуємо їх окреслити:

1. Адаптування університетської освіти до прифронтового регіону та запитів малого міста;
2. Забезпечення безпеки своїм студентам та викладачам, які змогли переїхати до нового місця роботи;
3. Налагоджування ділових стосунків зі Збройними Силами України;
4. Співпраця з благодійними фондами, участь у волонтерських організаціях;
5. Інформування співробітників про безпеку або небезпеку у місті;
6. Розробка заходів щодо підвищення довіри населення регіону та співробітників до Збройних Сил України;
7. Допомога у формуванні позитивного образу військового в уяві громадян регіону.

Нова місія трансформує університет в головний суб'єкт громадянського суспільства, розширює його громадські завдання та обов'язки. Саме університет може стати платформою, де науковці різних наук (соціології, політології, історії, педагогіки тощо) зможуть допомогти державі формувати позитивний образ воєнного, підвищувати статус служби у Збройних Силах України, виховувати патріотичного громадянина своєї держави з активною громадською позицією.

Таким чином, можна зробити висновок, що соціальним інститутам українського суспільства потрібно розробляти принципи тісної взаємодії між собою та за допомогою університетів втілювати в життя громадянські ідеї. В свою чергу прифронтовий університет стає головним суб'єктом громадянського суспільства, розширюючи свою місію, яка полягає не тільки у надаванні якісних освітніх послуг та формуванні науково-освітнього осередку у своєму регіоні, але й бути одним із перших у формуванні активного громадянського суспільства.

Література

1. Гумбольдт В. Про внутрішню та зовнішню організацію вищих навчальних закладів у Берліні.// Ідея Університету: Антологія/ Упоряд.: М. Зубрицька, Н. Балик, З.Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька. – Львів: Літопис, 2002. – С. 25-33 .
2. Бурдье П. Воспроизводство: элементы теории системы образования / П. Бурдье,

Жан-Клод Пассрон ; [пер. Н. А. Шматко]. – М. : Просвещение, 2007. – 270 с.
3. Ортега-і-Гассет Місія університету / О.Саврук. – режим доступу: http://www.management.com.ua/vision/vis009-2.html.
4. Офіційний сайт ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». – режим доступу: http://luguniv.edu.ua/

5.6. The characteristics of functioning of educational districts in Ukraine

Creation and functioning of educational districts aims to revive and multiply the scientific and cultural potential of our country. However, it is possible only if the experience that was collected at the time when educational districts were functioning at the territory of Ukraine is taken into account.

The works of the following authors contributed valuably to the current research: R.Gavrish [3]; B. Zaytsev [6]; V. Kurilo [7]; I. Lazarevitsch [8]; I.Prokopenko [18]; S.Siropolko [20]; the materials of the National archive of Kharkiv region [9-15; 19; 21-23].

Creating the nation education system, it is reasonable to rely on the experience of functioning of educational (learning) districts that were being functioning on the territory of Ukraine in the XIX century till the beginning of the XX century [3-5; 8; 10]. Our fundamental statement is that educational districts that existed within our history provide nowadays the opportunities to solve effectively the range of current problems. We believe that the detailed research and analysis of the process of their functioning, determination of the levels of management and decision making, studying characteristics of subjects' interaction within the created model and their influence on problems' solution within the regional education system enables to approach professionally the problem of education regionalization from future perspective determination [2; 4; 17].

In Russian empire, to which Ukraine belonged back then, the process of functioning of educational districts can be explained by the necessity of solving the range of tasks that could enforce the development of education to a newer level of a better quality following the European standard.

Studying the lists of people who were working for the Ministry of public education has been important for our research. The materials of the year 1904 show that the following educational districts existed at that time: S. Petersburg, Moscow, Kazan, Orenburg, Kharkiv, Odessa, Kyiv, Vilen, Warsaw, Riga, Kavkaz and West Siberian. Therefore, the geography of creating the educational districts was broadened significantly and they are viewed consequently as the subjects of management of education of the regional type throughout the whole Russian territory [20, p. III-VIII].

Hence, this form of organization of management of educational districts' functioning, first of all public ones, was widespread at that time. It is important to

mention that Kyiv, Kharkiv, Odessa and Vilen educational districts existed at the territory of modern Ukraine.

The management of the educational districts was defined as the management of university affairs. To understand the state of the concept comprehensively it is reasonable to look at the major structural departments of the Ministry of public education within the 8th of September 1802 till the 25th of October 1917 (between the 24th of October 1817 and the 15th of May 1824 – Ministry of cultural affairs and public education), because they were in charge of education in general: the Main department of colleges' management (8th of September 1802 – 18th of June 1863); Medical council (17th of August 1810 – 30th of May 1822) that was transferred to the Ministry of internal affairs; Department of public education (24th of October 1817 – the year 1917); Department of cultural affairs (24th of October 1817 – 26th of August 1824) till 1817 and after 1824 existed as an independent department; Office of the ministry of public education and the head of foreign creeds' affairs (20th of January 1825); Office of the minister (31st of May 1835 – 10th of March 1862); the Main department of censorship (22nd of April 1828 – 10th of March 1862); Scientific committee (18th of June 1863 – 9th of June 1917); Department of general affairs (19th of April 1904 –the year 1917); Department of industrial colleges (19th of April 1904 – the year 1917) [20, p. 94].

Within the analysis of the state of primary education [11-13] authors emphasize the problems that are typical for provinces and districts and compare them to the ones in Western Europe, namely: public readings are specific Russian phenomena originating from the low level of public education. In Western countries, where illiteracy had been gone in the past or minimized and the books were accessible to the public, the population got used to reading printed literature on their own so that there was no need for collective readings.

The current state of education in Ukrainian society is the result of the historic development of the system of education and pedagogies in Ukraine. Within all historical phases of development of education institutions that organized and managed education process in the country and its regions played a major role.

One of the first signs of such system's creation could be found in the history of Poland when Polish sejm, that was ruling between May 1773 until March 1775, agreed on returning all the property of Polish Jesuits for the needs of public education and following the proposal of Lithuanian vice-chancellor Juhim Khreptovich the education committee of eight members was founded to manage this property and public education [20].

Education commission carried on the reform in Krakiw and Vilen Academies and secondary schools, and then (1783) established a new schooling system. It stated that it two general academies became general schools, each having four faculties: theological, philosophical, medical and juridical. The whole territory of Poland had to

be divided into 10 districts, including Volyn district with the center in Kremjanets, Ukrainian district with the center in Vinnytsia and Pijar district to manage all the pijar schools in Poland. Each district was to have district schools with six classes of seven years' course. Each district was divided into several sub-districts [20, p. 109].

In this way, the strictly centralized system of management of education system was created.

The beginning of XIX century in Russian Empire is also remarkable with major reforms. One of the ministries that were created by the Manifest of 8th of September 1802 is the Ministry of public education that managed higher, secondary and primary education institutions, Academy of sciences, printing house and censorship. The functions of the Board at the Ministry of administrative, economic, education and scientific affairs were fulfilled by the Commission for colleges. According to the decree dated the 24th of January 1803 it was reformed to the Headquarter of colleges, consisting of officials appointed by tsar, curators of educational districts. On that day, the position of curator was established and first six educational districts were created, namely: Vilen, Derpt, Kazan, Moscow, S. Petersburg and Kharkiv [3; 5; 21]. Several years later the complete dislocation of the twelve existing districts is described in the general order for managing educational districts: 1) S. Petersburg including six provinces (S. Petersburg, Novgorod, Pskov, Olonets, Vologda and Arkhangelsk) and department of Russian education institutions in the Great Finland Principality; 2) Moscow – eleven provinces: Moscow, Tver, Jaroslawl, Kostroma, Volodymyrsk, Riazan, Tula, Kaluga, Orel, Smolensk and Nizhnegorodsk; 3) Kharkiv – five provinces: Kharkiv, Kursk, Tambov, Voronezh, Penza and region of Don army; 4) Odessa – four provinces: Kherson, Katerinoslavl, Tavrida and Bessarabia; 5) Kyiv – five provinces: Kyiv; Volyn, Podil, Chernigiv and Poltava; 6) Vilen – six provinces: Vilen, Groden, Kovel, Minsk, Mogilevsk and Vitebsk; 7) Kazan – six provinces: Kazan, Simbirsk, Samara, Saratov, Astrakhan and Vjatsk and internal Kirgiz horde; 8) Orenburg – three provinces: Orenburg, Perm, Ufa and two regions: Ural and Tugaj; 9) Kavkaz – six provinces: Tiril, Kutaisi, Elizavetopolsk, Erevan, Baku, Stavropol and five regions: Dagestan, Kuban, Tersk, Karsk, Zakaspijsk and two districts: Black Sea and Zakatalsk; 10) West Siberian – two provinces: Tobolsk, Tomsk and three regions: Akmolinsk, Semipalatinsk and Semirechensk; 11) Riga – three provinces: Leafland, Kurland and Estland; 12) Warsaw – ten provinces: Warsaw, Kalisk, Keletsk, Lomzhin, Lublin, Petrokovsk, Plotsk, Radonsk, Sedletsk abd Suvalsk [20].

The curators of educational districts were responsible for the general order of the university and other colleges, the welfare of the district after getting aware of the affairs from the university information; in case it did not exist – from the information of the colleges or on the basis of personal visits to the district that had to be done once in two years. In 1804 "Order of universities" and "Order of education organizations managed by university" were released and their credibility was explained by the

foundation not only universities, but gymnasiums, district and parish schools in Ukraine. In the beginning of the XIX century, as stated in the order dated the 5th of November 1804 two educational districts existed on the territory of Ukraine, Kharviv and Vilen [20, p.27].

Education institutions of Vilen educational district (included Volyn, Kyiv and Podil provinces) managed by the Vilen university were functioning upon the order of 1804, but with several exeptions. At the borders of Ukrainian provinces (Kharkiv, Chernigiv, Kyiv, Poltava, Katerinoslavl, Kherson and Tavria) that were included to the Kharkiv educational district, the school system was established upon the order.

Universities became administrative centers of the districts.

On the territory of Pravoberezhna (Right Bank of Dnipro) Ukraine in Volyn, Kyiv and Podil provinces that were included to the Vilen educational district, the schools were functioning upon the special order. Parish colleges were managed by catholic and chertnets order. Basic village schools also existed where the pupils were taught by cantors [20].

In all these education institutions Polish was a working language, Russian was taught as a separate subject [20]. In 1832, Kyiv educational district was created, including Volyn, Kyiv, Poltava and Chernigiv provinces [16; 20].

Historic prerequisites of development of national education show that within the current socio-economic situation in our country the system of management of national education is ineffective, which could be explained by many reasons.

M. Darmanskiy [4] explains that primary historic and social factors of further development of education is the fulfillment of functions of system of management of education.

Hence, systematic and analytic research of historical and pedagogical aspects of functioning of educational districts of regional type in Ukraine provides following conclusions:

1. Historic and scientific regularities of national education system development show that social, economic, political, cultural, ethnical and regional factors made a major impact on the formation of evolutionary tendencies upon structuring the forms, methods, content and social determination of educational and pedagogical subjects of education environment of Ukraine.

2. The way to European and global integration which is chosen in Ukraine explains the necessity of intensive changes in all the spheres of Ukrainian society. Primary education becomes a strategically important sphere of democratic country and should be in the focus of attention of all the state and public communities within the society.

References

1. Antrep V. The report of the curator of Kharkiv educational district handed in 1900 to the minister of public education/ V. Antrep. – SPb., 1902. – 33 p. (2)

2. Bim-Bad B. M. Education within the socialization aspect / B. M. Bim-Bad, N. V. Petrovskiy // Pedagogy. – 1996. – №1. – P. 3 – 8. (8)

3. Chronics: Upon the state of public education in Kharkiv province. Statistics// Khark. gubern. vedomisti. – 1887. – 5th of August.

4. Circular upon the Kharkov educational district – Kharkov: Tip. M. Zilberberg i s-vja, 1903]. – 1902. – №11. – 84 p.

5. Darmanskiy M.M. Socio-pedagogical conditions of education management in a region / M.M. Darmanskiy – Khmelnitskiy: "Podillia", 1997. – 384p.

6. Evtuh M. B. The development of educational and pegagogical science in Ukraine (at the end of the XVIII century – beginning of the XIX century): dis. … d-ra ped. nauk u formi nauk. dop.: 13.00.01/ Evtuh Mykola Borisovich. – K., 1996. – 70p.

7. Gavrish R. L. School functioning in county municipality on the Left Bank Ukraine between 1865 and 1919: dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Gavrish Rima Leonidivna. – Poltava, 1998. – 196 p. (12)

8. Kharkiv Calendar for the year 1871 with the map of Kharkiv province created and printed by A. Povisotskiy. – Kharkiv: Tipografia K. P. Echasni, 1870.

9. Kurilo V. S. The formation and development of the education system and pedagogical science in East Ukrainian region in XX century: dis. … d-ra ped. nauk : 13.00.01 / Kurilo Vitalij Semenovich – Lugansk, 2000. – 507 p. (28)

10. Lazarevich I.P. The female education in Kharkiv // Lazarevich I.P. The female activity. – Kharkiv : tip. Zilberberga, 1883. – P. 117-122.

11. Pirogov N. I. The life question / N. I. Pirogov // Izbr. ped. soch. – M.: Prosveshenije, 1985. – 115 p.(41)

12. Potashnik M. M. Management of the quality of education / M.M. Potashnik. – M.: Ped. o-vo, 2000. – 141 p. (43)

13. Primary public education in Kharkiv province in 1908 Part II Text and pivot Tables. – Kharkiv: tip. "Pechatnik", 1910.

14. Primary public education in Kharkiv province with 15 cartograms and 23 diagrams/ sost. P. Fomin. – Kharkov: Parovaja Tipografia and Litografia Zilberberg, 1899.

15. Prokotenko I. F. The history of formation and development of public education on the territory of Kharkiv region in pre-soviet period (XIX – beginning of XX cent.): ucheb. posobije po spetskursu dlia studentov ped. spets. / I. F. Prokopenko, D.A. Kochat. – Kharkiv: HGPI, 1990. – 89 p. (44)

16. Public education in Kharkiv city // "Juzh. Kraj." – 1914. – 18 janv.

17. Public education in Kharkiv province in 1885 // Kharkiv sb. – Vip. I.X. – Izd. Khark. gub. stat. kom., 1887. – P- 198-207

18. Public readings in the villages of Kharkiv province// Khark, gubern. Vedomosti. – 1906. – 31st of March.

19. Siropolko S. The history of education in Ukraine / S. Siropolko. – K.: Nauk. dumka, 2001. – 911 p. (52)

20. The protocol of the meeting of Council by the curator of Kharkiv educational district dated 21st of March 1879. – Kharkiv, 1879.

21. The report of the Central department of pedadogic committee of Khrakiv educational district upon helping the victims of the war, from 12th of November 1914 till the 1st of January 1915. – Kharkiv: Tip. i litografia M. Zilberberga i s-vja, 1915. – 20p., 3l.im.

22. Upon opening the pedagogical meeting in Kharkiv educational district// Khark. gubern. vedomosti. – 1916. – 11th of July.

23. Zajtsev B.M. The curators of Kharkiv educational district / B.P. Zajtsev, S.I.Posohov. – Kharkov: university of internal affairs, 2000. – 124p. (Kharkiv biographical dictionary).

5.7. Adaptation of the course "Medical Informatics" to modernity

At the present stage, the main purpose of medical education progress is the training of a specialist who is ready to practice medicine independently in conditions of modern resource-and-technical base of health care [1, 2, 3]. At the same time, information technology, since its inception, became the crucial technology of our time. Now computers are the integral part of modern culture and are the factor of economic and social growth in the whole world. Moreover, this area continues growing at a striking rate. Every day new technologies appear and present ones become obsolete almost immediately after initiation. Adaptation of the future medical workers to the modern information space is a complex task and can be partially solved within the bounds of medical informatics course.

The tools of medical informatics are not only computers but also clinical guidelines, official medical terminology and standards, also different informational and telecommunicational systems [4]. Almost all standards of medical informatics are regarded somehow to the electronic medical data interchange and electronic health history maintenance. Some terminology standards should be used for health history, other standards support the transmission of medical documents and images to electronic form, others describe the methods of data organization for electronic health history [5].

The aim of the development of medical informatics standards is to propose the universal language to the physicians dealing with informational technologies, as well as Latin language. Generally, these standards regulate electronic medical records and make different medical workers from diverse countries understand the information kept in electronic health histories. Here computers serve as translators from natural medical language to unified electronic one.

Information as part of the process of the technical modernization of medicine stimulates the processes of its standardization. It occurs due to the need to use a unified system of coding and classification, harmonize terminology and regulate the key processes in medical information systems (MIS).

Standardization is the activity aimed at the development and establishment of requirements, regulations, rules, characteristics, both compulsory and recommended ones, designed to secure the consumer’s right to acquire goods and services of proper quality and their right for labor safety and comfort. The aim of standardization is to achieve the optimal degree of harmonization in some area or other through the wide and multi-faceted use of the provisions, requirements and regulations established to solve actual, planned or potential problems [6].

Standard is a regulatory document developed on the basis of consensus and approved by a recognized body that is aimed towards the achievement of the optimal degree of harmonization in a certain area. The general principles, rules and

characteristics of various types of activities and/or their results are established in the standard for universal and repeated use. A standard has to be based on the generalized results of scientific research, technical achievements and practical experience. In this case, its use will provide the maximum benefit for society. Standards are taking an ever more significant place in the development of the information technology industry. Currently, over 250 sub-committees in official standardization organizations are working on information technology standards.

Standardization is carried out on various levels. The level of standardization depends on the geographic, economic or political region of the world whose participants adopt the standard. If participation in the standardization is open to the relevant bodies of any country, it is international standardization.

Industry standards are developed for the products of a certain industry. Their requirements should not run contrary to the compulsory requirements of the state standards and the safety rules and regulations established for the industry. Such standards are adopted by state authorities (e.g. ministries), which are responsible for the compliance of the requirements of industry standards with the compulsory requirements of state standards (GOST).

Currently, the leading international standard development organizations include the following ones.

1) International Organization for Standardization – ISO. The sphere of activity of the ISO is related to standardization in all areas except the electrical engineering and electronics, which are included in the competence of the International Electrotechnical Commission (IEC) [7]. Some types of works are carried out through the joint efforts of these organizations. Besides standardization, the ISO is also occupied with certification issues. The ISO considers its tasks to be the contribution to global standardization and related types of activities to ensure international exchange of goods and services, as well as the development of global cooperation in the intellectual, scientific and technological and economic areas. The ISO includes about 120 countries with their own national standardization organizations. Besides that, about 500 international organizations, in particular, all the dedicated agencies of the UNO working along related lines, maintain communication with the ISO. Virtually all the members of national standardization organizations are simultaneously members of the ISO, so the ISO standard is used as the basis in the development of regional standards. The closest cooperation is maintained between the ISO and the European Committee for Standardization, CEN (French: Comité Européen de Normalisation) – an international nonprofit organization whose basic goal is to contribute to the development of trade in goods and services by developing European standards (Euro norms, EN). In total, three organizations (ISO, CEN, IEC) cover all the areas of technology with international standardization and interact in the area of information technology and communication on a stable basis. ISO international standards do not

have the status of mandatory for all the member countries. Any country of the world may adopt or not adopt them. The solution of this issue mostly has to do with the degree of the country's involvement in the international division of labor and the state of foreign trade.

2) The International Electrotechnical Commission (IEC) is occupied with standardization in the area of electric engineering, electronics, radio communication and instrument making. These areas are not included in the ISO sphere of activities.

3) Joint Technical Committee 1 (JTC1).

In 1987, ISO and IEC joined their activities in the area of information technology standardization and formed a unified body – JTC1 (Joint Technical Committee 1). The committee is designed to form an all-encompassing system of basic standards in the field of information technology – from software engineering to computer graphics programming languages and image processing, equipment linking, protection methods etc.

Standardization processes have also become ingrained in the medical industry, developing alongside with medical informatics.

Medical information standards are understood as a set of regulating documents on the formation, communication and processing of medical information, including those in medical information systems (MIS).

Effective information exchange both within medical institutions and with other organizations, including that through MIS, is impossible without the unambiguous interpretation of the concepts used in the numerous subdivisions of healthcare bodies. One of the conditions for the solution of this problem is to use a unified language, catalogue and thesaurus of metadata, which is also a subject of standardization.

Metadata literally translates as "data about data", information about another set of data [8]. Metadata are structured, encoded data that describe the characteristics of the objects carrying information and contribute to the identification, discovery, assessment and management of these objects. Metadata are necessary to describe the meaning and properties of information with a view to better understand, manage and use it. Libraries are a classical example: books (data) can be classified, managed and found only with the help of the relevant metadata (i.e. the title, the author and content keywords).

Electronic information storage and delivery generates many problems. Users should have an opportunity to find the necessary information, obtain access to it in the form acceptable to them. The creators of the information should be sure that their intellectual property rights are going to be protected, and administrators and other specialists should have opportunities to support electronic information, e.g. ensure its integrity for a long time. Metadata are a key component for the solution of these problems. In view of the fact that a significant portion of service problems may be and is actually solved without human involvement, metadata are divided into those

designed for use by applications and for human use. In English, this division is reflected by the terms machine-readable and human-readable.

In practice, metadata are usually presented in accordance with a certain format. Metadata formats are standards designed for the formal description of a certain category of resources, which are developed by international organizations or consortiums including the state organizations and private companies interested in the introduction of the standard (e.g. W3C, ISO, ANSI etc.)

Interest in metadata has grown significantly due to the intensive development of network technologies, which imply the formation and existence of numerous communities where people with various levels of knowledge and interests interact and the boundaries between traditional roles (e.g. doctor, programmer, engineer, nurse) are blurred. Due to this fact, one of the most promising metadata standards is the so-called semantic network technology developed by the W3C (World Wide Web Consortium). This standard implies the expansion of the opportunities for information search on the Internet. This is done due to the mechanisms of clear definition of the concept of information, which allows using it effectively in the joint work of computers and people alike. The semantic network technology contains a Resource Description Framework (RDF), mechanisms to describe the overall architecture of metadata, and ensures their compatibility by using common semantics, structure and syntax.

The so-called Dublin Core is a set of metadata elements designed to facilitate the search for electronic resources. Initially, this standard was conceived as a tool for the author's description of resources in the global network but gained interdisciplinary and international nature rather quickly. The basic Dublin group metadata set is one of the most frequently used standards designed to support the process of information search in general purpose resources, particularly for medical resources.

Thesaurus in the general sense is special-purpose terminology, more strictly and particularly, a dictionary, a collection of information fully covering the concepts, definitions and terms of a specialist field or sphere of activities, which should contribute to correct lexical, corporate communication (understanding in the communication and interaction of individuals connected by one discipline or profession). Unlike a definition dictionary, a thesaurus allows detecting the sense of a concept not only through a definition but also by comparing the word with other concepts and their groups. This allows using a thesaurus to fill the knowledge bases of artificial intelligence. A thesaurus, in particular, is a tool that can guarantee that the "transparent" information used in a medical institution (and communicated between various healthcare bodies and between medical and other organizations) is unified, i.e. the same concepts always correspond to the same metadata.

Modern global medical standards may be conveniently divided into two groups: terminological standards and information exchange standards.

The most widespread terminological standards are LOINC, MeSH, SNOMED etc.

Medical Subject Headings (MeSH) are an all-encompassing controlled dictionary indexing journal articles and books on natural sciences; it may also serve as a thesaurus facilitating information search [9]. MeSH has been created and is updated by the US National Medical Library and is used in Medline and PubMed evidence-based medicine article bases.

The SNOMED nomenclature considered in the previous sections has become one of the significant international standards and is the recommended encoding system for the communication of text data for medical images [10]. The committee of Digital Imaging and COmmunications in Medicine (DICOM) has selected this nomenclature to supplement its standards due to its flexibility and international nature.

Each standard development group has a certain specialization; for instance, ASC is occupied with external electronic document exchange standards, ASTM – with laboratory test data exchange standards, IEEE (or "MEDIX") – with medical data exchange standards, DICOM – with standards related to image exchange etc. The most serious and intensively developing standards gain the hardware and software support of such large medical equipment manufacturers as Philips, Siemens, Acuson etc. The issues of medical data exchange standardization are solved rather globally in a number of countries. For instance, in the USA, the HL7 (HealthLevel 7) national electronic medical data exchange standard was approved by the American National Standards Institute (ANSI) in 1996.

Health Level 7 (HL7) is a standard of electronic medical information exchange, management and integration standard [11]. It provides a number of flexible standards, directives and methodologies with which medical computer applications can exchange information among themselves. Such directives or standards are a set of rules that allow disseminating and processing information homogeneously and contribute to clinical information exchange among medical organizations.

HL7 includes conceptual standards (HL7 RIM), documental standards (HL7 CDA), application standards (HL7 CCOW) and message exchange standards (HL7 v2.x and v3.0). The latter are of particular importance, as it is they that determine how to communicate information between the participants.

Another intensively developing medical standard is DICOM (Digital Imaging and COmmunications in Medicine) [12]. DICOM is an industrial standard for the communication of radiological images and other medical information. DICOM describes the "passport" data of the patient, the conditions of the examination's performance, the patient's position when the image has been obtained etc. so that a medical interpretation of the image in question could be carried out further on.

The standard allows organizing digital communication between various diagnostic and therapeutic equipment used in the systems of various manufacturers. Workstations, CT and MRI scanners, microscopes, ultrasonic scanners, common archives etc. made by various manufacturers can "communicate" with each other on

the basis of DICOM using open networks with standard protocols. Using DICOM, one can carry out various medical research in geographically distributed diagnostic centers with the opportunity of information collection and processing in the proper place.

The medical standard developers that can be singled out also include CEN/TC 251 (Comite Europeen de Normalisation/Comite 251), which develops and implements standards for data exchange between independent computer systems and works along the following lines: information models and data formats in healthcare, terminology, semantics and knowledge bases in healthcare; communications and message communication in healthcare; medical images and multimedia; data communication between medical devices; protection, ensuring information confidentiality and integrity in healthcare; data exchange with removable devices (including magnetic cards). The nationwide program of adaptation of the law of Ukraine to that of the European Union implies brining the national standardization system into compliance with the European principles. In particular, one of the lines of integration into the European community is the development and implementation of clinical guidelines (recommendations), clinical protocols and medical aid standards into everyday medical practice.

Literature

1. Inforamatsionnie technologii v medicine: [tematichesky nauchniy sbornik / ed. G.S.Lebedev at al.]. – M.: Radiotechnica, 2010. – 152 p.

2. View on the Problem of Managing of Medical Care Quality / O.M. Posnenkova, A.R.Kiselev, V.I. Gridnev et al. // Oman Medical Journal. – 2012. – Volume 27. – Issue 3. – P. 261-262.

3. Nalivaeva A. V. Inforamatsionnie technologii v medicine: dokazannie factu i nereshennie problemu / A. V. Nalivaeva // BMIK. – 2012. – Volume 2. – Issue 11. – P.894-897.

4. №2001/22313, 2002/22314, 2003/22315, 2004/22316 of 29.11.2012, the Order, Ministry of Health of Ukraine, "The Order of Ministry of Health of Ukraine of 28.09.2012 №751 "On the development and implementation of medical and technological documents on standardization of medical care in the system of Ministry of Health of Ukraine", Registered by the Ministry of Justice".

5. Chto takoe medicinskaya informatica? / N. V. Truhacheva, A. M. Shayduk, N.P.Pupirev // Izvestiya AltGU. – 2014. – №2 (82). – P.30-34.

6. Lifits I.M. Standartizatsiya, metrologiya i sertificatsiya: uchebnik dlya vuzov / I.M.Lifits. – 4th ed., revised and supplemented edition. – M.: Yurayt, 2004. – 335 p.

7. ISO – International Organization for Standardization [Electronic resource] – Access mode: http://www.iso.org/iso/home.html.

8. Metadata types and functions [Electronic resource] – Access mode: http://marciazeng.slis.kent.edu/metadatabasics/types.htm.

9. MeSH Browser [Electronic resource] – Access mode: http://www.nlm.nih.gov/mesh/MBrowser.html.

10. Search SNOMED CT® [Electronic resource] – Access mode: http://www.vtsl.vetmed.vt.edu/.

11. Health Level 7. What is HL7? [Electronic resource] – Access mode: http://www.hl7.org/about/hl7about.htm#Name.

12. DICOM. Digital Imaging and Communications in Medicine. [Electronic resource] – Access mode: http://medical.nema.org/.

5.8. Methodological approaches to management of the quality of education at school

5.8. Особливості впровадження методологічних підходів до управління якістю освіти в школі

Проблема управління якістю освіти в даний час набуває особливої актуальності. У Законі України Про загальну середню освіту визначаються положення загальної освіти, пов'язані зі створенням нормативної бази і необхідністю співвідносити результати функціонування освітніх систем із запитами суспільства. Однак, традиційні засоби вдосконалення оцінки якості знань, умінь і навичок учнів не відповідають сучасним вимогам.

Методологічні підходи, принципи у своїх дослідженнях з питань управління характеризують О. В. Вознюк (синергетико-кіберетичний), Э. М. Кайлюк (стратегічний), С. В. Королюк (культурологічний), В. В. Крижко (аксіологічний), С. Г. Немченко (рефлексивний), В. Г. Никифоренко, Э. М. Хриков (системний) та інші. В контексті нашого дослідження зосередимо увагу з питань системного підходу на роботах М. П. Андрєєва, Т. І. Ільїної, Л. Берталанфі, В. М. Садовського, Ю. П. Сокольникова, В. А. Штоффа та інші; людиноцентричного –Ю. А. Конаржевского, П. І. Третьякова, Т. І. Шамової та інших; компетентнісного – Д. А. Іванова, В. Д. Шадрикова та інших; технологічного – В. П. Беспалька, М. Є. Бершадського, В. В. Гузєєва, М.В.Кларіна, Г. К. Селевка, А. І. Умань та інших.

У філософській [9] і психолого-педагогічній літературі [2] якість освіти розглядається з різних позицій. Поняття «якість» в філософії визначається як перевага, «суттєва визначеність предмета, в силу якої він є даним, а не іншим предметом і відрізняється від інших предметів» [6, с. 34]. Кращі стандарти є показниками якості. У цьому визначенні якість є рівнозначною властивості. Більш перспективними є визначення якості освіти як заходи відповідності освіти заздалегідь встановленим вимогам або сукупність властивостей освіти, які обумовлюють його здатність задовольняти певні потреби громадянина, суспільства, держави відповідно до призначення цієї освіти. Економічний сенс управління якістю освіти розкривається через цілеспрямований вплив на об'єкт управління за допомогою економічних, правових важелів, які використовують для отримання певних значень якісних показників.

Мета статті полягає в характеристиці методологічних підходів з питань управління якістю освіти в школі. В даний час існує декілька підходів до управління якістю засвоєння знань, умінь і навичок учнів, які забезпечують зміну формального характеру управлінської діяльності, що виражається у прагненні керівників шкіл систематизувати і узагальнювати рішення проблем.

Таким є системний підхід (М.П.Андрєєв, В.М.Садовський, Т.І.Ільїна, Ю.П.Сокольников, В. А. Штофф і ін.), який орієнтує на вивчення управлінського процесу як системи функцій. Реалізація функцій управління впливає на систему управління в цілому. Даний підхід дозволяє представити всі управлінські дії у взаємозв'язку. Тільки на його основі можливий настрій цілісної моделі управління школою з урахуванням всього різноманіття суб'єктивних і об'єктивних факторів її розвитку. Лео фон Берталанфі визначає систему як комплекс взаємопов'язаних елементів, що характеризуються цілісністю якісною визначеністю, структурністю, ієрархічністю, взаємозалежністю і взаємодією, константністю, динамічністю, відкритістю.

Аналіз відповідної літератури (Ю.К.Бабанський, А.Н.Леонтьєв, Ю. П. Сокольников) дозволяє виділити ряд ознак, завдяки яким системи можуть бути описані як цілісні утворення. До них відносяться:

– наявність сукупності елементів, кожен з яких представляє мінімальну одиницю, що має межу подільності в рамках даної системи. Елемент в складі системи виконує тільки одному йому властиву функцію, яка може бути реалізована за умови його взаємозв'язку з іншими елементами. Визначити елемент системи означає, перш за все, опис його структури, спосіб зв'язку компонентів його складових[2, с. 17];

– наявність певних зв'язків і відносин між елементами. Спосіб взаємодії цих елементів в системі визначає її структурну побудову. Поведінка системи, її функціонування, властивості обумовлені не стільки поведінкою її окремих компонентів, скільки властивостями її структури;

– наявність інтеграційних якостей, тобто таких, якими не володіє жоден з окремо взятих елементів;

– наявність зв'язків з іншими системами. Крім загальних для всіх систем ознак, як специфічної властивості соціальних систем виділяється така ознака, як наявність цілей. Рівень цілісності системи залежить від повноти набору елементів, тісноти взаємозв'язку між ними, наявності цілей у всіх елементів та їх зв'язку з метою системи.

Однак існують причини, внаслідок яких при спробі застосувати дані підходи до реальних фактів життя школи виникають значні труднощі:

1. Акцентування управлінських зусиль в основному на організаційно-структурних аспектах діяльності школи на шкоду змістовному аспекту.

2. Переважання принципу використання особистості в управлінні школою. Включення функції мотивації в управлінський цикл (В. С. Лазарєв, М. М. Поташник, П. І. Третьяков, Т. І. Шамова) створює суттєві передумови для усунення зазначеної причини. Разом з тим, слабка розробленість впливу на мотиваційну структуру соціально-педагогічної системи «школа» призводить до домінування одновимірних стратегій впливу на учасників освітнього процесу.

3. Домінування в школі режиму усунення наслідків відхилень від заданих параметрів розвитку освітнього процесу замість режиму запобігання збоїв в діяльності школи.

Цими причинами обумовлений той факт, що досить велике коло управлінських завдань залишається поза увагою керівника школи.

Іншим значущим для нас підходом до внутрішкільного управління є ситуаційний підхід, предметом дослідження якого є конкретна ситуація, зовнішні і внутрішні змінні, що впливають на неї. Цей підхід заснований на процесуальному підході, тому функції управління реалізуються стосовно конкретної ситуації взаємодії (М. Альберт, С. О'Доннел, Г. Кунц, М. Х. Мескон та інші). Однак ситуаційний підхід не розкриває сутність управління в цілому, оскільки передбачає лише конктетну діяльність за вибором методів управління з виявленими змінними конкретної ситуації. Управління в цьому випадку залишається зовнішнім, існуючим заради підтримки стабільності.

Математично обґрунтований аналіз ситуаційного управління дозволив В. В. Дружиніній і Д. С. Конторовій зробити висновок про те, що його завдання характерні для виробничих систем. Таким чином, ситуаційний підхід до внутрішкільного управління ефективний у випадках, пов'язаних з досягненням досить описаних не тільки якісних, а й кількісних результатів освітнього процесу (П. І. Третьяков). Людиноцентричний підхід має предметом дослідження особистість людини керуючого і керованого (Ю. А. Конаржевський, П. І. Третьяков, Т. І. Шамова та інші). Прихильники даного підходу орієнтуються в його змісті на такі положення:

– основу діяльності керівництва школи складають повага до людини, довіра до нього, цілісний погляд на учня і вчителя, фокусування уваги на розвитку особистості, створення ситуації успіху для учасників освітнього процесу;

– надання внутрішкільному управлінню координуючого мотиваційного характеру в цілому і, зокрема, в процесах комунікації і прийняття рішення;

– зміна погляду керівників шкіл на свою роль і місце в процесі управління. Не «пастух», «штовхач», «локомотив», який штовхає «вагон-колектив», а конструктор саморушного вагону, соціальний архітектор, який об'єднує волю окремих вчителів в єдину колективну» [5, с. 34].

Реалізація людиноцентричного підходу у практиці роботи шкіл дозволяє вирішити багато управлінських проблеми, такі, наприклад, як формування сприятливого соціально-психологічного клімату в школі, стимулювання діяльності учасників освітнього процесу. Людиноцентричний підхід – нова парадигма внутрішкільного управління, що припускає серйозні зміни традиційних поглядів не тільки на змістовний аспект управління, але і на вирішення питань технології управлінської діяльності. Однак механізми реалізації людиноцентричного підходу до управління якістю щодо надання

освітніх послуг, розроблені, на нашу думку, недостатньо. Тому доцільно використовувати мотиваційний підхід, націлений на практичну реалізацію людиноцентричну підходу (П.І.Третьяков, І.К.Шалаєв, Т.І.Шамова та інші). Призначення даного підходу полягає у формуванні такого психолого-педагогічного механізму, який забезпечує ефективну діяльність всіх учасників освітнього процесу (П.І.Третьяков). Мотиваційне програмно-цільове управління, розглядається як цілеспрямований вплив суб'єкта управління на мотиваційну сферу підлеглого не у вигляді наказів і санкцій, а за допомогою норми-зразка діяльності, при якому мотиваційна сфера перебудовується адекватно до поставленої управлінської мети.

Алгоритм мотиваційного програмно-цільового управління наступний:

1. Постановка управлінського завдання або визначення бажаного кінцевого результату.

2. Розробка цілей мотиваційно-виконавчої програми, у якій на основі загальних якісних характеристик визначається конкретний план дій виконавців.

3. Обробка і реалізація мотиваційно-управлінської програми як продукту інтеграції традиційного управлінського циклу з соціально-психологічної стратегією і тактикою [1, с. 37].

У роботах В. С. Лазарєва і П. І. Третьякова отримало подальший розвиток мотиваційне управління в зв'язку з розглядом мотивації як функції в естетичному вихованні управління школою (керівництво, мотиваційно-цільова функція). Відповідно до сучасних психологічних уявлень, рівень умотивованості людини на досягнення якихось результатів визначається трьома параметрами: оцінкою досяжності результату, оцінкою очікуваних наслідків при досягненні цих результатів, оцінкою корисності наслідків. Саме тому, надаючи завдання підлеглим, адміністрація школи повинна переконатися, що вони: добре розуміють, яких результатів від них чекають; впевнені, що зможуть отримати ці результати; бачать позитивні наслідки для себе від участі в діяльності і оцінюють їх як більш значущі, ніж можливі негативні наслідки (В.С. Лазарєв.).

У роботах Т. І. Шамовой і П. І. Третьякова ефективність мотиваційного управління пов'язується зі створенням умов для реалізації «в повному обсязі всіх компонентів людського "само"» [5, с. 39].

Оскільки школа – складна система, що самоорганізується. І з об’єктивних причин стає значущим, що їй не можна насильно нав'язувати шляхи розвитку, які впливають на певні внутрішні потреби, тому проблема керованого розвитку школи набуває форму проблеми самоврядного розвитку.

Компетентнісний підхід у філософській та психолого-педагогічній літературі отримав свій розвиток у зв'язку згідно вимог Болонського процесу. У словнику іноземних слів компетентнісний (лат. Competens (competentis) – відповідний здатний) визначається як той, хто володіє компетенцією або знає і усвідомлює

власні дії в певній галузі. В. Д. Шадриков розглядає компетентнісний підхід в залежності від чотирьох компонентів: знання, вміння і навички, які використовуються в діяльності; здібності, особистісні якості і компетенції.

На думку Д. А. Іванова, компетентнісний підхід в освіті передбачає «засвоєння учнями різного роду умінь, що дозволять їм в майбутньому діяти ефективно в ситуаціях професійного, особистісного і громадського життя» [3, с.17]. Особливе значення приділяється умінням, які дозволяють діяти в нових, невизначених проблемних ситуаціях. У зв'язку з цим, компетентнісний підхід є зусиллям прикладного, практичного характеру всієї шкільної освіти.

Перелік необхідних компетенцій визначається запитами ринку праці та соціологічними дослідженнями. Основна мета і результат процесу навчання є оволодіння різного роду компетенціями.

Це передбачає принципові зміни в організації навчального процесу, в управлінні ним, в способах оцінювання освітніх результатів учнів в порівнянні з навчальним процесом, заснованим на концепції «засвоєння знань». У цьому відношенні опис компетенцій, які можуть бути використані в будь-яких ситуаціях стає принциповим, тому що основною цінністю стає не засвоєння учнями сукупності інформації, а засвоєння компетенцій, які дозволяли б їм визначати цілі, діяти в нестандартних ситуаціях. При такому підході, на думку Д. А. Іванова, принципово буде змінюватися позиція педагога. Фактично він повинен створити умови, «розвиваюче середовище», в якому стає можливим вироблення кожним учнем, на рівні розвитку його здібностей, визначених компетенцій в процесі докладання зусиль в напрямку поставлених цілей.

У психолого-педагогічній літературі немає також чіткого визначення понять «компетенція» і «компетентність». Ключові параметри ринку праці, розробки стандартів освітніх програм та навчальних планів Європейський фонд освіти (ЄФТ), 1997 визначає компетенцію як «1. Здатність робити що-небудь добре або ефективно. 2. Відповідність вимогам, що пред'являються при влаштуванні на роботу. 3. Здатність виконувати особливі трудові функції. Дане визначення поняття «компетенція» може розглядатися в двох напрямках: 1) як інтегральна особистісна якість людини; 2) опис складових його діяльності, що дозволяє йому успішно впоратися із вирішенням проблем. Нам близька позиція А.П.Тряпиціної і В.Д.Шадрикова, що розглядають компетенції як характеристику діяльності, тобто в основу компетенції покладена теорія діяльності.

Класифікація компетенцій містить в собі три класи:

1. Професійні – необхідні для реалізації професійної діяльності фахівця;
2. Надпрофесійні – необхідні для ефективної роботи в організації;
3. Ключові, в які входять вміння та якості, необхідні для успішної соціалізації.

Спочатку необхідно сформулювати склад ключових компетенцій, потім

визначається зміст конкретних умінь, що входять в основну компетенцію, якими повинні володіти учні і виробити критерії, за якими можна судити про рівень їх досягнення. Як приклад оцінювання компетенцій можна привести програму «Ключові компетенції 2000», розроблену спільно з Оксфордським і Кембриджських університетами, і опис деяких тестових матеріалів PISA (Ключові компетенції 2000, програма OCR. RECOGNISING ACHIEVMENT, Oxford Cambridge and RSA Examinations).

Найважливіше місце в дослідженнях в рамках проекту PISA приділено блоку «Рішення проблем», адже в умовах реального життя компетентність у вирішенні проблем є основою для подальшого навчання, ефективної майбутньої професійної діяльності, організації особистого життя. При роботі з текстами, діаграмами, графіками і таблицями учню потрібно проявити такі вміння загального інтелектуального характеру: наводити аргументи; виробити свою точку зору і обґрунтувати її; вибрати найбільш виважену аргументацію; вміння отримувати потрібну інформацію; узагальнювати факти і робити висновки; порівнювати об'єкти або інформацію; аналізувати наявні факти; розрізняти думку і факти; здійснювати вибір з кількох альтернатив; шукати закономірності на основі фактів; визначати причини вчинків людей або явищ.

Технологічний підхід виступає як концентроване вираження досягнутого рівня розвитку. Стосовно освіти він передбачає точне інструментальне управління навчальним процесом і гарантоване досягнення поставлених навчальних цілей. В даний час технологічний підхід розробляється В.П.Беспалько, М. Є. Бершадським, В. В. Гузєєвим, М. В. Кларін, Г. К. Селевко, А. І. Умань та ін. В основі даного підходу покладено педагогічну технологію, розуміння якої до теперішнього часу розглядається з різних позицій. М. Бурголь, В. П. Кузовлев, В. Н. Монахов, Ю. Подурецкі [1] визначають педагогічну технологію як мистецтво, майстерність викладача і вихованців; як продуману модель спільної педагогічної діяльності з проектування, організації та проведення навчального процесу. У нашому дослідженні ми спираємося на дану точку зору. Технологічний підхід передбачає розкриття і опис основних характеристик педагогічної технології. У своїх дослідженнях ми спираємося на структуру, що включає: сутність, яка відображатиме головну проблему; цільові орієнтації; концептуальну основу, тобто короткий опис керівних ідей, принципів, що сприяють розумінню трактування її побудови і функціонування; організаційні особливості, тобто зміст і структуру; процесуальну характеристику; навчально-методичне забезпечення, класифікаційну характеристику.

Таким чином, внутрішкільне управління – це складний процес і тому його осмислення може здійснюватися з різних точок зору, використовуючи розглянуті підходи для вирішення певного кола управлінських завдань.

Розглянуті підходи орієнтовані на досить чітке виділення формальної структури управління, наявність якої обумовлює можливість жорсткої алгоритмізації внутрішкільного управління.

Наявність алгоритмів управління забезпечує у шкільній практиці ефективне рішення однотипних проблем, що мають циклічний характер. Існує цілий ряд причин, внаслідок яких при спробі застосувати дані підходи до реальних фактів життя школи виникають значні труднощі. Нами визначено головні з них:

1. Акцентування управлінських зусиль в основному на організаційно-структурних аспектах діяльності школи на шкоду змістовному аспекту.

2. В рамках проблемно-орієнтованого підходу зроблена спроба вийти в змістовний аспект діяльності школи за допомогою виділення основних проблем. Однак недостатня розробленість критеріїв оцінки значущості виявлених проблем, переважання жорсткої алгоритмізації в управлінні у постійно мінливих зовнішніх умовах ускладнює реалізацію цього підходу в практичній діяльності.

3. Включення функції мотивації в управлінський цикл, що створює суттєві передумови для усунення зазначеної причини. Разом з тим слабка розробленість механізмів впливу на мотиваційну структуру соціально-педагогічної системи «школа» в рамках розглянутих підходів призводить до домінування щодо їх реалізації в управлінській практиці одновимірних стратегій впливу на учасників освітнього процесу, в основі яких покладено монологічний тип взаємодії.

4. Домінування в школі режиму усунення наслідків відхилень від заданих параметрів розвитку освітнього процесу замість режиму запобігання збоїв в діяльності школи.

Цими причинами обумовлений той факт, що досить велике коло найрізноманітніших управлінських завдань залишається поза увагою керівника школи, про що й буде йти мова в подальших наших розвідках.

Література

1. Бугдоль М. Соціальні питання в управлінні якістю/ М. Бугдоль, В. П. Кузовлев, Ю.Подгурецки. – Ополе-Елец, 2004.

2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : «Либідь», 1997. – 376 с.

3. Давиденко Т. М. Управління діяльністю вчителів щодо формування у школярів знань із заздалегідь заданими властивостями: автореф. дис. канд. пед. наук / Т.М.Давиденко. – М., 1989.

4. Іванов Д. А. Компетенції і компетентнісний підхід в освіті. Управління сучасною школою/ Д. А. Іванов// Завуч. – 2008. – № 1.

5. Законі України Про загальну середню освіту. – К., 2008.

6. Електронний каталог : Філософський енциклопедичний словник http://catalog.odnb.odessa.ua/opac/index.php?url=/notices/index/IdNotice:24375/Source:defaul

7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013.

8. Шамова Т. И. Сучасні засоби оцінювання результатів навчання в школі/ Т.И.Шамова, С. Н. Белова, И. В. Ільїна, Г. Н. Подчалимова, А. Н. Худик. – М., 2007.

9. Філософський енциклопедичний словник / під ред. В.І Шинкарук. – К. : Абрис, 2002.

5.9. The transformation of the concept of "educational cooperation" as a systemic phenomenon

5.9. Трансформація поняття «педагогічна взаємодія» як системного явища

Педагогічна взаємодія вчителя з учнями є надзвичайно важливою сутнісною ознакою соціалізуючого процесу, оскільки в ній найбільш повноґранно відображається характер взаємодії. Успіх вирішення проблеми в першу чергу залежить від того, що ми вкладаємо у зміст самих понять «взаємодія» та «педагогічна взаємодія», оскільки ці утворення є досить складними, багатогранними за змістом і формами прояву.

З цією метою ми вважали за доцільне використати аналіз філософської, соціологічної, психологічної та педагогічної літератури. Це дозволило виявити якраз той зміст понять, що водночас став відправною точкою і щодо їхнього застосування у різних аспектах, і дослідження проблеми організації педагогічної взаємодії у сучасних закладах освіти.

У *філософському* плані взаємодія визначається як «процес взаємовпливу тіл, будь-який зв'язок і відносини між матеріальними об'єктами і явищами» [14, с.80-81]. Крім того, термін «взаємодія» пов'язаний із «дією» та «діяльністю». Під діяльністю у філософії розуміється специфічна форма активного відношення людини до навколишнього світу і самої себе, що знаходить своє вираження у ціле відповідній зміні й перетворенні світу і людської свідомості. Зокрема, у «Філософському енциклопедичному словнику» (1983) дається таке тлумачення спілкування: це «процес взаємозв'язку і взаємодії суспільних об'єктів (груп, особистостей), під час якого відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, вміннями й навичками, а також результатами діяльності; одна з найнеобхідніших і загальних умов формування і розвитку суспільства і особистості…Під час спілкування передається і засвоюється соціальний досвід, відбувається зміна структури й сутності взаємодіючих суб'єктів, формуються історично конкретні типи особистостей і вся різноманітність людських індивідуальностей, відбувається соціалізація особистості» [14, с.447-448].

В Україні, починаючи з 60-х років XX ст., в Інституті філософії імені Г.Сковороди НАН України під керівництвом академіка В.Шинкарука проводилися дослідження фундаментальних здобутків і новітніх тенденцій вітчизняної та світової філософської думки. Було видрукувано праці з історії філософії, проблем філософської антропології, соціології. Побачив світ «Філософський словник», який дає уявлення про філософію як цілісну науку [13]. Так, у вищезгаданому словнику поняття «взаємодія» трактується як «філософська категорія, яка відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний із об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти,

приводячи їх до зміни, і водночас зазнає дії (впливу) із боку кожного з цих об'єктів, що, в свою чергу, зумовлює зміну його стану. Дія кожного об'єкта на інший об'єкт зумовлена як власною активністю об'єкта, виявом його динаміки, так і реакцією об'єкта на дію інших об'єктів («відгук» або «обернена дія») [13, с.77-78]. Науковці аналізують поняття «взаємодія» як засіб пізнання, знаряддя дії, спосіб організації буття, відзначаючи, що «спілкування, праця, володарювання, любов, гра є різними способами взаємодії людини зі світом та з іншими людьми» [13, с. 78].

У *соціології* застосовується поняття «соціальна взаємодія», яка визначається як «процес, у якому люди діють і випробовують вплив один на одного» [11, с.43-45]. З-поміж різних тлумачень нам імпонує думка І.Старовойта, який соціальну взаємодію визначає, як «процес, в якому люди діють і реагують на дії інших людей. Структура та механізм соціальної взаємодії включають суб'єктів взаємодії, тобто людей, які діють, зміни, викликані їхніми діями, і вплив на інших людей, а також реакцію людей, на яких була спрямована дія». Соціальна взаємодія є формою спілкування, яка передбачає систематичний, взаємний вплив індивідів. Характерною рисою соціальної взаємодії є глибока і тісна координація системи дій суб'єктів. Категорія педагогічної взаємодії одне з центральних понять *педагогічної психології,* основним завданням якої є дослідження умов забезпечення ефективної соціалізації індивіда на його шляху досягнення соціальної зрілості. Тобто, педагогічна взаємодія розглядається галуззю психологічної науки як процес спрямованої соціалізації дитини. З боку дитини як суб'єкта педагогічної взаємодії соціалізація переважно реалізується як засвоєння соціально-історичного досвіду, а з позицій педагога, який транслює соціальну інформацію й організовує, стимулює і контролює, як засвоює її учень, у ході педагогічної взаємодії, – спрямована соціалізація [2, с. 16].

Привертає увагу те, що категорія педагогічної взаємодії як одне із центральних понять педагогічної психології позначає однозначні родо-видові відношення педагогічної психології з *соціальною психологією*. Як відомо, предметом дослідження соціальної психології виступають явища формування, протікання й результативності впливу соціальної взаємодії на соціальні об'єкти й соціально-психологічні характеристики соціальних об'єктів (будь-то особистість чи група осіб) [2, с. 13]. Педагогічна взаємодія у цьому відношенні виступає як окремий випадок соціальної взаємодії, для якої є дійсними всі основні соціально-психологічні особливості спілкування людей та закономірності їхньої взаємодії між собою і з груповими суб'єктами. Тенденція до зближення зазначених дисциплін на сьогодні реально відображена у виникненні нової галузі психолого-педагогічної науки, яка дістала назву соціальна педагогічна психологія.

У «Психологічному словнику найсучасніших термінів» (2009) [10]

тлумачення поняття «*взаємодія*» дається через систему двох інших понять – «взаємодія групова» і «взаємодія міжособистісна». Так, «взаємодія групова – процес безпосереднього чи опосередкованого впливу множинних об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їхню взаємну обумовленість і зв'язок; відбувається як між частинами груп, так і між цілими групами… Відомі такі види взаємодії: співдружність, конкуренція і конфлікт» [10, с. 44-45]. Про те, що взаємодія – міжособистісна форма спілкування, свідчать її основні ознаки: 1) предметність – наявність мети (об'єкта); 2) експлікованість – доступність для стороннього спостереження і реєстрації; 3) ситуативність – досить жорстка регламентація конкретними умовами тривалості, інтенсивності; 4) рефлексивна багатозначність [10, с. 45]. Виходячи з позицій того, що міжособистісна взаємодія – система взаємно обумовлених індивідуальних дій, пов'язаних циклічною причинною залежністю, при якій поведінка кожного з учасників є водночас і стимулом, і реакцією на поведінку інших, укладачі «Психологічного тлумачного словника найсучасніших термінів» вирізняють два основні типи міжособистісної взаємодії: 1) співробітництво (кооперація, коли просування кожного з партнерів до своєї мети сприяє або хоча б не перешкоджає реалізації цілей інших; 2) суперництво (конкуренція), коли досягнення мети одним із партнерів утруднює або унеможливлює здійснення цілей іншими учасниками [10, с. 45]. Безперечно, поняття "взаємодія" у *психологічній* науці розглядається перш за все з позиції міжособистісного спілкування: це діючий, реально функціонуючий зв'язок, взаємна залежність між суб'єктами, особистостями. Якщо ж виходити із погляду загальнонаукового (О. Бодальов, Л. Буєва, А.Мудрик, А.Петровський, В. Семиченко, О. Скрипченко та ін.), то взаємодія як категорія є відображенням процесів впливу об'єктів один на одного, яка фіксує їхню взаємну обумовленість, зміну станів і взаємопереходи.

Досить розширене тлумачення поняття «спілкування» дав Я. Коломинський, який наголошував, що спілкування у загальному значенні слова треба розглядати як міжособистісну взаємодію. Вона охоплює і внутрішню (взаємостосунки), і зовнішню (власне спілкування) підструктури. При цьому автор зазначав, що взаємостосунки – це особистісно значуще, перцептивне, емоційне і когнітивне відображення людьми один одного. У процесі спілкування цей стан актуалізується, розвивається і видозмінюється. Тобто, спілкування – це поведінка, в процесі якої розвиваються, проявляються і формуються міжособистісні стосунки [5, с. 158-223].

У монографії Л. Велитченка «Педагогічна взаємодія: теоретичні основи психологічного аналізу» педагогічна взаємодія проаналізована як системне явище у педагогічному процесі, що зазнає впливу з боку соціальної системи у плані статусно-рольових відносин у суспільстві, регламентується нормативними документами у системі освіти, визначається практикою освітнього закладу,

реалізується вчителем, діяльність якого є основою для розвитку діяльності учня. Загальна закономірність педагогічної взаємодії полягає у відтворенні та засвоєнні соціального, групового, міжособистісного досвіду вчителем та учнем. Структуру педагогічної взаємодії утворюють взаємозалежності: освітньої, педагогічної, соціально-психологічної, міжособистісної систем; особистості та діяльності вчителя і учнів, усвідомлення ними інтерактивного досвіду; регулятивних і виконавчих елементів взаємодії [1]. Зазначимо, що аналогічні міркування висловлювалися у навчальному посібнику «Психологія і педагогіка» В. Лозницею, який зауважував: «Спілкування – складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, що породжується потребами спільної діяльності та криє в собі обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття й розуміння іншої людини» [7, с.33]. У спілкуванні автор розрізняв такі взаємопов'язані аспекти:

- комунікативний (обмін інформацією);
- інтерактивний (обмін діями);
- перцептивний (взаємосприймання і встановлення взаєморозуміння партнерів) [7, с. 33].

На соціальний аспект взаємодії вказував І. Малафіїк, який у своїй «Дидактиці» проаналізував філософський, психологічний, соціологічний, кібернетичний, математичний та педагогічний аспекти навчання [8, с. 22-25]. Зокрема автор, розглядаючи соціальний аспект, зауважував, що «навчання у школі проходить в умовах спілкування з учителем, з учнями, в умовах учнівського колективу. І хоча засвоєння того чи іншого змісту – процес суто індивідуальний, він відбувається за участю інших учасників процесу навчання. Педагогічна наука і шкільна практика розробляють саме такі системи і форми організації навчання, які передбачають наявність середовища, своєрідного фону, на якому конкретний учень здійснює засвоєння матеріалу, бачить свої успіхи чи-то невдачі у навчанні» [8, с. 23]. Тому І. Малафіїк наголошував на необхідності врахування усіх закономірностей в організації взаємодій типу «учень – учень», «учень – учитель», «учень – група», «учень – клас» та ін., що є необхідною умовою успішного навчання.

В українській «Енциклопедії освіти» взаємодію окреслено в контексті аналізу понять «виховання» і «процес навчання» [4, с. 745]. Окремо тлумачення поняття «педагогічна взаємодія» не дається. Так, вказується на те, що «процес навчання – це цілеспрямована, послідовно організована *взаємодія* вчителя і учнів, опосередкована змістом діяльності, в ході якої розв'язуються завдання освіти, виховання і загального розвитку дітей; двосторонній процес взаємопов'язаних діяльностей вчителя (викладання) і учнів (учіння), спрямованих на оволодіння учнями системою знань про природу, суспільство, людину, культуру, техніку, мистецтво, про способи діяльності та формування на

цій основі вмінь і навичок їх практичного застосування…» [4, с. 745]. Далі наголошується на тому, що характер взаємодії «учитель – учень» залежить від мети, поставленої вчителем і прийнятої учнями, а також від змісту їхніх стосунків. Виховання в «Енциклопедії освіти» розглядається як багатозначне поняття, суспільне явище, вплив, *взаємодія*: «під процесом виховання розуміється виховна взаємодія, в ході якої педагог – носій суспільного досвіду – систематично діє із метою удосконалення особистості, будує свою діяльність на основі зворотної інформації про її результативність» [4, с. 87].

С.Гончаренко в «Українському педагогічному словнику» терміном «педагогічна взаємодія» не оперував, однак зазначав, що «педагогічний процес (навчально-виховний процес) – цілеспрямована, свідомо організована, динамічна взаємодія вихователів і вихованців, у процесі якої вирішуються суспільно необхідні завдання освіти й гармонійного виховання…Компоненти педагогічного процесу: мета, завдання, зміст, методи, засоби й форми взаємодії педагога і вихованців, результат» [3, с. 253].

У контексті нашого дослідження важливим є те, що інтерес до педагогічної взаємодії в *освітній* сфері простежується із кінця 1960-х років, хоча сам термін підміняється іншими: взаємозв’язок, вплив тощо. Аналіз наукової літератури (С.Баранов, М. Данилов, І. Лернер, В. Окунь, М. Скаткін та ін.) дозволив зробити висновок про те, що у дидактиці вищезгаданого періоду вже послуговувалися терміном «педагогічна взаємодія»:

1) у принципах навчання: зв'язок теорії із практикою, принцип виховуючого навчання, поєднання індивідуального і колективістського підходів до організації навчання; а також поєднання у педагогічній практиці наочності і активності, доступності і науковості;

2) у методах навчання, застосування яких завжди ґрунтується на їхньому сполученні, оскільки ефективність педагогічного контакту (і в навчанні, і у вихованні) залежить від правильного, оптимального підбору різноманіття методів та засобів;

3) комплексний вплив форм навчально-виховної роботи на досягнення поставленої мети – навчальної, позакласної і позашкільної; індивідуальної і колективної; сімейної, соціальної, організаційно-педагогічної та ін. [6, с. 13].

Як зазначала Є.Коротаєва, у 1970-х роках акценти в усвідомленні педагогічної взаємодії зміщуються у бік виховної роботи [6, с.13]. Педагогічна взаємодія трактувалася як механізм досягнення мети комуністичного виховання, що забезпечує взаємозв’язок функціонування внутрішкільних підрозділів, а також школи і найближчого оточення [6, с.13-14].

У контексті нашого дослідження не можна не відзначити, що вже з кінця 1980-х років поняття «взаємодія» трактували як *інтеграція*:

1) інтеграція педагогіки, під якою розуміють міжнауковий характер взаємодії

педагогіки з іншими науками (психологією, історією, соціологією, економікою, екологією та ін.);

2) педагогічна інтеграція, або внутріпредметна взаємодія, що здійснюється в межах педагогічної теорії та практики.

Обидва напрями продовжують активно розвиватися, збагачуючи науку новими підходами і технологіями в галузі освіти: «Філософія освіти XXI століття» (Б. Гершунський), «Педагогічна психологія» (І. Зимняя), «Педагогічна деонтологія» (К. Левітан), «Введення у соціальну педагогіку» (А. Мудрик), «Соціальна педагогічна психологія» (А.Реан, Я. Коломинський) та ін.

У 1988 році до тлумачення поняття «педагогічна взаємодія» звернувся у своїй «Педагогіці» Ю. Бабанський, хоча й трактував її як термін: «Взаємна активність, співпраця педагогів і вихованців у процесі їх спілкування у школі найбільш повно відображається у терміні педагогічна взаємодія» [9, с. 29].

Думається, що такі різнопланові тлумачення поняття «педагогічна взаємодія» лише ще раз підтверджують складність і суперечливість даної проблеми. І все ж таки, незважаючи на різноманітність підходів, спільним, на нашу думку, для всіх цих визначень є розуміння освіти (у широкому значенні слова) як процесу і результату взаємодії у педагогічному просторі.

Для нас важливим є також і зміст соціально-педагогічної взаємодії як форми соціальної комунікації або спілкування двох осіб, груп, спільнот, у яких систематично відбувалася взаємодія, реалізувалася соціальна дія кожного із партнерів. При цьому досягалося взаєпристосування дій, спільність у розумінні ситуації і певна узгодженість, і, можливо, прояв конфлікту, тоді взаємодія припинялася. Серед форм соціальної комунікації можна вичленити безпосередній контакт між людьми і опосередковані форми, що передбачали ряд зв'язувальних механізмів (мова, різні символи, предмети, цінності).

Література

1. Велитченко Л.К. Педагогічна взаємодія: теоретичні основи психологічного аналізу. Монографія / Л.К. Велитченко. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. – 355 с.

2. Власова О.І. Педагогічна психологія: навч. посібник [для студентів вищ. навч. зал.] / Олена Іванівна Власова. – К: Либідь, 2005. – 400 с.

3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

4. Енциклопедія освіти / голов. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

5. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах. Общие и возрастные особенности / Яков Львович Коломинский. – Минск: Нар. освіта, 1976. – 232 с.

6. Коротаева Е.В. Педагогические взаимодействия и технологии / Евгения Владиславовна Коротаева. – М.: Akademia, 2007. – 256с

7. Лозниця В. Психологія і педагогіка: [навч. посіб.] / В.Лозниця. – К.: "ЕксОб", 1999. – 304 с.

8. Малафіїк І.В. Дидактика: навч. посіб. для студентів педагогічних спеціальностей / Іван Васильович Малафіїк. – Рівне: РДГУ. – 2003. – 470 с.

9. Педагогика: учеб. пособие для студ. пед. вузов / [Ю.К.Бабанский, В.А.Сластенин, Н.А.Сорокин и др]; под ред. Ю.К.Бабанского. – М.: Просвещение, 1988. – С.29.
10. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / [під керів. В.Шапаря]. – Х.: Прапор, 2009. – 672, [1] с.
11. Радугин А.А. Социология [текст]: курс лекций / А.А.Радугин, К.А.Радугин. – М.: ВЛАДОС, 1995. – 189 с.
12. Соціологія: курс лекцій / [за ред. Старовойта І.С.] – Тернопіль: Астон, 1999. – 176 с.
13. Філософський енциклопедичний словник / [В.І.Шинкарук, Є.К.Бистрицький, Т.О.Булатов та ін.]; за ред. В.І.Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
14. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. Л.Ф.Ильичев, П.Н.Федосеев]. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.

5.10. Analysis of the experience of experts in social fundraising activity

In Ukraine, there is increase in social initiatives. According is created new projects and programs which are necessary for the improvement of society. For activity of non-government organizations which engaged in social initiatives was effective, should be performed active social work that aimed at finding sources of funding.

In order to raise funds or other material, human or information resources specialist in social services must conduct thoroughly planned, ordered and organizational work that requires constant assessment and counter. During this activity the specialist must justify the relevance and uniqueness of his offer, instead getting fun motivational donors and launched cooperation with it.

However, the current problems are lack of skills: finding the necessary resources for their realization; reawakening interest in the project and presentation of its; setting out a clear statement of the application; program development activities for additional resources for the implementation of programs, projects and researches [3].

The issue of fundraising and research fundraising activity in the social sphere dedicated many works, both national and foreign scholars Douglas A., Carlson K., Howe F., Artemyev T., Bashun A., Komarovsky A., Cherniavsky A., Minhazutdinova I., Sokolova A., Kholostova E. and others. The increasing role of non-government organizations that can help the state in solving social problems of citizens, support research works and projects promote the development of Ukraine as a fundraising tool sourcing resources for people who need them.

However, for the successful implementation of fundraising activities in Ukraine have to explore the experience and achievements of foreign NGOs. For example, in Austria there are charitable fundraising activities that are closely connected with the activities of the two organizations: the Australian Institute of Fundraising and Charity Fund "Philanthropy of Australia." Successful and effective work of these organizations helps the country to take the first place at the world ranking charity. The dominant

kinds of charity in country are donations. 71% of population take part in charity, 61% of people help others who in need. Leading experts in the field of fundraising Austria joined in fundraising Austrian Association (Fundraising Verband Austria). Fundraising in Austria is certified and recognized profession in Europe.

Fundraising is being vigorously promoted in Italy. Italian Association of Fundraising (ASSIF) got together people who apply their skills and knowledge for solving social problems of the country. The mission of the organization is spreading culture and knowledge of fundraising in Italy, supporting the growth of professionals in the industry and building partnerships with foreign countries.

In Europe, the European Association of Fundraising presents the fundraising. European Association of Fundraising (EFA) – a powerful network of 27 leading fundraising associations and observers, the purpose of which is the effective work of development fundraising in Europe. Full membership is available to public associations that represent individual funds and fundraising organizations. Members of associations are operating in the field of fundraising in many European countries: Austria, Belgium, Denmark, Finland, France, Germany, Ireland, Italy, Netherlands, Norway, Poland, Spain, Sweden, Switzerland, Ukraine, the UK and others.

Among the objectives of EFA is to improve the image and promotion of the profession of fundraisers, as evidenced it produced by the number of schools have qualified fundraisers which is now available across Europe [5].

In that way, international experience means that the issue of fundraising and charity is meaningful. Practice finding and attracting resources used in many countries was a prerequisite of association fundraisers and training of the specialists in higher educational institutions of the world.

We conducted research for studying the experience of experts on NGO fundraising activity in Ukraine and identifying the main challenges that can confuse social experts.

We conducted a survey of professionals who is working in non-government organizations in Ukraine and carry out fundraising activities. Tools survey of experts composed according to the basic principles of social science. There were made questions for questionnaire. All questions were clear; some items had individual indicators that served certain answers. Questionnaire consisted of 28 attributes, including 8 nominee; 4 metric; 5 sequence; 11 with compatible alternatives.

Consequently, the survey involved 25 social experts who are working in these different directions NGOs: La Strada – Ukraine; Social Agency «AIDS HELP»; Ukrainian Public Center "Volunteer"; NGO «HERO.UA»; All-Ukrainian Charity «Child Well-being Fund Ukraine»; NGO «Healthy humanity».

All interviewed experts have a different social experience in the context of fundraising. Some of them are engaged in it less than a year, but most working in this field for over ten years. Most respondents identify a fundraising as activities to attract investment and finding sponsors, partners, resources, funds for the effective

implementation of the project. Some respondents indicated that there might be charitable funding, however, is primarily a search activity, and only then – the activity that directed on the raising funds. The question "What do you think, which resources to your mind open involve expert?" All the experts said that these are material, financial, information and human resources, according to the project objectives.

The question "What are the most effective forms and methods of work can be used for effective fundraising?" Respondents` answers presented as rank scale and percentage score in Table 1.

Table 1. Results of respondents on the most effective forms and methods of work that can be effective for fundraising

#	*Forms and methods*	*Rank Scale*	*%*
1	Holding public meetings	2	80,70
2	Writing application forms of projects to donors organizations	3	74,56
3	Advertising in the media	6	36,84
4	Brochures	7	36,84
5	Correspondence	5	41,23
6	Membership	4	64,91
7	Personal communication	1	89,47

To respondents` opinion personal communication with potential donors is the most effective method of fundraising. Respondents also noted that writing application forms of projects to donor organizations are quite effective for getting more resources. Respondents considered that the least effective in attracting resources are brochures and advertising in the media.

The question "What, in your opinion, the main aims in terms of our fundraising?" Respondents emphasized the involvement of specific funds for the realization of project. Also talked about the perspective of the establishment and development of stable relations with the donor. Most experts define the following main tasks that appears in the implementation of fundraising, searching for potential donors; communication with potential donors; attracting resources for realization programs; improving the image of organizations and confidence of the public; informing the public on issues that decides organization.

It should be noted the answers of respondents who focused on ensuring transparency and clear system of monitoring, evaluation and reporting. Respondents of fundraising offered such methods as individual fundraising and solofundraising. Also, it would be better to pay attention on the respondents who emphasize the monitoring of information resources, announcement for project declaration and preparing them for the stated requirements. Participants define the main problems with which specialists may face in implementing fundraising campaigns, these are the complexity of fundraising through the difficult situation of business in Ukraine, competition, human factor and donor discouragement to cooperate. We absolutely agree with the opinion of some respondents who indicated that discouragement of donor is visible defect of

fundraiser, who was unable to make contact and lack of skills in preparing quality project offers and appropriate budget. To the question "What could you personally recommend professionals who carry out fundraising activities?" Respondents said, to get proper training in fundraising, which is often conducted as training; provide a clear system of monitoring and evaluation, transparency and cost of involved resources; spare no time and effort to achieve this goal; appeal to potential donors who are socially active; be convincing and generous, demonstrating the uniqueness of the project; do not be afraid to ask people for help, do not bother about failure, do not to give up in case of rejection, be persistent and firmly believe those who will; establishing close, trusting, stable relationship with a donor and keep up them.

So, based on analysis of international experience and on our research, we can say that experts of social fields who connected with fundraising activities require comprehensive training, studying the best international experience and best practices in Ukraine. But such training intend for improving the professional competence of social experts with fundraising activities in Ukraine; to develop effective fundraising skills; realize set of measures that focused on improvement the skills of writing projects as required. Such way can create new opportunities for arising fundraising activities in Ukraine and innovate in this area.

Now we are working on the development of comprehensive program aimed at fundraising activities in social work, which involves concerted actions focused at the professional competence and growth of social experts who are dealing with fundraising activities in Ukraine. In our opinion, it should include the following measures: working meeting of non-government organizations on the theme "Experience of fundraising activities of public organizations in Ukraine: analysis of errors"; a round table with members of non-government organizations on the theme "Building strategies to overcome obstacles in fundraising activity"; training lesson "Effective writing of applications "; seminar "Effective communication with potential donors"; web resource`s creation for fundraisers and donors, where you could put in a request for particular human, information, material or financial resources, and potential donor could open the request and help in resolving the issue. Or, on the contrary, ask request with information about the availability of certain resources, and fundraisers could take advantage of this opportunity.

References

1. Douglass, A., Kristina J. Carlson (2007) Basic principles of fundraising, Dnipropetrovsk : Balance Business Books.

2. Mishchenko, S. & Sokolova, A. (2013) Institutional providing with fundraising in Ukraine and prospects for development. The Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade: collection of scientific articles, Vol. 1. P. 275-281.

3. Sokolova, A. (2013) Fundraising: the nature and development prospects. The economy and the state, Vol.1. P. 13-16.

4. Feyhelman, N. (2010) Fundraising in the system of non-profit organizations. Economics and jurisprudence, Vol.2-1. P. 253-257.

5. Chernikivska, A. (2013) Fundraising: tutorial. Kyiv: Centre of Educational Literature.

Annotation

Part 1. Concept of managing the potential of socio-economic systems

1.1. ***Adam Walawender.*** **Management of the municipal administration in the local government.** This paper shows how wide a topic related to the management of the municipal administration. It describes how important it is correct to assess organizational structures and management quality. It not without significance is also a system service to the public, which should be carried out in simple, understandable and friendly residents. Local government should also make decisions related to organizational solutions in a reasonable manner, taking into account the care and comfort of residents.

1.2. ***Andriy Hrytsenko, Olena Hrytsenko.*** **Reconstructive type of management potential for economic development of Ukraine.** Strategy of socio-economic development of Ukraine must be built through the use reconstructive way of managing the economy. Reconstructive development is an innovative development, aimed at solving internal problems of the country for the welfare of citizens through a radical restructuring of the economy and expansion of its internal potential in reflexive interaction with the international environment.

1.3. ***Olena Kanishchenko, Iuliia Bunyk.*** **Imperatives of geo-economics: modern tools.** The article reveals modern imperatives and essence of geo-economics under the globalization and a splash of ethnic and interstate conflicts which characterized with various intensity, quality and coverage. We study the current tools of geo-economics and make recommendations for its improvement. The research shows under what conditions and economic regimes sanctions are more likely to be effective, so that it allows to predict the success of restrictions implied by a country.

1.4. ***Tetyana Kravchenko, Olena Pimenova.*** **Innovative-investment projects as a direction of formation of the strategy of sustainable development.** The essence and meaning of "sustainable agriculture" is studied. The basic directions of introduction of innovative-investment projects are determined. Methodical approach to the system of evaluation of forms of economy in agrarian sector in conditions of sustainable development is viewed.

1.5. ***Victoria Melnyk.*** **Formation of the concept of sustainable development in the context of global development of mankind.** Discusses the formation of the concept of sustainable development, its evolution and formation in modern form, which is associated with globalization. It is noted that sustainability is a complex process that involves cooperation at all levels (national, scientific, local). The concept of sustainable development is a complex concept that tries to give answers to the most pressing issues of the day. These problems can be implemented using two classes of system mechanisms- adaptation and carinal. The concept of sustainable development is qualitative progressive transformations of production systems, economic relations and social device.

1.6. ***Anna Pankeieva, Nataliya Moroz.*** **Transformation of suburban zone under the influence of agglomeration processes.** The problems of formation and development of agglomerations becomes one of the most actively discussed questions of spatial development of territories. Particular interest is given to the processes which take place in a suburban zone. Scientific research confirms that the majority of large municipal agglomerations experience the stage of suburbanization. The process of suburbanization has been examined in the paper and the prerequisites of its development

have been characterized. The reasons and negative phenomena of suburbanization in the world practice have been defined. The specificity of the suburbanization process which is characteristic for the cities of Ukraine has been determined.

1.7. ***Liliia Sytar.*** **Transformation of approaches to managing of state social security.** This paper deals with the approaches and visions of national scientists on the definition of "social security". On the basis of the analysis, the author's vision of social security is as such a state of economic development of the state in which each person is socially protected, with a decent standard of living, access to quality education and health, and therefore has the opportunity to grow spiritually and professionally. A study of the existing methodology for determining the level of social security as a component of economic security was done. Ways of improving the assessment of social security in the regions of Ukraine are offered.

1.8. ***Galina Shovkoplyas, Anna Sklyarova.*** **Innovation management paradigm as a factor of social and economic systems.** The characteristic aspects of the new paradigms of management are discussed. The complication management relations, humanization management, focus on the continuity of organizational changes, innovation, the all-round development of creative abilities of workers, knowledge and information as the main resource of the organization are among these aspects.

1.9. ***Serhiy Shkarlet, Viktoriya Marhasova, Oleksandra Sakun.*** **Conception of providing of the economic sustainability to the economic security threats of system-synergistic type.** System-synergistic approach examines economic sustainability and economic security as totality of interrelated and interdependent constituents that provide the balanced development by establishment of optimal quantitative betweenness by the elements of the system and forming of proof structural connections between them. Realization of model of steady development of Ukraine is possible at a complex management the socio-economic systems, an aim of that is providing of the proof state of national economy. Economic growing of Ukraine is the constituent of socio-economic development of the state, that, in turn, both a process that includes the stages as increases and falling, quantitative and quality changes is examined in an economy. In this context, clear actuality of development of conception of providing of the economic sustainability to the economic security threats of system-synergistic type as complex of fundamental ideas, principles, rules that expose its system-dialectical essence and intercommunications.

Part 2. Transformation of approaches to the management of socio-economic systems

2.1. ***Kazimierz Łukawiecki, Małgorzata Kowalska, Mateusz Lejczak.*** **The development of e-government in Poland.** Necessary factors in the development of electronic administration are information and communication technologies and the fact that use of the IT tools in current administration activity, especially the Internet. In addition, the essential feature of e-government becomes its widespread availability, which is identified with unlimited timeframe. The object of this publication is to present concrete examples of how development of electronic administration in Poland takes place. Resigned from the definition of e-government and e-services, and a detailed analysis of their performance and utilization. On the other hand highlighted was the legal form – how it is important in the development of e-government and on the implementation of tasks within the framework of e-government with the involvement of funds from the European Union.

2.2. ***Olena Bochko.*** **The impact of marketing 3.0 for transformational changes of the economy.** There was revealed that marketing indirectly effects on state through society, businesses, markets and more. The role of Marketing 3.0, which is not only the definition of new customer requirements, but also anticipate their needs and spiritual satisfaction, forming healthy future society was grounded. Marketing 3.0 has the ability to affect change in a market economy, the essence of which is the expansion of enterprises, improve communication between sellers and buyers, meet spiritual needs.

2.3. ***Hanna Dorozinska, Volodymyr Maslov.*** **Scientific, technical and economic aspects of water treatment in conditions of transformation of socio-economic systems.** In the transition of society to a new phase of evolutionary development, where information and knowledge are produced in a single information space, there is a need to improve the scientific, technical and economic approaches to natural resources. The actual problem for humanity is cleaning water, because every year is increasing the level of contamination of the environment and are reduced the resources necessary to live. Many methods for reducing concentration of danger contaminants in drinking water developed. One of these methods is the method additional purification of water by freezing. In this work the efficiency of water treatment was investigated and ways that allow rational use of resource water potential was proposed.

2.4. ***Nataliia Kulyk, Tetiana Sokolenko.*** **Strategic potential as a dominant of economic security and sustainable development of socio-economic systems.** The article presents the investigation of the aspects of functioning the enterprise from the point of view of the integration concept. The enterprise is viewed upon as a relatively stable, integral and delimited from the environment independent socio-economic system. The important dominant of the sustainable development of the socio-economic system is the strategic potential of the enterprise. The authors determine the conditions, which the organization must have to respond adequately to the challenge of the environment, and prove that they make the preconditions for the economic security of the enterprise. The basic principles of the structure of the system of the economic security and a set of indicators of the economic security of the enterprise are presented**.**

2.5. ***Dmitry Lazarenko, Pavlo Pavlovsky.*** **Information as resource management of socio-economic systems.** In the article the role of information resources in the formation of social and economic relations was examined. Methods of making management decisions based on quantitative assessment of situations were considered. The necessity of the method of situational simulations was discussed. The matrix informational and methodological support of the challenges management was built.

2.6. ***Oleksii Lyulyov.*** **Modelling of economic systems functioning stability.** The article deals with theoretical analysis of the scientific approaches concerning definition of the concept "stability", which exist in the scientific literature. There are five different approaches to interpret the concept "enterprise stability", as an open economic system. On this base, the author's definition of the enterprise stability is formed. In order to find principal peculiarities in processes and to estimate impact parameters on economic system state, the Lotka-Volterra model is observed, that allows to describe main factors, influencing the investment processes in economic systems to reveal essential regularities in business struggle in economic system, and also to model interconnection at the market through the suggested model parameters.

2.7. ***Olga Oliynyk.*** **Features of the present socio-economic system of Ukraine.** The study paid no attention to meet the targets in the European type of nation-building has not yet formed a powerful national socio-economic system with its consideration national fundamentals and opportunities. It should, after all, is necessary to introduce a model of direct taxation, immediately implement a complete state monopoly on the production and sale of alcoholic and tobacco products, as well as the entertainment business

activities, stop the destruction of social values and ideals, processes of cultural and moral degradation of society.

2.8. ***Kateryna Pugachevska.*** **Tendencies of import into Ukraine from the European Union.** The article deals with the dynamics and structure of import merchandize flaws into Ukraine from European Union. The division of import supplies into intermediary, final consumption and gross capital formation is estimated. The indicator of import content of exports as the major indicator of the international industry fragmentation is evaluated. The level of import dependence of Ukrainian economy is estimated. The key issues in the sphere of import from EU are determined.

2.9. ***Myroslava Chekh.*** **Import substitution in Ukraine: main features and arguments for implementation.** In the article, some aspects of the necessity and feasibility of import substitution strategy in Ukraine are analyzed. The experience of support for this strategy by Latin America and Southeast Asia is considered. Using data generated from the International Monetary Fund (IMS) database, in empirical analyses, this article argues that the macroeconomic policy of import-substitution industrialization contributed to the current economic developments in Ukraine. Using VAR/VEC estimates, it is established negative impact of imports on economic growth in contrast to retail trade and industrial production**.** Proposals for a limited import-substitution strategy are justified, with focus on sectoral priorities in domestic market development.

2.10. ***Olexandra Mandych, Inna Naumenko, Inna Mikolenko*****. Features of competitive strategies of agricultural enterprises of Ukraine.** In the article the system of competitive strategies of enterprises, in particular, special attention is paid to strategies gain a competitive advantage as the overall competitive strategy. Peculiarities of formation and use of certain defined strategies for modern conditions of agricultural enterprises in Ukraine. A comprehensive strategy for the formation of a competitive capacity and competitiveness of agricultural enterprises by functional components.

Part 3. Social and humanitarian aspects of transformational processes in contemporary society

3.1. ***Konstantin Bozhko.*** **Non-destructive testing in nanotechnology as a factor of stable development.** The use of nanotechnology in the stable development concept involves no harm to the socio-economic system of the next generation. To do this, at the same time with nanotechnology need to adopt accompanying methods and controls. As a non-destructive testing methods for nanotechnology proposed gas discharge visualization of surface defects in the corona. This method can be applied to metals and semiconductors.

3.2. ***Valentina Voronkova, Vitalina Nikitenko, Marina Maksimenyuk.*** **The object of human dimension as an anthropological paradigm of European philosophy.** The subject of research is the perception of human dimension as the anthropological aspect of humanistic management, based on the interrelations between man, government, society. The paper describes the evolution of views on man in the context of anthropological foundations of humanistic management; it is noted that the development trends of the philosophical and anthropological knowledge of humanistic management are based on human perception in the projection of anthropological dimensions of man, which is fundamental in European philosophy.

3.3. ***Nataliy Hrushchyska.*** **Trends competitiveness of the economy in terms of the fourth industrial revolution.** The publication revealed the issue of changing the international competitiveness of the national economy in the context of the fourth industrial revolution. Birth of new prospects due to revaluation of international cooperation, specialization, reform and finding new sources of tools and to provide new impetus to

the global economy from the perspective of the fourth industrial revolution. Positions countries – hegemons reduced, and by 2030 is expected to form new world centres – dominant world economy.

3.4. ***Mykola Kyrychenko.*** **Informatization as a factor of optimization ideology of information society and its sustainable development support.** The essence of the ideology of the information society as a factor of sustainable development and its role in the process of informatization are analyzed. The ideology of information society provides for the creation of mechanisms of intellectual economy which is based on knowledge, and aims to curb the threatening processes. The concept of the information society ideology is based on the noosphere paradigm and facilitates impact of information and communication process in the economy, politics, culture and social sphere. Noosphere principles of information society contribute to sustainable development of the modern Ukrainian society.

3.5. ***Ivan Kischak, Andrey Slyusarenko, Alona Ohiienko.*** **Geopolitical triangle: EU – Ukraine – Russia.** In modern conditions of Ukrainian statehood and its economic potential development the question of European integration is rather relevant. The necessity for membership in the European Union (EU) depends on a number of qualitative factors, which provide the benefits of economic, social and political order. However, along with the dominance of opinions about the expediency of Ukraine's accession to the European Union, the fact of the complexity of the process does not lose its relevance. It is updated in the light of differences of mentality, economic fundamentals and the list of imperatives from European countries, which, ultimately, are not stimulating in terms its development. So, the problem of European integration is relevant with its advantages and disadvantages that are worth investigating to identify strategic directions of the perspective Ukrainian state institutions development.

3.6. ***Tetiana Kravchenko.*** **Specifics and innovative features of advocacy in local government in Ukraine.** The article researches into the specifics and innovative features of advocacy in dealing with matters of local importance. The work investigates theoretical principles of advocacy. It studies peculiarities of this form of interaction between civil society and institutions of local government. Strategies of implementing advocacy are analyzed. The article explores the specifics of advocacy in the local public life identifying the areas where cooperation between the community and local government bodies in matters of local importance needs to be improved. There are proposals formulated as to the ways of enhancing public involvement through practical integration of advocacy.

3.7. ***Alexander Sosnin.*** **Challenges and threats facing education in the 21 century.** It is known fact that a person can resist any challenges and hazards exclusively thanks to the faith and education and that is why the leading countries of the world are trying to give an opportunity to get a quality education to the main mass of its population. The second important factor for successful sustainable development of peoples is national elite – political, scientific, and managing. Today in terms of the very deep crisis our nation has this deeply realize and understand, that a successful future is possible only for those countries that are able to educate the youth and provide young people for a high-quality education. It is with increased requirements for organization and development of algorithms for the education the major risks and opportunities that come to Ukraine in the XXI century are connected.

3.8. ***Svitlana Fedulova.*** **Systems approach in the management processes of the functioning and development of territories.** The possibility and the need for a systems approach in the management processes of functioning and development of the territories has been analyzed in the article. It is recognized that these processes are dynamic and probabilistic and are nonlinear. We describe the general scheme of the system of interaction of regional socio-economic systems different orders using the

identity equality by Y. Chernyak & Y. Ashby. Such achievements will reveal new regularities of the development of modern unsteady socio-economic system of Ukraine and to shape the principles and approaches to management of processes of functioning and development of territories.

3.9. ***Boris Shevchenko, Tatiana Nepokupna.*** **The transformation of public administration based on partnership of government, business and society.** In this paper we consider the reproductive potential of the partnership between government, business and society in the context of the transformation of the national economy in terms of globalization. Analysis was made of socio-economic problems of the economic system of Ukraine. The urgency of modernization of public administration on the model of "activating state "according to the theory of «new public management», the need to introduction concept «partner state» were argumented. In the article marked directions in the interpretation of the partnership of government, business and society.

3.10. ***Volodymyr Shevchuk.*** **Permanence of Economic Thinking and Management: Principles of Sustainable Controllability.** The global community has been attempting to change the existing trajectory of civilizations evolution for several decades. It is caused by threat of world coming from human activities. The most acceptable concepts and actions are theory of sustainable development that can help achieve the goal. Implementation of sustainable development needs innovative worldview and natural conditions that Ukraine has now. Implementation of scientific ideas in the world level can appropriate to speak about the potential of Ukrainian significant contribution from Ukraine in creation of rescue thinking models and anti-entropic management as an innovative strategic framework for sustainable development.

Part 4. Trends in social capital and labour relations in modern society

4.1. ***Nadiya Azmuk.*** **Higher education in Ukraine in the context of labour potential of the informative society.** In this article the author accents attention on the changes which the market of higher education have under the influence of the digital technologies. The author grounds that the main problem of the modern Ukrainian market of educational services is a discrepancy in the quality of specialists training to the business needs. This tendency is growing with digital break between the teachers and students. A new digital segment of the employers has formed at the Ukrainian market, and these employers are not satisfied with the situation at this market: there demands for the specialists working in the virtual space have not been satisfied. At the same time the Ukrainian business has unsatisfied demand for the new quality specialists which have the work skills in the digital space. The author has grounded that online education is an instrument of competitiveness rising of the young specialists.

4.2. ***Andrii Karpenko, Inna Koreyba.*** **Labour potential: essence and factors of formation.** The concept of "labour potential" has adopted a unified and generalized definition. Another problem is too many unstructured factors in the formation of labour potential. The article provided the author's definition of "labour potential". The analysis of the main factors in the formation of labour potential was given. The number of indicators by which to exercise effective influence on the factors shaping labour capacity – development and foster the middle class population, improving the content and standards of cultural and educational programs, raising social standards, developing effective legislative instruments management, greening and protection of existing natural resources was revealed.

4.3. ***Natalia Kachan.*** **Theoretical base of national human capital.** The purpose of research is to identify the characteristics and conditions and factors of national human capital in

modern conditions, determining the origins and stages of its formation and use, the construction of the mechanism of formation and development of national human capital in terms of innovative economy. It has been determined trends that are to be seen as conditions of the development of national science and practice in the development and evaluation of human capital. It has been systematized the conditions and factors that contribute to the formation of human capital in national innovation economy. It has been determined the origins and formation stages of its national human capital investment objects in each stage. On the basis of summarizing it has been built mechanism of formation and development of national human capital. It has been further developed the theoretical base of national human capital in the determination of the factors affecting it and the origins of which it is formed. The mechanism of formation and development of national human capital in terms of innovative economy has been improved. The attention was paid to the need to develop national capital at all stages of development and growth of a person with the creation of the effective state investment since birth.

4.4. ***Zoryana Makohin.*** **The impact of migration processes on social and economic development of Ukraine.** The article is devoted to research of the labour migration impact on the economy of Ukraine. *Countries experience* in regulation of labour migration resources and economic *results* of migration processes are examined in the paper. Also the current situation and the dynamics of labour migration in Ukraine is analyzed and the impact of labour migration on the main macroeconomic indicators of Ukraine is empirically researched. In addition, the ways for improving migration policy in Ukraine and attracting of migrant's transfers in Ukrainian economy are concentrated in the article.

4.5. ***Olena Martynenko, Svitlana Garna, Anastasiya Martynenko.*** **The modern state of unemployment in Ukraine.** The article considers the essence of the unemployment problem that exists in the economy of Ukraine. The problems of youth unemployment are considered. The causes and consequences of unemployment in the country are analyzed. It is determined that the main cause of unemployment is the imbalance in demand and supply of labour. On the basis of research we propose the activities for solving of this problem.

4.6. ***Anastasiia Ozarovska.*** **Transformation of approaches to quality management in the Ukrainian education system.** The article deals with the main aspects of the quality management in the state universities under the conditions of emerging pan-European educational space. It was proved the necessity of innovation in the quality management system of higher education based on the European integration ideas and further need to reform higher education system. It were clarified the basic trends of Ukrainian higher education according to the common European educational space. The author found out the problem areas of higher education in Ukraine. The main priorities in the management system of higher education in European integration were uncovered. The necessity of introduction of innovative technologies and global management of European higher education was argued.

4.7. ***Oksana Stupak.*** **Social organizations in the system of management of higher educational establishments.** Use of various recourses during management of educational and extracurricular sphere makes possible to create competitive educational space of higher educational establishments. Among eventual significant social organizations of youth in higher educational establishments there are student's self-government authorities, labour union organization of students. At the same time greater value for cultural, educational, spiritual development of youth obtain social organizations, youth centres, informal groups, in which the youth of the city, region, including students, take part. Just integration of youth with social activity helps to make wider the range of possibilities of their self-actualization and self-development.

4.8. ***Inna Shevchenko.*** **Improvement of the approaches to management of the labour potential development.** The article identifies major problems of development of the labor potential in Ukraine. The implementation of the deductive and integral approaches to the analysis of the labor potential development through the allocation of its demographic component, intellectual component, innovative component, professional-qualification component and business component is proposed. The feasibility of using of the matrix and program-target methods for managing the development of the labor potential is indicated.

4.9. ***Liudmyla Shevchenko.*** **Innovative model of socio-economic development: transformations of the university education**. The substance of the latest innovative model of socio-economic development is investigated. The special attention is given to the basic stages of transformation of university education, namely: innovative university, Research University, entrepreneurial university, university as an intellectual entrepreneur. The international experience of research and entrepreneurial universities is analyzed. The perspectives of transformation of the university education and the necessity of Foresight studies of higher education in Ukraine are characterized.

Part 5. Education and its role in changing societies

5.1. ***Jerzy Dziuk.*** **Old ideas of management on the example of "Lviv – Warsaw School".** This article is about the origin of group of Polish philosophers called Lviv – Warsaw School. It emphasized contribution of the school's founder, professor Kazimierz Twardowski, its' establishment, students' creative achievements who were the founders of Polish Philosophical Association. Newly formed philosophical direction was attracting a big crowd of followers because it presented the most difficult issues in easy and clear way. The author pointed time of history which was tragically in consequences. It did not save excellently growing Lviv – Warsaw School, which caused destruction of creating trend of scientific elite.

5.2. ***Elena Arsenteva, Viktoriia Hnidenko, Liubov Kotova, Galina Tatarenko.*** **Quest technology in educational activities (hands-on experience of the Law faculty Volodymyr Dahl East Ukrainian National University).** Tournament-quest – one of the most effective active components of continuous education of the XXI century, including modern humanities education. The article describes the main aspects of modern educational technology Tournament-quest as a new type of practical-oriented approach to education. This form of education can be directed to the formation of appropriate educational competencies in students. Tournament-quest is a unique form of education activity that combines different types of motor, cognitive, research, productive, communicative and creative activity. This article describes a scenario developed by the teachers of the Faculty of Law and the practice its realization.

5.3. ***Alla Borysiuk, Liubov Liubina.*** **Professionally significant qualities as a constituent of future doctors' professional competence.** The article is devoted to the theoretical and methodological analysis of the professional competence of the future doctor in the conditions of educational and professional activities in higher medical educational establishments. The types of professionally significant qualities of the future doctor are determined as an important part of professional competence.

5.4. ***Zinaida Gipters.*** **Professional adaptation process economic education: past and present.** The features of professional adaptation in the process of economic education are discussed. The author draws attention to the state of the economical education for children and adults in Western Ukraine regions XIX – early XX century. An objective analysis of teaching experience in the past is designed to improve the state of the

economical education, vocational guidance and individual adaptation to the modern world.

5.5. ***Kateryna Kotelenets.*** **Transformation mission of the frontline University in terms of socio-political danger.** The article provides comparative characteristics of classical and frontline University. It was observed that in a hybrid war in Eastern Ukraine university vector changes its mission, it expands and transforms. The society in terms of socio-political hazards requires universities find themselves in the line of demarcation, cooperation with the Armed Forces of Ukraine and security for students and teachers, substitute educational ideology and more.

5.6. ***Volodymyr Proskunin, Uliana Proskunina, Hanna Shevchenko.*** **The characteristics of functioning of educational districts in Ukraine.** The paper is written by the team of authors within their series of publications on educational districts, the reasons and prerequisites of their formation, their role and share within the national education system, problems and perspectives of development of the analyzed model. The review describes the characteristics of functioning of educational districts on the territory of Ukraine. The historical prerequisites and factors that enabled effective functioning of the mentioned model in education environment have been studied.

5.7. ***Eugeniya Radzishevskaya, Vladimir Knigavko, Elena Vysotska, Andrey Solodovnikov.*** **Adaptation of the course "Medical Informatics" to modernity.** The most important social task of the state is to ensure the rights of citizens to obtain affordable, timely and quality health care. The progress of medical information technologies has a significant impact in development of fundamentally new directions for the organization of medical aid to the population. It gives reason, particularly, to adapt the course "Medical Informatics" in higher medical schools to modern conditions. Meanwhile, the problem of medical information standardization becomes rather topical.

5.8. ***Olga Ralko.*** **Methodological approaches to management of the quality of education at school.** The article describes the main methodological approaches to management of the quality of education, generalization of their features to create and introduce the management of education quality, examines features of intraschool management, reveals causes of difficulties connected with using these approaches in teaching schoolchildren process.

5.9. ***Oksana Sarnavska, Tetyana Yakovyshyna.*** **The transformation of the concept of "educational cooperation" as a systemic phenomenon.** On the basis of analysis of philosophical, psychological and pedagogical sources essence of the concepts of "cooperation" and "educational cooperation" summarized their essential characteristics as systemic effects socialization process. Also it is the need to consider such diverse interpretations that only reaffirm the complexity and inconsistency of the abovementioned problems. It is noted that unites all these definitions understanding of education (in the broadest sense) both process and result of interaction in the pedagogical area.

5.10. ***Nataliya Tymoshenko, Iryna Radelytska.*** **Analysis of the experience of experts in social fundraising activity.** Based on the scientific sources on this subject and study the practical experience of foreign non-government organizations that concerning with fundraising activity we conducted a study and questionnaire survey for professionals among non-government organizations. During this research, we analyzed the experience of professionals of NGOs in the field of fundraising and discovered the challenges they faced in their work. This study showed that professionals need an integrated social learning, studying advanced foreign experience and testing the best innovations in Ukraine.

About the Authors

Part 1. Concept of managing the potential of socio-economic systems

1.1. *Adam Walawender* – PhD, Engineer,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
1.2. *Andriy Hrytsenko* – Doctor of Economics, Professor,
Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
Olena Hrytsenko – Doctor of Economics, Professor,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine.
1.3. *Olena Kanishchenko* – Doctor of Economics, Professor,
Iuliia Bunyk – PhD Student,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.
1.4. *Tetyana Kravchenko* – PhD in Economics,
Olena Pimenova – PhD in Economics,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.
1.5. *Victoria Melnyk* – PhD in Philosophy, Associate Professor,
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine.
1.6. *Anna Pankeieva,*
Nataliya Moroz,
O.M.Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, Ukraine.
1.7. *Liliia Sytar* – PhD in Economics,
Lviv University of Business and Law, Lviv, Ukraine.
1.8. *Galina Shovkoplyas* – Teacher of the highest category,
Anna Sklyarova – Teacher of the first category, Methodist,
Kramatorsky Technology College, Kramatorsk, Ukraine.
1.9. *Serhiy Shkarlet* – Doctor of Economics, Professor,
Viktoriya Marhasova – Doctor of Economics, Professor,
Oleksandra Sakun – PhD in Economics,
Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine.

Part 2. Transformation of approaches to the management of socio-economic systems

2.1. *Kazimierz Łukawiecki* – PhD,
Małgorzata Kowalska – Master,
Mateusz Lejczak,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
2.2. *Olena Bochko* – PhD in Economics, Associate Professor,
Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine.
2.3. *Hanna Dorozinska* – PhD Student,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Volodymyr Maslov – Doctor of Science, Professor,
V.E. Lashkarev Institute of Semiconductor Physics of NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
2.4. *Nataliia Kulyk* – PhD in Technical Sciences, Associate Professor,
Tetiana Sokolenko – PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Donbass State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
2.5. *Dmitry Lazarenko* – Doctor of Economics, Professor,
Pavlo Pavlovsky – PhD Student,
Donbass State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
2.6. *Oleksii Lyulyov* – PhD in Economics, Associate Professor,
Sumy State University, Sumy, Ukraine.

2.7. *Olga Oliynyk* – PhD in Economics,
Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, Kamyanets-Podilskyi, Ukraine.
2.8. *Kateryna Pugachevska* – PhD in Economics, Senior Lecturer,
Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine.
2.9. *Myroslava Chekh* – PhD in Economics, Associate Professor,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine.
2.10. *Olexandra Mandych* – PhD in Economics, Associate Professor,
Kharkiv Petro Vasilenko National Technical University of Agriculture, Kharkiv, Ukraine,
Inna Naumenko – PhD in Economics,
Lugansk National Agrarian University, Kharkiv, Ukraine,
Inna Mikolenko – PhD in Economics, Associate Professor,
Poltava State Agrarian Academy, Poltava, Ukraine.

Part 3. Social and humanitarian aspects of transformational processes in contemporary society

3.1. *Konstantin Bozhko* – PhD of Technical Sciences,
National Technical University of Ukraine «Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine.
3.2. *Valentina Voronkova* – Doctor of Science, Professor,
Vitalina Nikitenko – PhD in Philosophy, Associate Professor,
Marina Maksimenyuk – PhD in Philosophy, Associate Professor,
Zaporizhzhya State Engineering Academy, Zaporizhzhya, Ukraine.
3.3. *Nataliy Hrushchyska* – Doctor of Economics, Associate Professor,
Diplomatic Academy of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
3.4. *Mykola Kyrychenko* – PhD, Professor,
University of Educational Management of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
3.5. *Ivan Kischak* – Doctor of Science (Economics), Professor,
Andrey Slyusarenko – PhD in Economics, Associate Professor,
Alona Ohiienko – PhD in Economics, Associate Professor,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskiy National University, Mykolaiv, Ukraine.
3.6. *Tetiana Kravchenko* – Doctor of Public Administration, Professor,
Classic Private University, Zaporizhzhya, Ukraine.
3.7. *Alexander Sosnin* – Doctor of Political Sciences, Professor,
University of Educational Management of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
3.8. *Svitlana Fedulova* – PhD in Economics, Associate Professor,
Ukrainian State University of Chemical Technology, Dnipro City, Ukraine.
3.9. *Boris Shevchenko* – PhD in Economics, Associate Professor,
Tatiana Nepokupna – PhD in Economics, Associate Professor,
Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University, Poltava, Ukraine.
3.10. *Volodymyr Shevchuk* – Doctor of Economic Sciences, Professor,
National Academy of Statistics, Accounting and Auditing, Kyiv, Ukraine.

Part 4. Trends in social capital and labour relations in modern society

4.1. *Nadiya Azmuk* – PhD in Economics,
Cherkasy State Business-College, Cherkasy, Ukraine.
4.2. *Andrii Karpenko* – PhD in Economics, Associate Professor,
Inna Koreyba – PhD Student,
Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine.
4.3. *Natalia Kachan* – PhD in Economics,
The National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine.

4.4. *Zoryana Makohin* – PhD in Economics, Associate Professor,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine.
4.5. *Olena Martynenko* – Senior Lecturer,
Svitlana Garna – Senior Lecturer,
Anastasiya Martynenko – Student,
Donbass State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
4.6. *Anastasiia Ozarovska* – PhD Student,
Kharkiv Regional Institute of Public Administration of National Academy of Public Administration attached to the Office of the President of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.
4.7. *Oksana Stupak* – PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Donbass State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
4.8. *Inna Shevchenko* – PhD in Economics,
Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv, Ukraine.
4.9. *Liudmyla Shevchenko* – Doctor of Economic Sciences, Professor,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine.

Part 5. Education and its role in changing societies

5.1. *Jerzy Dziuk,* Central Mining Rescue Station in Bytom, Bytom, Poland.
5.2. *Elena Arsenteva* – PhD in Law, Associate Professor,
Viktoriia Hnidenko,
Liubov Kotova – PhD in Law, Associate Professor,
Galina Tatarenko – PhD in Law, Associate Professor,
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine.
5.3. *Alla Borysiuk* – Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Liubov Liubina – PhD of Psychological Sciences, Assistant,
Bukovinian State Medical University, Chernivtsy, Ukraine.
5.4. *Zinaida Gipters* – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Lviv educational institute of the State higher education institution "Banking University",
Lviv, Ukraine.
5.5. *Kateryna Kotelenets* – PhD in Sociological Sciences,
Luhansk Taras Shevchenko National University, Starobilsk, Ukraine.
5.6. *Volodymyr Proskunin* – PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Donbass State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine,
Uliana Proskunina,
Friedrich-Schiller-University Jena, Institute of Education and Culture, Jena, Germany,
Hanna Shevchenko – Student,
Donbass State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine,
5.7. *Eugeniya Radzishevskaya* – PhD, Associate Professor,
Vladimir Knigavko – PhD, Professor,
Kharkiv National Medical University, Kharkiv, Ukraine,
Elena Vysotska – PhD, Professor,
Kharkiv National University of Radio Electronics,
Andrey Solodovnikov,
Kharkiv National Medical University, Kharkiv, Ukraine.
5.8. *Olga Ralko* – Master, Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, Ukraine.
5.9. *Oksana Sarnavska* – PhD in Philosophy, Associate Professor,
National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine,
Tetyana Yakovyshyna – PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Rivne State Humanitarian University, Rivne, Ukraine.
5.10. *Nataliya Tymoshenko* – PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Iryna Radelytska – Master,
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine.

ISBN 978-83-62683-00-0